Dita KRAUS

O viață amânată

Memoriile bibliotecarei de la Auschwitz

POLIROM

Dita KRAUS

O viață amânată

Memoriile bibliotecarei de la Auschwitz

Traducere de Dan Sociu

POLIROM
2020

Dita Kraus, *A Delayed Life. The Powerful Memoir of the Librarian of Auschwitz*
Copyright © Dita Kraus, 2020
First published as *A Delayed Life* by Ebury Press. Ebury Press is a part of the Penguin Random House group of companies.
Dita Kraus has asserted her right to be identified as the author of this work.
© 2020 by Editura POLIROM pentru ediţia în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-8510-3
ISBN PDF: 978-973-46-8511-0
ISBN print: 978-973-46-8107-5

Coperta: Radu Răileanu
Pe copertă: © Magdalena Russocka/Trevillion Images; © ZUMA Press, Inc./Northfoto (colaj)

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

DITA KRAUS, născută la Praga, a fost deportată împreună cu părinții săi în 1942, cînd avea numai 13 ani, în lagărul de concentrare de la Terezín, apoi la Auschwitz, unde tatăl ei a murit. Ea și mama sa au fost trimise la muncă forțată în Germania, iar în cele din urmă, în lagărul de la Bergen-Belsen. La puțin timp după eliberare, mama Ditei a murit. După război Dita s-a căsătorit cu scriitorul Otto B. Kraus, care fusese și el prizonier la Auschwitz. Au emigrat în 1949 în Israel, unde au lucrat amîndoi ca profesori. Dita Kraus este eroina bestsellerului internațional al lui Antonio G. Iturbe *Bibliotecara de la Auschwitz*, iar Otto B. Kraus a scris un roman despre experiențele sale.

Partea I

1929-1942

Capitolul 1

De ce am numit această carte *O viață amânată*?

Viața mea nu-i viață reală. E ceva de dinainte de începerea *vieții reale*, un fel de prefață a poveștii. Încă nu-i ceva ce contează, ci doar o repetiție. Iar cineva privește din spate, sau poate de sus, și mă judecă. E o ființă care-mi controlează și-mi analizează purtarea. Poate că nu-i în afara mea, ci în mine. O fi mama? Ori bunica? Sau ceva mai profund… Id-ul meu? N-am idee. Dar e mereu prezentă și-mi ține în față o oglindă invizibilă.

Îi simt atât aprobarea, cât și dezaprobarea, iar aceasta din urmă mă face să mă zbucium în încercarea fie de a-mi înăbuși conștiința cicălitoare, fie de a-mi găsi scuze, dar sentimentul negativ e extrem de puternic și nu poate fi alungat. Mă chinuiesc să aflu motivele pentru care am făcut ceea ce ființa care mă supraveghează consideră drept inacceptabil și în același timp știu că doar încerc să-mi justific păcatele.

Încă nu știu ce legătură are asta cu faptul că îmi percep viața ca fiind amânată. De când mă știu, am fost mai curând concentrată pe ziua de mâine decât conștientă de ceea ce trăiesc pe moment. Chiar și în prezent, când mă aflu la un

concert, mă gândesc la drumul de întoarcere și la programul de a doua zi, și nu la muzica pe care am venit să o ascult. Când mănânc, mintea mi-e la spălatul vaselor, iar când mă culc, deja plănuiesc ce voi face atunci când mă voi ridica din pat. Nu mă aflu niciodată aici și acum și simt că pierd plăcerea prezentului. Prea mult control: nu las niciodată nimic la voia întâmplării; nu sunt niciodată cu totul relaxată. „Supraveghetorul" e mereu acolo și mereu mă judecă.

Cred că am început să-mi amân viața încă de când eram foarte mică. Era un mod de amânare indefinită, o satisfacție întotdeauna lăsată pentru altcândva. Cum „amânam"? Acceptasem faptul amar că nu voi obține ceea ce vreau – sigur nu în viitorul apropiat și probabil niciodată. Îmi spuneam că trebuie să aștept răbdătoare; poate că împlinirea va veni mai târziu. Sau niciodată. Mă gândeam că, dacă-mi pun speranța în așteptare și nu mă mai gândesc la ea, într-o zi se va înfăptui.

Undeva, în adâncul meu, credeam că se va închide cercul, lucrurile se vor rearanja pe făgașul lor și totul se va așeza la loc; trebuia doar să trag de timp.

Dar, într-un fel ciudat, aceste pasaje amânate ale vieții mele, aceste spații incomplete, au creat goluri, astfel că mozaicul meu are locuri unde imaginea e neterminată.

Sunt atât de multe astfel de goluri! Cum să le umplu? Timpul trece repede; cine știe cât mai am de trăit? Deja am patru nepoți și patru strănepoți. Majoritatea oamenilor din tinerețea mea nu mai sunt în viață și nu-mi mai pot răspunde la întrebări. Voi încerca să adun fragmentele și să le notez aici; poate că va ieși un model care să umple golurile mozaicului…

Capitolul 2
Copilăria

Primele mele amintiri provin din nimicul ce precedă memoria conștientă. Ca o imagine ce clipește o secundă pe ecran și dispare apoi în întuneric. Și totuși fiecare dintre aceste imagini e saturată de emoție.

Sunt așezată pe un cântar pentru copii, pe o masă acoperită cu o mușama albă, în cabinetul doctorului. Sunt dezbrăcată, iar metalul e tare și îl simt rece pe spate. Am doi ani, doi ani și jumătate. Mama și doctorița în halat alb sunt aplecate asupra mea. Nu mi-e teamă, pentru că le văd zâmbind.

Doctorița Desensy-Bill a fost pediatra noastră. Îmi amintesc vizitele la cabinet de mai târziu, când îmi punea palma pe piept, îl ciocănea cu degetul mijlociu și asculta, apăsându-și urechea pe pielea mea. Ușa spre restul casei era îmbrăcată în piele maro prinsă în piuneze de alamă.

Uneori mama rămânea să discute cu doctorița, iar eu eram trimisă să mă joc cu fiica ei, Lucy, dincolo de ușa groasă, care, deși grea, se deschidea ușor, fără zgomot. Lucy era cam de vârsta mea, dar n-o plăceam, fiindcă era plictisitoare.

Altă amintire. E noapte și stau în picioare pe pat, plângând înspăimântată. Probabil sunt tot foarte mică, fiindcă mă țin cu

ambele mâini de barele învelite în burete ale pătuțului. Mama și Mitzi, cea care ajută la treburile casei, sunt cu mine și încearcă să mă calmeze. Dar nu pot fi calmată – mai devreme o mână a ieșit din perete și a încercat să mă înhațe. Mama mă ridică din pătuț și mă duce de cealaltă parte a peretelui, în baie, să-mi arate că nu-i nicio gaură în zid. Și ea, și Mitzi îmi spun că nicio mână nu poate să treacă prin peretele gros. Dar ele nu știu, n-au văzut mâna. Eu am văzut-o. Când mă opresc din plâns, mă pun înapoi în pătuț, convinse că m-au liniștit. Mă învelesc și sting lumina. Dar teroarea rămâne și multe săptămâni după aceea reușesc să adorm numai când pătuțul e tras de la perete.

Din bezna necunoscutului se ivește o altă imagine. Extrem de tulburătoare. Sunt în cadă, iar mama stă pe marginea ei. Deodată văd cum, fără să scoată un sunet, încep să îi curgă lacrimi. Mama plânge pe mutește. Mă sperie și încep și eu să plâng. „Ce-am făcut?”, întreb, „ce-am făcut?”, dar ea numai dă din cap și nu răspunde. Nu știu de ce plângea mama. O rănise cineva? Era din vina mea? Mă purtasem rău? Nu am niciun indiciu, nicio idee. Chiar și acum, când îmi amintesc întâmplarea asta, simt tristețe, vinovăție și durere.

Numele de fată al mamei era Elisabeta „Liesl” Adler. Avea un frate, Hugo, cu zece ani mai mare. Mama lor murise când Liesl era bebeluș, iar tatăl, un judecător, se recăsătorise. Mama mi-a spus că mama ei vitregă era corectă și conștiincioasă, dar rece și lipsită de dragoste maternă. Nu-l mai țin minte pe bunicul Adler; a murit la scurt timp după nașterea mea. Și Hugo a ajuns judecător. S-a căsătorit, dar n-a avut copii. L-am văzut numai de două ori în viața mea.

Când aveam șase sau șapte ani am mers cu mama în vacanță în munții Tatra și ne-am oprit pentru două-trei zile în Brno. Mi-amintesc clar două scene din acea vizită. Mama a izbucnit în lacrimi când am intrat în apartamentul unchiului Hugo. Era același în care crescuse și ea; când s-a căsătorit, Hugo a rămas acolo. În apartament era încă aceeași mobilă, ceea ce i-a stârnit amintiri.

Wilhelm Adler împreună cu fiica sa Elisabeta Adler-Polach

Îmi amintesc și o scenă de la tribunal. Hugo, purtând roba violetă de judecător, prezida un proces, iar noi ne așezaserăm în capătul sălii. Când s-a terminat, mama a spus că a fost liniștit

și plictisitor, iar Hugo i-a răspuns: „Nu judec divorțuri, de aceea procesele mele sunt plictisitoare”.

Părinții mei s-au mutat din orașul lor natal, Brno, la Praga imediat după căsătorie și au închiriat un apartament micuț la parterul unei vile. Vila avea o grădină cu iarbă, straturi de flori și tufe de agrișe pe lângă gard. Aveam voie să culeg agrișele, dar nu-mi plăcea să le mănânc – erau păroase și acre. Domnul Hackenberg, proprietarul, era un prieten și tovarăș de petreceri al bunicului Johann.

Familia Hackenberg avea un ciobănesc german uriaș, pe care-l chema Putzi, și era atât de blând, încât mă lăsa să-l călăresc. Am o poză în care sunt dezbrăcată, am cam doi ani, stau lângă câine și suntem cam de aceeași înălțime. O amintire de atunci: mama și domnul Hackenberg stau pe o bancă în grădină, iar eu mă joc în nisip. Sap cu mâinile, ca să fac un tunel. Deodată, din tunel iese o creatură oribilă, roz, lucioasă, care se mișcă șerpuind către mine. Țip înspăimântată și fug în brațele protectoare ale mamei. Când înțelege ce m-a speriat, izbucnește în râs. Domnul Hackenberg râde și el. Mă simt rușinată, umilită. De ce râd de spaima mea? Mama și domnul Hackenberg s-au aliat și își bat joc de mine. Mama m-a dezamăgit, m-a trădat. De unde era să știu că e doar o râmă inocentă? Vedeam pentru prima dată în viață o creatură atât de oribilă.

Aveam trei sau patru ani când ne-am mutat în alt apartament, în cartierul Holešovice din Praga, și Mitzi, menajera noastră, ne-a părăsit. Acum numai bogații au o servitoare permanentă, dar în Europa de dinainte de război era ceva obișnuit. Fetele țăranilor săraci veneau la oraș să găsească de lucru, să învețe să gătească, să învețe bunele maniere și,

dacă aveau noroc, să-și găsească un soț. Locuiau într-o cămăruță destinată servitorilor, cum avea aproape fiecare casă, primeau o leafă mică, o după-amiază și o seară libere pe săptămână. Deseori nu rămâneau mult cu familia, fie pentru că erau prea grele de cap, fie că erau prinse furând sau rămâneau însărcinate și trebuiau concediate.

Mama era mândră că Mitzi plecase fiindcă-și găsise soț, un cizmar ce-și avea prăvălia după colț, pe strada principală, lângă stația tramvaiului 6. Imediat după ce s-a măritat, Mitzi m-a invitat într-o duminică la micul dejun. Mi s-a dat voie să merg singură; duminica dimineața strada era pustie și eram foarte mândră că mergeam neînsoțită. Mitzi și soțul ei locuiau în spatele magazinului, într-o cameră ce mirosea a lipici și a piele. Magazinul era închis și Mitzi m-a făcut să mă simt ca un invitat special. Mi-a oferit o felie mare de guguluf, de care gătea și mama, dar gugulufu ei părea să aibă cumva un gust mai festiv. Eram foarte fericită și mândră că mă trata ca pe un adult.

Au mai fost multe asemenea ocazii, dar au devenit din ce în ce mai puține, iar după o vreme, Mitzi și cizmarul ei s-au mutat; cred c-au fost nevoiți să-și închidă magazinul pentru că nu câștigau suficient cât să-și asigure traiul. De atunci n-am mai auzit nimic de ea.

Când Mitzi încă era la noi, am fost odată cu mama într-o excursie în satul ei natal, în regiunea Böhmerwald (Pădurea Boemiei), unde se vorbea germana. Mitzi a stat și ea cu noi acolo câteva zile, apoi s-a întors la Praga să-i supravegheze pe zugravii ce ne redecorau apartamentul cât lipseam. Mi-aduc aminte de asta fiindcă la întoarcere acasă mirosea a var proaspăt și a podele ceruite.

În spatele fermei unde stăteam era un râu nu prea adânc. O altă amintire: mă văd cu alți câțiva copii de pe acolo, stând până la genunchi în apă. Apa era agitată și limpede, iar noi culegeam aur. Da, aur adevărat. Boabe nu mai mari decât semințele de mac, dar străluceau printre pietricele în apa transparentă.

Le țineam în palme și lăsam soarele să se joace pe ele. Era foarte palpitant. Când văd în prezent filme despre goana după aur, zâmbesc și-mi amintesc cum am fost și eu cândva un căutător de aur.

În satul acela am aflat pentru prima oară ce înseamnă moartea.

Pe malul celălalt al râului era un drum ce trecea pe la poalele dealului. Pe drum zăcea un cal, cu capul și grumazul atârnând pe panta povârnită. În spatele lui era o căruță răsturnată. Calul nu mișca. L-am privit multă vreme, așteptând să se ridice. Mai erau și alți oameni în preajmă. Și ei așteptau. Dar calul nu mișca și am început să înțeleg faptul înspăimântător, teribil că animalul n-o să se mai ridice niciodată… că murise. Eram foarte tulburată și speriată. Totuși, ca și în cazul altor descoperiri făcute mai târziu în viață, nu mă simțeam ca și cum întâlneam un fenomen nou, ci mai degrabă ca și cum o cunoaștere adormită undeva în mine ieșea la lumina conștiinței. Așa cum a scris Platon: „Mare parte din cunoașterea noastră e inerentă psihicului, în formă latentă”. Înțelegeam pentru prima oară că lumea nu era un loc atât de luminos și fericit cum fusese până atunci.

Următoarea mea întâlnire cu moartea s-a petrecut câțiva ani mai târziu, când aveam opt ani. Într-o dimineață, am văzut niște copii lipiți de gardul școlii. Dincolo de gard era o râpă, iar

la baza ei se afla calea ferată. Pe șine zăcea cineva, mort – părea mai degrabă o grămăjoară de haine decât un corp. Copiii se uitau la el tăcuți și nemișcați. A fost un moment de tristețe profundă. Știam că era vorba de o sinucidere; cineva care nu mai voise să trăiască se aruncase sub un tren. În mintea mea, locul acela e asociat pentru totdeauna cu tragedia. Chiar și atunci când, după aproape șaizeci de ani, am ajuns iar la vechea mea școală, m-am simțit atrasă spre aceeași parte a gardului, ca și cum bietul om ar mai fi fost acolo.

O musafiră frecventă în casa noastră era mătușa Lori (o rudă îndepărtată a bunicii), de care-mi plăcea foarte mult. Îmi aducea mereu cadouri drăguțe. Nu era măritată și n-avea copii, dar pur și simplu știa ce i-ar face plăcere unei fetițe.

Odată mi-a adus un teckel din pluș. L-am numit Waldi. Era negru, catifelat și drăgălaș și avea o lesă și o zgardă din piele roșie. Îl trăgeam după mine, cum văzusem că fac oamenii cu câinii adevărați.

Într-o zi stăteam cu câinele în fața casei, pe un taburet. La un moment dat, am avut nevoie să mă duc sus. Am legat lesa de grilajul ferestrei de la pivniță și i-am spus lui Waldi să fie cuminte și să mă aștepte. Văzusem câini legați de stâlpi în fața magazinelor, așteptându-și stăpânii.

Când m-am întors, câinele dispăruse. Am fost foarte nefericită. Nu-nțelegeam de ce-ar fi cineva atât de rău și de crud încât să mi-l ia pe Waldi. Am plâns amar, îndurerată și dezamăgită.

În vreme ce Mitzi provenea din regiunea vorbitoare de limbă germană de la graniță, a doua noastră slujnică, Maria, era dintr-

un sat ceh. Părinții mei fuseseră educați în limba germană, ca majoritatea evreilor din Brno în acele timpuri. Vorbeau ceha destul de bine, dar tatăl meu perfecționist nu voia să preiau de la el greșelile ocazionale de limbă. Așa că au decis să angajeze o fată cehă, de la care să învăț accentul nativ.

Am trecut pe lângă Maria pe scări în ziua când a venit să se prezinte alor mei. Zbura pe trepte în jos, cu pardesiul deschis fluturându-i în urmă. Ochii ni s-au întâlnit și m-am îndrăgostit de ea. Nu știam că vine din apartamentul nostru, dar când s-a întors după câteva zile să locuiască la noi, am fost foarte fericită. Cred că avea cam 16 ani, era foarte drăguță, plină de viață și râdea tot timpul. Și Maria ținea la mine, și îmi plăcea să mă plimb cu ea mai mult decât cu părinții. Mi-aduc aminte că îmi povestea de foștii ei stăpâni, care fuseseră foarte aspri cu dânsa. Mi-a arătat casa lor și mi-a spus despre autoritara doamnă Brod. Mi-o imaginam ca pe mama vitregă din *Albă-ca-Zăpada*.

Eu și Maria conspiram împreună. Mama nu-mi cumpăra niciodată limonadă colorată sau acadele de la vânzătorii ambulanți, dar Maria era înnebunită după ele și uneori îmi lua și mie – plătea din banii ei și mă punea să jur că nu spun.

Apartamentul nostru avea două camere mari și una mică. Cea mică era a mea, iar celelalte erau dormitorul părinților și camera de zi, cu o masă rotundă în mijloc. Așa încât Maria noastră dormea în bucătărie pe un pat pliant, pe care îl strângea în fiecare dimineață și îl ascundea după o perdea. Tot acolo avea un dulap de haine numai al ei, cu o oglindă mare înăuntru. Obișnuia să stea după ușa deschisă atunci când se îmbrăca, înainte să iasă în după-amiaza ei liberă.

Odată m-am strecurat în spatele ei și i-am văzut sânii. „*Brunslíky* ai tăi sunt mai mari decât ai mamei”, i-am zis. A izbucnit în râs, iar când i-a repetat mamei ce am spus, a râs și ea. *Brunslíky* era un cuvânt fără sens, pe care-l inventasem probabil sau îl transformasem din altul, dar de atunci a devenit termenul oficial al familiei noastre pentru acea parte a anatomiei feminine.

Treaba Mariei nu era grea: parchetul era acoperit cu covoare ce trebuiau aspirate; din când în când, ferestrele duble trebuiau spălate; podeaua de piatră din bucătărie trebuia lustruită. Musafirii noștri erau uimiți, printre altele, de spălătoria automată de la subsol. Cum erau cam șaisprezece apartamente în fiecare dintre cele două aripi ale Casei Electrice, trebuia să ne programăm ziua de spălat la administrator.

Îmi plăcea s-o însoțesc pe Maria când urca în lift cu cele două coșuri imense de rufe. La subsol aerul era uscat și cald și mirosea a săpun și a curățenie. Cele două cuve uriașe ale mașinilor de spălat se roteau fâșâind ușor. Erau și niște cabine pentru uscat rufele cu aer fierbinte. Îmi plăcea când auzeam clopoțelul ce anunța finalul procesului de uscare, după care Maria trăgea de scripeți, scotea cearșafurile apretate și le punea la presa de călcat. Câteva ore mai târziu urcam la etajul al patrulea cu rufăria frumos împăturită și parfumată.

Obișnuiam să mă trezesc la auzul sunetului mașinii de cafea. Mama cumpăra în fiecare săptămână 100 de grame de cafea proaspăt prăjită. Beam și eu la micul dejun, dar era o parte cafea cu trei părți lapte. Maria scutura pernele și păturile și le punea pe fereastra deschisă, la aerisit. Când mergeam cu mama la cumpărături, ne duceam mai întâi la măcelar și cumpăram

carne pentru cină, iar apoi la lăptărie, să luăm lapte și unt. De fiecare dată mă rugam de mama să mă ducă la Magazinul de Dulciuri al lui Pilař, dar asta se întâmpla rar, fiindcă trebuia să facem economii. Magazinul avea mochetă dintr-un capăt în altul și mirosea minunat a vanilie și a ciocolată. Știam că pot alege două răsfățuri; de obicei luam o indiană cu glazură de ciocolată și o bezea, ambele umplute cu frișcă. Domnul Pilař avea un săculeț din pânză triunghiular, maro, la capăt cu un orificiu prin care storcea o spirală de frișcă proaspătă. Punea cele două prăjituri delicate pe o farfurioară de carton și le împacheta cu grijă, să nu le strivească. Mama mă lăsa să car pachetul, dar aveam voie să le mănânc numai după cină, să nu-mi stric pofta de mâncare.

Eram mofturoasă la mâncare. Nu mâncam ce nu-mi plăcea, și pentru că eram slabă, toată familia se dădea de ceasul morții să mă vadă mâncând sănătos. Mi se făcea greață fie și numai dacă vedeam o pojghiță de caimac în cafea. Carnea trebuia să nu aibă fir de grăsime; altfel, lăsam toată mâncarea pe masă, chiar și după ce mama dădea la o parte bucata grețoasă. A încercat câteva metode pedagogice, spunându-mi că milioane de copii flămânzesc și ar fi fericiți să primească bunătățurile pe care le primeam eu. A invitat un prieten la cină, ca să văd ce cuminte mănâncă alți copii. În fiecare zi trebuia să înghit o lingură din scârbosul ulei din ficat de cod ce mi se dădea preventiv împotriva rahitismului. Nimic nu mă ajuta. În cele din urmă, mama s-a dat bătută și a început să gătească separat pentru mine, spaghete cu parmezan sau șnițel cu cartofi prăjiți.

Odată, părinții mei au avut o idee genială. Aripa de tineret a social-democraților îi trimitea pe copiii membrilor de partid într-o vacanță de iarnă în munții Iser. Era o tabără pentru

școlari, iar eu aveam numai cinci ani și încă eram la grădiniță. Dar unul dintre adulții însoțitori era Giesl, o prietenă și vecină care locuia un etaj mai sus, așa că am fost acceptată, iar ea m-a luat sub aripa sa. Toți copiii erau mai mari decât mine, dar nu m-a deranjat. Ne dădeam cu sania și schiam și ne jucam în pensiunea rustică unde eram cazați.

Personalul trebuie să fi fost avertizat cu privire la problemele mele cu mâncarea. Parcă mă văd în sala de mese, în față cu o farfurie în care se afla ceva neidentificabil și dubios. N-am mâncat nimic. Nimeni nu s-a supărat și mi s-a dat voie să plec de la masă odată cu ceilalți. Dar la următoarea masă toți au primit un fel de mâncare diferit – numai la mine era ceea ce lăsasem la amiază. Și iar nu m-am atins de mâncare.

A doua zi ne-am îmbrăcat bine și ne-am dus în pădure. Am mers prin zăpadă și am ajuns la un pârâu înghețat, cu o deschizătură la mijloc prin care se vedea apa curgând. Iar peste pârâu era o punte din lemn cu o balustradă pe o parte. Am început să trecem puntea unul după altul – iar ce s-a întâmplat apoi mi s-a șters din memorie.

M-am trezit într-un pat mare, străin, acoperită cu o imensă plapumă cu puf de gâscă. În jur erau câțiva adulți, iar Giesl era aplecată deasupra mea. Nu înțelegeam ce se întâmplă. Mai târziu, copiii mi-au spus surescitați că am leșinat lângă pârâu și am fost dusă pe brațe, inconștientă. Mi-au dat ceai și mâncare bună; devenisem centrul atenției.

Până la sfârșitul taberei n-a mai încercat nimeni să mă facă să mănânc ce nu-mi plăcea. Așa că problema mea cu mâncarea a rămas aceeași.

Mama și Maria se apucau de gătit când ne întorceam de la cumpărături. Nici azi nu înțeleg ce făceau în fiecare dimineață, timp de cel puțin două ore, în bucătărie. Erau mereu câteva oale puse la fiert pe plita electrică, iar ambele femei, cu șorțurile puse și roșii la față, mestecau în ele, tăiau sau decojeau ceva. Uneori făceau tăiței, întinzând aluatul în foi subțiri pe care le lăsau la uscat pe fețe de masă albe, puse pe paturi și mese prin tot apartamentul. Mai târziu le tăiau în fâșii subțiri, pentru supă, sau mai late, ori chiar în pătrățele, pentru minunata *Schinkenfleckerln* (tăiței cu șuncă). Din tăițeii mai groși, mama făcea un desert presărat cu zahăr și semințe de mac sau scorțișoară.

Vara, mama făcea dulcețuri și gemuri pentru iarnă. Caise, căpșune sau cireșe erau fierte cu zahăr și puse apoi în borcane de sticlă cu capace bine închise. Borcanele erau așezate într-o oală enormă, cu un termometru în mijloc. Când se răceau, mama scria data pe etichete și punea borcanele la păstrare pe rafturi, în cămară. Toamna, când se coceau prunele, făcea un gem fabulos numit *powidel*, care era folosit ca umplutură la colțunași sau în *buchty*, un fel de plăcinte foarte apreciate de cehi.

În ziua de spălat rufele cina era mai simplă. De obicei gulaș făcut din cartofi cu bucăți de salam și cu sos. Dar cea mai obișnuită mâncare era tocănița, care îi plăcea în mod deosebit tatei. Mama păstra mereu o porție pentru el, iar seara îl vedeam cum înmoaie bucăți de pâine în sos. Dar cel mai mult îmi plăcea desertul pe care mi-l făcea mama duminica, în special când venea la cină fratele mai tânăr al tatei, Ernst-Benjamin. Se numea *Dukatenbuchteln*, prăjiturele pătrate din aluat dospit acoperite cu un sos fierbinte, dulce și delicios de vanilie.

Mesele se serveau pe masa ovală verde din cămăruța mea. Bucătăria era prea îngustă ca să încapă masa și scaunele. Era ceva neobișnuit ca servitoarea să mănânce la masă cu familia, dar când aducea bolul de supă, Maria se așeza și mânca împreună cu noi. Părinții mei, fiind socialiști, credeau în ștergerea oricăror diferențe de clasă. Maria era o angajată, dar n-o tratam niciodată ca inferioară.

După masă, Maria spăla vasele, iar mama se ducea să se întindă în dormitor, pe canapea, și să fumeze o țigară. De obicei îngenuncheam lângă ea și o rugam să „facă scrum lung". Ținea țigara cu mare grijă deasupra scrumierei, pe care o sprijinea pe burtă, fără să scuture scrumul, lăsându-l să crească tot mai mult, până când țigara aproape că îi ardea degetele. Când scrumul cădea în cele din urmă, oftam dezamăgită.

Mama se odihnea doar puțin și pe urmă ne duceam în parc. Erau două în apropiere: unul numit Stromovka, iar celălalt Letná. Letná era puțin mai departe și mai mic, iar Stromovka era fostul Parc Regal și se întindea până la Vltava. Acolo era un fel de pod din pontoane pe care îmi plăcea să merg pentru că se clătina ușor pe valuri. Pe celălalt mal era grădina zoologică din Praga. În ambele parcuri erau locuri de joacă pentru copii, cu nisip, dar mie-mi plăcea mai mult Letná, deși mama voia mereu să meargă la Stromovka. Căci acolo erau niște iazuri cu rațe și rățuște pufoase ce înotau energic după mamele lor, formând un V pe suprafața apei. Le hrăneam cu bucățele de pâine uscată. Mai erau și multe veverițe cafenii, care țopăiau destul de aproape de picioarele noastre. Cu o coroană, mama cumpăra uneori alune de la un bărbat ce le ducea în cornete din hârtie de ziar pe o tavă legată în jurul gâtului cu o sfoară. Mi se dădea voie să împart alunele cu veverița. Stătea pe picioarele din

spate, ținându-și aluna între lăbuțe și ronțăind-o delicat cu cei doi dinți lungi din față. Uneori fugea și o îngropa, ca să-și facă provizii pentru iarnă. Îmi era drag să mă uit la micile creaturi cu cozile lor stufoase, care se ondulau ca un arc dublu.

Mamei îi plăcea Stromovka datorită grădinii sale magnifice cu rânduri de trandafiri de toate culorile și mărimile, unii aproape târându-se pe pământ, alții în ghirlande sau cățărându-se pe spaliere, dar eu mă plictisisem de ei. Voiam să merg la Letná, unde știam câțiva copii și unde era un bărbat care vindea baloane. Mama ceda uneori și-mi cumpăra un balon. Odată, pe când îl treceam dintr-o mână în cealaltă, mi-a scăpat și a zburat. Mă așteptam să coboare, ca toate lucrurile aruncate în sus, și am fost necăjită până la lacrimi când am văzut că l-am pierdut.

Copiii care se jucau în parcul Letná erau bine îmbrăcați; unii erau însoțiți de guvernante cu văluri bleumarin atârnându-le pe spate. Câțiva aveau trotinete strălucitoare din metal – numite *corquinets* în ebraică – cu roți de cauciuc, în vreme ce eu aveam una ieftină din lemn, cu roți care mă hurducăiau. O câștigase mama la Konsum, unde-și făcea cumpărăturile. Uneori puteam să împrumut așa o minune, mai ales de la o fetiță cu bucle ca ale lui Shirley Temple. Mă lăsa să mă dau de două ori pe poteca ce ducea la vale, ceea ce era perfect, fiindcă numai stăteam și conduceam, în vreme ce trotineta se ducea singură și nu trebuia să o împing cu piciorul.

Dar de multe ori mă ducea Maria în parc, când mama avea alte treburi. Era mult mai distractiv. Maria nu părea dispusă să mă educe; ea însăși era ca un copil mare.

Pe drum spre Stromovka îl vedeam des pe Frantík Ciungul, un om fără mâini ce-și câștiga pâinea printr-o demonstrație de

virtuozitate: bătea la o mașină de scris cu degetele de la picioare. Era un personaj cunoscut în Praga – stătea într-un cărucior, iar lumea se aduna în jurul lui și îi arunca monede în pălărie. Însă mereu îmi era milă când vedeam oameni suferinzi sau animale chinuite.

Odată, pe când mă întorceam cu Maria din parc, am întâlnit o femeie cu o fată cam de vârsta mea care avea o mână în ghips. Părea ca și cum brațul fetei se termina la cot și chestia aia albă era atașată la ciot, nu la mână. Nu mai văzusem niciodată așa ceva și am întrebat îngrozită ce e. Inspirată, Maria mi-a spus: „A pățit asta pentru că s-a scobit în nas". M-am speriat rău. Aveam acel obicei urât. Mă străduiam din greu să scap de el, dar nu reușeam să-mi stăpânesc impulsul; degetul îmi intra pur și simplu în nară împotriva voinței mele. Dar din ziua aceea am reușit să mă limitez numai la momentele când credeam că nu mă vede nimeni.

Când eram mică, nu eram conștientă de diferențele de clasă. Familiile pe care le cunoșteam trăiau cam la fel ca noi. Eram ceea ce s-ar numi clasă de mijloc, dar salariul tatei nu era mare, așa că trebuia să ne calculăm cu grijă cheltuielile. De exemplu, în fiecare lună, părinții mei puneau deoparte bani pentru vacanța de vară.

Mai târziu, în clasa întâi, am cunoscut un copil bogat, Fredy Petschek. În fiecare dimineață, Fredy era adus la școală de o mașină cu șofer, iar la prânz mașina îl aștepta la intrare. Locuia într-o vilă mare, cu un parc înconjurat de un zid înalt. Tatăl lui avea mine de cărbuni și bănci. Una dintre bănci avea sediul într-un palat uriaș din centrul orașului; a devenit faimoasă mai încolo, când germanii au făcut din ea sediul Gestapo-ului.

Mama lui Fredy era o doamnă rafinată, pe care o vedeam uneori în mașină. I-am auzit pe niște adulți spunând că îi era atât de frică de microbi încât, când se ducea să cumpere materiale pentru rochii, își lua o servitoare să pipăie țesăturile, de teamă să nu se infecteze.

Micul Fredy era slăbuț și-și ținea capul un pic într-o parte. De obicei uita să-și dea jos gentuța în care avea sendvișul, așa încât o purta la gât toată dimineața. Colegii de clasă își băteau adesea joc de el; avea un mers comic, cu genunchii apropiați. Dar cumva nu observa sau nu-i păsa, ca și cum ar fi fost cu mintea în altă parte. Se scobea des în nas. Odată, ni s-a spus să ne facem unii altora mici cadouri; nu mai știu cu ce ocazie. Unul dintre băieți i-a dat lui Fredy o cutie mare. Ne uitam toți nerăbdători să vedem cadoul uriaș. L-a despachetat și a găsit o cutie mai mică, apoi una și mai mică, iar în ultima a găsit un cadouaș: o scobitoare cu un capăt de bumbac – „Ca să-ți scobești nasul”, i-a spus micul glumeț.

Povestea lui Fredy Petschek nu se termină aici. Când am fost în Statele Unite acum câțiva ani, cred că în 2010, am întâlnit o doamnă pe nume Nancy Petschek. *Probabil că e o membră a acelei familii,* m-am gândit. Am întrebat-o dacă era rudă cu Fredy Petschek. S-a gândit o vreme, după care mi-a spus: „Cred că vorbești de unchiul Alfred”. *Ce comic,* m-am gândit. *Micul Fredy e acum unchiul Alfred!* „O să-l întreb dacă a fost la aceeași școală cu tine”, mi-a zis ea. Din nefericire, unchiul Alfred Petschek a murit înainte să apuce să-l mai întrebe.

Și colega mea de clasă Annemarie Brösslerová era bogată. De ziua ei a dat o petrecere cu dulciuri minunate și înghețată, iar noi, celelalte fetițe, am primit fiecare câte un cadou. Petrecerea era supravegheată de o guvernantă, iar când am

întrebat-o unde-i mama ei, Annemarie ne-a spus că e undeva prin acasă. Ceea ce m-a surprins, dar Annemarie ne-a zis că aveau opt camere și că de multe ori nu știa în care dintre ele se afla mama ei.

O invidiam pe Annemarie – dar nu pentru camerele ei multe sau pentru jucăriile și cărțile ei, ci pentru că avea un frate mai mare. Dintre prietenele mele apropiate din copilărie, ea era singura care avea un frate. Celelalte, Raja, Gerta și Anita, erau, ca și mine, singure la părinți. Fratele lui Annemarie era chipeș, colecționa timbre și avea o bicicletă. Îl admiram foarte mult! Mi-aș fi dorit să am așa un frate mai mare.

Biata Annemarie! Când nemții au început să-i deporteze pe evrei, ea și familia sa au fost trimiși în ghetoul din Łódź, cu unul dintre primele transporturi din Praga. N-am mai auzit de ea niciodată. Înainte să plece, m-am dus să-mi iau rămas-bun, iar ea a arătat spre cărțile ei, din care obișnuiam să împrumut, și mi-a spus: „Ia câte vrei. Oricum nu le luăm cu noi”.

Am luat una pe care-o citisem de mai multe ori, o poveste de dragoste stupidă și sentimentală pentru fete. Dar știam că în curând aveam să renunț și eu la ea, ca de altfel și la jucăriile și cărțile mele, când avea să ne vină și nouă rândul să fim deportați.

Capitolul 3
Anita

Anita Steiner

La puțin timp după ce ne-am mutat în Casa Electrică, în fața intrării a tras un camion de transport. Muncitorii cărau mobilă în clădire, dirijați de o doamnă. Când m-a văzut, m-a întrebat dacă locuiesc acolo, cum mă cheamă și câți ani am. Mi-a spus apoi că are și ea o fetiță de-o vârstă cu mine și că trebuie să ne împrietenim.

Anita mi-a fost prietenă mulți ani, deși relația noastră era una ciudată și inegală. Deși cu doar șase luni mai mare decât

mine, Anita era mult mai înaltă. Ea decidea mereu ce jucăm, iar uneori avea idei neobișnuite.

Familia Steiner locuia la etajul al doilea, două etaje sub noi. Mama Anitei, Hilde, mă îndrăgea și-mi spunea *Shpuntl*, un cuvânt amuzant folosit pentru dezmierdarea celor mici. Îmi convenea că eram vecine; celelalte două prietene, Gerta și Raja, cu care preferam să mă joc, locuiau la câteva străzi mai încolo.

Anita s-a gândit la un proiect grandios: să pregătim un spectacol de păpuși. Avea o scenă pliantă cu cortină în față și diverse decoruri – o pădure, o cameră într-un castel cu un tron pentru rege și o stradă într-un orășel. Și multe marionete: o vrăjitoare, o fecioară frumoasă, un clovn, un cavaler, o regină și un rege. Anita a decis că trebuie să pictăm pe carton o scenă nouă pentru spectacolul ei. N-am aflat niciodată care era povestea. Se răzgândea o dată la câteva zile, când ne apucam de un nou decor. Săptămâni la rând am pictat, am cusut haine pentru păpuși și am pregătit scena. Spectacolul nu s-a materializat niciodată. Când o întrebam despre ce-i vorba în piesă, schimba subiectul. Anita era liderul, iar eu doar o adeptă – șovăitoare, dar supusă.

Într-o zi, a decis că trebuie să rămân la ea peste noapte. N-a cerut voie și a spus că trebuie să o facem în secret, altfel mamele noastre nu ne-ar permite. A adus perne și pături în camera ei și le-a împrăștiat pe podea. Pe urmă a încuiat ușa. La ora de culcare, Maria a venit să mă ia acasă, dar Anita a șoptit că ar trebui să ne prefacem că dormim și să nu răspundem. Maria a ciocănit la ușă, pe urmă a venit și mama Anitei, dar cum n-au obținut niciun rezultat, au chemat-o și pe mama. Mă simțeam groaznic; nu voiam să dorm pe podeaua tare din camera Anitei și oricum nu vedeam niciun motiv să ne

obrăznicim în felul ăla. Dar m-am supus instrucțiunilor Anitei și am tăcut. Până la urmă, cele trei femei au reușit cumva să intre în cameră, iar Anita a făcut o criză de furie. Am fost dusă acasă, două etaje mai sus, simțindu-mă vinovată și rușinată fiindcă nici măcar eu nu știam să explic comportamentul nostru.

Dar, în afară de concepția ei bizară asupra jocurilor, Anita era o prietenă loială. A dovedit-o mai târziu, în timpul ocupației germane, când trebuia deja să purtăm steaua galbenă a lui David cu cuvântul „Evreu” scris pe ea, iar populației ariene îi era interzis să aibă vreun contact cu evreii. Cum tatăl ei era neamț și mama evreică, părinții s-au gândit că era nimerit s-o înscrie pe Anita în BDM – *Bund Deutscher Mädel*, Liga Fetelor Germane –, o ramură a Tineretului Hitlerist. Domnul Steiner făcea parte din puternica minoritate germană, de trei milioane de locuitori, ce trăia de sute de ani în Boemia, o regiune istorică din actuala Republică Cehă, cei mai mulți dintre ei în zona de graniță, în Regiunea Sudeților. Lucra într-o bancă și, din câte știam, nu era implicat politic.

Anita venea des să mă viziteze în cămăruța noastră înghesuită, unde am trăit înainte de deportare. Mi-a povestit de activitățile de la adunările BDM, care semănau cu cele ale cercetașilor. Mereu ne aducea câte ceva ce noi, evreii, nu mai aveam voie să cumpărăm, cum erau fructele proaspete sau mierea.

Când m-am întors din lagăre după război, am vizitat-o pe Anita de câteva ori. Mi-a spus cum a fost deportată mama ei la Terezín în ultimele luni de ocupație și cum tatăl ei, fiind soțul unei evreice, a fost închis într-un lagăr de muncă. Anita a rămas singură în Praga, extrem de îngrijorată pentru părinții ei. Când

am vizitat-o în iulie 1945, ambii părinți se întorseseră și Anita avea grijă de ei ca o cloșcă. Doamna Steiner a văzut că n-aveam nimic de purtat, abia venisem din Bergen-Belsen, și mi-a dat o pereche de ciorapi și alte câteva lucruri.

Într-o zi, am găsit ușa apartamentului lor sigilată de poliție. L-am întrebat pe administratorul clădirii ce se întâmplase și mi-a spus:

— Nu-nțelegi? Erau nemți și au fugit înainte să fie expulzați.

Întreaga minoritate germană din Cehoslovacia a fost expulzată în Germania la câteva luni după război. Familia Steiner însă n-ar fi trebuit să se afle printre cei expulzați, de vreme ce fuseseră și ei persecutați de nemți. Oricum, Anita a dispărut din viața mea și de atunci n-am mai auzit de ea.

Capitolul 4
Gerta

Dintre toți prietenii mei, cea mai apropiată era Gerta Altschul.

O invidiam și pe Gerta. Nu avea frate, dar avea două costume de patinaj, pregătite de mama ei pentru momentul când avea să aibă suficientă experiență ca să danseze pe gheață. Costumele aveau fustițe ce vălureau frumos când făcea piruete; una era făcută din catifea bleumarin, iar cealaltă dintr-o catifea bordo.

Ne duceam împreună să patinăm la Stadionul de Iarnă, la câteva stații de tramvai de la strada noastră. Eram obligată să port pantaloni groși peste ciorapii de lână, o căciuliță tricotată și mănuși îmblănite, ce se glazurau cu gheață de la atâtea căzături. Gerta nu avea voie să poarte rochițele cele subțiri – o îmbrăcau și pe ea în haine călduroase, dar ale ei erau mai elegante.

Gerta luase lecții de patinaj ca să devină o a doua Sonja Henie, pe care o admira mama ei. Până atunci însă, ne puneam rochițele de catifea acasă la ea, unde ne jucam aproape în fiecare după-amiază, și dansam pe vârfuri, fredonând valsuri, dacă tot n-aveam muzică. Nici familia ei și nici a mea

nu aveau radio sau gramofon. Uneori ne jucam și acasă la mine, dar îmi plăcea mai mult să mă duc la ea. Mama Gertei înțelegea dorințele fetelor de a avea haine dichisite, panglici, șaluri și pantofi cu toc. Și-mi plăcea gustarea pe care ne-o pregătea: un bol mic de brânză făcută în casă și presărată cu sare.

Tatăl Gertei era evreu, dar mama ei nu. La acea vreme nu existau consecințe pentru așa ceva, dar mai târziu, când nemții au început să-i persecute pe evrei, Gerta a fost iertată, căci copiii din căsnicii mixte, nefiind înregistrați ca evrei, nu erau deportați. Însă tatăl ei a murit în Mica Fortăreață de la Terezín.

Aș fi vrut să fiu ca Gerta, în multe privințe. Nu doar că învățase să patineze, dar învățase și engleza cu o doamnă care o ducea la plimbare în parc – în Letná, bineînțeles – și îi vorbea numai în engleză. Când ne întâlneam, nu se oprea, mergea în continuare și conversa cu profesoara.

Am decis cu Gerta să arătăm ca două surori. Mama ei i-a sugerat mamei mele să ne comandăm la croitoreasa ei rochii identice. Am simțit că mama nu era entuziasmată – poate că nu împărtășea gusturile doamnei Altschul –, dar a fost de acord. Am primit fiecare câte două rochii, dintre care la una țineam foarte mult. Era dintr-un postav fin roșu aprins, cu un corset strâmt, o fustă largă și un guler alb de dantelă. Mama nu înțelegea de ce o rochie atât de călduroasă avea mâneci scurte: prea groasă pentru vară; nepotrivită pentru iarnă. Am fost împreună și la magazinul Bata, de unde ne-am luat pantofi la fel, câte două perechi. Două perechi de pantofi deodată! Am fost atât de impresionată de acea extravaganță, încât n-am uitat-o niciodată. Dar nu s-a mai întâmplat; mama, ființă practică, n-avea de gând să arunce două perechi de pantofi deodată, fiindcă în mai puțin de un an bineînțeles că mi-au rămas mici.

Am fi vrut ca și părinții noștri să fie la fel de buni prieteni ca noi două. Familia Altschul și-ar fi dorit lucrul ăsta, așa încât i-a invitat pe ai mei să sărbătorească Anul Nou împreună. Eu și Gerta am pregătit distracția. Aveam cam opt ani. Am repetat un balet, iar după masa festivă gătită de mama ei ne-am îmbrăcat în costumașele de patinaj ale Gertei, am dansat și am cântat. Părinții stăteau în jurul mesei și aplaudau, am făcut reverențe și am trimis bezele ca niște balerine adevărate. Apoi domnul Altschul, care era comis-voiajor, a spus câteva glume, una dintre ele dezgustătoare. Ceva cu un bărbat care a dormit într-o casă străină și n-a găsit toaleta etc. Mamele conversau, dar tata avea o figură inexpresivă – mi-am dat seama că nu se simțea în largul lui în acea companie care nu i se potrivea. A venit în sfârșit și miezul nopții, am întâmpinat Anul Nou cu urale și ne-am dus acasă, spre ușurarea alor mei. Dar știam că petrecerea nu fusese un succes.

În fiecare an, în martie, de Sfântul Matia, în Praga are loc un târg numit *Matějská Pout'*. Pe atunci se desfășura pe un imens teren viran din Dejvice, una dintre suburbiile orașului. Maria și cu mine mergeam acolo cu tramvaiul, și încă de la distanță se auzea muzica gălăgioasă. În târg erau carusele cu cai albi ridicați pe picioarele din spate și leagăne în formă de barcă, în care tinerii cei mai curajoși stăteau în picioare, balansându-se cât mai sus, până ajungeau să fie paraleli cu pământul. Erau și cabine de tir, unde puteai să câștigi un animal de pluș sau un amoraș din ghips cu buze roșii și aripi albastre, precum și tarabe pe roți cu vată de zahăr roz sau rahat turcesc tare și lipicios. Dar cel mai interesant era caruselul mare, cu scaune atârnate în lanțuri.

Prima tură era lentă, scaunele se legănau ușor înainte și înapoi, dar cu fiecare rotație viteza creștea și eram împinse în afară de forța centrifugă – simțeam că îmi vine să vomit. Frica mi s-a transformat în groază paralizantă, apoi într-o stare de abandon. Când ne-am oprit, am alunecat de pe scaunul metalic, abia ținându-mă pe picioare și încercând din greu să-mi controlez senzația neplăcută de greață. Probabil eram foarte palidă, căci Maria a încercat să mă liniștească spunându-mi: „Caruselul ăsta nu-i atât de plăcut pe cât credeam; n-o să ne mai urcăm în el”. Am protestat, fiindcă, într-un fel, îmi plăcuse sperietura; îmi crease o stare senzuală sub pântece.

Pe tata îl chema Hans – în cehă, Hanuš sau Jan. Era bine proporționat, de înălțime medie, cu umerii drepți și slab. Avea un păr negru tuns scurt și ondulat, nas evreiesc și ochi verzi-cenușii, ca ai mei, cărora mama le și zicea „ochii lui tati”. Era mereu bine îmbrăcat, avea unghiile perfect curate, iar când își dădea jos hainele, la ora de culcare, le împăturea și le așeza frumos pe un scaun. Își scotea cheile, pieptenele și portofelul și le punea pe masă. În dulap avea gulere apretate, aranjate la fel de ordonat cum își ținea și cămășile călcate. Își schimba gulerul zilnic, iar cămașa, o dată la două zile. Îl văd stând în fața oglinzii, hotărându-se ce cravată se potrivește la cămașă și punându-și o batistă nouă în buzunarul de la piept. Patul e încă nefăcut, fiindcă abia după micul dejun va intra Maria în dormitor, să aerisească pernele și plapumele la fereastră. Când mă întorceam de la grădiniță, iar mai târziu de la școală, patul era aranjat, acoperit cu o cuvertură bej, iar dormitorul mirosea a proaspăt și curat.

Într-o zi, m-am dus cu mama să vedem unde lucrează tata. Am luat tramvaiul până în suburbii. Acolo, în vârful dealului de pe malul râului Vltava, se afla impresionantul Institut de Securitate Socială, o clădire uriașă, cu o cupolă mare în mijloc. În holul grandios de la intrare erau două lifturi fabuloase, fără uși, ce se mișcau încet, unul în sus și unul în jos, în permanență. Mama spunea că se numesc *Paternoster* (primele cuvinte din rugăciunea catolică), pentru că oamenilor le era teamă să se urce în ele și se rugau înainte s-o facă. Și mie mi-era teamă și am întrebat-o ce se întâmplă dacă nu coborâm la timp, la ultimul etaj – liftul o să se întoarcă și o să coborâm cu capul în jos?

Am fost extrem de impresionată de biroul tatei și mândră că era un om așa de important. El era Hans Polach, doctor în drept. La institut apăra interesele muncitorilor, o muncă în acord cu opiniile sale politice. Își făcuse stagiul la biroul de avocatură al doctorului Ludwig Czech, care mai târziu a ajuns ministru al Protecției Sociale în guvernul cehoslovac. Tata deja decisese să nu intre în practica privată, fiindcă ar fi fost obligat să apere criminali știind că sunt vinovați, ceva ce conștiința lui nu ar fi putut suporta. Așa că a ales să devină salariat la stat, și nu să se îmbogățească, precum atâția alți avocați evrei.

Nu departe de biroul tatei, pe malul Vltavei, era o plajă unde mergeam des vara să ne scăldăm. Mama și cu mine ajungeam cu tramvaiul, iar tata ni se alătura după muncă. Erau peluze și cabine unde te puteai schimba și diguri din lemn de pe care săreai în râu. Pentru cei care nu știau să înoate și pentru copii existau niște zone îngrădite, cu platformă. Salvamarul era și profesor de înot. Ținea un băț lung cu o sfoară deasupra unei balustrade, iar elevul era legat de sfoară cu o curea din pânză

prinsă în jurul mijlocului. Salvamarul striga „și unu, și doi, și unu, și doi”, în vreme ce victima bătea apa cu mâinile și încerca să-și miște brațele și picioarele în ritm.

După ce ne schimbam în costumele noastre de baie – din lână, bineînțeles, fiindcă materialele sintetice nu fuseseră încă inventate –, mama ne freca spinările și umerii cu unt de cacao, loțiunea pentru bronzare a acelor vremuri. Arăta ca o cutie mare de săpun maro și avea un miros foarte specific, pe care mi-l amintesc și azi. Mama și tata înotau de obicei până la malul opus și înapoi, în timp ce eu mă jucam în bazinul mai mic.

Acolo, pe la trei-patru ani, am devenit pentru prima dată conștientă de goliciunea mea, ca Adam și Eva după Cădere. Mama mi-a dat jos hainele să-mi pună costumul de baie și dintr-odată mi-am dat seama că mi se vede „popoul”. Rușinată, m-am pus repede jos pe pătură și m-am acoperit cu palmele. Tocmai făcusem una dintre acele tranziții inevitabile de la inocență la cunoaștere. Din ziua aceea n-am mai lăsat-o pe mama să mă dezbrace în public.

Tata iubea cărțile, îi citea pe clasicii greci și latini, literatură germană și franceză, dar cel mai mult îi plăceau istoria și geografia. Își petrecea mare parte din timpul liber citind pe canapeaua verde, la veioză. Era tăcere în jurul lui, de parcă ar fi fost închis într-un cocon de liniște. Se mișca ușor și închidea ușile fără zgomot; nu se auzea nici măcar un clinchet când punea ceașca pe farfurioară. Ținea în poală *Atlasul lumii* și călătorea cu degetul peste continente.

Mama mi-a povestit odată că, în luna de miere, când mergeau cu trenul prin Elveția și Italia, tata arăta spre fiecare munte pe lângă care treceau și-i spunea numele și înălțimea.

Știa denumirea și lungimea fiecărui râu, numărul de locuitori ai orașelor unde opreau, încât mamei i se făcea jenă de ceilalți călători, care probabil îl considerau un lăudăros și un tip plictisitor.

Tata voia să mă familiarizez cu literatura bună, iar când am împlinit zece ani a decis că pot citi *Peer Gynt* de Ibsen. Bineînțeles că era mult prea complicată pentru mine și nu m-a interesat deloc. De atunci am evitat orice carte recomandată de el, gândindu-mă că sunt toate plictisitoare. Astfel, am avut *Minunata călătorie a lui Nils Holgersson prin Suedia* de Selma Lagerlöf timp de câțiva ani și n-am citit-o, fiindcă tata îmi spusese că-i o poveste drăguță. Când am deschis-o în cele din urmă într-o zi, căci nu mai aveam ce să citesc, am fost atât de captivată, încât n-am lăsat-o din mână până n-am terminat-o, după care am luat-o imediat de la capăt.

Părinții mei iubeau muzica și mergeau des la operă și la concerte. Amândoi se descurcau binișor la pian, iar uneori cântau la patru mâini, ceea ce-mi plăcea foarte mult. Îmi notam piesele preferate în carnețelul verde pentru muzică, cu litere mari și cu multe greșeli de ortografie, căci încă nu eram la școală. Preferatele mele erau „Serenada” lui Schubert și un cântec despre un trandafir pe care voia să-l culeagă un băiat obraznic, dar trandafirul s-a răzbunat și l-a înțepat în deget cu un spin.

Tata fusese soldat în Primul Război Mondial. Îl recrutaseră spre sfârșitul războiului, la 18 ani, imediat după examenele de bacalaureat. A fost rănit pe frontul italian. Mi-amintesc cele patru cicatrici, câte una pe fiecare parte a coapselor. Un singur glonț îi penetrase ambele picioare. Din fericire, la primul picior

îi trecuse prin fața osului, iar la al doilea, prin spatele lui. Îl rugam mereu să-mi povestească cum fusese salvat.

Fiind împușcat în timp ce unitatea lui se retrăgea, căzuse la pământ plin de sânge și fusese abandonat, crezându-se probabil că murise. E posibil să fi stat multă vreme inconștient. Când a deschis ochii, a văzut doi soldați italieni deasupra lui. Și-au dat seama că era viu și au vrut să-l împuște, dar în acel moment și-a amintit latina învățată în școală și a implorat: „Aqua, aqua". Soldaților li s-a făcut milă de el și i-au dat apă din gamele.

Săptămâni și luni la rând părinții lui n-au știut nimic de el. A fost luat prizonier și ținut într-un spital militar din Napoli, de unde putea vedea pe geam muntele Vezuviu. Părinții au fost anunțați că Hans este dat dispărut, dar abia mult mai târziu au primit o carte poștală de la el.

N-am acea carte poștală, dar am altele, trimise de tata de pe front unchiului Adolf, care era și el în armată. Sunt șterse, scrise cu creionul și au timbrul „Feldpost" cu portretul Kaiserului. Abia după mulți ani, când am devenit și eu mamă, am putut înțelege neliniștea teribilă pe care trebuie s-o fi simțit bunica și bunicul fiindcă nu știau dacă fiul lor cel mare era viu sau mort.

Ce bine arătau împreună părinții mei! O poză cu tata în pantaloni scurți de baie îi arată corpul bine proporționat. Mama nu era frumoasă, dar avea pielea fină, un trup armonios și picioare frumoase. Avea părul castaniu-deschis și-l purta rulat pe ceafă, cum era moda atunci. Avea ochii albaștri-deschis și nasul poate puțin cam lung. Era dureros de conștientă de cei doi dinți proeminenți din față și de aceea nu zâmbea niciodată în fotografii, cu excepția uneia, unde a fost pozată fără să știe.

Tata și mama erau buni și la alte sporturi în afară de înot. Mergeau cu mine la patinaj în Letná, unde, iarna, terenurile de tenis erau transformate în patinoare. Tata purta pantaloni verzi bufanți ce se terminau cu o cataramă sub genunchi, o jachetă sport și mănuși de lână. Patina încet și fără poticneli, cu mâinile la spate, făcând tur după tur. Mama avea urechile acoperite cu o bentiță tricotată. Era mai vesel când venea și ea; tata era mereu prea serios și didactic.

Amândoi erau și buni schiori, dar cel mai mult le plăcea alpinismul. În debaraua din apartamentul nostru erau rafturi pline cu bocanci cu ținte, pioleți și funii pe care le foloseau în expedițiile lor de cățărare în Alpi sau în Dolomiți. Făceau trasee destul de dificile, cu ghizi montani. Am câteva poze cu ei bronzați, pe un vârf înzăpezit din Elveția, despre care am aflat mai târziu că era Matterhornul.

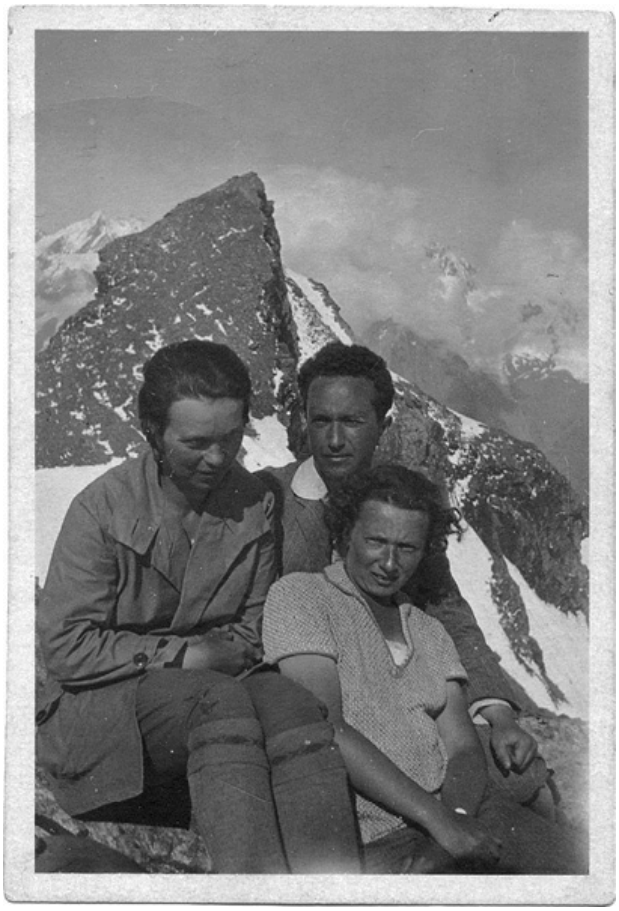

Hans și Liesl Polach (dreapta) pe vârful Matterhorn (1933 sau 1934)

Debaraua aceea, *Kammer*, mai avea un scop. Când mă purtam urât (nu-mi vine să cred că aș fi fost în stare; în amintirile mele sunt mereu un copilaș cuminte…), mă încuiau acolo până îmi recunoșteam greșeala și promiteam să nu mai fac. În beznă, găseam pe bâjbâite un bocanc din ăla cu ținte și băteam cu el în ușă, cât de sus puteam să ajung, urlând și țipând, de făcusem ușa numai găurele.

Cu ce greșeam ca să merit așa o pedeapsă nu mai știu. O dată, poate, a fost când am udat podeaua în toaletă. Văzusem băieți făcând pipi din picioare și voiam să reușesc și eu asta. Am

încercat de nenumărate ori să stau cu picioarele depărtate deasupra vasului, dar eram prea mică și, oricât mi-aș fi împins burta înainte, tot udam podeaua.

Mai am o amintire cu toaleta. Aveam probabil trei ani și jumătate, tocmai trecusem de la oliță la closetul adulților, când, într-o seară, am căzut în el și am rămas blocată cu capul lipit de genunchi. Nu m-am putut elibera. Mama era în camera de zi cu niște prieteni; le auzeam conversația. Am strigat și am tot strigat cât de tare am putut.

— Mamă, am implorat-o când m-a scos de acolo, m-a spălat, m-a uscat și m-a dus în pat, să nu le spui oaspeților c-am căzut în toaletă.

Mi-am ținut respirația și am ascultat sunetele din camera de zi. A fost liniște o clipă, după care a izbucnit un hohot de râs general. Știam că le spusese. Umilită, am plâns până am adormit.

Dita Polach cu părinții săi (1932)

Apartamentul din Casa Electrică din Holešovice (Praga) ne-a fost casă din 1932 până ne-au evacuat nemții, la începutul războiului, în 1939. Era o clădire nouă, cu inovații despre care se vorbea în tot orașul. Mi-amintesc exact locuința. În holul de la intrare erau câteva uși: una de sticlă, ce dădea în camera de zi, și altele obișnuite, către baie și spre balconul amenajat ca spațiu utilitar, numit *gonk* și la capătul căruia era frigiderul primit odată cu apartamentul. Pe atunci frigiderele erau încă rare; bucătăriile aveau cămări pentru alimente. Și, bineînțeles, una dintre uși era de la debaraua de care am pomenit. Un coridor mic dădea din hol spre bucătărie, camera mea și toaletă. În dormitorul părinților se ajungea ori prin baie, ori prin camera de zi. Camerele aveau ferestre largi, duble, cu jaluzele negre, numite *Rollo*. Podelele erau acoperite cu parchet

din lemn, mai puțin în bucătărie, unde pe jos era piatră roșiatică.

Pe un perete al holului de la intrare era un dulap pentru haine și pălării. Pe rafturile de sus, vara, mama depozita acolo toate confecțiile din lână – pulovere, șaluri și mănuși – împachetate separat în ziare împreună cu câteva grame de naftalină, împotriva moliilor. Eram foarte încântată când le scotea la aerisit, la începutul iernii, căci, după un an, uitând de ele, vedeam fiecare căciulă și pulover ca pe un prieten regăsit.

Aceeași bucurie o simțeam când aveam voie să îmbrac ciorapi până la genunchi în prima zi călduroasă de primăvară. Toată iarna purtam, ca și ceilalți copii, ștrampi groși, haina mea călduroasă bleumarin și bocanci, așa încât eram în culmea fericirii când simțeam ușurința genunchilor dezgoliți și a mișcărilor în încălțări ușoare.

Ah, anii copilăriei, când nu conștientizezi trecerea timpului, când o zi n-are sfârșit, iar vara pare să nu se mai termine! Ce bucurie să-ți iei o pereche nouă de sandale, când cele vechi ți-au rămas prea mici! Deodată, reapăreau în dulapul meu rochițele subțiri, înflorate, împreună cu una sau două noi făcute de mama, ajutată de obicei de bunica. Atunci camera mea se transforma în croitorie și, timp de câteva zile, cele două femei produceau nu numai rochițe pentru mine, ci și halate, pijamale și fuste. Mama croia materialul cu ajutorul unor tipare de hârtie, iar bunica lua bucățile și le cosea de mână. Stăteam în picioare pe un scaun, iar cele patru mâini ale lor trăgeau de mine într-o parte, puneau un ac în alta și-mi ridicau brațele. Se dădeau un pas înapoi și-mi spuneau să mă întorc la stânga, apoi la dreapta, iar la urmă-mi trăgeau rochia încet peste cap, având

grijă să nu mă zgârie acele. Mașina de cusut era lângă geam, iar mama lucra la ea, apăsând pedala cu piciorul – nu avea motor.

Odată am rugat-o să-mi facă un costum de tenis cu fustă scurtă, ca a domnișoarelor ce jucau pe terenurile din parcul Letná. Mama a cumpărat materialul, dar nu era alb cu totul, avea niște dungi colorate, și am fost dezamăgită. M-am plâns că nu era un costum de tenis adevărat, dar când l-a terminat, mi-a plăcut și așa.

Pe atunci nu se cumpărau haine și costume de gata. Erau considerate de calitate inferioară, croite prost. Te duceai la un croitor, să-ți ia măsuri. În familia noastră se proceda altfel.

Mai întâi se trimitea o scrisoare la Brno, unchiului meu Hans Bass, care avea un magazin de textile și urma să ne facă, bineînțeles, o reducere. Câteva zile mai târziu, venea un pachet cu mostre de cea mai bună calitate. Mama, bunica și tata (bunicul nu se cobora niciodată la treburi atât de mundane) se adunau în jurul mesei și pipăiau mostrele cafenii, gri și negre, hotărând care ar fi fost potrivite la o haină nouă de iarnă, pentru bunicul, la un costum pentru tata sau la o fustă și o jachetă pentru mama.

Când ajungea pachetul greu cu material de la Brno, era chemat croitorul. Locuia în Pilsen și venea cu trenul, aducând cu el un teanc de reviste de modă. Lua măsurile, le nota, schița modelele și se întorcea la Pilsen. Venea a doua oară pentru prima probă, cărând și o valiză cu el, tot numai zâmbet și politețe. Îmi plăcea să văd cum trage linii cu creta direct pe material. Uneori era nevoie și de o a doua probă. Iar în cele din urmă veneau hainele, noi și frumoase, menite să dureze dacă nu o viață, măcar multe, multe anotimpuri.

Familia noastră era foarte econoamă. Nu aruncam nimic din ce putea fi încă folosit. Rochiile mi se făceau cu tivurile mai mari, ca să fie desfăcute când mai creșteam, iar încălțămintea era cumpărată cu un număr mai mare, să poată fi purtată și anul următor.

Și acum mai pun deoparte bucăți de materiale rămase, fire de lână și resturi de mâncare. Era, și încă mai e, într-o oarecare măsură, obiceiul europenilor să nu fie risipitori. E o tradiție și n-are nimic de-a face cu sărăcia sau cu bogăția. Bunica era campioana cumpătării. Deșira pulovere vechi și împletea altele din lâna spălată și întinsă mai întâi, s-o facă iar fină. Tăia fâșii spiralate din ciorapi vechi ce chiar nu mai puteau fi cârpiți, iar din aceste fâșii, cu o croșetă imensă, făcea covorașe frumoase, maro, bej și negre, plăcute și elastice când călcai pe ele. Un alt obicei era să păstreze chibriturile arse. Le punea într-o cutie pe marginea mașinii de gătit și le folosea să transfere flacăra de la un ochi la altul.

Când am mai crescut, bunica mi-a explicat motivul extremei sale cumpătări. Mai avusese un fiu, născut după tata, Hans, și înainte de unchiul meu Ernst-Benjamin. Îl chema Fritz și a murit înainte să mă nasc eu. A trebuit să fie ținut într-un ospiciu. Nu știu de ce anume suferea. A fost spitalizat în copilărie și din acea zi bunica a început să economisească, să aibă frații lui bani pentru a-l ține acolo după moartea părinților. Fritz a murit la 20 de ani, dar bunica nu a mai putut să-și schimbe obiceiul format în atâția ani.

A fost foarte ciudat că și fiica noastră Michaela a murit la 20 de ani. S-a îmbolnăvit la opt ani. Avea o boală incurabilă și ni s-a spus că n-o să trăiască mult. Nimeni nu știa însă cât. Am început să punem bani deoparte, aproape cu aceeași obstinație

ca și bunica, sperând să nu devină o povară pentru frații săi dacă am fi murit înaintea ei.

*

Pe bunica am iubit-o mai mult decât pe oricine. Chiar și acum, la aproape 70 de ani de la moartea sa, o căldură mângâietoare mă învăluie când mă gândesc la ea. Era o femeie mărunțică, cu nasul mare și ochi calzi, căprui, semitici. Purta haine negre, fără formă, croite după mode din alte vremuri. Avea părul cărunt prins cu agrafe într-un coc, la ceafă. Cred că n-a intrat în viața ei într-un salon de coafură. Nu-i păsa deloc de propria persoană, atenția fiindu-i îndreptată cu totul asupra celorlalți. Era cel mai puțin egoist om pe care l-am cunoscut vreodată și mi-aș fi dorit să fi moștenit de la ea această calitate. Încerc să lupt cu egoismul meu, dar trebuie să fac eforturi conștiente pentru asta, în timp ce la bunica era ceva firesc.

Nu se înfuria niciodată pe mine; chiar și când mă obrăzniceam și mă certa, mă simțeam total acceptată. Spunea *Das macht man nicht* („Asta nu se face”), iar eu protestam sfidătoare: *Das macht Frau ja.* („O femeie face asta”). (E un joc de cuvinte: *man* – cineva, *Mann* – bărbat, *Frau* – femeie.)

Bunica nu îmbrățișa și nu pupa pe nimeni, nici pe mine, nici pe ceilalți membri ai familiei. Îi respecta pe ceilalți, chiar dacă erau fiii sau nepoata ei. N-am auzit-o niciodată să-și spună părerea despre cineva sau să critice. Îi accepta pe oameni așa cum erau; îi trata cu același respect, fie că era vorba de un ministru sau de o servitoare. A fost cea mai bună și

mai iubitoare ființă din viața mea. Îmi spunea Edithlein; nimeni nu mi-a mai spus vreodată așa.

Într-o zi, pe când eram la grădiniță, mă durea burta. Soția administratorului trebuia să mă ducă acasă. (Pe atunci nimeni n-avea mașină și puține familii aveau telefoane.) Pe drum am insistat să mă ducă la bunica, deoarece locuia mult mai aproape. Când aceasta a deschis ușa, femeia cea grasă a vrut să se asigure că n-a greșit și a întrebat-o: „Sunteți într-adevăr doamna bunica?”. Bunica a trebuit să-i confirme de două ori până să o convingă, iar eu am râs, în ciuda durerii de burtă.

Bunica m-a luat în camera de zi, m-a pus să mă întind pe canapea și s-a dus la bucătărie. După o vreme s-a întors cu o ceașcă de ceai și un capac de oală fierbinte, înfășurat într-un prosop. Mi l-a așezat pe burtă, iar când s-a răcit, l-a schimbat cu altul, care se încălzise între timp pe plită în bucătărie. După câteva schimbări, durerea mi-a dispărut ca prin farmec.

Îi vizitam destul de des pe bunici. Se mutaseră din Brno în Praga în anii 1930, când bunicul devenise membru al Parlamentului. Mi-aduc aminte ziua când s-au mutat în apartamentul lor, aveam trei ani și jumătate. A fost o mare vânzoleală, cu muncitorii ce cărau piese imense de mobilier cu ajutorul unor curele trecute pe după umeri. Am văzut doi bătrâni pe care nu-i știam și mama mi-a spus că sunt bunicii mei.

Îmi amintesc în detaliu apartamentul lor. În colțul camerei de zi era o sobă înaltă, acoperită cu teracotă galbenă, de care, iarna, era o plăcere să-ți încălzești spatele. Noaptea focul se stingea, iar dimineața, Liesl, servitoarea, scormonea jăraticul și făcea din nou focul, cu bețe subțiri și ziare. Mai punea bucăți de

lemn și pe urmă cărbune. Dormitorul era rece, în soba din el nu se făcea focul și rar mă duceam acolo.

Johann și Katharina Polach (1932)

În mijlocul camerei de zi era o masă mare, iar când veneau musafiri se punea pe ea o față de masă albă. Și stăteau în jurul ei, beau ceai și mâncau turtă dulce făcută de bunica. Prăjiturile acelea aveau o însușire ciudată: proaspete, erau extrem de tari – puteai să-ți rupi dinții în ele; dar după ce erau ținute câteva săptămâni într-o cutie de tablă, deveneau sfărâmicioase și foarte gustoase.

Era acolo și un pian negru, mare, cu roți lucioase din alamă, și-mi plăcea să „cânt” la el. Asta îl enerva pe bunicul, care îi spunea bunicii: „Kathi, nu lăsa copilul să hărțuiască instrumentul”. Așa că bunica mă lua pe după umeri, ceea ce era ușor, fiind aproape de aceeași înălțime, mă ducea la bucătărie și îmi făcea o *topinka*. Deschidea dulapul, de unde simțeam mirosul a sute de franzele ținute acolo de-a lungul unei vieți, tăia o felie de pâine și o punea într-o tigaie înnegrită, în care sfârâia grăsimea de gâscă, o prăjea pe ambele părți și o ungea cu usturoi. Și mama făcea uneori *topinkas*, dar nu erau niciodată la fel de crocante și de gustoase ca ale bunicii. Probabil că tigaia avea o crustă de negreață; a noastră era mereu curată și strălucitoare. Toată lumea era mulțumită când terminam o *topinka* întreagă, pentru că de obicei mâncam foarte puțin, și erau fericiți că băgam în sfârșit ceva hrănitor în trupușorul meu slăbuț.

La fereastră era biroul bunicului. Uneori, când adulții se strângeau în jurul mesei și discutau politică, bunica îmi dădea o bucată de hârtie și câteva creioane, iar eu mă puneam în genunchi la birou și desenam. Bunicului nu-i plăcea asta, i se părea că-i stricam degeaba sugativele.

Într-o parte a camerei era canapeaua, iar în cealaltă, o bibliotecă uriașă ce aproape atingea tavanul înalt, cu ornamente din lemn sculptat și ușițe de sticlă. Conținea multe cărți complicate, dar și unele pe placul meu. Erau acolo basmele lui Andersen și cărțile ilustrate ale lui Wilhelm Busch, ce fuseseră ale tatei și ale fraților săi în copilărie. Aveam voie să le scot, ca să mă uit la ele, sau uneori bunica îmi citea din ele. Știa și multe cântece și poezii pe de rost. Un poem de Friedrich Rückert, care-mi plăcea mai mult decât toate, era despre un

copăcel ce voia să se îmbrace în ceva mai splendid decât acele de pe crengile lui. A doua zi dimineață i s-a împlinit dorința și s-a trezit acoperit cu frunze verzi. Dar au venit caprele și i le-au mâncat. Copăcelul a cerut frunze noi, dar de data asta i le-a omorât înghețul și iar a rămas dezgolit. De fiecare dată i se întâmpla ceva cu frunzele noi, până când copăcelul a cerut cu umilință să-și primească vechile ace înapoi și nu s-a mai plâns niciodată. Bunica recita poezia cu emoție, schimbându-și vocea, care era când puternică, când șoptită, iar eu respiram ușurată la urmă, când totul se termina cu bine.

Bunica îmi cânta, cu vocea ei puțin tremurătoare, cântece pe care le credeam populare. Abia la maturitate am descoperit că unul era un cântec de leagăn al lui Brahms, iar celălalt, un lied al lui Mozart. Bunica avea puțină școală, dar știa surprinzător de multe despre muzica clasică. Era cea mai în vârstă dintre patru copii și deseori trebuia să aibă grijă de frații ei când mama lor se ducea la muncă. Străbunica era de profesie un fel de moașă; avea grijă de tinerele mame care tocmai născuseră. La acea vreme se obișnuia să angajezi o femeie experimentată pentru a avea grijă de copil, căci mama nu trebuia să se ridice din pat o lună și jumătate. Străbunicul meu era în străinătate, încercând să facă avere. Bunica, de exemplu, s-a născut în Ungaria, unde tatăl ei a lucrat câțiva ani ca administrator pe domeniul unui nobil. Apoi s-au întors în Brno, unde au stat câtă vreme străbunicul a fost plecat iar. S-a dus în America să lucreze pentru baronul Hirsch, constructorul de căi ferate. În cele din urmă, a dispărut de tot; nimeni nu știe unde a fost îngropat.

Kathi, bunica, a crescut în sărăcie. În adolescență l-a cunoscut pe un oarecare Alfred Fröhlich, care cânta la un

instrument în orchestra simfonică, și asista des la repetiții. Mi-a povestit cum stătea la balcon și asculta indicațiile dirijorului, iar astfel a devenit o cunoscătoare de muzică clasică. Bineînțeles că aș fi uitat numele acestuia dacă bunica nu mi-ar fi făcut cadou, când am împlinit șapte ani, un jurnal învelit în piele, cu încuietoare și cheiță. Era un cadou primit de ea de la Fröhlich și îl păstrase din tinerețe. N-a scris niciodată nimic în jurnal, dar pe prima pagină e dedicația prietenului ei, datată 27 octombrie 1892. Cine știe ce o fi fost între Kathi și Alfred? Poate că era îndrăgostită de el? N-o să știu niciodată; de atunci au trecut mai bine de 125 de ani.

În mod miraculos, jurnalul se află încă în posesia mea, deși cheia s-a pierdut de mult. Mi l-a păstrat o prietenă, Judith Lamplová, împreună cu niște poze și suvenire, cât am fost deportați la Terezín. Cum unul dintre părinții ei nu era evreu, n-a fost trimisă în ghetou. Când m-am întors din lagăre, după război, Judith mi-a înapoiat jurnalul. Sunt câteva notițe din 1941-1942, de dinainte de deportare, descrieri copilărești ale întâmplărilor mele zilnice, dar și numele prietenilor mei care aveau să se afle în următorul transport. Totuși, o însemnare semnificativă e despre primul meu sărut. S-a întâmplat cu un băiat pe nume Erik, pe când stăteam sub un copac, pe lespedea mormântului unui evreu de mult uitat, în Vechiul Cimitir Evreiesc, pe 8 iulie 1942. A fost un sărut bizar, umed, pe colțul gurii. Dar asta mai târziu. Deocamdată, viața mea își urma cursul obișnuit.

Când eram mică, sufeream des de inflamații ale urechii. Mi-amintesc cât de tare mă durea și cum îmi ținea mama capul în poala ei, ca să-mi pună niște picături calde.

Într-o seară, părinții au ieșit în oraș și mi-au pus patul în camera de zi, ca Maria să poată dormi lângă mine, pe canapeaua verde. Urechea care mă durea era acoperită cu o bucată mare de vată fixată cu o căciuliță tricotată, iar sub cap aveam o pernă electrică. La miezul nopții, Maria a fost trezită de un miros înțepător neobișnuit. A venit repede la mine și a găsit perna mocnind; căciulița avea o gaură arsă, iar vata luase foc.

Dita Polach (1942)

Probabil se produsese un scurtcircuit, dar eu nu simțisem nimic; nici măcar nu m-am trezit. A fost un eveniment înfricoșător, pe care l-am auzit povestit de multe ori. Și

trebuie să recunosc că de atunci am oroare de perne și pături electrice.

Inflamațiile urechii au încetat când doctorul Desensy-Bill, pediatrul nostru, a decis să-mi scoată amigdalele. Aceasta e una dintre amintirile de nesters ale copilăriei mele. Nu din cauza operației, ci a taxiului. Era prima dată în viața mea când mergeam cu mașina. De obicei luam tramvaiul, iar în afara orașului mergeam cu trenul. Nimeni nu avea mașină, în afară de niște vecini de etaj, domnul și doamna Moller. Doamna Moller, care și șchiopăta puțin, era o femeie tânără, fără copii, așa că mă invita des la ea. O chema Edith, ca pe mine. Avea multe reviste cu poze, ceva ce nu vedeam la noi, poze cu oameni frumoși, vedete de film. Era o casnică perfecționistă, făcea mereu prăjituri și lustruia podelele. Purta papuci roșii la bucătărie, dar când se ducea în salon îi schimba la ușă și-și punea niște papuci albaștri. Intra și ieșea tot timpul și de fiecare dată schimba papucii – roșii, albaștri, roșii, albaștri. Ca să protejeze covoarele, mi-a explicat Maria sarcastică. Dar familia Moller nu m-a luat niciodată într-o plimbare cu mașina.

Eram atât de încântată că o să merg cu taxiul, încât am uitat că urma să mă duc la doctor, să-mi scoată amigdalele. Nu-mi amintesc operația, ci doar că am primit o porție dublă de înghețată, să-mi răcoresc gâtul care mă durea. Iar mama mi-a explicat că amigdalele aveau să crească din nou; fuseseră doar ciupite, nu extrase. Era un gând consolator. Timp de câțiva ani am crezut că dacă-ți pierzi un organ îți crește la loc. Când vedeam un invalid în scaun cu rotile, mă simțeam ușurată la gândul că o să-i crească un picior nou în locul celui lipsă. Mă ajuta să suport mila față de suferind.

De când mă știu am tot fost îndrăgostită de băieți. La grădinița cehă era un băiat drăguț al cărui nume l-am uitat. Îmi plăcea de el și-mi luau foc obrajii ori de câte ori îl întâlneam după-amiaza în parc; el era cu mama lui, iar eu, cu Maria sau cu mama. Într-o zi, când i-a dat sângele pe nas la grădiniță, i-am împrumutat batista mea. Mama lui mi-a înapoiat-o după câteva zile spălată și călcată și m-am simțit mândră și importantă, de parcă-i salvasem viața.

În clasa întâi a fost Helmut, cel mai arătos coleg. Îl plăceau și alte fete, dar asta nu mă oprea să fiu îndrăgostită de el. Era o școală nemțească, la colț de casa noastră, și am mers trei ani acolo. Ca majoritatea elevilor, Helmut aparținea minorității germane de cetățeni ai Cehoslovaciei.

Când aveam nouă ani, Gerta și cu mine ne-am îndrăgostit de același băiat. Locuia pe strada ei și ne arăta tot felul de cascadorii cu bicicleta. Putea să se rotească stând numai pe roata din spate, să sară de pe drum pe trotuar și înapoi... Îl admiram enorm. Stăteam în ușa casei Gertei și râdeam și băteam din palme. Concuram pentru atenția lui, dar eu simțeam că în secret mă preferă pe mine, fiindcă odată m-a însoțit pe bicicletă tot drumul de la casa Gertei la mine, trei străzi mai încolo.

Un alt băiat de care ne-a plăcut amândurora a fost un circar de 14-15 ani. Cortul circului fusese ridicat pe un teren viran din apropierea casei Gertei. Am fost de două ori la spectacol, ne-am cumpărat chiar și bilete, doar ca să-l vedem pe micul acrobat la bustul gol, evoluând pe o scară. Numărul lui era acompaniat de un vals pe care de câte ori îl aud îmi aduc aminte de el. Stăteam zilnic pe lângă gardul circului, să-l vedem numai puțin, și pe urmă ni-l descriam una alteia la nesfârșit. Dar după câteva

săptămâni, când circul și-a strâns cortul și au dispărut cu toții, tânărul atlet a fost uitat fără o lacrimă.

Capitolul 5
Bunicul

Bunicul meu Johann Polach s-a născut în orășelul Velké Bílovice din Moravia. A avut trei frați, Adolf, Arnold și Bernard, și două surori, Johanna și Theresa. Bunicul meu a fost singurul al cărui nume a fost înregistrat greșit ca Polach, frații lui și urmașii lor având numele de familie Pollak.

Pe Johann l-au trimis să studieze la gimnaziul Schottenring din Viena. Acolo a intrat în contact cu social-democrații și a devenit activist în partid. Bunica mea mi-a spus odată că bunica lui Johann era foarte religioasă. Era cunoscută ca *Ofensetzerin*, persoana căreia gospodinele din ghetou îi aduceau șolentul pentru șabat vinerea, să-l țină cald în cuptorul ei imens până a doua zi, pentru că evreii n-au voie să aprindă foc de șabat. Pe când era student, bunicul Johann a avut o discuție cu ea despre existența lui Dumnezeu. El era necredincios, socialist înflăcărat, și a încercat s-o convingă că nu există Dumnezeu. Dar ea i-a spus că are o dovadă absolută.

I-a povestit ce i s-a întâmplat odată, într-o după-amiază de vineri: „Mă întorceam acasă dintr-un sat îndepărtat, cu un coș greu în spate. Se întunecase și eram atât de obosită, că abia mai puteam să merg. Mi-era teamă că n-o să ajung acasă înainte să

înceapă șabatul. M-am așezat pe marginea drumului și m-am rugat lui Dumnezeu să-mi dea putere. Și uite că deodată n-am mai fost obosită și am ajuns acasă înainte să apară prima stea pe cer. Deci, domnule student, ce zici de dovada asta, ți-ajunge?”.

Acum câțiva ani am dat peste un pasaj despre bunicul în autobiografia lui Friedrich Stampfer (1874-1957), unul dintre liderii Partidului Social-Democrat, jurnalist faimos. Iată ce scria:

> În acele zile de entuziasm juvenil, am întâlnit un coleg de clasă ciudat. Deși eram în aceeași clasă, era cu trei ani mai în vârstă, dar părea să fie cu zece. Era slăbănog, prost îmbrăcat și avea o față urâtă, interesantă. Îl chema Johann Polach. Câțiva ani mai târziu i-am cunoscut tatăl, hamal la una dintre gările vieneze. Mă mutam și l-am angajat prin Johann, „ca să păstrăm banii în familie”, mi-a zis el, să mă ajute. Dar când bătrânul a venit și-a săltat în spinare cufărul greu, în timp ce eu mergeam alături cu o valiză ușoară, am simțit că e nedrept. Iar când și-a scos șapca roșie de hamal să-mi mulțumească pentru plata meschină – nu îndrăznisem să-i dau mai mult decât se obișnuia –, m-am simțit adânc rușinat.
> Johann venea și el din Viena. Sărăcia abjectă în care trăia l-a forțat să-și câștige existența; de aceea era cu trei ani în urmă. Ca și mine, era un admirator entuziast al Greciei, ca și mine, era un socialist înflăcărat; dar era și ceva mai mult, și anume marxist.
> Până atunci nu auzisem niciodată de Marx și trebuie să mărturisesc că prima întâlnire cu el nu m-a atras nicicum. Felul disprețuitor în care mă privea Johann, doar ca pe un „socialist caritabil” și „utopist”, m-a rănit.
> Curând, Johann s-a întors la Brno. Dacă ne-am fi despărțit atunci definitiv, mi-ar fi rămas în amintire ca un tânăr îngâmfat. Dar mai târziu ne-am împrietenit și am descoperit că era unul dintre cei mai buni și mai plăcuți oameni pe care i-am întâlnit vreodată. A devenit profesor de greacă și latină și era foarte respectat de studenții lui. Mai apoi a ajuns senator din partea Partidului Social-Democrat, la Praga.

Am fost surprinsă să aflu că tatăl lui Johann a fost hamal în Viena. Într-un articol pentru o publicație nemțească, unchiul Ernst-Benjamin scria că „Johann a fost fiul mai mare al unui

fermier și căruțaș sărac din Velké Bílovice, de lângă Kostel (Moravia), singurul evreu din sat". Poate că sărăcia l-a împins să meargă la Viena, să-și încerce norocul?

Johann a cunoscut-o pe Kathi când ea era în vizită la sora sa mai mică, Sophie, la Viena. Sophie a trebuit să se mărite repede, când era foarte tânără, la vreo 16 ani. Soțul ei era zugrav în Viena și văr îndepărtat al lui Johann, iar Kathi venise să-și ajute sora, care născuse de curând. După ce a curtat-o o vreme, Johann s-a căsătorit cu Kathi, iar primul lor copil a fost Hans, tatăl meu. Din întâmplare, s-a născut la Viena, pe când bunicul și bunica erau în vizită acolo. Ceilalți doi fii ai lor s-au născut la Brno.

Bunicul era un bărbat destul de înalt, puțin adus de spate când l-am cunoscut eu. Avea un barbișon cenușiu, dar părul încă îi era negru, deși rar. Purta ochelari numiți *Zwicker* în germană, sau pince-nez.

Bunicul suferea de o boală ciudată. Avea crize ce semănau cu cele de epilepsie, dar fuseseră diagnosticate ca fiind ceva diferit. Cu câteva secunde înainte de o criză devenea deodată rigid, se uita fix în față și țipa înfundat. Eram repede dată afară, în vreme ce bunica și Liesl, servitoarea, sau tata ori mama îl întindeau pe spate. Câteva minute avea convulsii și apoi adormea. Când se trezea nu știa nimic de criză – și am stabilit cu toții (inclusiv eu) să nu-i spunem ce se întâmplase. Uneori nu avea nicio criză luni la rând, pentru ca apoi, dintr-odată, să aibă două-trei una după alta. Odată, când era singur în cameră, a căzut de pe scaun și și-a rupt clavicula. N-a mai fost lăsat nesupravegheat.

Bunicul era un om foarte respectat. Colegii și prietenii săi erau politicieni de rang înalt. În copilărie am auzit nume de

parlamentari, jurnaliști și scriitori, precum senatorii Holitscher și Jaksch, Erich Ollenhauer, Friedrich Stampfer, redactor-șef la *Neuer Vorwärts*, sau Ludwig Czech, ministrul Protecției Sociale. După al Doilea Război Mondial, când bunicul nu mai trăia, am auzit iar numele unora dintre ei, care acum erau miniștri și șefi de partid în Cehoslovacia, Austria și Germania.

Odată am văzut cu ochii mei cât de respectat era bunicul. Opera germană din Praga a pus în scenă *Nunta lui Figaro* de Mozart de 1 mai, Ziua Muncii. Întregul teatru fusese rezervat pentru membrii Partidului Social-Democrat și liderii acestuia. Părinții mei și cu mine am fost invitați să stăm cu bunicii într-o lojă la parter, cele mai bune locuri de la operă.

Eram încă foarte mică și nu mai ieșisem niciodată seara în oraș. Mama m-a pus să dorm după-amiază, dar n-am putut închide ochii, stăteam ca pe jar. M-am prefăcut că dorm, de teamă ca nu cumva să nu mă ia seara cu ei. Dar, deși mama știa că mă prefăcusem, mi-a spus povestea lui Figaro. Era prea complicată pentru mine, însă nu a contat.

Ne-am ocupat locurile în lojă înainte să se ridice cortina; bunicul stătea în față, iar noi, în spatele lui. Și, pe măsură ce intrau, oamenii se opreau înaintea lui și îl salutau reverențios, unii înclinându-se până la pământ, alții strângându-i mâna. Era tratat cu atâta respect, încât simțeam ce personalitate proeminentă era. Încă mai am două tăieturi din ziare cu poza lui, articole publicate cu ocazia celei de-a 60-a aniversări a senatorului Johann Polach.

Bunicii mei mergeau în fiecare zi la Café Continental, pe strada Příkopy. Bunicul se așeza la masa lui obișnuită, iar chelnerii îi aduceau toate ziarele zilei. Bunica croșeta sau citea și ea ceva,

iar Liesl primea liber până se întorceau ei acasă. Dacă voia cineva să-l întâlnească pe bunicul, trebuia să vină la Café Continental după prânz și sigur îl găsea.

Când mama avea ceva de făcut în oraș, urcam uneori la primul etaj al cafenelei și-l salutam. Îmi plăcea să văd cum se înclinau chelnerii cu deferență în fața lui și-i spuneau Herr Senator sau Herr Professor, după care întrebau ce doresc doamna și domnișoara. Mi se dădea voie să aleg o prăjitură dintr-un clopot de sticlă cu șase sau opt compartimente, fiecare conținând un tip diferit de prăjitură: una cu fructe, alta cu glazură de ciocolată sau jeleu, una cu ciocolată *Mozartkugel*, un ștrudel sau o prăjitură cu marțipan. Introduceai o monedă de o coroană și roteai clopotul până ajungeai la prăjitura aleasă.

Când era vreme bună, bunicii veneau la cafeneaua cu grădină din Stromovka. Și acolo chelnerii i se adresau reverențios bunicului și-i aduceau ziarele prinse într-o ramă de bambus cu mâner, dar n-aveau o selecție așa bogată ca la Continental. Când mă ducea mama în parc după-amiază, ne uitam dacă bunicul și bunica erau la cafenea. Ne alăturam lor, iar mama comanda căpșuni cu frișcă pentru mine, ceva ce-mi plăcea foarte mult. Desertul era adus într-un pahar cu picior înalt și ambele femei mă priveau cu satisfacție: sunt sigură că se gândeau că în sfârșit copilul se hrănește cu ceva consistent și se mai întărește.

Capitolul 6
Operația

Un eveniment important în viața mea de copil a fost operația. M-am îmbolnăvit în clasa a doua din școala primară, imediat după vacanța de la mijlocul anului. Mă durea burta, iar doctorul Desensy-Bill, care a venit la noi acasă, mi-a spus să stau în pat o zi-două. Dar au trecut mai multe zile și tot nu eram bine. În cele din urmă, nici nu m-am mai putut ține pe picioare, iar adulții au început să se îngrijoreze. A fost chemat un alt medic – un specialist, profesorul Růžička, care a hotărât să fiu dusă imediat la spital.

În aceeași după-amiază mi-a făcut o apendicectomie, dar în timpul operației apendicele s-a spart, iar puroiul mi s-a răspândit în cavitatea abdominală. Așa încât incizia a fost lăsată deschisă, punându-se o drenă ce trebuia curățată și bandajată în fiecare dimineață. Zilele treceau, iar eu nu mă simțeam mai bine.

Mama era mereu lângă mine. Îmi umezea buzele cu o bucată de pânză umedă, din care și sugeam, fiindcă mi-era foarte sete și n-aveam voie să beau. Îmi spunea povești și-mi citea din cărți. Uneori ațipea pe un scaun, într-un colț. Odată, țin minte, pe când citea dintr-o carte de povești, am observat că-i curgeau

lacrimile. Nu știam de ce plânge și m-am simțit vinovată, gândindu-mă că poate am fost crudă fiindcă am silit-o să-mi citească atât de mult, când ea era probabil prea obosită.

Ceva nu era bine, dar ce? Vomitam tot ce înghițeam, chiar și o lingură de apă. Slăbeam tot mai tare. Personalul medical s-a gândit că poate mama îmi creează o stare de agitație, fiindcă stătea mereu lângă mine. A fost scoasă pe hol și numai o asistentă avea voie să intre la mine în salon. În spital lucrau călugărițe. Erau de treabă, dar eu o voiam pe mama. O zăream prin ușa întredeschisă de fiecare dată când intra cineva.

În a douăsprezecea zi după operație, mi-am vărsat tot conținutul mațelor. Acum știau ce nu era în regulă cu mine: aveam ocluzie intestinală. A doua operație a fost mai dificilă decât prima; am fost adusă înapoi în pat, mai mult moartă decât vie. Nu-mi amintesc, bineînțeles, nimic, dar mi s-a povestit mai târziu. Mi-au pus opt sticle cu apă fierbinte în jurul corpului și mi-au dat oxigen. Toată familia s-a adunat pe hol – părinți, bunici, Maria, Liesl, toți temându-se de ce era mai rău.

Am revenit încet la viață. Dormeam în cea mai mare parte a timpului și odată, când m-am trezit, am văzut ieșindu-mi din braț un tub care ducea la un săculeț cu lichid atârnat deasupra capului. Apoi m-am înzdrăvenit, puteam și să stau puțin în capul oaselor. Veneau zilnic vizitatori, și toți îmi aduceau cadouri. Mi se părea că toată lumea știe de boala mea, toate rudele, prietenii și colegii bunicului, vecinii. Am primit scrisori cu urări de însănătoșire de la toți colegii de clasă, chiar și de la profesor și de la director. Și munți de cadouri. Părinții le duceau acasă zilnic: păpuși, jocuri și cărți; n-aveam loc pentru toate.

Dar, vai, glucoza din perfuzii s-a solidificat și mi-a provocat tromboză. Brațul mi s-a umflat și s-a albăstrit, așa încât a fost

nevoie de o a treia operație. Cât mai uram mirosul de eter folosit la anestezie! Ca și sentimentul acela oribil că mă scufund în neant... Am deschis ochii și i-am văzut pe doctori și pe asistente trăgând o bucată lungă de tifon dintr-o tăietură de la braț. Am auzit pe cineva spunând că m-am trezit și apoi nimic...

Am două cicatrici la antebrațul drept. La prima incizie n-au găsit cheagul, așa că au mai făcut una, mai sus. Rănile de pe burtă mi s-au vindecat foarte încet, din cauza drenei, și mi-au lăsat cicatrici mari și urâte pe viață. Dar mama mi-a spus atunci, fericită că sunt în viață: „Ei, n-o să te faci dansatoare din buric".

Când aveam vreo 12 ani am renunțat la literatura pentru copii și am început să citesc cărți pentru adulți. În unele dintre ele am dat peste cuvântul „zestre" și am înțeles că e ceea ce primește mireasa de la părinți când se mărită. Într-o zi am întrebat-o pe mama: „Când o să mă mărit, o să primesc zestre?".

Mama a oftat, dar apoi a râs și mi-a spus: „Zestrea ta e în burtă".

În clasa a doua am fost îndemnați să învățăm să înotăm. Fiica directorului nostru, o tânără drăguță, ne dădea lecții în piscina acoperită Axa de pe strada Na Poříči. Au fost cam zece lecții și am mers la fiecare dintre ele. Dar la sfârșitul cursului toți copiii înotau, în afară de mine. M-am simțit vinovată că părinții mei plătiseră degeaba.

După cele trei operații, profesorul Růžička mi-a interzis să sar, să fug și mai ales să înot. (Nu se gândea că nu știu să înot.) Se aștepta cu siguranță la o hernie. În vara aceea am mers în vacanță la Senohraby, lângă Praga, cu mama, o prietenă de-ale ei și băiețelul acesteia, iar tata avea să ajungă și el mai târziu și

să rămână două săptămâni, cum făcea în fiecare an. Pe acolo curgea un râu, Sázava, iar când era vreme bună ne duceam la scăldat. Aveam voie să mă scufund unde era apa mai mică, dar cu atenție și fără mișcări bruște. Din când în când mama se băga în apă, să înoate, iar eu încercam să exersez ce ne învățase fiica directorului. Deodată, nu mi s-a mai părut deloc dificil și am început să mă bălăcesc fericită. Dar mama m-a văzut și s-a terminat cu fericirea mea, fiindcă a doua zi m-a dus în grabă la Praga, la chirurg. Acesta mi-a examinat burta, a apăsat-o cu degetele și a declarat surprins că n-a găsit niciun fel de hernie.

Mi s-a dat voie să înot și ne-am întors să ne continuăm vacanța în Senohraby.

În timp ce ne aflam în acel sat de vacanță a avut loc un eveniment festiv, la care au participat toate fetele de acolo. Purtau rochii noi, albe, și cununi de flori pe cap. Duceau în mâini coșuri pline cu petale și, cum mergeau spre biserică, de-a lungul străzii principale, le aruncau pe jos. Voiam și eu să devin o *drůžička* precum micuța Vera, fiica proprietarilor vilei unde ne cazaserăm pe timpul verii, dar mama mi-a interzis. Nu știam de ce, iar ea nu mi-a explicat.

Mai primisem și înainte interdicții similare. În fiecare an, în seara zilei de 5 decembrie, alți copii agățau la geam un ciorap gol și-l așteptau pe Sfântul Nicolae să-l umple cu dulciuri și nuci, însă al meu rămânea gol. Am avut, când eram foarte mică, de trei sau patru ori un brad de Crăciun împodobit, dar n-am mai avut după ce am început școala. Mama mi-a spus că brazii de Crăciun sunt numai pentru copii mici, iar acum eram mare. Dar și Anita și Gerta erau mari și totuși aveau brad, iar toți colegii mei de clasă la fel…

În plimbările cu Maria intram adesea în biserica din piața Strossmayer, iar ea își băga degetul într-un bazin de marmură și își făcea apoi semne la frunte și la piept. Voiam să fac și eu, dar nu m-a lăsat.

— Ce-i în bazin? am întrebat-o.

— Apă sfințită.

— De ce-i sfințită?

— Pentru că a binecuvântat-o preotul.

— De ce nu pot să îngenunchez și eu și să mă rog la Iisus?

— Nu-i pentru tine.

Dar în familia mea nici nu existau alte sărbători sau ritualuri. Când devenise socialist, în tinerețe, bunicul se retrăsese din comunitatea evreiască, iar fiii săi erau *konfessionslos* (adică nu țineau de nicio confesiune) și la fel eram și eu. La școală aveam liber în timpul orei de religie; nu eram nici catolică, nici protestantă, nici altceva. Nu văzusem niciodată o hanukia și nici nu auzisem cuvinte precum „Pesah” sau „Yom Kippur”.

Abia în clasa a treia am întâlnit pentru prima dată cuvântul „evreu”.

Eram în 1938. Hitler ocupase Regiunea Sudeților, iar părinții mei erau îngrijorați; i-am auzit discutând despre posibilitatea emigrării. Se menționau nume precum Chile, Bolivia, Brazilia. A început o corespondență frenetică cu unchiul tatei, Adolf Pollak, din Tel Aviv, despre o posibilă mutare în Palestina. Ce-l oprea pe tata să ia o decizie nu era numai dificultatea obținerii vizelor, dar și îndoielile sale că ar fi fost capabil să-și întrețină familia. Mulți începuseră să învețe o meserie, ca să aibă din ce trăi în altă țară, dar tata nu era îndemânatic și știa că n-o să i se

permită să lucreze ca avocat. Părinții mei au tot ezitat, până când emigrația a devenit imposibilă.

După anexarea Regiunii Sudeților, minoritatea germană din Cehoslovacia a devenit agresivă. La școală, într-o dimineață, am găsit pe pupitrul meu o hârtie pe care scria: „Ești o evreică". N-am știut ce înseamnă și am luat hârtia acasă, să le-o arăt părinților. Au devenit foarte serioși și mi-am dat seama că se întâmplă ceva important.

— Ce înseamnă evreu? am întrebat.

— E un tip special de oameni.

Am pus mai multe întrebări, dar tot nu eram mulțumită de explicații.

— Noi suntem evrei?

— Da, conform Legilor de la Nürnberg.

— Și care sunt aceste legi?

Tata mi-a spus că evreii erau hărțuiți și abuzați, dar că asta se întâmpla în Germania, nu în țara noastră. Am simțit însă în vorbele lui niște aluzii rău prevestitoare. În scurt timp am fost transferată la o școală cehă.

În clasa mea erau numai fete; băieții învățau într-o aripă separată. Nu mi-a plăcut profesoara de la bun început. Era scundă, bătrână și uscățivă. Dar nu eram singura fată nouă; și Annemarie era acolo. Tranziția n-a fost prea dificilă, pentru că vorbeam ceha la fel de bine ca oricine și trebuia numai să primesc câteva lecții particulare de ortografie. Meditatoarea era o tânără al cărei nume începea cu litera D, pe care-l scria cu înfloriturі, fără să ridice stiloul de pe hârtie. M-a impresionat așa de mult, încât i-am adoptat stilul de semnătură, pe care îl

folosesc și în ziua de azi. Până la sfârșitul anului școlar eram integrată complet și am primit note maxime la toate obiectele.

Și Gerta a fost transferată la o școală cehă, dar la alta. Oricum, ne întâlneam, ca și înainte, în fiecare după-amiază, la ea acasă ori la mine.

Capitolul 7
Žďár

Aveam zece ani când a izbucnit războiul. În acea vară a anului 1939, părinții mei nu s-au mai dus în vacanță, ca în anii trecuți. Cehoslovacia era ocupată acum de nemți. Fiind evreu, tata a fost dat afară de la muncă. Părinții mei își aminteau de Primul Război Mondial și erau îngrijorați de pericole. Voiau să merg în vacanță măcar undeva la țară, departe de oraș. Așa că m-au trimis la un prieten de-ai tatei, care trăia cu familia lui într-o localitate numită Žďár. Avea două fiice puțin mai mici decât mine și ambele familii sperau că o să fiu fericită acolo. „În Praga ar putea să fie raiduri aeriene; copilul va fi mai în siguranță la țară”, gândeau părinții mei.

Domnul Weinreb a venit la noi acasă, să mă ia. Ne-am dus cu trenul și am vorbit foarte puțin pe drum, fiindcă, deși îi simțeam bunătatea, eram timidă. Am ajuns seara. Doamna Weinreb pregătise cina și ne-am așezat în jurul mesei mari din bucătărie. Cele două fetițe se uitau la mine cu ochii lor mari, căprui, și mă simțeam stânjenită. Dar până a doua zi deja mă acceptaseră și mi-au arătat încântate toate jucăriile lor, m-au dus să le cunosc prietenii și să se laude cu mine că eram musafira din Praga. Hanna, cea mai mică, avea șase ani și urma

să înceapă școala la sfârșitul vacanței. Ea era cea cu personalitatea mai puternică, iar Eva, deși avea șapte ani, o urma în toate; n-avea niciodată idei proprii. Deși era în clasa întâi, Eva nu învățase să citească, în timp ce Hanna citea de dinainte să intre la școală.

A fost o vară cu adevărat minunată. Cele două fete au devenit tovarășele mele devotate. Mergeam cu mama lor să ne scăldăm în lacurile din apropiere; culegeam alune din tufele de pe marginea cărărilor, pe câmp. Culegeam din pădurile din jurul localității afine în cutii de aluminiu și veneam acasă cu dinții și limbile albastre. Ne-am dus la bâlci și am câștigat premii: îngeri din ghips cu aripi aurite. Culegeam cireșe din grădina proprietarului, iar acesta ne tolera, fără să spună nimic. Ascultam cu gurile căscate poveștile doamnei Weinreb despre aventurile ei la școala de asistente medicale. Ea și colegele ei spionau activitățile tinerilor doctori de la un geam de vizavi. Probabil exagera unele povești, dar asta le făcea și mai fascinante. În mare parte din timp uitam de casa mea, de părinți și bunici, de război și pericolele sale.

În prima zi a noului an școlar, pe 1 septembrie 1939, a izbucnit al Doilea Război Mondial. Nemții au rechiziționat apartamentul din Praga al părinților mei, iar aceștia au trebuit să se mute repede. Au găsit altul, dar era în Smíchov, prea departe de bunici, așa încât au decis ca bunicii să se mute cu noi. Am aflat toate astea din scrisorile pe care mi le trimiteau.

Se înțeleseseră cu familia Weinreb să mă țină deocamdată în Žd'ár și să plătească, presupun, șederea mea. Așa a început prima etapă a vieții mele amânate. În loc să merg mai departe la școală, cu foștii colegi din Praga, am fost scoasă pentru

moment din lumea mea obișnuită și pusă pe tușă până aveau să se îndrepte timpurile.

Am început să merg în clasa a cincea la școala locală, care-mi plăcea. Colegele erau drăguțe, iar unele mi-au devenit prietene bune. De fapt, eram modelul lor. Eram fata din capitală – dacă-mi legam o fundă în păr sau îmi făceam o buclă

Dita Polach (în mijloc) împreună cu surorile Weinreb, în Žd'ár (1939)

pe mijlocul frunții, mă imitau, crezând că e ultima modă praghezã. Profesorul era blând și mă simțeam acceptată și tratată bine. Nu mă făceau niciodată să mă simt diferită doar pentru că eram evreică.

O dată pe săptămână era educație religioasă. Preotul, căruia i se spunea *katecheta*, ne preda Noul Testament și ne vorbea despre Iisus Hristos. Eu eram scutită, desigur, dar mi se permitea să rămân în clasă. Stăteam în spate și desenam în carnețel. Dar de câte ori îmi ridicam ochii îl vedeam pe preot cum mă privea, ca și cum ar fi vorbit peste capetele copiilor direct cu mine. Cred că voia să mă convertească, să mă creștineze.

Aveam un profesor de desen, domnul Večeřa. Îmi plăcea de el. Odată s-a aplecat deasupra mea, mi-a dat niște sfaturi în legătură cu ce desenam și m-a mângâiat pe păr. A fost foarte plăcut. Dar acasă i-am spus doamnei Weinreb că profesorul m-a tras de păr. S-a dus la directoare și s-a plâns. Nu-mi amintesc consecințele. Dar când am ajuns și eu profesoară, am mai întâlnit cazuri când fetele făceau acuzații false împotriva unor bărbați cu totul inocenți.

Îmi amintesc anul petrecut în Žd'ár ca pe unul liniștit și fermecător. Dar, într-un fel, nu puteam să fiu absolut fericită.

Într-o noapte m-a trezit un zgomot ciudat. Am auzit o bufnitură pe acoperișul plat, deasupra mea, ca și cum ar fi căzut un obiect greu din cer. Mi-am zis că e un aeroplan.

Am sărit din patul meu din bucătărie și m-am dus în dormitorul soților Weinreb, trecând prin camera unde dormeau liniștite cele două fete. Am șoptit, cu răsuflarea tăiată:

— A căzut un aeroplan pe casa noastră.

— Nu-i nimic, a spus doamna Weinreb, netulburată. Poate că a trântit ușa domnul Marek, de sub noi, când s-a dus la lucru.

Dar n-am crezut-o. Parcă îmi simțeam inima în gât; îmi era teamă să mă întorc în patul meu. Am rămas acolo, însă n-a făcut nimic. Simțeam că pentru ea chestiunea era încheiată și

că voia doar să se întoarcă la somn. M-am simțit rușinată, umilită. Domnul Weinreb dormea adânc, cu spatele la mine. Am stat trează până dimineața, cu pătura strânsă în mâini și așteptând ca tavanul să cadă peste mine.

Imediat după acest incident, mama a venit în vizită. I-am spus că simt dureri în stomac; uneori deveneau crampe chinuitoare. Doamna Weinreb, care avea experiență ca asistentă, a decis să mă pună la un regim ușor, iar după un timp am fost mai bine. M-a alinat prezența mamei, dar a stat numai câteva zile. S-a întors în Praga, iar eu am rămas în Žd'ár.

Problemele cu stomacul îmi reveneau uneori, dar îmi plăcea în Žd'ár. M-am obișnuit cu durerile și le-am acceptat ca o parte inevitabilă a vieții. Aveam mulți prieteni și, ca de obicei, m-am îndrăgostit de un băiat de acolo, Pepík Pelikán. Nu conta că mă ignora, mai mult sau mai puțin. Îi scriam bilețele pe care le îndesam într-o crăpătură din zidul de lângă casa noastră. Uneori găseam un răspuns și eram fericită. Hanna și Eva știau de pasiunea mea și-mi raportau mereu când îl întâlneau, îmi spuneau ce poartă sau dacă se joacă cu mingea. Dar mi-au ascuns ceva și am aflat abia după mulți ani, când au venit să mă viziteze, la sfârșitul războiului.

— Știi, mi-au spus râzând, cine-ți scria biletele din zid? Nu Pepík Pelikán, ci Zdeněk Šiler.

Zdeněk era fratele mai mare al unei fete de pe strada noastră care se juca cu noi. Îi plăcea de mine în secret. Sora lui era băiețoasă, foarte îndrăzneață și curajoasă. Pe strada noastră era o casă construită pe jumătate; se zvonea că proprietarii rămăseseră fără bani. Era locul nostru preferat pentru jocurile de-a v-ați ascunselea. Fugeam în sus și-n jos, de la un etaj la altul, pe scânduri, fiindcă nu exista o scară. Într-o zi, fata a

călcat pe un cui ieșit dintr-o scândură și i-a străpuns laba piciorului. A fost efectiv fixată de scândură. Am fost îngrozite și am vrut s-o chemăm pe mama ei, dar Zdeněk i-a tras piciorul afară și i-a spus să nu zică nimic acasă. Știa că mama lor, care era foarte severă, i-ar fi pedepsit fiindcă se jucaseră unde nu aveau voie. I-a spălat piciorul însângerat cu furtunul, iar ea nici măcar n-a lăcrimat.

Când a venit iarna, a apărut și tata în vizită. Iubea natura și m-a luat în plimbări lungi. Odată, când ningea afară, stăteam cu el la geam. L-am văzut jos, în stradă, pe Pepík și i-am spus tatei că sunt înnebunită după el. Tata l-a studiat în timp ce trecea și a spus că e un băiat voinic. Și chiar era – Pepík era lat în umeri și avea un piept mare pentru cei 10 sau 11 ani ai săi –, dar am simțit că tata nu mă înțelege, deși încerca.

Într-o zi, am avut în Žd'ár o experiență extraordinară, pe care n-am uitat-o niciodată. În drum spre școală, m-am oprit lângă un strat de flori. Soarele strălucea, nu era nimeni prin preajmă, iar eu eram singură cu toată acea splendoare minunată. Am fost copleșită de sentimentul că lumea e absolut perfectă, că e o binecuvântare pură. Eram înconjurată de o frumusețe ce-mi umplea toată ființa de fericire. A fost un moment de grație, o binecuvântare de nedescris.

A mai fost un moment asemănător mai târziu, când m-am întors în Praga. Dar nu la fel de profund. Stăteam la geam, în camera de zi. Era iarnă, strada era acoperită cu zăpadă proaspătă, iar în cameră era cald și plăcut și mirosea a lemn arzând în sobă. Fereastra era pe jumătate acoperită cu frumoase modele complicate din steluțe făcute de ger și era o liniște totală. Și m-am simțit fericită, pur și simplu fericită.

Aceste două momente au durat doar câteva secunde, însă au avut o calitate deosebită. Au fost ca niște picături separate de râul vieții, fixate permanent în afara timpului, de neuitat.

Žd'ár era un târgușor înconjurat de terenuri cultivate și de sate împrăștiate pe un platou deluros numit Českomoravská Vysočina. În centrul orășelului era o piață mare cu o biserică la un capăt, iar în mijloc se afla o fântână cu statui din piatră, înnegrite de vreme, ce comemorau Marea Ciumă din secolul al XVII-lea. Pe trei laturi ale pieței erau case vechi, cu un etaj, unde stăteau oameni bogați. Dar dacă treceai de intrările largi ale caselor, te trezeai deodată în curți cu gâște și găini, un porc în troacă, iar în spatele lor se întindeau până departe câmpuri și pășuni.

Mă împrietenisem cu câteva colege și mă jucam cu ele după-amiaza. Una era Věra Šlerková, a cărei mamă văduvă avea chiar lângă piață un magazin în care vindea ustensile casnice și unelte agricole. Îmi plăcea să urc cu Věra pe acoperiș și să îi privim pe oamenii de jos. Mama ei ținea capre într-un țarc din curte și o trimitea des pe Věra la pășunea lor, să le aducă iarbă proaspătă. Drumul trecea peste calea ferată, prin niște câmpuri cultivate. Când Věra termina de tăiat iarba cu secera, ne întindeam printre margarete și maci și ne uitam la norii ce pluteau pe cer. Uneori trecea câte un tren și le făceam cu mâna călătorilor de la geamuri. Pe urmă o ajutam să-și prindă coșul la spate cu o curea și ne întorceam acasă.

O altă prietenă stătea destul de departe de oraș. Elevilor ca ea li se spunea *přespolní*, adică cei de după câmpuri. Era atât de săracă, încât n-avea încălțări și mergea la școală desculță, îmbrăcată mereu cu aceeași rochie veche lăbărțată. Odată m-a

invitat la ea acasă. Era un drum lung, cam de trei sferturi de oră. Căsuța era izolată și avea o singură cameră. Nu era nimeni acasă. Fata era foarte încântată de vizita mea și voia să mă simt ca un oaspete de onoare. Deasupra mesei goale, pe un raft era o pâine învelită în pânză albă. A tăiat o felie mare și mi-a servit-o pe o farfurie. N-aveau nici unt, nici gem, numai pâine. Am înțeles pentru prima dată ce înseamnă sărăcia. M-am simțit vinovată și am vrut să-mi cer iertare.

Dar în Žd'ár am văzut și o fermă bogată. Într-o zi, am ieșit toată clasa, cu profesoara de botanică, să culegem ierburi de la marginea cărărilor din câmp. Ne arăta cum să culegem mușețel, cimbru sălbatic, lavandă și alte plante, pe care urma să le uscăm în clasă și să învățăm proprietățile lor medicinale. Când eram deja destul de departe de orășel, am văzut nori negri adunându-se la orizont. Pe un câmp din apropiere, câțiva oameni se grăbeau să încarce baloți de fân uscat în căruțe. Le-am strigat cum se obișnuia prin partea locului, „Doamne-ajută!", iar ei au răspuns: „Să dea Domnul!". Norii se apropiau repede, iar noi ne-am dat seama că-i va prinde ploaia cu baloții pe câmp și vor pierde furajul pentru animale pe tot anul următor. Toate cele 42 de fete și profesoara ne-am alăturat muncitorilor și tocmai intram în curtea mare a fermei când au început să cadă primele picături mari de ploaie. Era o clădire principală, cu o bucătărie spațioasă jos și câteva camere sus, flancată de un hambar, un grajd și mai multe magazii. Soția fermierului, recunoscătoare, ne-a invitat la masa imensă din bucătărie și ne-a dat la fiecare câte o cană cu lapte bătut și a pus mai multe farfurii cu *koláče*, prăjituri din aluat dospit umplute cu semințe de mac și stafide. Afară urla furtuna, cu fulgere și tunete, iar toate fetele își țineau capul plecat și-și făceau cruce.

Dar s-a terminat curând și am plecat. Probabil că n-a fost ceva special pentru copiii din partea locului, dar pentru mine episodul a rămas o amintire de neșters.

Un an mai târziu, războiul nu se terminase și situația se deteriora. A trebuit să mă întorc în Praga, la străzile nefamiliare din Smíchov, unde era apartamentul străin și vechi în care se mutaseră părinții mei cât lipsisem. Era mare, cu tavanul înalt, decorat cu stuc. Două camere erau ocupate de bunicii mei, iar două erau ale noastre. Clădirea nu avea încălzire centrală și trebuia să folosim sobele înalte, placate cu faianță din fiecare cameră, să le umplem cu cărbune și să curățăm cenușa dimineața. Cărbunele era ținut în pivniță și-l aduceam în găleată, cu liftul. Bunicii angajaseră o menajeră, Bláža, care făcea muncile mai grele. De când avusese accidentul, în urmă cu câțiva ani, bunicul nu era niciodată lăsat singur. În scurt timp însă, nemții le-au interzis creștinilor să mai lucreze pentru evrei, iar Bláža a trebuit să plece.
Îmi era dor de Žd'ár – atât de tare, încât adeseori visam că mă aflu acolo și mă umplea un val de fericire. Însă mă trezeam și descopeream că sunt în patul meu din camera de zi, de lângă dormitorul părinților, cu ochii în tavanul cu decorațiuni înflorate. Dezamăgirea mă făcea să plâng. Visul revenea iar și iar, de fiecare dată puțin diferit, însă fiecare trezire îmi accentua dorul. Dar într-o zi am visat iar, m-am trezit și era adevărat: mă aflam în Žd'ár! Am fost foarte fericită; în sfârșit nu mai era un vis, eram cu adevărat în Žd'ár. Dar apoi am deschis ochii și am înțeles că prima trezire fusese parte din vis și răspunsese dorinței mele fierbinți ca atunci când mă

trezesc să nu am o altă dezamăgire. Nu aveam să mai văd Žd'ár până după război.

Capitolul 8
Maturizarea

Acum aveam 11 ani și începeam să simt cum corpul mi se transformă. Gerta avea deja mici protuberanțe la piept și mi-l pândeam și eu pe-al meu, să văd semne asemănătoare. Credeam că am văzut două umflături, dar Gerta a decis că nu-s demne de luat în considerare, spunând că-s invizibile. Ne întâlneam mai rar acum, fiindcă din Smíchov era un drum destul de lung până la ea. Înainte, când stătea după colț, ne vedeam aproape în fiecare după-amiază. Acum drumul cu tramvaiul până în Břevnov, suburbia în care trebuise să se mute familia ei, dura o oră. Pe atunci evreilor încă li se permitea să folosească transportul public.

Ni s-au schimbat și jocurile. Nu mai pretindeam că dansăm pe gheață sau că suntem balerine pe scenă. Gertei îi plăcea acum să-și pună ciorapii de mătase ai mamei sale și pantofi cu toc, să-și pudreze fața și să-și rujeze buzele și vorbea mult despre băieți. Spunea că o urmăresc băieți mai mari și că vor să se întâlnească cu ea. Când mă însoțea la stația de tramvai, îmi arăta cu degetul cum treceau pe biciclete și se uitau la ea. Dar nu eram sigură că nu sunt doar fantezii de-ale ei; totuși, eram mereu puțin geloasă.

Nici mie nu-mi vine să cred acum cât puteam fi de ignorantă. Știam că femeile nasc copii, dar n-aveam nicio idee cum rămân însărcinate. Îmi spusese mama cu câțiva ani înainte că atunci când un bărbat și o femeie se iubesc mult, foarte mult, pot să facă un copil, dacă vor. Răspunsul acela mai degrabă vag mă satisfăcuse până de curând.

Într-o duminică dimineață, când părinții mei erau încă în pat și citeau ziarul, am intrat în dormitorul lor și am spus:

— Mama, cum rămâne o femeie însărcinată și de unde, mai exact, apare copilul?

Mama s-a uitat la tata și pe urmă mi-a spus:

— Du-te înapoi în pat și o să vin să-ți explic.

— Dar de ce nu poți să-mi spui acum?

— O să dureze o vreme și e mai bine dacă noi, femeile, vorbim între patru ochi despre asta.

Și așa am aflat cum se întărește organul bărbatului și intră în vaginul femeii și lasă acolo o sămânță, care se combină cu un ou mic din pântece. Oul începe apoi să crească în pântecele femeii timp de nouă luni, după care bebelușul e gata să se nască. Suna mai degrabă scârbos că membrul cu care un bărbat urinează intră în contact apropiat cu părțile cele mai intime ale unei femei. Nu-mi amintesc dacă mama a menționat vreun element de plăcere în acest act. Oricum, multă vreme am crezut că e o treabă rară, care se face numai ca să rămână femeia însărcinată. Nu mi-a trecut niciodată prin cap că așa am ajuns și eu pe lume. Am stat în pat un timp, gândindu-mă la noua informație. Aveam sentimentul că undeva în adânc o știusem dintotdeauna.

În acea după-amiază Gerta a venit să mă vadă. Eram stârnită, dornică să-i împărtășesc ceea ce tocmai aflasem. Îmi

răsuna în minte, iar și iar, o propoziție: „Știu secretul lumii. Știu secretul lumii”.

I-am spus Gertei tot ce îmi zisese mama. Eram sigură că avea să fie surprinsă și uimită, dar mi-a răspuns netulburată:

— Nu știai până acum? Eu știam de o grămadă de timp.

Capitolul 9
Ludvík și Manya

N-am stat multă vreme în Smíchov, doar un an, poate un an și jumătate. În acea perioadă, în viața noastră au apărut un unchi și o mătușă de care nu știam. Unchiul Ludvík, văr cu tata, era profesor de liceu, iar mătușa Manya era profesoară pentru copii cu probleme de auz.

I-am îndrăgit imediat. Unchiul Ludvík purta ochelari groși și avea un nas ca un cartofior. Era urât, fără doar și poate, dar avea o personalitate fermecătoare, mereu vesel, spunea glume istețe și era bun la suflet. Sunt sigură că-l iubeau toți elevii. Manya, care nu era evreică, era o femeie blondă, drăguță. Era timidă și vorbea puțin. Când ne adunam în jurul mesei, la cină, stătea tăcută și-l privea pe Ludvík cu ochi drăgăstoși. Aveau în jur de 30 de ani.

Nu-i mai văzusem până atunci fiindcă locuiseră într-o zonă îndepărtată, la granița de est a Cehoslovaciei, într-un orășel numit Užhorod. Au fost nevoiți să fugă de acolo când zona a fost cedată Ungariei, la începutul războiului, și s-au stabilit în cele din urmă în Praga. Ludvík și Manya erau comuniști și purtau discuții aprinse cu părinții și bunicii mei, care erau social-democrați. Aș fi vrut să înțeleg de ce se ceartă, fiindcă și unii, și

alții voiau o societate egalitaristă și mai multă dreptate pentru clasa muncitoare. Tata spunea despre comuniști că voiau o revoluție imediat, în vreme ce social-democrații voiau să o realizeze treptat. Mie planul socialist mi se părea mai uman, dar în general nu-mi plăcea politica.

Îmi amintesc de ziua când unchiul Ludvík a anunțat tulburat că va divorța de Manya. Erau amândoi membri de partid, ne-a spus el, ceea ce era periculos: nemții interziseseră Partidul Comunist și îi arestaseră pe mulți dintre membrii cunoscuți ai acestuia. Fiind evreu, pentru Ludvík pericolul era de două ori mai mare, în vreme ce Manya ar fi fost mai puțin vulnerabilă fără un soț evreu. O decizie inevitabilă!

Ludvík s-a mutat cu noi, într-o cămăruță pentru menajeră de lângă bucătărie, pe care o ocupase înainte femeia care-i ajuta pe bunicii mei. Așa că unchiul Ludvík a devenit unul de-ai casei, iar mătușa Manya, o vizitatoare frecventă. Îl săruta timidă pe obraz când venea și stăteau o vreme ținându-se de mână.

Însă precauția lor n-a funcționat. Cineva a denunțat-o pe Manya nemților și a fost arestată. Ludvík era distrus. Nu mai glumea, stătea retras și abia scotea două vorbe. Manya a fost ținută în celebra închisoare Čtyřka (numărul patru) de pe strada Bartolomějská, dar reușea să îi trimită mesaje lui Ludvík. Au ținut-o acolo câteva luni, încercând fără succes să o facă să mărturisească și să-și toarne camarazii. În cele din urmă au eliberat-o. S-a mutat imediat departe de fosta ei adresă, bănuind că vecinii ei sunt informatori. A închiriat un apartament în Podolí, la celălalt capăt al orașului. Îmi plăcea s-o vizitez; avea o cameră și o bucătărie primitoare, mobilată ca o cameră de zi.

Mătușa Manya avea multe cărți, unele despre viața muncitorilor sau a minerilor, altele despre călătorii în alte țări și cărți de poezie. Mi le împrumuta cu drag și pe urmă vorbeam despre ele.

De la o vreme Manya a început să-mi amâne vizitele. Avea diverse scuze, dar de fapt mă oprea să vin la ea. Am tot încercat, însă de fiecare dată găsea un motiv să mă respingă. Nu înțelegeam; la noi acasă era drăguță ca de obicei, dar cu siguranță nu mă voia în bucătăria ei. Într-o zi m-am dus fără să o anunț și am sunat la ușă. Când m-a văzut, a fost foarte încurcată, dar m-a lăsat să intru. Mai era cineva acolo, un bărbat, care stătea pe canapea și avea în picioare papuci de casă. Mi-am dat seama că-i stânjeneam și n-am stat mult. N-am vorbit despre asta și nici nu m-a deranjat. Eram atât de sigură de afecțiunea ei pentru Ludvík, încât n-aveam nicio urmă de suspiciune.

După mulți ani, am aflat că Manya l-a ascuns la ea timp de multe săptămâni pe un conducător comunist foarte important, unul dintre frații Synek, numărul unu pe lista celor căutați de nemți, și pentru curajul ei i s-au acordat onoruri înalte după război. Omul a fost însă prins mai târziu în alt refugiu și a fost executat.

Către iarna lui 1941, nemții au început să deporteze evrei „spre est”. Cinci asemenea transporturi, fiecare de câte o mie de persoane, au ajuns în ghetoul din Łódź.

Unchiul Ludvík a fost printre primii deportați. O vreme i-am trimis mâncare și cărți poștale. Dar într-o zi, câteva luni mai târziu, cartea poștală s-a întors având imprimate pe ea două cuvinte: ADRESANTUL DECEDAT.

Dacă Ludvík și Manya n-ar fi divorțat, el ar fi supraviețuit, fiindcă soții evrei ai creștinilor au fost deportați mult mai târziu, cu doar câteva săptămâni înainte de sfârșitul războiului – și toți au supraviețuit.

Iubitul meu unchi Ludvík a fost prima dintre pierderile mele dureroase.

Capitolul 10
Frica

Un semn de maturizare a fost și înțelegerea faptului că nu toți adulții sunt atotștiutori, înțelepți și infailibili. Am început să devin critică: o persoană era prea vorbăreață, alta prea zgârcită, alta lacomă și, cel mai rău, unii erau stupizi. Dar cel mai șocant a fost când am descoperit că nici tata nu era atotputernic și că nu putea să mă protejeze când aveam nevoie de el.

Cu mulți ani înainte, când aveam poate cinci sau șase ani, avusesem deja prima revelație destabilizatoare. Într-o zi, spre sfârșitul după-amiezei, mă întorceam cu tata din parcul Letná. Cred că era toamnă, căci se întuneca devreme și purtam ciorapi lungi și o haină. În timp ce mergeam, am simțit deodată ceva ud și cald la picioare, în spate. Am sărit și ne-am întors amândoi. Doi băieți, doar un pic mai mari decât mine, mergeau în urma noastră și se pișau pe mine. Au râs zgomotos și au luat-o la fugă. Tata a rămas pe loc, indecis și neajutorat, în vreme ce eu plângeam de frustrare și rușine. N-a alergat după ei, nu i-a prins și nu i-a pedepsit; nici măcar n-a strigat la ei. I-a lăsat să scape, iar eu m-am simțit rușinată și umilită. Asta cu mult înainte de ocupația nazistă.

Într-o zi, când aveam cam 11 ani și locuiam deja în Smíchov, mă întorceam cu tata de undeva. În timp ce traversam strada, am fost izbită de o bicicletă. Tata m-a ajutat să mă ridic; aveam un genunchi zgâriat care sângera, iar ciorapul avea o gaură mare. Oamenii s-au strâns în jur, biciclistul s-a oprit și a început să-și ceară scuze, dar tata m-a luat de mână și m-a tras de acolo, voind să ne îndepărtăm cât mai repede. Nici măcar nu i-a reproșat ceva biciclistului, nu s-a înfuriat; voia doar să scape de mulțime. Poate simțea că nu era înțelept pentru un evreu să fie în centrul atenției. Poate că ar fi venit poliția și ne-ar fi implicat în protocoale și interogatorii. Mai bine s-o ștergem. Genunchiul meu rănit era mai puțin important.

La începutul ocupației n-am simțit prea mult persecuția evreilor. Da, fuseserăm evacuați din apartamentul nostru din Casa Electrică, iar tata își pierduse slujba. Mâncarea dispărea din magazine și ni se dădeau cartele de rații. Trebuia să stăm la coadă la măcelării și la pescării, însă aceleași probleme le aveau și cei care nu erau evrei.

Dar apoi au început tot felul de restricții antievreiești; la câteva săptămâni ne erau impuse noi reguli. A trebuit să le predăm treptat nemților toate radiourile și bijuteriile. Îmi amintesc că mama spunea că n-o deranjează: nu avea aur sau diamante.

Apoi a venit ordinul ca evreii să predea bicicletele, echipamentele sportive, instrumentele muzicale, aparatele foto, animalele de companie și hainele de blană. Nu mai aveam voie să mergem la teatre, cinematografe, cafenele, restaurante, parcuri, concerte, evenimente sportive sau la orice altă formă de distracție. Evreilor le era interzis să fie tratați de doctori

creștini sau să călătorească în afara orașului. Cărțile noastre de identitate erau marcate cu un *J*[1]* și ne era interzis să ieșim din casă după ora opt seara.

Dar cea mai dură lovitură a fost pentru mine când copiilor evrei nu li s-a mai permis să meargă la școală. Pe 1 septembrie 1940, anul școlar a început ca de obicei. A început pentru toți elevii și studenții din Cehoslovacia, dar nu și pentru mine, nici pentru toți ceilalți copii evrei. Abia așteptasem să încep liceul, după ce terminasem al cincilea an de școală primară în Žďár. La liceu, profesorii li se adresau elevilor cu mai respectuosul *vy* (*dumneavoastră*) în loc de familiarul *ty* (*tu*), iar clasele aveau nume latinești: Prima, Secunda, Tertia… La sfârșitul clasei Octava, elevii primeau un certificat pentru înmatriculare și li se permitea să se înscrie la universitate. Dar prin ordinul conducătorilor naziști ai Cehoslovaciei, numită acum *Protektorat Böhmen und Mähren*, evreilor le era interzis să meargă la școli.

În ziua aceea am stat la fereastra apartamentului nostru din Smíchov și i-am privit cu invidie pe copii cum se duc la cursuri. Ca orice elev, eram fericită când începea vacanța de vară. Dar acum vacanța nu se mai sfârșea; devenise permanentă. Nu eram deloc mulțumită. Mă simțeam pierdută, exclusă. Ce să fac toată ziua?

Și părinții mei erau îngrijorați, bineînțeles. Un copil trebuie să-și continue educația; nu poate să stea acasă, să ajute poate la treburi, dar să rămână ignorant. Le-au cerut ajutorul unchiului meu iubit Ludvík și mătușii Manya. Unchiul Ludvík mă învăța gramatică cehă, cred, iar mătușa Manya, matematică și biologie, în vreme ce tata mă instruia la istorie și geografie. Manya putea să-mi aducă de la școala ei și manuale pentru nivelul meu – și

am avut lecții normale, inclusiv teme de făcut. Am fost trimisă și peste drum, la o domnișoară Pollak, să învăț engleza. Îi plăceau verbele neregulate. A trebuit să recit *do-did-done*, *go-went-gone*, *have-had-had*, *sing-sang-sung*... Erau trei fete bătrâne în casă, slabe, corecte și lipsite de umor: cele două domnișoare Pollak și mama lor. Uram să merg acolo, dar am învățat engleză.

Mai începusem o dată să învăț engleza, pe când aveam 10 ani. Părinții intenționaseră să mă trimită în Anglia, cu un grup de copii evrei. Cumpăraseră un manual de engleză pentru începători și au început să mă învețe. Abia decenii mai târziu a aflat lumea despre Nicholas Winton și proiectul său eroic de a salva copii evrei din ghearele ucigașe ale lui Hitler. Nu știu de ce n-am mai fost trimisă, dar cred că din cauză că mama nu a putut să se despartă de mine.

Însă aranjamentul cu profesorii mei particulari a fost curând întrerupt. După ce au arestat-o pe Manya, unchiul Ludvík a fost atât de zdruncinat și de îngrijorat, încât n-a mai putut să continue lecțiile. Trebuia găsită altă soluție. Părinții mei auziseră că unele familii angajau profesori evrei șomeri care organizau cercuri de studiu pentru câțiva copii, în case particulare. La scurt timp am început să particip la un astfel de cerc împreună cu prietena mea cea mai bună Raja, fosta mea colegă de școală Annemarie Brösslerová și alți câțiva copii.

Era periculos. Trebuia să avem grijă să nu trezim suspiciunea vecinilor, care ar fi putut raporta autorităților naziste existența unor școli clandestine pentru copii evrei. La acea vreme, multe familii fuseseră deja evacuate din apartamentele lor, care fuseseră expropriate de nemți. A trebuit să ne mutăm iar. Un ofițer neamț ne ordonase să eliberăm apartamentul din Smíchov, fiindcă îl voia pentru sine. Evreilor

nu li se mai permitea să locuiască în orice zonă a orașului. Erau limitați la Staré Město și la Josefov, unde, în ultimele secole, se aflase ghetoul evreiesc. Curând n-au mai fost apartamente libere, iar oamenii au fost forțați să se înghesuie în câte o cameră de familie. Majoritatea apartamentelor aveau trei sau patru camere, cu o bucătărie, o baie și o toaletă. Un asemenea apartament găzduia acum trei sau patru familii, care trebuiau să folosească pe rând utilitățile. Era o problemă mare, ce provoca multă furie și certuri între chiriași.

Pentru cercul nostru de studiu foloseam casa fiecăruia, prin rotație. Cei patru, cinci sau șase copii veneau unul câte unul, la intervale de câteva minute, grupurile mai mari de trei persoane fiind interzise. Eram cât mai discreți posibil, atenți să nu facem zgomot mare pe scări. Când ajungea profesorul, ne așezam în jurul mesei în camera noastră înghesuită și începea ora. Bineînțeles că nu aveam tablă, dar nu conta, învățam de bunăvoie și bucuroși. Ne simțeam bine și râdeam adesea.

Aveam un profesor căruia îi spuneam Jinovatka („chiciură”), pentru că părea foarte rece și distant. Dar celelalte materii erau predate de doctorița Lichtigová, pediatră de profesie. Era mică de statură, mai scundă decât elevii ei, și avea o cocoașă pronunțată. Dar era atât de bună, încât o iubeam toți. Uneori eram invitați la lecții în apartamentul ei, unde trăia cu mama sa. Ciudat e că n-am nicio idee cum îi plăteau pe profesori părinții noștri. Probabil cu mare discreție, fără să știm noi.

Locuitul în proximitatea strânsă a altor familii era o mare problemă. Trebuia să împărțim toți o singură baie, toaletă și bucătărie, ceea ce ducea la conflicte între chiriași. Raja și părinții ei, de exemplu, locuiau într-un apartament mare de pe strada Pařížská, împreună cu alte trei familii. La ușa de la

intrare erau numele lor și codurile pentru sonerie: Kaufmann, două apăsări scurte; Platschek, una lungă, una scurtă; Engländer, trei lungi. Pentru bunicii mei s-a găsit o cameră în apropiere, pe strada Kostečná. O împărțeau cu alte două cupluri în vârstă.

Raja Engländer (1941)

Părinții mei au fost mai norocoși. Tânăra mea profesoară de pian, Helena Hőlzlová, cu care tocmai începusem să iau lecții, știa de un apartament vacant cu două camere de pe strada Waldhauserova și ne-a sugerat să-l luăm împreună. Și așa am

ajuns să locuim cu Helena, fermecătorul ei soț Arnošt și mama ei, doamna Steiner.

Bineînțeles că nu ne-a încăput toată mobila. Doar patul dublu, canapeaua mea, două dulapuri de haine, o masă și scaune. Restul pieselor de mobilier le-am dat, în afară de bufetul din camera de zi, canapeaua verde, biblioteca și biroul tatei. O cunoștință a mătușii Lori a fost dispusă să le ia și să ni le țină până după război.

Am să fac o paranteză aici, să povestesc ceva legat de bufet. Era din stejar cafeniu, cu un ceas deasupra și multe sertare și compartimente. În partea de jos mama depozita paharele de cristal și setul de porțelan (cel pe care urma să-l primesc când aveam să mă mărit); în secțiunea centrală ținea fursecurile pe care le cocea mereu, să aibă ceva pregătit pentru musafirii neașteptați. Obișnuia să facă două feluri care rezistau luni de zile fără să se strice. Li se spunea „pupici”: unele erau albe și crocante, celelalte maro, cu migdale și ciocolată.

Când s-a terminat războiul și m-am întors din lagăre, prietena lui Lori s-a ținut de cuvânt și mi-a înapoiat mobila. Vechiul bufet mi-a amintit de vremurile când încă eram toți împreună, eu cu mama și cu tata. Când am deschis ușița compartimentului din centru, era gol. Nu mai erau „pupici”. Dar mireasma lor dulce rămăsese înăuntru și m-a copleșit, ca o salutare din vremuri mai bune.

În 1941, tata a fost angajat din nou. Lucra la birourile Comunității Evreiești, așa-numitele *kille* (de la *kehila*, „comunitate” în ebraică). Lucra pe strada Josefovská, aproape de locuința noastră; astăzi strada se cheamă Široká. Am mers deseori la *kille*, mai ales fiindcă acolo lucra și un alt unchi al

meu. Îl chema Julius Tutsch și era un văr îndepărtat al mamei. Era fotograf și ani la rând ne făcuse pozele de familie. Aveam două motive să-l vizitez: mereu îmi dorisem să am mai multe fotografii numai cu mine, dar, mai ales, voiam să-l văd pe asistentul unchiului Julius, chipeșul Honza. Honza nu era interesat de mine, dar era dispus să facem un pact: să pretindă că e fratele meu. Îmi dorisem dintotdeauna să am un frate și o implorasem pe mama să facă un băiat – dacă nu se mai putea un frate mai mare, ca al lui Annemarie, măcar unul mai mic. Dar mi-a spus că în astfel de timpuri grele ar fi iresponsabil să mai facă un copil. Bineînțeles, nu puteam să le spun celor care mă cunoșteau că am un frate mai mare, dar când îmi făceam prieteni noi, mă lăudam că am unul și că lucrează la departamentul foto de la *kille*.

Într-o zi, evreilor le-a fost impusă o nouă restricție. Trebuia să purtăm pe haine, la vedere, o stea galbenă pe care scria *Evreu*. Trebuia să fie cusută bine, nu numai la cele șase vârfuri, dar și împrejur. În prima zi când am purtat Steaua lui David, am mers cu Raja, cu tramvaiul, la unul dintre profesorii noștri – pe platforma din spate, singurul loc permis evreilor. Ne temeam de reacțiile oamenilor și încercam să fim cât mai discrete posibil. Dar un bărbat înalt, cu o haină lungă, s-a uitat la noi și a spus cu glas tare, să audă toată lumea: „Uite două prințese cu stele de aur”.

Dita Polach (în stânga) și Raja Engländer la Hagibor (1941)

A trebuit să zâmbim și au zâmbit și ceilalți. Am simțit o mare ușurare.

Unul dintre verii tatei era unchiul Leo. O admiram pe soția lui, Verica, mi se părea cea mai frumoasă femeie pe care o cunoșteam. Ca și unchiul Ludvík, unchiul Leo a apărut în Praga în 1938, când a scăpat cu soția lui din Berlin. Era un bărbat fermecător, chipeș ca o vedetă de cinema. Când mergea pe stradă cu Verica, lumea se oprea să se uite la ei, atât de frumoși erau. Verica era întotdeauna perfect îmbrăcată și aranjată, iar părul ei negru strălucitor îi ajungea până la umeri. Purta tocuri foarte înalte, ca să nu pară prea scundă pe lângă Leo. Pentru că

Verica nu era evreică, Leo a fost scutit de deportare până aproape de sfârșitul războiului. N-a găsit de lucru în Praga. În Berlin fusese funcționar la bancă, dar nu vorbea deloc ceha, așa că a luat singura slujbă ce i s-a oferit, aceea de hamal. Lucra la o firmă de mutări și transport, purta haine murdare și căra mobilă grea, dar cu zâmbetul pe buze și mereu vesel, ceea ce-l făcea foarte popular printre colegii săi care nu erau evrei. A fost deportat la Terezín în primăvara lui 1945 și s-a întors în Praga după război, sănătos și voios. A fost de asemenea foarte bun cu bunica mea; la câteva zile de la întoarcerea lui, s-a dus să o scoată din ghetou și a luat-o la el.

Aș fi vrut să învăț în continuare să cânt la pian după ce am fost evacuați din Smíchov. Însă problema era că nu aveam pian. Părinții Gertei se oferiseră să ni-l păstreze când ne-am mutat la o singură cameră. Mătușa Verica a fost de acord, deși nu prea entuziastă, să mă lase să exersez la pianul ei în fiecare zi timp de jumătate de oră, la prânz. O dată pe săptămână puteam să iau și o lecție cu Helena. În felul ăsta am progresat o vreme și eram lăudată, poate exagerat, pentru talentul meu muzical.
În tot acest timp au continuat deportările evreilor, care acum nu mai erau trimiși în ghetoul din Łódź, ci la Terezín. Deportările ne afectau frecvent viețile. Prietenii erau trimiși departe; o dată la câteva săptămâni avea loc o despărțire înlăcrimată. Cercul meu de studii s-a dezintegrat și iar n-am mai avut nimic de făcut.

Evreilor le era interzis să meargă la școlile publice, dar în Praga exista o școală evreiască ce primise autorizație de funcționare. Clasele erau arhipline, se preda în două ture, dimineața și după-masa, și deși unele cursuri se țineau în altă

clădire, școala tot nu reușea să absoarbă toți copiii evrei. Dar când au început deportările, în 1941, și populația evreiască s-a rărit, au apărut locuri libere și au fost acceptați elevi potrivit unei liste de așteptare.

Între timp mi s-a găsit o ocupație: să fiu ucenica asistentei unei dentiste, Wantochová. Clinica ei era într-o clădire de lângă sinagoga spaniolă de pe strada Dušní (unde acum se află Muzeul Evreiesc). Mi se dăduse un halat alb și trebuia să chem pacientul următor din camera de așteptare. Pe fișa pacientului era o poză cu dinții de sus și cei de jos, iar eu marcam cu un creion colorat dintele tratat și scriam data următoarei consultații. După câteva săptămâni am fost promovată și mi s-a permis să prepar amalgamul pentru plombe. Era o mixtură de mercur și fâșii de metal argintiu ce trebuia mestecată puternic cu un pistil într-un vas mic din sticlă, până devenea o pastă moale. Cu ajutorul unui instrument cu o bilă în vârf, îi înmânam asistentei bucățele din acel amestec ca un fel de piramide miniaturale, iar asistenta le dădea mai departe doctoriței. Îmi plăcea să lucrez, mă simțeam utilă și importantă, deși asistenta era o persoană aspră și tiranică.

Tuturor le era teamă să încalce restricțiile impuse evreilor. Auzeam de oameni opriți pe stradă de ocupanții nemți, iar dacă pe cărțile lor de identitate se vedea *J*-ul mare, dar nu aveau steaua galbenă pe haină, erau arestați.

La începutul războiului, înainte să fim obligați să purtăm steaua, tata ne-a luat pe mine și pe Gerta să vedem un film minunat, *Orașul băieților*, cu Spencer Tracy și Mickey Rooney. De atunci n-am mai putut să văd alt film, pentru că la toate cinematografele, teatrele, restaurantele sau cluburile sportive

erau puse afișe cu *Juden und Hunden Eintritt verboten* („Interzis pentru evrei și câini”).

Tânjeam să văd un film despre care vorbea toată lumea, cu o actriță faimoasă, pe care o admiram. Decupam poze cu ea din reviste și le colecționam. Dar nu aveam curaj să-mi scot steaua galbenă de pe haină și să intru în cinematograf. În schimb Zdenka, sora mai mică a mătușii Manya, era mai îndrăzneață și m-a invitat să vin cu ea. În ciuda faptului că m-am temut în permanență că vom fi descoperite, am fost încântată; ce poveste romantică! Eram teribil de romantică pe la 12-13 ani. Visam să alerg pe pajiști înflorite, cu rochia albă fluturându-mi la spate, și un bărbat înalt, chipeș să mă ridice în brațe.

Când am împlinit 12 ani, mi s-a promis o tratație specială. Gerta și mama ei m-au invitat la scăldat în Vltava. Au ales un loc izolat, departe de locurile publice, unde pajiștea întâlnea malurile râului. Mama Gertei era sigură că n-o să fie acolo controale nemțești să verifice actele celor câțiva oameni veniți să se scalde.

Eram entuziasmată, abia așteptam să mergem. Dar în dimineața zilei de 12 iulie s-a întâmplat ceva neașteptat. Am descoperit sânge pe cămașa mea de noapte, prima mea menstruație. Eram destul de mândră că de acum înainte eram femeie. Mama mi-a explicat ce trebuie să fac, dar a spus că nu pot să mă duc la râu.

Ce dezamăgire! Să nu merg la scăldat! Când au venit Gerta și mama ei să mă ia, eram înlăcrimată. Dar mama ei a salvat situația. A declarat că ar trebui oricum să vin cu ele; dacă nu pot să înot, măcar să mă bag în apă până la genunchi. Îmbrăcată în rochia de vară, fără Steaua lui David, și cu costumul de baie pe dedesubt, cu primul meu tampon în

chiloței, m-am dus cu celelalte două cu tramvaiul până la ultima stație, Podolí. După un drum scurt, am ales un loc umbrit, am întins o pătură, am făcut un picnic și am petrecut o zi fericită la soare. Nici măcar n-am invidiat-o pe Gerta, care a putut să înoate, în timp ce eu doar mi-am băgat picioarele în apa puțin adâncă de la malul râului.

În primăvara anului 1942 s-a eliberat un loc la școala evreiască și am început din nou să merg la cursuri. Clădirea principală de pe strada Jáchymová era arhiplină. Fusese închiriat și parterul unei clădiri rezidențiale de pe strada Havelská, dar nici așa nu era destul spațiu pentru elevi, astfel că orele se țineau în două ture. Am amintiri vii din acea perioadă. Erau clase adevărate, cu tablă și rânduri de bănci. Un clopoțel anunța pauzele, și elevii se îmbulzeau pe hol până când suna iar pentru următoarea lecție. Mi-am făcut prieteni noi, în special printre niște copii de la orfelinatul evreiesc. Lilly Flussová, care a murit de tifos la Terezín, Hana Radoková și Erik Polák, care în anii 1990 a devenit primul director al muzeului din Terezín, Zdeněk Ohrenstein (mai târziu Zdeněk Ornest, poreclit Orče), care a scris poezii la Terezín pentru *Vedem*, și mulți alții. Orče a studiat actoria după război, iar el cu Otto și cu mine eram prieteni buni. Purtau conversații animate pe teme politice. Ca mulți tineri influențați de instructorul Walter Eisinger la Terezín, Orče credea în doctrina marxistă. Otto i-a descris odată pe acei comuniști fanatici ca pe niște oameni ale căror capete sunt închise într-o cutie de carton, cu două găuri la ochi, ce le permit să vadă numai într-o singură direcție. Otto și cu mine n-am mai ținut legătura cu el timp de 40 de ani. Dar când ne-am reîntâlnit, în 1989, el era un actor renumit și nu-l mai

însufleţeau ideile lui Marx. Din păcate, Orče a murit călcat de tren la doar 61 de ani.

Îmi plăcea de un băiat din clasa noastră, Zdeněk Lederer. Stătea în spate, nu era prea atent la lecție și părea să viseze cu ochii deschiși. Eram fascinată de gura lui. Părea mereu îmbufnat și-mi imaginam cum ar fi fost să primesc un sărut de la acele buze. Trăia la orfelinatul evreiesc. Deși Zdeněk m-o fi văzut uitându-mă la el, nu mi-a acordat atenție.

Încă mai am poza lui, căpătată de la una dintre fetele de la orfelinat. Când am ajuns la Terezín, mi s-a spus că Zdeněk nu mai trăiește. Murise de tifos, la doar câteva luni după sosire.

Mai era un băiat în clasă care voia să devină „iubitul" meu. Îl chema Erik și nu-mi plăcea în mod deosebit. Dar era mai bine decât nimic. Erik îmi ducea geanta când mă conducea acasă. Uneori ne opream la Vechiul Cimitir Evreiesc, care ținea loc de parc, cu copaci înalți și înverziți și alei liniștite. Din loc în loc mai apărea câte o mamă cu un căruț, dar erau locuri izolate unde puteam să stăm pe o piatră veche de mormânt și să vorbim. Am pomenit deja de primul sărut, pe care l-am primit de la el, pe mormântul unui evreu de mult uitat.

Aveam amândoi 13 ani.

Îmi plăceau profesorii și-mi amintesc cu drag de doctorul pediatru Reich, care ne-a învățat despre corpul omenesc. Îl adoram pentru umorul minunat și atitudinea sa iubitoare față de copii. A murit, împreună cu copiii din Białystok, în camerele de gazare de la Auschwitz.

La sfârșitul anului școlar am primit un fel de certificat cu note.

În toamnă nu m-am mai dus la școală. Nu știu dacă pentru că se închisese școala sau pentru că părinții mei se așteptau din clipă în clipă să fim deportați.

Când am ajuns cu ei la Terezín, m-am întâlnit cu o parte dintre colegii mei, dar mulți fuseseră deja trimiși la Auschwitz și în alte lagăre de concentrare. Doar câțiva au supraviețuit și s-au întors după război.

În vara anului 1942 am avut prima mea întâlnire cu sionismul. Știam că există un loc numit Palestina, unchiul Ernst-Benjamin emigrase acolo, dar acasă nu auzisem niciodată de sioniști sau de Theodor Herzl, sionistul vizionar al statului Israel.

În vara aceea s-a organizat un fel de tabără de vacanță pe locurile de joacă din Hagibor și mergeam acolo aproape zilnic cu noii mei prieteni din strada Bílkova (redenumită de naziști Waldhauser), având bineînțeles grijă să mă întorc acasă înainte de stingerea de la ora opt.

Era un teren de fotbal cu o pistă de alergări în jur, terenuri de volei, peluze și un vestiar. De la un chioșc mic se puteau cumpăra limonadă și „grilaj” (zahăr brun cu nuci). Dezavantajul era distanța, fiindcă acum nu mai aveam voie să mergem cu tramvaiul, nici măcar pe platforma din spate. Hagibor era la ceva depărare de casa mea, așa că mergeam pe jos zilnic prin oraș, câțiva băieți și câteva fete, timp de o oră. Noii mei prieteni erau Herbie (a cărui față era plină de coșuri; fluiera sub geam, iar mama mă certa vehementă: „Nu se cade să răspunzi când fluieră un băiat”), Bobby Jochovitz, Esther Wohlová și alți câțiva. De la ei am început să învăț despre viața în Palestina, despre colonii și kibbutzuri.

M-am împrietenit și cu un alt băiat, Štěpán, cu doi ani mai mic decât mine. Îl vizitam acasă la el, pe strada Maiselova, și de multe ori mergeam împreună la Hagibor, preferându-l prietenilor mei mai mari. Relația dintre noi le deruta pe mamele noastre: o adolescentă și un băiețel care încă nu știa nici măcar cum vin copiii pe lume! Nimeni nu ghicea motivul adevărat al comportamentului meu ciudat. Štěpán era un copil simpatic, foarte talentat și inventiv, și era interesant și amuzant să vorbesc cu el. Dar avea un frate mai mare, Peter, de 15 ani, și-l foloseam pe Štěpán ca să mă apropii de idolul meu, despre care credeam că nu s-ar coborî vreodată să se uite la o persoană atât de neînsemnată ca mine. Ambii băieți au pierit împreună cu părinții lor în lagăre. De la Štěpán mi-a rămas doar un desen în creion cu o uliță de țară pe care mi l-a dedicat, împreună cu fotografia lui.

Hagibor era singurul loc unde copiilor evrei li se dădea voie să se adune pentru jocuri, competiții, cântări în cor și sporturi. Am devenit bună la diverse sporturi, curse pe distanțe scurte și sărituri în lungime. Erau acolo niște *madrichim* și *madrichot* (cum li se spune în ebraică la instructori) pentru fiecare grup, care se jucau cu noi, ne învățau și ne antrenau. Unul dintre ei era Avi Fischer, care mi-a devenit mai târziu un prieten de-o viață.

Organizatorul și liderul programului era profesorul de sport Fredy Hirsch, îndrăgit de toți copiii. Era idolul și modelul nostru. Acolo am învățat cântece evreiești, pe care le-am primit copiate la șapirograf în transcriere fonetică. Cântam entuziaști *Anu banu artza livnot ulehibanot ba* („Am venit pe pământul nostru să-l construim și să fim reconstruiți”), deși nu înțelegeam niciun cuvânt.

Vara erau și corturi, unde puteam să dormim la amiază sau să citim. Mulți dintre adulții care lucrau cu noi erau sioniști

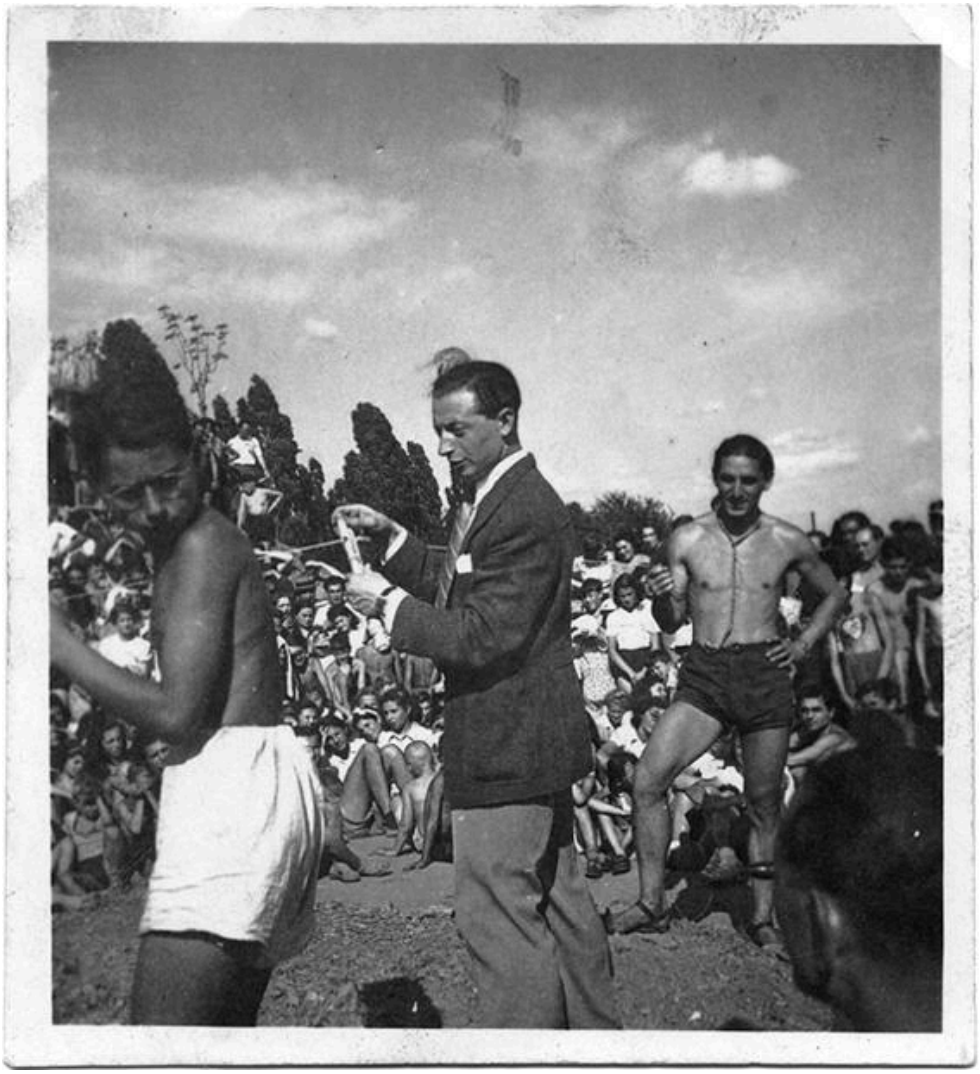

Spectacol magic în Hagibor (august 1941). Harry Kraus, magicianul Borghini și Fredy Hirsch

și vorbeau despre pământul Palestinei, pe care aveau să construiască imediat după terminarea războiului. Ne transmiteau și nouă entuziasmul lor și am început să vrem să știm mai multe. La Hagibor am petrecut zile frumoase, în ciuda permanentei amenințări cu deportarea.

De asemenea, îmi amintesc de câteva spectacole ale unui magician numit Borghini, cu asistentul său Harry Kraus (pe atunci nu știam că mă voi mărita cândva cu fratele lui mai mare, Otto). Un alt spectacol a fost *Visul unei nopți de vară*, jucat de copiii de la orfelinatul evreiesc, regizat de un tânăr, Rudolf Freudenfeld, poreclit Baštík. Rolul lui Puck a fost jucat excelent de Zdeněk Ohrenstein.

Pe când petreceam astfel de ore fericite la locul de joacă, în toată lumea se întâmplau evenimente importante. Tot mai mulți erau deportați, iar într-o zi de iulie a venit rândul bunicilor mei. I-am ajutat să-și strângă lucrurile, oricum nu le puteau căra, căci erau bătrâni. Tineri evrei s-au oferit să ne ajute. Și în mai puțin de două zile au plecat.

Doar cu puțin timp înainte, pe căi întortocheate, prin Anglia, ajunsese o scrisoare trimisă din Palestina de unchiul Ernst-Benjamin. Scria că locuia în kibbutzul Ashdot Yaakov, că se căsătorise cu o femeie pe nume Hadassa și că aveau un băiat pe care-l chema Doron. Erau vești minunate, pe care am primit însărcinarea să le împărtășesc bunicilor. Mama mi-a spus să le zic cu grijă, să nu-i copleșesc pe bătrâni. Pe când mergeam pe scurtătura dintre străzile Waldhauser și Kostečná, am repetat cum să le spun: mai întâi îi anunț că a venit scrisoarea; apoi, treptat, restul veștilor fericite. Bunica a fost ușurată să primească primul semn de viață de la fiul ei de când plecase și fericită să audă că mai are un nepot. Dar bunicul a rămas apatic – n-a arătat niciun semn de bucurie.

Vara s-a sfârșit și totul s-a întunecat. Nu doar că zilele erau mai scurte și mai reci, dar lumea s-a golit și nu mai părea să fie

nimic de așteptat. Rămăseseră puțini prieteni și tot timpul se făceau deportări.

În noiembrie ne-a venit și nouă rândul. Nu era mult de pregătit, căci părinții făcuseră bagajul dinainte. Fratele mamei, Hugo, venise din Brno cu câteva săptămâni înainte și luase o cutie de pantofi plină cu poze și alte lucruri, să le păstreze. Câțiva prieteni creștini au venit să-și ia rămas-bun. Și, bineînțeles, Manya, care a încercat să ne ajute cât mai mult.

Părinții și bunicii mei fuseseră foarte atașați de Ludvík și Manya, iar ea ne-a vizitat des și după moartea lui Ludvík. Creștinilor le era interzis să aibă vreun contact cu evreii, dar ei nu-i păsa. Aducea întotdeauna ceva de mâncare; alimentele erau puține și deja raționalizate, iar evreii primeau și mai puțin decât restul populației. Mai târziu, când eram deja la Terezín, ne-a trimis pachete cu pâine, miere artificială și un borcan cu untură de gâscă. Părinții Manyei erau fermieri și reușeau să ascundă de nemți o parte din produse.

În seara de dinaintea plecării noastre, mama mi-a spus să-i dau Manyei jucăriile mele, pentru nepoatele ei, și am fost bucuroasă că n-o să le rămână unor copii de naziști. Dar în timp ce-i dădeam păpușa mea preferată, cea cu bucle ca ale lui Shirley Temple, nu m-am mai putut stăpâni și am izbucnit în hohote de plâns. Manya și mama au fost oarecum surprinse – o fată de 13 ani și jumătate să plângă după o păpușă? Nu înțelegeau că nu după păpușă plângeam, ci îmi plângeam sfârșitul copilăriei și sfârșitul vieții așa cum o știam.

A doua zi dimineață am închis ușa după noi, i-am dat cheile administratorului, am luat tramvaiul, călătorie pentru care

primiserăm un permis special, și ne-am dus la stația de colectare de pe terenul Expoziției.

A fost cea mai semnificativă amânare a vieții mele.

1* De la *Jude* („evreu”, în germană) (n.red.).

Partea a II-a

1942-1945

Capitolul 11
Anii războiului. Terezín

După ce am petrecut două zile și două nopți pe podeaua din Sala Expoziției Radio, dimineața devreme am mărșăluit în coloană spre gara Bubny, din apropiere. Transportul nostru a ajuns la Terezín pe 20 noiembrie 1942. Nu-mi amintesc drumul în sine, ci numai sosirea la Bohušovice. Trenul a oprit acolo și am fost nevoiți să mergem pe jos 2,5 kilometri până la Terezín. Câteva cărucioare transportau bagajele, împreună cu bătrânii și infirmii. Mersul era dificil, fiindcă aveam pe noi mai multe straturi de pulovere și haine. Fiecare persoană avea dreptul la numai 50 de kilograme de bagaj, dar nimeni nu controla hainele de pe noi.

Străzile din Terezín erau pustii, căci nimeni nu avea voie să iasă afară când sosea un transport. Dar oamenii stăteau la geamuri, uitându-se să vadă cine a venit, și făceau din mână și gesticulau către cei pe care-i recunoșteau.

Toată curtea era plină de geamantanele noastre, puse în grămezi, având scrise pe ele, cu vopsea albă, numele proprietarului și numărul transportului. A trebuit să căutăm ore în șir printre ele. N-am reușit să găsim o geantă, cea

cu mâncare conservată pusă deoparte de mama cu multă grijă, de-a lungul timpului, ca o veveriță, pentru deportarea noastră.

La început am fost cazați într-un spațiu ca o catacombă în zidul gros al orașului, un fel de temniță întunecată cu nișe în loc de ferestre. Toată ziua stăteam cu tata și cu mama pe podeaua de piatră, pe saltelele rulate, și așteptam, ca și celelalte sute de oameni, să fim găzduiți într-un loc mai bun. Era deja noiembrie și sufeream de frig.

Prima care a venit să ne vadă a fost bunica. Avea vești triste: bunicul murise cu puțin timp înainte de sosirea noastră. Pentru că fusese senator în Parlamentul ceh, i se dăduseră condiții mai bune în așa-numita „casă a proeminenților". Era politica șefilor ghetoului, sau poate ordinul nemților, ca persoanele cu reputație să beneficieze de condiții mai bune. Acestea constau într-o cameră împărțită cu un alt cuplu în vârstă, cu o pătură agățată pe mijloc, pentru a crea un fel de intimitate. Bunica, modestă, ca de obicei, a renunțat la acest privilegiu după moartea bunicului și s-a mutat în baraca prizonierilor de rând, spunând: „Nu sunt îndreptățită la tratament preferențial".

După un timp, eu și mama am fost mutate într-o cameră din barăcile Magdeburg, iar tata, în barăcile Hanovra. În barăcile Magdeburg nu aveam paturi și împărțeam camera cu 25-30 de femei.

Într-o zi, am auzit că avea să fie trimis un transport din ghetou, dar că bolnavii vor fi scutiți. A venit un fel de comisie, probabil un doctor, o asistentă și alți câțiva, și eram hotărâtă să fac febră. Știam că nu sunt bolnavă și bineînțeles că nu puteam să frec termometrul până îl încălzeam, în fața comisiei. Dar mi-am impus să mă îmbolnăvesc și așa s-a întâmplat. Termometrul

a arătat o temperatură mare și n-am mai fost luați în acel transport.

Mama prietenei mele Raja a devenit administratoare la căminul fetelor[1]* L 410. Voiam foarte tare să locuiesc în cămin și să fiu cu Raja. Am rugat-o pe mamei ei să aranjeze, dar ori n-a putut, ori n-a vrut să-mi acorde un tratament special doar pentru că eram prietena fiicei sale.

S-a rezolvat în cele din urmă simplu și oficial. În camera 23 s-a eliberat un pat supraetajat și m-am mutat acolo. Era un fel de anticameră, de unde se intra în ambele camere alăturate – la stânga la numărul 24 și la dreapta la numărul 25. Ca să fie loc de trecere, erau mai puține paturi la 23, doar pentru douăsprezece fete. În fiecare dintre celelalte două camere erau cazate cam douăzeci și opt de fete. Una dintre colegele mele de cameră era Lydia Holzner, care dormea lângă mine. O alta era biata Marta Pereles, care n-avea mamă, numai tată. Marta s-a îmbolnăvit, a făcut febră și a fost dusă la spital. Nimeni nu avea voie s-o viziteze. La doar câteva zile a venit vestea că a murit. Tatăl ei, un cocoșat, venea la noi în cameră și după moartea ei. Stătea tăcut pe pervaz și jelea. Nu îndrăzneam să-l tulburăm. Ne opream din vorbit, respectându-i durerea.

Patul meu era la mijloc, cel mai puțin dorit, fiindcă pe cel de sus era destul loc chiar și să te ridici în picioare, iar cel de jos avea avantajul că puteai să stai cu picioarele pe podea. Cel din mijloc era atât de jos, încât puteai sta doar chircită, cu capul între umeri. Mai mult, deasupra mai era o fată, iar aceasta era, din nefericire, Kuni Kulka.

Era o tipă înaltă, roșcată, căreia-i plăcea să ne scoată din minți. Mă viza în special pe mine, poate pentru că eram nouă și

nu îndrăzneam să mă opun. Îi plăcea să cânte, însă avea o voce înaltă, stridentă – îmi amintesc una dintre melodiile ei, *Lecho Daudi Likras Kalo*, un cântec tradițional evreiesc de șabat. Acolo l-am auzit prima oară, căci la noi acasă nu țineam șabatul. Partea nostimă e că Kuni nu se născuse evreică, doar fusese adoptată de o familie de evrei.

I-am suportat purtarea enervantă destul de multă vreme, fără să-i răspund la provocări. Când noi voiam liniște, începea intenționat să cânte cât o ținea gura. Zgâlțâia patul din lemn și spunea lucruri batjocoritoare.

Într-o zi mi-am pierdut răbdarea și am făcut ceva ce nu-mi stătea deloc în fire și pentru care și acum mi-e rușine. S-a întâmplat când Kuni a început să tragă paie din saltea și să le dea drumul, unul, câte unul, pe patul meu, prin spațiile goale dintre scânduri. Mi-au căzut în cap, pe față, în păr. N-avea rost s-o rog să se oprească. Cu cât mă vedea mai furioasă, cu atât mai repede lăsa să cadă peste mine ploaia de paie. Am explodat și am început să urlu la ea, să-i spun că e o bastardă, un copil din flori. Nu-mi mai controlam cuvintele, voiam doar să mă răzbun. Kuni a început să scâncească și să plângă. O lovisem unde o durea cel mai tare. Dar m-a durut și pe mine. Mă simțeam groaznic de rușinată. Știam că făcusem ceva interzis, că încălcasem o graniță, un tabu. Simțeam și șocul celorlalte fete, deși îmi înțelegeau reacția. Mă-ntreb care dintre ele mai trăiește și-și mai amintește întâmplarea.

La puțin timp după aceea am primit un pat în camera 25, cu Raja, și de atunci a început să-mi placă să fiu cu fetele. Citeau mult, în special poezie. Le plăceau František Halas, Jiří Wolker și Jaroslav Seifert și le recitau poemele. Citeau romane cunoscute, precum cele de Romain Rolland sau Thomas Mann,

și le discutau. Fiecare dintre noi adusese de acasă una sau două cărți preferate, și acum făceam schimb. O fată, Sonia Shultz, ne amuza cu spectacolul ei de pantomimă *Bunico, stinge lumânarea*, în care-și sucea gura în toate părțile. Studiam în secret cu profesoara noastră Magda Weiss și luam lecții de desen de la celebra Friedl Brandeis.

Școala se ținea după muncă. Ni se predau majoritatea cursurilor școlare. Nu eram obligate să participăm, dar cele mai multe dintre fete erau dornice să învețe. Nu exista o programă școlară. Specialiști în diverse domenii, cum ar fi muzica, biologia sau astronomia, veneau și ei la cămin să predea. Doar câteva fete aveau caiete. În camera noastră existau o masă și o bancă pentru patru fete, restul stăteam pe paturi. Bineînțeles că nu era niciun catalog – lecțiile erau strict interzise, așa încât se țineau clandestin.

Friedl Brandeis ne preda pictură și desen. Venea cine voia. Odată a invitat câteva fete interesate de artă în cămăruța ei. Aceasta era de fapt doar capătul unui coridor, separat printr-o ușă improvizată. Avea un album mare de reproduceri, dintre care una era *Floarea-soarelui* de Van Gogh. Ne-a arătat tușele îndrăznețe de culoare, ce sugerau sălbăticia florilor. Ne-a întrebat: „Ce culori vedeți?”. I-am răspuns: „Galben, verde și maro”. Friedl a spus: „Priviți mai cu atenție”. Spre surprinderea noastră, am descoperit că erau și pete de albastru, portocaliu și chiar roșu. A fost o revelație pentru mine. Ne-a învățat la ce să ne uităm într-o pictură. Friedl a fost cea care m-a învățat să apreciez arta.

*

Dar cele mai bune momente au fost repetițiile la opera pentru copii *Brundibár*. La început, am observat că unele fete dispăreau din cameră și, când se întorceau, cântau niște melodii neobișnuite, atractive, moderne. Le-am întrebat ce cântă și mi-au răspuns că repetă o operă. Voiam și eu să cânt, și mi-au spus că pot veni cu ele la următoarea repetiție. Se ținea în pivnița clădirii. Era acolo un armoniu la care cânta Rudolf Freudenfeld, un tânăr poreclit Baštík, cel care, cu câteva luni înainte, regizase piesa *Visul unei nopți de vară*. Mi-a testat vocea; trebuia să repet gamele așa cum le cânta el. Mi-a spus că pot să mă alătur corului.

Spectacolele se țineau într-o cameră mare din barăcile Magdeburg. Scena mică avea un decor de acoperișuri, o școală și un gard de lemn. Solourile se cântau în fața gardului, iar corul era ascuns în spatele acestuia. Trei animale – un câine, o pasăre și o pisică – erau pictate pe gard, cu o gaură în locul capului. Stăteam în genunchi în spatele gardului, cu fundul pe călcâie, în liniște, așteptând semnalul. Când capetele și umerii noștri deveneau deodată vizibili, publicul făcea, tare, *aaah!* Ce mult îmi plăcea momentul ăla! Mai târziu, fața solistului, care juca rolul animalului, apărea brusc în gaura tăiată în pictura de pe gard și publicul reacționa iar zgomotos. După a 25-a reprezentație, toți cântăreții, inclusiv corul, au primit un supliment special: 100 de grame de zahăr și margarină.

Îmi plăcea să cânt în *Brundibár*; bineînțeles că nu după multă vreme știam toate rolurile principale – toți le știam. Într-o zi, Gerta, care era interpreta principală, s-a îmbolnăvit, iar Baštík căuta o înlocuitoare pentru spectacolul din acea seară.

M-am oferit eu și m-a lăsat să cânt puțin. „Păcat”, mi-a zis, „poți să cânți, dar ești prea înaltă”. Cuvintele din deschiderea operei sunt:

Mă cheamă Pepíček.
Tata a murit mai demult,
O țin pe Aninka de mână,
Mama noastră e bolnavă.

Pepíček era, evident, fratele mai mare, iar eu eram mai înaltă decât băiatul ce cânta în rolul acestuia. Așa am pierdut singura mea șansă în viață de a deveni solistă într-o operă (dar înălțimea mi-a salvat viața câteva luni mai târziu, când am trecut de selecția doctorului Mengele, de la Auschwitz).

Încă-mi amintesc, fragmentar, câteva scene din timpul petrecut în ghetou. Mi-o amintesc pe mama Soniei, încălțată cu cizmele de lucru murdare de noroi, în mijlocul camerei noastre, uitându-se spre patul de sus și vorbind cu ea. Sonia era îndrăgostită de un băiat, o dragoste de copii. Îl știa de la grădinile de legume, unde lucra. Nu-s sigură că era măcar conștient că ei îi plăcea de el. Într-o zi, cum stăteam la fereastră și ne uitam în stradă, Sonia mi-a arătat un băiat ce trecea pe acolo și a spus: „Uite, el e, Harry Kraus”.

O altă scenă. Cunoscutul cântăreț de operă Karel Berman a venit odată la căminul nostru. A fost adus armoniul din pivniță și ne-a cântat bucăți din opera *Rusalka* de Dvořák. Ne-a explicat cum fiecare personaj din operă e reprezentat printr-o anumită melodie. A fost o experiență extraordinară, pe care n-am s-o uit niciodată.

O altă amintire: stau pe coridor, cu salteaua pusă în geamul deschis, încercând să prind puricii ce se-ascund în cusături. Îmi

amintesc și de femeia care venea o dată pe săptămână să ne caute de păduchi.

În camera 25 era o sobă pe lemne mică, rotundă, pe care lipeam coji de cartofi, iar când se coceau de desprindeau. Erau un deliciu!

În cele treisprezece luni cât am fost în ghetou, am primit un cadou minunat: bilete pentru o oră de înot în singura piscină acoperită din Terezín. A fost o plăcere unică, într-adevăr.

Părinții nu mă vizitau, dar îi vedeam la bunica. Ea locuia în una dintre barăcile femeilor și acolo îi vedeam aproape zilnic, după muncă. Bunica găsea mereu ceva de mâncare să ne dea, deseori punând deoparte din rațiile ei. De două-trei ori am primit pachete de la Manya. Bunica ni le-a păstrat; erau mai în siguranță la ea, pentru că nu trebuia să lucreze.

Tata era un intelectual incapabil să gestioneze sarcini zilnice. Nu știa ce să facă cu ustensilele de bărbierit, pe care doar le înfășura în prosopul ud. Nu-și spăla niciodată bine castronul. Am început să mă simt responsabilă pentru el și mă duceam adesea să-i pun lucrurile în ordine.

Într-o zi, vărul meu Pavel Uri Bass, care lucra la atelierul de tâmplărie, mi-a adus un cadou făcut de el. Era un raft dublu, care a stârnit invidia tuturor fetelor. Acum puteam să-mi țin periuța de dinți și alte câteva lucruri pe el, să nu mi le mai caut prin valiza pusă sub pat, lângă altele. În cameră nu erau nici dulapuri, nici vreun alt fel de mobilă, în afară de o masă și o bancă.

În Terezín, mâncarea era distribuită de la bucătăriile centrale. Stăteam la rând în curtea barăcilor, în mână cu un castron sau un alt vas, iar cei de la bucătărie ne turnau un polonic de supă. Era maro-cenușie, de la ingredientul principal:

așa-numita făină de linte. Și acum mi se face greață când simt miros de linte. În afară de supă mai primeam și principalul fel al zilei: fie un cartof cu sos, fie un colțunaș sau uneori o lingură de gulaș. Niciodată vreo legumă sau vreun fruct. Uneori era o *buchta* (specialitate cehă, un fel de gogoașă) cu un sos făcut din cafea îndulcită și margarină. Ni se împărțea în dormitoare și o pâine de proastă calitate. Fiecare primea o șesime de franzelă cu o felie de salam sau un pic de margarină sau uneori o lingură de gem de sfeclă. Cei care munceau din greu și noi, copiii, primeam rații suplimentare. Nu trebuia să stăm la coadă, afară – masa de prânz ne era adusă în cămin. Aceasta și surogatul de cafea fără zahăr de dimineață erau singura hrană pe care-o primeam.

Era prea puțin ca să poți trăi, dar destul ca să nu mori. Cei care sufereau cel mai rău de foame erau bătrânii. N-aveau nici suplimentele muncitorilor, nici alte mijloace să primească mai multă mâncare. Unii deținuți lucrau în grădină, la brutărie sau la bucătărie, de unde puteau să fure provizii. Cei mai norocoși primeau pachete cu mâncare, pentru care le trimiteau un permis, o dată la trei luni, rudelor sau prietenilor din afara ghetoului.

Îmi amintesc cum mama i-a spus cuiva: „Suferim de foame”. Am întrebat-o: „Asta înseamnă foame?”. Și mi-a răspuns: „Da, suntem înfometați”. Am simțit deodată o mare ușurare. Dacă asta era foamea, atunci puteam s-o suport fără probleme. Aș fi mâncat întruna, dacă aș fi avut ce. Dar nu sufeream.

Suferința a venit mai târziu.

Toți cei peste 14 ani erau obligați să muncească. Departamentul de Tineret al administrației ghetoului ne-a trimis să lucrăm la grădinile de legume. Decizia avea mai multe

rațiuni. Mai întâi, să lucrezi în aer liber e sănătos, iar tinerii învățau și să cultive legume, ceea ce avea să-i ajute când vor pleca în Palestina, după război. Și poate că ar fi putut mânca pe furiș ceva legume, deși toată producția era destinată nemților, nu evreilor. Grădinile erau plasate în spațiile dintre metereze[2]* sau chiar pe ele.

Nu-mi plăcea munca. Era începutul primăverii și încă nu creștea nimic. Toată ziua nu făceam decât să car găleți cu apă. Era greu și plictisitor. Am cerut să fiu transferată în altă parte. Referentul de la *Jugendeinsatz* era Honza Brammer, care mai târziu, în Israel, își spunea Dov Barnea. Tata lucra în alt departament, pe același etaj cu el, și-l cunoștea. M-a dus la Brammer și l-a rugat să-mi găsească o muncă potrivită. M-a trimis la un atelier unde se făceau portofele din piele sintetică pentru Germania. Lucrul acolo s-a dovedit a fi și mai plictisitor decât căratul apei. Muncitorii stăteau la o masă lungă și fiecare făcea doar o operație din procesul de fabricare a unui portofel. Persoana din stânga mea îndoia clapa de sus și-mi dădea mie obiectul, eu îndoiam partea de jos și i-l dădeam muncitorului din dreapta și tot așa, cât era ziua de lungă. Cei din jurul meu erau adulți, eu fiind singura tânără. Am rezistat câteva zile, pe urmă am renunțat. După asta am făcut numai treburi la cămin.

Acolo aveam o tradiție foarte plăcută. Când era ziua unei fete, îi dădeam un cadou, în general ceva făcut de mâinile noastre, o inimioară din pânză umplută cu câlți și având brodate inițialele ei sau un carnețel cu o poză. Și cum erau foarte multe fete, mereu aveam ceva de pregătit. Uneori făceam cadouri și pentru câte unul din căminul băieților.

Unul dintre aceste cadouri a fost păstrat de cel care-l primise, iar acum e expus la Beit Terezín, în kibbutzul Givat

Haim. Mi-a atras privirea în timpul uneia dintre vizitele făcute acolo. Îmi părea cumva familiar și l-am rugat pe curator să-l scoată din vitrină. Pe când îl răsfoiam, am dat peste semnătura mea. Fusese un cadou pentru un băiat pe care-l chema Honza Wurm. L-a trimis la Beit Terezín din America. Nu-mi amintesc de el deloc.

Într-o zi, în ghetou a avut loc un eveniment înfricoșător. Am fost trimiși cu toții pe câmpul din spatele zidurilor, să fim numărați. Mii de oameni au stat acolo o zi întreagă, în picioare, în ploaia rece, grupați după „adrese”. Ca să-ți faci nevoile trebuia să te ghemuiești la pământ, iar prietenii să te ascundă după o pătură. Nu știam ce vor nemții să ne facă și eram foarte speriați. Abia seara târziu ne-au lăsat să ne întoarcem. A fost o mare confuzie, oamenii se rătăceau pe întuneric și ne-a luat multe ore să ajungem la cămin.

Îmi amintesc de profesoara Edith Weiss, sora profesoarei noastre Magda. Se oferise, împreună cu alți deținuți din ghetou, să lucreze cu copiii din Białystok. Copiii ăia flămânzi și murdari ajunseseră într-o zi la Terezín și fuseseră cazați în niște colibe din afara ghetoului, iar contactul cu ei era strict interzis. Se zvonea că vor fi trimiși în Elveția, în schimbul unor camioane pentru nemți. Planul a căzut când s-a aflat că știau de camerele de gazare unde fuseseră omorâți părinții lor, așa că nu puteau fi eliberați. Au fost trimiși la Auschwitz, unde au murit împreună cu toți oamenii minunați care-i însoțiseră.

O altă persoană pe care mi-o amintesc de la cămin e doamna Mühlstein, mama băiatului care avea în operă rolul lui Pepíček. Era una dintre supraveghetoarele noastre. Bineînțeles că mi-l amintesc și pe Willy Groag, administratorul clădirii. Eram puțin îndrăgostită de el, căci era tânăr și chipeș.

Pentru noi, fetele din cămin, viața era cumva mai puțin dură decât viața adulților. Pentru mine însă, situația s-a schimbat în decembrie 1943, când am fost trimiși la Auschwitz.

1* În original, *Heim* („cămin” în limba germană). Pentru a face condițiile mai suportabile pentru copii, liderii evrei din lagărul de la Terezín au decis mutarea unora dintre ei în cămine speciale, numite *Heim*. Acolo, copiii aveau parte de educație, primeau rații mai bune de mâncare și timp de câteva ore pe zi beneficiau de supravegherea unui instructor. De aceea, mulți dintre părinți preferau să le trăiască copiii în cămine, iar nu împreună cu ei (n.red.).

2* Ghetoul de la Terezín a fost înființat în spațiul unei fortărețe în care se aflaseră cândva căminele armatei cehe (n.red.).

Capitolul 12
Auschwitz-Birkenau, sectorul BIIb

De transporturi ne temeam cel mai tare în Terezín. Din când în când se auzeau vești: în curând pleacă un transport spre est. Unii aveau norocul să scape – fie erau membri ai administrației, fie erau specialiști greu de înlocuit.

Un curier de la administrația evreiască dădea fiecărei persoane convocările și câte o etichetă cu un număr, de obicei cu o zi sau două înainte de transport. Nu erau multe de pregătit. Bagajele noastre rămăseseră oricum împachetate de la venirea în ghetou, fiindcă n-aveam unde să ne punem lucrurile. Pierduserăm la spălătorie niște haine, deși aveam numele noastre cusute pe fiecare. După treisprezece luni de ghetou crescusem și nu-mi mai veneau o parte din haine și din încălțăminte. Rămăsesem doar cu un rucsac de cărat.

Pe 18 decembrie 1943 ne-a venit rândul. A trebuit să așteptăm trenul în una dintre barăci. Pentru același transport era repartizată și Sonia, împreună cu mama și sora ei. Lumea umbla încoace și încolo prin curte. Sonia mi-a arătat un tânăr cu cizme până la genunchi, foarte la modă pe vremea aceea; îl chema Otto Kraus și era fratele mai mare al lui Harry. Noi aveam 14 ani, el 22. Pentru noi era o persoană în vârstă,

neinteresantă. A doua zi dimineață, pe când ne spălam pe dinți în baie, am văzut un domn în maiou care se bărbierea. Sonia mi-a șoptit: „E tatăl lui Harry”. Sonia, sora și mama ei au fost totuși retrase din transport și s-au întors în ghetou.

A doua zi dimineață, mama, tata și cu mine am fost înghesuiți într-un vagon de marfă cu zeci de alți oameni, până n-a mai rămas niciun spațiu liber. Ușa glisantă a fost trântită și ne-au închis. Nu erau ferestre, doar o crăpătură îngustă în plafon. Nu ne puteam așeza și stăteam înghesuiți unii într-alții. În timpul călătoriei, am aranjat bagajele unele peste altele, să facem loc câtorva persoane să stea pe podea. Aveam o găleată în care ne făceam nevoile – și o foloseam fără să ne putem feri de ceilalți. S-a umplut imediat și n-aveam cum s-o golim. E imposibil de descris duhoarea… lipsa de aer… Era liniște; șocați de oroarea realității în care ne aflam, nimeni nu scotea o vorbă.

Nu-mi amintesc cât a durat drumul. Poate două zile și o noapte sau două nopți și-o zi. Trenul oprea adesea timp de mai multe ore. Ne așezam pe rând pe podea. O fată se pusese pe grămada de bagaje, de unde putea să vadă afară și să citească numele gărilor. Ne-am dat seama că ne îndreptăm spre Polonia.

Trenul plin cu peste 2.500 de oameni a ajuns la destinație noaptea. Printre luminile orbitoare, bărbați în uniforme dungate de prizonieri strigau: „*Raus, raus, schneller, schneller*. Lăsați bagajele!”. Și ne loveau cu niște reteveie. Pe rampă stăteau cei de la SS, cu ciobănești germani care lătrau; se auzeau urlete, țipete, un haos total. „Bărbații aici! Femeile aici! Rânduri de câte cinci! Formați o coloană!” Am auzit cuvântul *Auschwitz*.

Deci am ajuns aici, mi-am zis eu. În faimosul lagăr de concentrare de la Auschwitz.

Bagajele ne-au rămas în vagoane, împreună cu câteva cadavre.

Ne-am uitat în jur și am văzut rânduri de barăci din lemn fără ferestre, înconjurate de garduri din sârmă ghimpată legată de stâlpi din ciment care se înclinau ca tulpinile unor flori gigantice. La fiecare colț era un turn de supraveghere în care se afla un gardian.

Mama a reușit cumva să păstreze una dintre genți. Șocați și dezorientați, orbiți de proiectoare, am mărșăluit pe lângă garduri spre una dintre barăci. Ne-am înghesuit unii într-alții pe podeaua rece, în ger, și am încercat să adormim. Bărbații au fost separați de noi; eram numai femei și copii. Mama avea în geantă ceva de mâncare, pus cu greu deoparte, în ghetou, pentru călătoria în necunoscut. Știam că o să ni se ia geanta. Am mâncat cât am putut, iar restul l-am împărțit femeilor din jur.

În altă baracă a trebuit să ne dezbrăcăm și să facem un duș rece, în timp ce câțiva militari din SS se uitau la noi de pe margine, râdeau și comentau. Nu aveam nici haine, nici prosoape. Am fugit ude prin frigul îngrozitor spre altă baracă. În mod miraculos, eu încă purtam ghetele. Prizonierele ne-au aruncat zdrențe dintr-o grămadă. O altă prizonieră ne-a aruncat papuci vechi de diverse forme din altă grămadă, fără să țină cont de mărimi. Am încercat să facem schimb între noi, pentru a găsi niște mărimi potrivite. Apoi am stat ore la coadă să ni se tatueze un număr pe antebraț. Mie mi-au făcut un 7, după care s-a terminat cerneala din seringă. Cifra 3 era abia

vizibilă. Cu cerneală proaspătă mi s-au făcut următoarele cifre, numărul întreg fiind 73305. Mama a primit numărul următor.

Ne-a copleșit deznădejdea. În momentul ăla, am decis împreună cu mama să murim. Ajunseserăm la culmea disperării. Nu mai aveam niciun strop de speranță și nu voiam să trăim. Dar nu exista niciun mijloc practic de a ne sinucide, nu aveam nici armă, nici funie, nici cuțit. Trebuia să continuăm.

Dimineața, au început să ne transporte spre o tabără îndepărtată. Femeile stăteau înghesuite, în picioare, în camionul descoperit. Ultima băgată înăuntru era o bătrână înaltă, cu păr alb și o pelerină neagră. Eu, împreună cu mama și celelalte femei am așteptat camionul următor.

Camionul plin a pornit brusc, cu o smucitură. Oblonul din spate nu fusese prins bine și era lăsat în jos. Bătrâna și-a pierdut echilibrul și a căzut din camion. În cădere, părul alb i s-a răsfirat în jurul capului ca o aură, încât femeia părea că zboară. Pelerina lungă, neagră, i s-a desfăcut ca o pânză de corabie și s-a lăsat încet peste trupul ei. A rămas întinsă pe pământul înghețat, dar nu s-a apropiat nimeni. Poate nu era moartă, poate că ar fi putut fi salvată. Dar camionul a plecat, iar noi n-am îndrăznit să ne mișcăm, de teama acelor *Kapos* și a bastoanelor lor. Dar poate că a fost norocoasă, scăpând de-o lungă suferință și de o moarte și mai oribilă.

Dar pentru mine, o fată de 14 ani, amintirea bătrânei fără nume a devenit esența Șoahului care a fost Auschwitzul.

Am mărșăluit pe lângă gard spre sectorul BIIb, așa-numitul „lagăr de familie”. Bărbații ajunseseră înaintea noastră; erau de nerecunoscut. Nu l-am recunoscut nici măcar pe tata.

În tabără am descoperit oameni din transportul anterior, care venise din Terezín în septembrie. Am întâlnit prieteni, rude, foști vecini. Arătau ciudat; spuneau lucruri bizare, precum „o să urcăm pe horn” sau „o să sfârșim în camerele de gazare”. Aveau niște ochi inexpresivi, de parcă li s-ar fi stins lumina. Am crezut că au înnebunit, că și-au pierdut mințile. Dar au arătat spre hornurile uriașe de după gard, din care ieșea un fum negru; iar în aerul mirosind a carne arsă plutea o cenușă fină. Nu puteam decât să accept adevărul. Dar o voce interioară îmi repeta într-una: *N-am să mor, n-am să mor.*

În sectorul nostru BIIb erau 32 de barăci din lemn identice, fără ferestre, fiecare lungă de vreo 75 de metri. Erau câte 16 pe fiecare parte a drumului din mijloc, iar pe acoperișuri aveau hârtie gudronată. Se numeau blocuri și erau numerotate. Înăuntru era un horn orizontal cu câte o sobă la fiecare capăt, dar care nu funcționau. Unele blocuri erau ateliere, unul era depozit de haine, unul bucătărie, altul latrină, o spălătorie și o *Kommandatur* (sediul central al comandantului), iar restul serveau ca dormitoare pentru prizonieri. Bărbații și femeile stăteau în blocuri separate, băieții cu bărbații, fetele cu femeile.

Eu eram cu mama în blocul 6, o baracă pentru femei. Pe priciul de sus, lângă mine stăteau, de fiecare parte, gemenele Annetta și Stěpa, iar lângă Stěpa, Eva Weissová, una dintre profesoarele noastre de la căminul din Terezín.

Șase oameni pe priciuri înguste făcute pentru patru, o pătură subțire și o saltea de paie, hainele de pe noi, o lingură și un castron – asta era tot ce aveam. De-acum înainte aveam să trăim fără să ne mai schimbăm hainele, fără un pieptene, o perie de dinți, prosop, ac, foarfece sau cuțit, creion, ca să nu mai zic de hârtie igienică sau absorbante. Țineam lingura în sfoara

ce ne servea de curea, de teamă să nu ne-o fure careva sau să o pierdem.

Capitolul 13
Latrina

Nu-mi amintesc când foloseam latrina sau spălătoria, în care era un fel de troacă metalică și un rând de robinete din care curgea apă rece, maronie.

Nu cred că mulți din lumea asta au văzut ceva asemănător latrinelor din lagăr. Le foloseau mii de prizonieri, bărbații pe dreapta, femeile pe stânga. Erau șase postamente din ciment ce se întindeau dintr-un capăt în celălalt al blocului, cu găuri rotunde în ele. Iar sub acestea era o groapă adâncă. În fiecare zi se turna dezinfectant în groapă, a cărui putoare înțepătoare făcea să ne dea lacrimile.

Rândul dublu din centru era separat printr-un paravan făcut din saci de iută care ascundea partea din mijloc a persoanei ce stătea în picioare, dar capul și umerii erau expuși, la fel și genunchii. Când persoana se așeza însă, capul îi era ascuns de paravan, dar fundul gol îi devenea vizibil.

Majoritatea prizonierilor sufereau în permanență de diaree, din cauza înfometării, așa încât latrinele erau mereu aglomerate. Noaptea eram închiși în blocuri și trebuia să ne ușurăm în gălețile de lângă intrarea din spate. Ziua stăteam multe ore în formație, în fața blocului, pentru *Appell*, să fim

numărați de cei de la SS. Timpul rămas pentru latrină era deci limitat.

Știai exact al cui fund e în spatele tău, pentru că-l văzuseși intrând. Dacă omul se așeza pe gaură, nu-i vedeai anusul, numai auzeai *pleosc, pleosc*. Dar mulți nu suportau să stea pe ciment – chiar și atunci când nu era murdar, suprafața era rece și aspră – și-și făceau nevoile aplecați în față, cu mâinile sprijinite pe genunchi. Era oribil, dar nu puteai să nu vezi fecalele țâșnind din bietele funduri slăbănoage, de multe ori cu sânge, o priveliște pe care trebuia să o înduri de multe ori pe zi. Îi vedeam pe bărbați, iar bărbații ne vedeau pe noi, femeile, la fel și copiii…

O amintire foarte, foarte neplăcută – una pe care mi-aș dori s-o pot șterge din memorie.

Capitolul 14
Viața în lagăr

O zi în lagărul de familie începea cu răcnetele unui *Kapo*, care striga să ne trezim. Dintr-un butoi primeam o apă caldă maronie, căreia i se spunea ceai. O parte o beam, iar restul o foloseam să ne spălăm pe față și pe mâini. Pe urmă venea *Zählappell*, toată lumea afară în ger, într-o coloană de câte cinci. Acesta era standardul în toate lagărele, 5, 10, 15, 20… – făcea număratul mai ușor. Când nu ieșea numărul – pentru că murise vreunul pe după baracă sau un prizonier bolnav nu reușise să se ridice –, stăteam în picioare cu orele.

Toți adulții trebuiau să muncească. Nu-mi amintesc ce făceau părinții mei. Bărbații cărau pietre pentru pavarea aleii principale, *Lagerstrasse*. Când pietrele se afundau în noroiul moale sau în zăpadă, bărbații erau forțați să le care dintr-o grămadă într-alta și înapoi. Femeile lucrau în ateliere sau cărau butoaiele cu supă. La prânz, aceasta conținea în mare parte bucăți de *Dorschen* (un fel de napi), niște cartofi și alte lucruri neidentificabile. După-amiază mai era un *Zählappell*, după care urma timpul liber. Cum era interzis ca femeile să intre în barăcile bărbaților și bărbații în barăcile femeilor, mă întâlneam cu mama și cu tata pe *Lagerstrasse*.

Într-o după-amiază de ianuarie sau februarie, un băiat pe nume Pavel Glaser m-a invitat la cină în blocul bărbaților cu numărul 8. Șef acolo, *Blockältester*, era Jenda Hutter, un tânăr ce făcea instrucție cu camarazii săi prizonieri. De două ori pe zi, la *Zählappell*, urla: *Mützen ab! Mützen auf!* Bărbații trebuiau să-și scoată bonetele și să le pună înapoi pe cap. Și tot așa, de cinci ori, de zece ori, fără oprire. Toți supraviețuitorii își amintesc de asta și se întreabă cum de se transformase în așa o bestie prietenul lor amabil, drăguț din Terezín.

Pavel era cu câțiva ani mai mare decât mine. Ne știam din Terezín, însă abia ne cunoșteam. Nu-mi dau seama cum a reușit să mă strecoare în blocul bărbaților. Am stat cu picioarele încrucișate pe priciul lui de sus și am mâncat un cârnat tăiat cubulețe, stropit cu oțet. Incredibil! De unde-l avea? Îl primise într-un pachet? Dar de ce să împartă așa o delicatesă cu o străină? Nu eram prieteni, nici nu aștepta ceva de la mine. Era aproape inuman să renunți la o gură de mâncare, când eram atât de flămânzi. Poate doar mamele sau nevestele iubitoare ar fi făcut așa ceva.

Dar și Pavel Glaser. A murit câteva săptămâni mai târziu, în camera de gazare. Mă întreb dacă-și mai amintește cineva de el. Eu da, datorită cârnatului.

*

În scurtă vreme prizonierii au slăbit, s-au împuținat, își târșâiau picioarele, le curgeau nasurile și sufereau de diaree. Abia dacă ne gândeam la altceva în afară de mâncare. Foamea ne copleșea.

Tata a murit curând. Intelectualul blând și bun a pierit la Auschwitz la doar câteva săptămâni după sosirea noastră. Și-a pierdut treptat puterile, până n-a mai reușit să se ridice de pe prici. Am observat că nu mai apărea în fața barăcilor bărbaților la *Zählappell*. Când s-a întunecat, m-am strecurat în baraca lui și l-am văzut întins pe prici. Avea ochii închiși, iar fața lui nebărbierită era scofâlcită. Nu s-a mișcat, n-a reacționat la vocea mea. La cap avea blidul cu supa cenușie. M-am mirat că nu-l furase nimeni.

A mai zăcut acolo încă o zi. Noaptea, m-am trezit deodată de parcă mă strigase cineva. Am știut că tata a murit. A doua zi dimineață am aflat că așa era. S-a întâmplat pe 5 februarie; avea 44 de ani.

La acea vreme, mama era bolnavă de difterie și stătea în carantină. Nimeni nu avea voie să intre la ea, dar trebuia să-i spun de tata. Am mers pe lângă perete, am ciocănit în lemn și am tot strigat „mama, mama” până am auzit un răspuns. Am spus printr-o despărțitură între scânduri: *Maminko*, *tatínek umřel*… („Mămico, tati a murit…”)

În timpul zilei, copiii erau în blocul 31, *Kinderblock*. Nu-mi amintesc când am început să lucrez acolo. A fost meritul lui Fredy Hirsch: a reușit să-l convingă pe comandantul SS ca în timpul zilei să-i țină pe copii în blocul gol. Cei de 14-16 ani nu erau considerați copii, dar lucrau ca asistenți. Fredy era *Blockältester* al acestei amenajări absurde: o creșă pentru copii destinați să moară în camerele de gazare câteva luni mai târziu.

Aveam 14 ani și jumătate. Fredy Hirsch m-a numit bibliotecara celei mai mici biblioteci din lume. Rolul meu era să am grijă de cele 12 cărți din dotare. Era o colecție arbitrară. Mii de evrei ajungeau zilnic pe rampă. Erau duși de acolo, dar

bagajele lor rămâneau în urmă. Și un număr de prizonieri norocoși aveau misiunea de a le sorta. Când găseau o carte, reușeau cumva s-o ducă în *Kinderblock*. Îmi amintesc de o carte intitulată *Scurtă istorie a lumii* de H.G. Wells. Mai era un atlas. Una nu avea copertă, doar niște pagini răzlețe. Am uitat celelalte titluri, dar Ruth Bondy spune că era și o carte de gramatică a limbii ruse, iar Eva Merová își amintește de o carte a lui Karel Čapek.

Printre activitățile de la *Kinderblock* erau și „cărțile vorbite”. Instructorii ce-și aminteau o carte mergeau de la un grup la altul și o povesteau în episoade. De exemplu, Ruth povestea *Anul grădinarului* de Čapek.

Fredy! Cât de mult îl iubeam și-l admiram! Toți copiii voiau să fie ca el. Nu doar la Auschwitz, dar și în Praga, pe terenurile de sport de la Hagibor, și la Terezín. Era un atlet minunat, chipeș, de nădejde și onest. Chiar și cei din SS aveau un oarecare respect pentru el[1].

Copiii veneau la *Kinderblock* dimineața, apelul se ținea în interior, iar apoi grupurile, pe vârste, erau puse pe taburete mici în cercuri, fiecare cu instructorul lor. Nu existau partiții sau podea, doar pământ tare. Hornul orizontal de cărămidă era cald, pentru că, spre deosebire de alte blocuri, aici se făcea focul. Nu-mi amintesc cu ce combustibil, dar îmi plăcea să mă rezem de cărămizile calde, cu cărțile în față.

Otto Kraus era unul dintre educatori. Grupul său de băieți de 12 ani se afla într-un colț din capătul îndepărtat al blocului unde stăteam eu cu cărțile. Unul dintre băieți era Arieh, fiul lui Jakob Edelstein, fostul membru al Consiliului Evreiesc din Terezín. Aș fi stat toată ziua să mă uit la Otto și la băieți. Învățau

puțin, apoi jucau jocuri cu ghicitori sau discutau. Dar eu și Otto n-am vorbit niciodată.

Disciplina în bloc nu era strictă. Unii copii nu participau la activități; erau liberi să plece sau să facă ce voiau, doar să nu-i deranjeze pe ceilalți. Nu existau tablă, cretă, instrumente de scris sau hârtie. Predarea era clandestină și numai orală. Versiunea oficială era că copiii învățau ordinele nemților sau cântau ori jucau jocuri. Improvizam. Unii copii „scriau" poeme. Scoteam așchii de lemn din priciuri și le înnegream vârful ascuțit în foc. Se puteau scrie câteva cuvinte, apoi trebuiau arse din nou, până se scurtau. Un pic de hârtie se putea obține din foile aruncate în spatele clădirii administrative sau din pachetele primite de unii prizonieri de la prieteni. (Ajungeau pe jumătate goale, jefuite de prea multele mâini prin care trecuseră.)

Într-o zi, doi prizonieri au reușit să fugă, iar ca pedeapsă, SS a ordonat să fie rași în cap toți bărbații din lagăr. Noi, fetele, ne-am gândit să croșetăm bonete pentru ei în *Kinderblock*. Am luat pulovere rupte din magazia de haine, le-am deșirat, și am făcut croșete din așchii de lemn pe care le-am frecat de pietre, să le șlefuim.

Mai era o activitate de care îmi amintesc bine și cu plăcere. Se întâmpla uneori ca Avi Fischer, unul dintre instructori (devenit mai târziu, în Israel, vecinul și prietenul nostru), să înceapă să cânte spontan cu câțiva copii. Se urca în picioare pe hornul orizontal și dirija, fluturându-și brațele. Cânta prima strofă, iar copiii repetau în cor. Cântecul era în franceză – „Alouette, o să-ți smulg penele din cap, din aripi, de pe gât" –, iar Avi se lăsa dus de val și adăuga și alte părți ale păsării din care să smulgem pene. Copiii deveneau tot mai

incitați, se alăturau și alte grupuri corului, până când tot blocul se umplea de vocile lor. Erau momente care ne ridicau moralul.

Primăvara, când se încălzea, educatorii îi scoteau pe copii afară, la plimbare în jurul blocului sau să facă exerciții. Dar în același timp puteau să vadă și rampa de după gard, unde ajungeau zilnic mii de evrei unguri cu trenurile. Erau duși direct la camerele de gazare. Bagajele rămâneau în urmă și erau sortate de o echipă de prizonieri. Munți de pâine zăceau la câțiva pași de noi, însă calea ferată și gardul electrificat ne împiedicau să le luăm.

Mulți dintre cei care lucrau în *Kinderblock* erau bărbați și femei ce aveau în jur de 20 de ani. Știau că vor muri curând și trebuie să fi fost îngroziți. Dar își petreceau zilele rămase cu copiii, creând pentru ei un fel de refugiu în acel iad. Ei sunt, pentru mine, adevărații eroi de la Auschwitz.

*

Una dintre instructoare era Mausi, care avea vreo 22 de ani. O chema Marianne Hermann, dar era cunoscută ca Mausi, pentru că așa o strigase mama ei încă din copilărie. Cei mai mulți nici nu-i știau numele adevărat.

Era una dintre cele două tinere care au pictat imaginile de pe peretele din *Kinderblock*. Nu-mi amintesc exact ce au pictat, în afară de cei șapte pitici din *Albă-ca-Zăpada* lui Disney, dar aceștia fuseseră desenați de cealaltă fată, Dina Gottliebová.

Mai târziu, Mausi a desenat din nou imaginile, din amintire, dar nu-s sigură că le-a reprodus corect. Erau o copie aproximativă făcută pentru muzeul Yad Vashem din

Ierusalim. Dar eu, care le-am văzut zilnic, mi le amintesc altfel. Unele figuri poate erau la fel, dar sigur lipseau câteva. E prea târziu acum să descopăr ce fusese pictat acolo. Mulți dintre supraviețuitorii din *Kinderblock* nu mai trăiesc, iar noi, cei rămași în viață, am cam uitat. Dar nu cred că-i important dacă erau Albă-ca-Zăpada și cei șapte pitici, eschimoși și igluuri, indieni cu arcuri și săgeți sau o fereastră cu ghivece de flori ce dădea spre un peisaj elvețian. Ce contează e povestea copiilor și a educatorilor lor devotați, care au pierit și nu au morminte.

*

În martie 1944, jumătate dintre tovarășii noștri din lagăr, care veniseră cu trei luni înaintea noastră, au fost urcați în camioane și duși. Gardienii le spuneau că îi duc în alt lagăr, dar curând am aflat adevărul. Toți au murit în camerele de gazare. Din acel moment, am știut că în iunie vom avea aceeași soartă.

Cei care rămăseseră în sectorul BIIb erau șocați. Cu o zi înainte, pe 7 martie 1944, blocurile încă erau pline de oameni, iar acum se așternea o liniște înspăimântătoare. Multe blocuri erau complet goale. Chiar și cele două cămăruțe de la intrarea fiecărui bloc, unde privilegiații *Blockältesters* se bucuraseră de intimitatea lor mult invidiată, erau acum neocupate.

Kinderblock s-a golit deodată pe jumătate. A fost numit un nou *Blockältester*, Seppl Lichtenstern, precum și un grup nou de instructori, printre care Jiří Frenkl, Avi Fischer, Otto Kraus, Hanka Fischl, Ruth Bondy și Rejšík. Au supraviețuit lagărului, iar prietenia noastră a durat toată viața.

Oamenii au început să rătăcească de-a lungul drumului noroios, prin blocurile golite. Paturile erau goale. Dar în colțul din dreapta al fiecărui rând păturile erau încă împăturite, cum cerea instructajul. Erau minunate, călduroase, fiecare groasă cât trei de-ale noastre.

Așa o pătură avea să-mi schimbe nopțile; puteam să mă înfășor în ea, să mă încălzesc și să reușesc să adorm. Dar dacă se întorcea proprietarul? Ar fi fost furt; nu puteam s-o fac. Însă era sigur că muriseră toți. Puteam să iau pătura unui mort? Erau atât de multe pături moi, puse frumos pe paturi!

Câțiva oameni au intrat în blocul gol. Fără ezitare, au început să ia pături și orice mai găseau. Dilema mea era rezolvată. Am luat o pătură pentru mine și una pentru mama și m-am întors la blocul meu.

Însă în fiecare noapte mă gândeam la moarta sub a cărei pătură dormeam. Cine era? Știam că fusese o femeie fiindcă pătura o luasem dintr-un bloc al femeilor. N-am vorbit cu nimeni despre asta. Mulți prizonieri aveau acum pături și alte lucruri ce aparținuseră celor omorâți. Gândul îmi apăsa greu conștiința. Uneori și acum mă simt vinovată.

Într-o zi am văzut un prizonier polonez tânăr între barăcile complexului vecin, care la acea vreme era nelocuit. Purta o uniformă în dungi de bună calitate și o beretă ce-i indica rangul de reparator. Acești prizonieri aveau un statut privilegiat și se puteau mișca liber printre complexe. Reparau acoperișurile cu hârtie gudronată și făceau și alte treburi similare. Primeau mai multă mâncare și păreau puternici și sănătoși.

Spațiul dintre barăcile din lemn și gardul electrificat era păzit cu mare atenție de soldații din turnuri. Dacă îndrăzneai să

te apropii de gard, deschideau focul. Nu mai știu de ce m-am dus acolo, poate ca să fiu departe de lume, să fiu cu mine o vreme.

Cum mergeam pe partea mea de gard, iar el pe a lui, la fiecare spațiu dintre barăci îmi zâmbea și făcea gesturi prietenoase. La fel s-a întâmplat câteva zile mai târziu și pe urmă iar. Odată a strigat ceva în poloneză, dar n-am înțeles. Singurul cuvânt clar a fost *yayko* și mi-a arătat ceva rotund cu mâinile.

— Ah, am spus, *jabko* (care în cehă înseamnă „măr").

— Nu, nu, a spus el dând din mână, nu *jabko*, *jajko*!

Am înțeles că vrea să-mi dea ceva. Bineînțeles că nu putea să-mi dea direct, ar fi fost mult prea periculos să ne apropiem de gard. Dacă îl atingeam, ne electrocutam. Fuseseră prizonieri care se sinuciseseră în felul ăsta. Dar eram dornică să iau ce voia să-mi dea. Data următoare, în loc să merg printre barăci, am intrat în latrină și am mers până la capătul ei, unde era o ușă ce dădea spre gard. Am stat acolo, într-un loc de unde nu puteam fi văzută. Când m-a văzut polonezul, mi-a făcut semn să aștept.

Spațiul din spatele rândului de barăci era gol acum; cadavrele lăsate acolo zilnic fuseseră adunate dimineața devreme. Nu se zărea decât un prizonier evreu bătrân ghemuit lângă un foc mic în care ardea niște cârpe vechi; poate pentru că erau infestate cu păduchi. Poate nici nu era bătrân, dar în lagăr și bărbații de 40 de ani arătau foarte în vârstă, nebărbieriți, palizi și aduși de spate. Avea chiar o muncă ușoară de făcut în comparație cu cei mai mulți dintre bărbați, care cărau pietre grele pentru pavarea drumului.

Așteptam acolo, când deodată un gardian SS a apărut în fața mea. Era cel căruia noi îi spuneam „preotul”, pentru că mergea ținându-și mâinile încrucișate la piept, ascunse în mânecile lungii sale haine militare. Ne era foarte teamă de el; era ceva înspăimântător în purtarea lui aparent blândă și în mersul ușor, încet, deși în același timp știam cât de crud putea să fie.

A venit lângă mine, la câțiva centimetri, încât îi puteam mirosi răsuflarea.

— *Was machst du hier?* a întrebat aproape șoptit.

Nu îndrăzneam să mă dau înapoi, așa că doar mi-am lăsat ochii în jos și am arătat spre bărbatul de lângă foc.

— *Ich wollte mit dem Mann dort sprechen* – adică: „Am vrut să vorbesc cu omul ăla”.

— *Und warum wolltest du mit ihm sprechen?* „Și de ce vrei să vorbești cu el?”

— *Er ist ein Freund von meinem Vater*, am spus repede. „E un prieten al tatălui meu.”

Gardianul SS s-a întors, s-a uitat mai întâi la prizonierul de lângă foc, apoi dincolo de gard, unde nu se zărea nimeni, s-a întors iar și m-a privit. Am înghețat și mi s-a părut că a durat o veșnicie cât am așteptat să-și scoată pistolul și să mă omoare.

Pe urmă, fără să mai spună nimic, a făcut un pas într-o parte și a mers de-a lungul gardului, uitându-se din când în când la complexul vecin. Prietenul meu polonez a fost isteț și a stat ascuns.

Câteva zile mai târziu, foamea m-a făcut să-mi învinge teama și m-am dus din nou la ușa din spate a latrinei. Polonezul m-a observat și mi-a făcut semn să aștept. S-a dus în una dintre barăci și a reapărut ținând ceva în mână. S-a uitat în jur, să se asigure că nu-l vede nimeni; în acea zi nu era nici măcar

bătrânul cu cârpele. Și-a întins brațul ca un sportiv și a aruncat ceva, iar obiectul alb și rotund mi-a aterizat la picioare.

L-am ridicat repede și m-am uitat la el uimită. Era un ou fiert. Ultima oară când văzusem un ou fusese înainte să ne deporteze, cu doi ani în urmă. Un ou!

În zilele următoare am fost foarte neliniștită. Mă temeam că polonezul o să vină în lagărul nostru să-și ceară răsplata pentru generozitatea lui. Era ceva obișnuit la Auschwitz să cumperi favoarea unei femei cu pâine sau câteva țigări. În cazul meu însă, oul a fost un cadou fără obligații.

N-am uitat niciodată că în poloneză, la ou se spune *jajko*.
Ne așteptam să fim trimiși la camerele de gazare în iunie, la șase luni după sosirea noastră la Auschwitz. Numele noastre erau marcate cu 6 SB. Asta însemna *Sonderbehandlung* după șase luni: „tratament special” – un eufemism pentru moartea prin gazare.

Dar în mai nemții și-au schimbat planul. Au decis că ar fi mai ieftin și mai profitabil dacă prizonierii ar fi fost trimiși să muncească în Germania, unde ar fi murit în cele din urmă de foame și epuizare. Doctorul Mengele trebuia să decidă care dintre prizonieri erau capabili încă de muncă fizică.

Selecțiile s-au făcut în *Kinderblock*, care a fost eliberat special pentru asta. Numai persoanele cu vârste cuprinse între 16 și 40 de ani aveau voie să participe la selecție, dar cum nimeni nu avea acte, unii au reușit să trișeze. La bustul gol, a trebuit să ne aliniem pe un rând de-a lungul hornului orizontal, să facem un pas în față și să spunem trei lucruri: numărul, vârsta și profesia. Iar doctorul Mengele arăta cu degetul spre stânga sau spre dreapta.

Majoritatea femeilor declarau profesii despre care credeau că s-ar fi căutat în Germania: grădinărească, bucătărească sau asistentă. Când mi-a venit rândul, am spus: „73305, 16, pictor”. De fapt, aveam doar 15 ani.

În loc să arate cu degetul, Mengele s-a oprit și a întrebat:

— Pictor de portrete sau zugrav?

— Pictor de portrete.

— Ai putea să-mi faci portretul?

Inima mi-a stat în loc, dar am reușit să răspund:

— *Jawohl*. „Da.”

A zâmbit în colțul gurii și mi-a arătat să merg spre grupul de femei mai tinere și mai sănătoase. Au mai fost selectate câteva femei, după care i-a venit rândul mamei. Dar, vai, a fost trimisă în celălalt grup!

Nu suporta să fie despărțită de mine, deși nu știam care dintre grupuri avea șanse mai mari de supraviețuire. Pe nevăzute, s-a strecurat înapoi la capătul rândului, a ales două femei mai în vârstă, mai slabe și s-a pus între ele. Mengele n-a observat, bineînțeles, nu se uita niciodată la fețe, și i-a făcut semn să meargă în grupul în care mă aflam și eu.

Mama, Liesl și cu mine am fost printre cei sortiți să trăiască. Circa 1.500 de femei au fost trimise de la Auschwitz să lucreze în Hamburg, Christianstadt și Stutthof. Aproximativ șapte mii de oameni, bătrânii, infirmii și toți copiii rămași, au fost omorâți în iulie 1944 în camerele de gazare.

Femeile selectate am fost ținute câteva zile în oribilul *Frauenlager*. Înainte de plecare am stat la coadă pe o platformă, să fim tunse. Ne tundeau două prizoniere din *Frauenlager* în uniforme dungate, iar noi încercam să amânăm chinul cât mai mult. M-am strecurat la capătul rândului de mai multe ori,

numai să evit foarfecele. Deodată, s-a dat comanda: „Toată lumea în vagoane!”. Trenul era gata de plecare.

A fost norocul meu și al altor câtorva să fim lăsate cu părul intact. Am primit o rație de pâine înainte să fim înghesuite în vagoanele de vite și trimise spre o destinație necunoscută.

1. Fredy Hirsch nu s-a sinucis, cum se crede – doctorii noștri i-au dat o supradoză de somnifere și a murit în camerele de gazare împreună cu transportul din septembrie, pe 8 martie 1944. La Auschwitz exista o mișcare secretă. Se hotărâse că dacă transportul din septembrie avea să fie omorât în camerele de gazare, să se dea foc la barăci, iar prizonierii să încerce să treacă prin garduri și să scape. Fredy Hirsch trebuia să dea semnalul, cu fluierul său de profesor de sport. Era extrem de supărat, fiindcă știa că copiii n-au nicio șansă de supraviețuire. Le-a cerut doctorilor ceva care să-l mai calmeze. Mengele le promisese doctorilor că vor fi rechemați la barăcile spitalului, unde avea nevoie de ei. Deci nu voiau ca revolta să aibă loc, așa încât i-au dat lui Fredy o doză mai mare de somnifer. Ceilalți nu l-au putut trezi, să dea semnalul. A fost dus adormit la camerele de gazare, laolaltă cu toți cei din transportul din septembrie. Câțiva doctori și farmacistul Sand au supraviețuit. Otto Kraus a auzit personal această explicație din gurile lor, în martie 1989, la Terezín.

Capitolul 15
Hamburg

Drumul de la Auschwitz până la Hamburg a durat câteva zile. Condițiile erau ceva mai bune decât atunci când am mers din Terezín la Auschwitz. Acum era destul loc, ne puteam chiar întinde pe jos, podeaua era acoperită cu paie proaspete și, cel mai important, găleata ce ne servea de latrină putea fi golită în timpul opririlor.

De câte ori se oprea trenul, fetele de lângă crăpătura subțire ce ținea loc de geam încercau să vadă numele stației, să ghicească încotro mergem. Dar, deși am înțeles că traversam Germania, niciunul dintre nume nu ne era familiar, așa că n-aveam nicio idee care putea fi destinația noastră. Dar ceea ce ne-a mai ridicat moralul a fost faptul că primiserăm mâncare pentru drum. Căci ne gândeam că dacă nemții ar fi vrut să ne omoare, ar fi fost mai simplu să ne gazeze la Auschwitz.

Când s-au deschis ușile vagoanelor, ne-a apărut în fața ochilor o priveliște surprinzătoare. Era un rând lung de depozite din cărămidă roșie, iar la geamuri zeci de bărbați bruneți, tineri, sănătoși ne priveau, dornici să vadă ce a adus trenul. Când au văzut că suntem femei, au început să zâmbească și să ne facă semne de întâmpinare cu mâinile, să ne

strige *bella signorina* și alte complimente și cereri în căsătorie în italiană. Am avut imediat un sentiment de ușurare, de speranță că vor fi condiții mai bune, că vom supraviețui prizonieratului și războiului. Chiar și cele mai sceptice și mai prudente dintre noi au fost de acord că acela nu părea să fie un loc destinat exterminării.

Când am coborât din tren, santinelele ne-au mânat spre una dintre intrările mici, punându-ne să alcătuim eternele *Fünferreihen*, coloanele de câte cinci. Gardienii care păziseră trenul ne-au predat unor bărbați mai în vârstă în uniforme – nu ale SS, dar nu știam cine sunt. Mai târziu am aflat că erau vameși pensionați, chemați la datorie să fie gardieni, pentru că toți bărbații mai tineri erau în Wehrmacht. Nu fuseseră îndoctrinați, precum cei din SS, așa încât nu erau sadici. Ne tratau cu îngăduință, dar nu și atunci când era de față comandantul lor, de care se temeau pentru că era crud și agresiv.

Depozitele erau în Freihafen, un cartier din Hamburg. Aveau mai multe intrări înșirate de la un capăt la altul al unei străzi numite Dessauer Ufer. Strada cu calea ferată era în spatele depozitelor; în față era fluviul Elba, iar locul era parțial acoperit de apă. Treptele înguste spre primul etaj dădeau într-o sală imensă, ca o peșteră, cu șiruri nesfârșite de priciuri supraetajate, fiecare cu câte o saltea de paie și o pătură.

Dar înainte să urcăm, la baza scărilor, ni s-a oferit o masă bogată, cum nu mai mâncaserăm de dinainte de deportare. Și azi îmi amintesc gustul peștelui prăjit și al cartofilor fierți puși pe câte o farfurie!

Din păcate, nu era o anticipare a viitorului imediat, ci doar un bonus cu care ne aleseserăm din greșeală. Începând de a

doua zi, am primit numai supă, ca la Auschwitz. La început a fost destul de bună, cu bucăți de legume, cartofi sau fasole, dar în săptămânile următoare a devenit tot mai subțire și mai apoasă, pe măsură ce ingredientele erau furate de comandant și de ajutoarele sale.

În scurtă vreme am primit și haine noi. Cu adevărat noi. Niște salopete destul de arătoase, care miroseau a saci de iută, făcute dintr-un material ce semăna cu hârtia. Încă era vară, iulie, așa încât nu ne deranja că erau subțiri. Eram bucuroasă că port ceva nou și nu ceva ce aparținuse unei persoane necunoscute. Mai mult, fiecare dintre noi a primit câte o batistă bleu, deși nu era bună pentru suflat nasul și era prea mică să o punem pe cap, ca eșarfă. Dar cu ingeniozitate feminină, am reușit fiecare să le folosim într-un mod decorativ.

Una dintre muncile pe care trebuia să le facem în Freihafen era să curățăm molozul rămas în urma raidurilor aeriene. De-a lungul fluviului erau rafinării imense, ținta principală a bombardamentelor Aliaților, care încercau să distrugă rezervoarele de combustibil ale Germaniei. De asemenea, trebuia să astupăm craterele făcute de bombe. Uneori dădeam peste câte o bombă rămasă în pământ, neexplodată. Nemții făceau mari eforturi să repare cât mai repede stricăciunile.

Când am ajuns la locul de muncă, în grupuri de câte 10, 15, 20, fiecare cu câte două sau trei santinele, *Posten*, cum li se spunea în germană, am fost direcționate în interiorul complexului de rafinării. Acestea aveau nume precum Rhenania-Ossag și Eurotank. Un *Vorarbeiter* sau *Meister* ne-a dat lopeți și târnăcoape și ne-a arătat ce să facem. Mare parte din pământul pe care stăteam era îmbibat cu petrolul vărsat, iar în unele locuri se formaseră pete mari de substanță cleioasă

ce mirosea puternic a smoală. Și acum, când simt miros de smoală de la construirea unui drum sau de la repararea unui acoperiș, îmi amintesc imediat momentele acelea oribile.

Trebuia să muncim fără pauză, iar când una dintre noi se oprea să își îndrepte spatele pentru o clipă, *Posten* strigau: *Los, los, arbeiten, sneller, sneller*[1]. Singurele pauze erau pentru *austreten*, de obicei în spatele unei grămezi de moloz, dar niciodată prea departe, mereu sub ochii vigilenți ai gardianului. El însuși era din când în când înlocuit de un altul, fiindcă în apropiere lucrau și alte grupuri, iar gardienii erau mereu în contact unii cu alții. La amiază ne opream și ne primeam supa, care era adusă într-un butoi. Mâncam stând pe o piatră sau pe vine, ținându-ne castroanele din tablă pe genunchi, cu lingura pe care toate o păstram prinsă în cureaua improvizată, din sfoară. În unele locuri condițiile erau mai bune, iar cine fusese destul de norocoasă să fie trimisă acolo devenea obiectul invidiei noastre. Dar cum echipele erau alese la întâmplare, dimineața, la apel, fiecare spera să aibă noroc data viitoare. În acele locuri de muncă mai umane ni se dădea voie să ne mâncăm supa în cantina muncitorilor, după plecarea lor. Stăteam pe bănci, la mese normale, în timp ce personalul bucătăriei ne urmărea de la distanță.

De câteva ori m-am numărat și eu printre norocoase. Am observat odată un băiat înalt, blond, care a tras de timp destul de mult, ca să fie printre ultimii care plecau din cantină și să treacă pe lângă mine. M-a privit, și ochii ni s-au întâlnit. Mai târziu a trecut pe lângă mine când aruncam nisip cu lopata într-un crater. Și-a făcut curaj și mi-a lăsat un pachet, arătându-mi-l discret cu un gest al capului, ca să nu observe gardianul. Următoarea fată care s-a dus să-și facă nevoile l-a ridicat și mi l-

a adus. Conținea prânzul lui și un mic cadou, un inel dintr-o imitație de argint. L-am agățat la gât împreună cu plăcuța din metal cu numărul meu pe care trebuia s-o port.

Și plăcuța, și inelul erau încă la gâtul meu când m-am întors în Praga. Am uitat cum îl chema pe băiat sau poate nici n-am știut vreodată, dar încă îi păstrez inelul ca suvenir, o amintire că existau și nemți cumsecade.

Printre vameși era și Robert, care era mai tânăr decât ceilalți. Le lua pe fetele mai mici sub protecția sa și încerca să ne plaseze la munci mai ușoare. Purtarea sa nepotrivită trebuie să fi fost observată de Spiess, pentru că a fost curând transferat, iar celorlalți gardieni li s-a ordonat să fie mai severi. Șeful lor, Spiess, un tip musculos, masiv, era foarte temut. Avea mereu un furtun scurt din cauciuc cu care ne plesnea adesea, fie ca să formăm coloana de cinci mai repede, fie ca să ne dăm jos de pe priciuri, ca să nu mai spun de cele 20-25 de lovituri de pedeapsă pe care le primea vreo sărmană pentru orice încălcare a regulilor. (Nu-s sigură că îl chema Spiess – poate e un cuvânt ce înseamnă „comandant” sau alt rang. Nu-mi amintesc nici dacă el a fost cel care a mers cu noi în următorul lagăr, din Neugraben, sau a fost un alt comandant.)

Un alt gardian era un bătrân relativ senil, care avea obiceiul pueril de a da buzna în latrină (în unele locuri era un fel de latrină în câmp) sub pretextul că stăteam prea mult. Nu ne era teamă de el și-l dădeam afară, unde se ducea după colț, să se uite prin crăpăturile dintre scânduri la noi și la activitățile noastre intime. Ne băteam joc de el, iar el râdea împreună cu noi.

Făcea parte din tactica nemților să nu-i lase pe prizonieri să se obișnuiască cu gardienii. Astfel că, o dată la câteva luni, toată

echipa era înlocuită și fiecare nou contingent era mai abuziv și mai nemilos.

Era 12 iulie, la câteva zile după sosirea noastră în Freihafen. Stăteam pe puntea bărcii ce ne ducea la locul nostru de muncă și plângeam cu amărăciune. Unul dintre gardieni a văzut și m-a întrebat:

— Ce s-a întâmplat?

— Azi împlinesc 15 ani, i-am răspuns.

Și-a băgat mâna în buzunar, mi-a întins o bomboană învelită în hârtie roșie și s-a întors repede, să nu fie observat.

Mai țin minte și un alt eveniment neobișnuit din primele săptămâni petrecute în Freihafen.

Eram un grup de șase sau șapte fete de 15 și 16 ani, cu Margit, Dáša și Danka, prietene nedespărțite, o fată din Viena pe nume Fini, de numai 14 ani, cea mai tânără din lagăr, și încă una sau două. Mulțumită gardianului, Robert, am fost trimise în acea zi la clădirea boilerului de la una dintre rafinării. Era o structură înaltă, îngustă, construită în jurul boilerului imens, de trei etaje. Aveam o treabă ușoară, doar să măturăm podeaua, iar *Meister*, fochistul, un om mic de statură, de vârstă mijlocie, nu ne presa prea tare. Mama era cu noi în ziua aceea; stătuse în rând cu noi când am fost selectate.

Dita Polach și Margit Barnai (1945)

În timpul pauzei de prânz, fochistul a intrat în vorbă cu mama. Nu era atât de simplu, căci vorbea dialectul din Hamburg, care pentru noi suna ca o limbă străină. A întrebat de unde veneam, cât timp am fost închise și ce făcuserăm de trebuia să muncim ca niște sclave. Mulți civili nemți, când vedeau un grup de prizoniere, presupuneau că sunt infractoare[2]. Mama i-a răspuns la toate întrebările, iar el a devenit și mai interesat. Când mama i-a menționat numele de familie, omul a rămas stupefiat.

— Vrei să spui că ești rudă cu profesorul Johann Polach, faimosul lider social-democrat?

Când mama i-a spus că e nora lui, bărbatul a fost cuprins de milă și de îngrijorare. Era și el social-democrat, un om cult și

bine informat. Gardianul nostru stătea într-un colț, își mânca prânzul și nu ne dădea atenție. Altfel sunt sigură că o asemenea conversație n-ar fi avut loc, fiindcă în regimul nazist, dacă erai de stânga ajungeai direct în lagăr.

A doua zi ne-a adus daruri, lucruri pe care le luase de la familia lui, câte un pulover, ciorapi groși, mâncare. Puteam purta puloverele numai pe sub salopete, bineînțeles, să nu fie văzute. Întâmplarea ne-a ridicat foarte mult moralul. Nu atât cadourile, cât faptul că în ochii lui eram acum oameni cu un nume și o identitate. Mama se gândea să-l roage să trimită o scrisoare în Praga din partea noastră, să-i spună mătușii Manya unde suntem și poate să primim și un pachet cu mâncare. Dar în timp ce ezita, nevoind să-i creeze omului probleme, am fost trimise la un alt loc de muncă și nu l-am mai văzut niciodată. Eram mereu mutate dintr-un loc în altul, potrivit aceleiași politici după care erau mutați și gardienii. Nu ne spuneau niciodată adevărul despre nimic și învățaserăm să nu credem nicio informație pe care ne-o dădeau.

1. „Haide, haide, la muncă, repede, repede!” În Hamburg, *schneller* se pronunță *sneller*.
2. Îmi amintesc o conversație de mai târziu, când lucram pe o stradă și adunam cărămizi de la o clădire bombardată. O trecătoare m-a întrebat: „Ce infracțiune ai comis?”. I-am răspuns: „Suntem evrei”. Ea a continuat: „Bine, bine, dar ce infracțiune ai comis?”.

Capitolul 16
Raidurile aeriene

Erau raiduri aeriene zi și noapte. Dacă alarmele sunau ziua, țintele importante, precum fabricile și rafinăriile, erau camuflate printr-o metodă ingenioasă. În jurul lor erau amplasate niște butoaie imense care generau o ceață asemănătoare fumului, ascunzând fabrici întregi într-un nor alb impenetrabil. Se numea *Vernebelung* (în germană, *Nebel* înseamnă „ceață”).

Într-o după-amiază, târziu, ne întorceam troncănind în saboții noștri din lemn de la rafinăria Eurotank înapoi în lagăr, când au început să vuiască sirenele. Mașinile de ceață au început imediat să scuipe norul alb, dar noi eram deja la ceva distanță de fabrică și nu era niciun adăpost undeva pe aproape. Gardienii știau că o coloană de oameni pe un drum constituia o țintă pentru bombardiere, așa încât ne-au grăbit spre o pădurice din apropiere, strigând: *Sneller*, *sneller!*

Abia ce ajunseserăm în pădurice, când s-a auzit un avion apropiindu-se. Cobora rapid, fiind lovit de antiaeriană, și-și lăsa bombele una după alta. Ne-am împrăștiat pe sub copaci, căutând adăpost. Auzeam bubuiturile, iar pământul tremura sub noi. Veneau tot mai aproape, când deodată o bombă a căzut

în stânga mea, la mică distanță. Explozia a aruncat mult pământ, care a căzut peste noi. Noroc că era numai pământ, fără pietre. Am reușit să ieșim de dedesubt și să-l scuturăm din păr, din ochi, din nări. Ne-am uitat una la alta și, spre ușurarea noastră, am văzut că niciuna dintre noi nu fusese rănită.

Câteva minute mai târziu însă, unul dintre gardieni a venit spre noi ținând în brațe o fată. O găsise rănită sub un copac, undeva în crâng. Avea salopeta ruptă și zdrențuită. Dar una dintre zdrențe nu era de la salopetă – era piciorul ei, ce atârna de o bucată de piele de la genunchi. Capul îi era căzut pe spate, iar din gâtlej îi ieșeau niște gemete îngrozitoare. Gardianul, vizibil tulburat, a pus-o cu grijă la pământ și s-a dus să caute și alte victime.

Fata muribundă tremura, iar brațele îi tresăltau convulsiv în sus și în lateral, toată însângerată, dar aparent inconștientă. Am țipat: „Trebuie s-o ajutăm, să-i bandajăm rana, să oprim sângerarea!”. Dar femeile din jurul meu au dat din cap și au spus: „Nu mai poate fi ajutată”.

Nu mai țin minte cum o chema, nici n-o știam prea bine. Eram 500 de femei și nu fuseserăm împreună prea mult timp, ca să ne cunoaștem. Nu știam nimic despre ea, ce vârstă avea, de unde venise, cine erau prietenii ei, ce speranțe avea.

Au mai fost și alte victime, și alte pierderi. Dar ea, victima necunoscută, a apărut în coșmarurile mele de-a lungul anilor.

Nopțile erau cele mai rele. Aproape în fiecare noapte erau două sau trei raiduri aeriene, *Fliegerangriffe*. Primul val de bombardiere britanice venea după miezul nopții, o oră-două mai târziu venea al doilea, iar uneori, chiar înainte de răsărit, venea un al treilea.

Sirenele începeau să urle și ne trezeau din somn, iar în momentul următor intra comandantul Spiess, care își izbea furtunul din cauciuc de priciuri și striga: *Sweinehunde aufstehen!* Gardienii voiau să intre și ei în adăpost și urlau: *Raus, raus, sneller, sneller!* Nu era voie să aprinzi lumina, așa încât ne împiedicam orbește pe treptele înguste. Nu era un adăpost adevărat, nici măcar o pivniță. Sub clădire era malul de pământ al fluviului, care cobora în apă. La baza depozitului, arcade largi permiteau cândva accesul bărcilor pentru încărcare și descărcare. Dar acum, în timpul războiului, nu se mai încărca nimic. Pe măsură ce apele creșteau odată cu fluxul, era tot mai puțin pământ uscat pe care să stăm și uneori eram nevoite să ne înghesuim cât mai sus, aplecate chiar sub tavan. La reflux, ne uitam afară și vedeam dârele de lumină ce străbăteau cerul, așa-numiții „brazi de Crăciun”, rachete de semnalizare lansate de bombardiere pentru marcarea țintelor. Impactul numeroaselor bombe făcea pământul să se cutremure. Mai întâi auzeai vaietul strident al bombei în cădere, după care urma un moment de tăcere și mugetul exploziei însoțit de o zguduitură; iar dacă impactul era în apropiere, se auzea și cum se prăbușesc pereții. Gardienii, care aveau mai multă experiență cu raidurile din Hamburg, ne-au spus: „Când auzi șuieratul bombei, e bine. Pe aia de deasupra capului n-o auzi, și aia e cea care o să te lovească”.

Eram paralizată de frică. Stăteam ghemuită cu genunchii la piept, cu ochii închiși, sprijinită de oricine era alături – în întuneric nu puteam niciodată să o localizez pe mama –, cu palmele încleștate, incapabilă să mă gândesc la altceva în afară de spaima teribilă. Altele din jurul meu discutau, numărau bombele, comentau cât de aproape sau de departe căzuse

fiecare și chiar ghiceau după bubuitură dacă fusese o bombă de 50 de kilograme sau una de 100. Eu eram îngrozită. În fiecare noapte, timp de o oră sau două mă ghemuiam acolo, în vreme ce șobolanii treceau printre sau peste picioarele mele.

Când eram anunțate că a trecut pericolul, ne urcam obosite în paturile noastre, sperând să mai putem închide un ochi. Dar în cele mai multe nopți venea și un al doilea raid, după care se făcea dimineață și eram gonite la muncă. Când se dădea comanda să formăm rânduri de câte cinci – *In Fünferreihen auftreten!* –, era important să stai lângă mama, sora sau prietena ta, fiindcă pe măsură ce ne numărau – 5, 10, 15 – ne separau în echipe. Eram trimise la fabricile și rafinăriile care ceruseră muncitori prizonieri, iar dacă erai într-un grup diferit, stăteai toată ziua singură printre fețe necunoscute. De fapt, niciuna nu era străină, ne știam între noi, dar formaserăm grupuri de prietene care se ajutau între ele.

Era un aranjament de maximă importanță. Sprijinul unui prieten era deseori singurul mod de a depăși o stare proastă, o durere sau o boală, dorul de casă și singurătatea. Printre noi erau puține mame cu fiicele lor, ceea ce, desigur, era cea mai bună situație. Unele aveau o soră, dar restul legau prietenii apropiate, de obicei câte două fete, dar erau și câte trei, care erau unite și împărțeau tot ce aveau. Dacă o fată făcea rost de mâncare în plus, o împărțea cu prietena ei. Poate părea puțin prea nobil, dar chiar așa se întâmpla și cred că necesitatea crea un asemenea comportament. Aveai nevoie de cineva care să te asculte, căruia să-i vorbești despre casa și familia ta, despre temerile și anxietățile tale. Ajungeam să cunoaștem lumea intimă a prietenei, cele mai ascunse amănunte ale trecutului ei, toate secretele. Eram total expuse una alteia. N-o puteai lăsa

baltă când avea nevoie de încurajare, când își pierdea dorința de a lupta și de a supraviețui. Responsabilitatea de a-i ridica moralul te ajuta să-ți depășești propria depresie. Îi insuflai speranță și astfel îți insuflai și ție, iar data viitoare era rândul ei să facă la fel pentru tine. Niciuna dintre noi nu era imună la descurajare; când totul părea pierdut, grija prietenei te salva de la disperare. Iarna ne lipeam una de alta sub păturile noastre puse una peste alta, ca să ne fie cald, iar când una se întorcea în somn, cealaltă trebuia să facă la fel și să-și îndoaie genunchii în așa fel încât să nu rămână între noi vreun spațiu liber pe unde să intre aerul rece.

Capitolul 17
Iubitul meu italian

În Dessauer Ufer trebuia să ne trezim cât era încă beznă. Eram numărate pe stradă, abia ținându-ne pe picioare de somn. Chiar am învățat să adorm din picioare, sprijinindu-mi fruntea de femeia din față. Gardienilor le lua multă vreme să ne numere și trebuia să fim pe chei la timp ca să ne preia vasul ce ne ducea la muncă.

Luam feribotul civil, dar se luau precauții speciale pentru a preveni orice contact între noi, prizonierele, și ceilalți pasageri. Urcam pe puntea de sus, ușile erau închise, după care vecinii noștri, italienii, erau lăsați pe vas. Doar după ce erau și aceștia separați, pe puntea de jos, puteau să urce și călătorii civili. Majoritatea erau casnice cu baticuri înnodate pe frunte, cum era moda pe atunci, care își cărau traistele cu cumpărături, sau bărbați mai în vârstă. Nu se vedea niciun neamț mai sănătos – toți erau „pe front”.

Deși eram separate de cei de dedesubt, n-aveau cum să ne oprească să ne uităm peste balustrade. Și acolo, chiar sub noi, stăteau chipeșii prizonieri de război italieni, care, ca și noi, se duceau la muncă. Se uitau la noi, iar noi la ei. Se creau relații, ne ofeream zâmbete, discutam în pantomimă, cu gesturi ce

exprimau sentimente între bărbați și femei, unele false și exagerate, dar altele s-au transformat în mai mult de-atât.

Italienii, numiți macaronari în limbajul obișnuit, erau prizonieri de război și aveau în jur de 20 de ani sau chiar mai puțin. Deși trebuiau să muncească, trăiau în condiții mai bune decât noi: primeau pachete prin Crucea Roșie, puteau să scrie acasă, nu sufereau de foame și nu erau tratați cu cruzime.

Pentru noi, femeile, contactul cu macaronarii era benefic. Găseau metode să ne aducă mâncare, ne scriau într-o germană stricată scrisori de dragoste comice, în care ne jurau dragoste veșnică[1]; puteau să râdă și să glumească fără să fie pedepsiți, însă ne ridicau moralul cu veselia și vitalitatea lor.

Unul dintre italieni, pe care îl chema Bruno, a inițiat o relație cu una dintre noi, o tânără. Italienii locuiau alături și puteai să vorbești de la o fereastră la alta dacă te aplecai destul. În felul acesta Bruno și fata respectivă au purtat conversații lungi în franceză, iar în timp au descoperit chiar o cale să se întâlnească.

La reflux, pivnițele ajungeau să fie interconectate, iar dacă aveai curaj sau dacă pasiunea era mai puternică decât frica, te puteai târî prin bezna umedă până la pivnița vecină să-ți găsești dragostea, în timp ce afară cădeau bombele. A doua zi însă, fata avea urme pe gât și pe obraji, iar femeile râdeau de ea. Nu era singura, dar celelalte reușeau să fie mai discrete.

Și eu aveam un iubit. Îl chema Franco și era mai puțin îndrăzneț decât prietenii săi lăudăroși. Se uita la mine admirativ de pe puntea de jos, îmi făcea timid cu mâna și-și pleca ochii. Data următoare a fost mai curajos, și-a dus mâna la inimă și mi-a rostit numele. I-am zâmbit. Era foarte tânăr, de

vreo 19 ani, mai degrabă scund, dar foarte chipeș, cu tenul măsliniu și părul negru.

Într-o dimineață mi-a făcut semn să mă uit la mâna lui; avea un măr. După două-trei încercări eșuate, mărul a aterizat pe puntea de sus, dar o altă fată l-a luat repede și a început să-l mănânce. Toți bărbații de jos au început să gesticuleze în semn de protest: „Nu, nu”, iar alte câteva fete au certat-o, spunându-i că nu-i corect, că mărul e al Ditei. Morocănoasă, a renunțat la delicatesă și mi-a dat ce mai rămăsese. Franco a privit exasperat scena, iar a doua zi, pe când debarcam, cineva mi-a plasat discret în palmă un bilețel împăturit. Era o scrisoare de dragoste, scrisă probabil de unul dintre tovarășii săi, care învățase ceva germană la școală.

În seara aceea am făcut pentru el un mic suvenir. Cu un ac împrumutat și câteva bucăți de cârpă, am cusut două inimi și inițialele lui Franco pe una și ale mele pe cealaltă. Le-am legat una de alta cu un șnur colorat. A doua zi dimineață i-am aruncat cadoul, împreună cu un bilețel, peste balustradă. Radia de bucurie, iar în următorul bilet mi-a scris adresa lui, mi-a povestit despre părinții lui și de casa lui din Milano. Am învățat adresa pe de rost și bineînțeles că am aruncat hârtia. Puteam să rămân fără nimic, cum mi se mai întâmplase, și aș fi pierdut biletul. În plus, mi-era teamă că o să fiu percheziționată de gardieni.

De fapt, am învățat adresa așa de bine, încât o știu și în ziua de azi: *Franco Z., Piazza Santa Maria del Suffragio, numero tre, Milano.* I-am dat și eu o adresă, cea a mătușii Manya. Dacă ne întorceam în Praga, ea ar fi știut unde sunt. Bineînțeles, eu nu aveam nicio adresă în Praga.

N-am stat niciodată atât de aproape unul de altul încât să ne putem strânge mâinile măcar, dar Franco a început de atunci să mă considere iubita lui. Și totuși nu ne vedeam des, pentru că italienii lucrau și în alte părți ale orașului.

La începutul toamnei am fost mutați din Freihafen în altă suburbie, numită Neugraben. Într-o zi rece, cenușie, pe când săpam o tranșee strâmtă și adâncă ce se întindea de la un orizont la altul, femeia de lângă mine mi-a dat un ghiont și, cu un gest al capului, mi-a arătat un pâlc de arbori din depărtare. Acolo stătea Franco, pe jumătate ascuns după un trunchi, și făcea semne prudente cu mâna, având grijă să nu atragă atenția gardienilor de lângă tranșee. I-am făcut și eu discret cu mâna, dar nu știu dacă putea să-mi vadă zâmbetul, eram prea departe.

A fost ultima oară când l-am văzut.

Când am ajuns în Praga după război, Manya mi-a spus: „Ai o scrisoare, din Italia”. Am știut imediat că e de la Franco. Era o epistolă extrem de politicoasă, scrisă în germană, cu multe greșeli, probabil scrisă de vreun prieten de-ai lui. Mi-a povestit ce i se întâmplase până la sfârșitul războiului. Și el suferise mult, dar se întorsese la familia lui. M-a întrebat de stimata mea mamă și m-a invitat la Milano, pentru că încă mă iubea. Zicea că inimioarele îl ajutaseră să depășească vremurile grele și că încă le păstrează.

Ne-am mai scris de câteva ori. În una dintre scrisori mi-a trimis două poze cu el jucând tenis. Mi-a scris că le spusese părinților despre mine. Voia să vin în Italia și să devin soția lui. Dar aveam numai 16 ani și trebuia să mă întorc la școală. Ne-am dat seama amândoi că visul său nu era realist. Deja îl

întâlnisem pe Otto și nu ne-am mai scris. Dar n-o să-l uit niciodată pe Franco, iubitul meu italian.

Nu numai că nu l-am uitat, dar acum câțiva ani l-am căutat pe internet. Și, spre surpriza și bucuria mea, l-am găsit! Dar... cât de trist! Era un articol despre un turneu de tenis ajuns la a zecea ediție, dedicat memoriei sale. Însă în articolul care îl prezenta pe campionul de tenis Franco Z. se vorbea și de fiul lui. I-am scris și mi-a răspuns călduros. M-a rugat să le dau, lui, mamei și fratelui său, cât mai multe informații despre Franco, din acele zile tragice.

Am făcut-o din toată inima.

1. Mesajele erau scrise pe bucăți de hârtie în care înfășurau o piatră și le aruncau.

Capitolul 18
Neugraben

Noul nostru lagăr, Neugraben, un satelit al Stammlager Neuengamme, era mic – doar trei barăci din lemn, poate patru. Era amplasat la poalele unui deal modest, numit Falkenberg, înconjurat de un gard de sârmă neelectrificat și pe trei laturi de o pădure de foioase. O cărare scurtă ducea la un drum ce lega între ele câteva sate.

La câțiva metri mai jos de noi era un alt lagăr, unde fuseseră aduși bărbați din toată Europa ocupată de naziști și obligați să lucreze în Germania. Aveau libertatea să se miște înăuntrul și în afara lagărului și să trimită și să primească scrisori și pachete de acasă. Bineînțeles, ne era interzis orice contact cu ei, dar, ca în orice pușcărie din lume, se găseau metode de comunicare.

Într-o zi, una dintre fetele noastre a fost chemată la comandantul lagărului. A fost arestată și trimisă la Gestapo. Îi capturaseră o scrisoare trimisă unui ceh din lagărul vecin. Se pare că plănuiau să evadeze împreună. Eram tulburate, ne gândeam că va fi omorâtă. A fost incredibil, dar după două zile au adus-o înapoi, nevătămată, însă foarte marcată. Ca pedeapsă, o răseseră în cap. Era așa nefericită! Zăcea în pat, cu

fața la perete și brațele încrucișate pe cap. Dar noi am râs ușurate – ce conta un cap ras, când noi ne temuserăm pentru viața ei?

Barăcile noastre din lemn aveau un coridor central cu trei sau patru camere de fiecare parte și două rânduri de paturi supraetajate pentru circa 20 de femei. Într-un colț era o sobă mică, iar când s-a făcut extrem de frig în iarna aceea, un grup de femei însoțite de un gardian au fost lăsate să culeagă lemne din pădure.

Când am ajuns în Neugraben încă era destul de cald, dar a venit toamna și vremea s-a schimbat. Singurele haine pe care le aveam erau salopetele ca de hârtie, iar femeile sufereau amarnic de frig. Eu și mama aveam noroc de pulovere și ciorapi, dar încălțările noastre erau un fel de saboți cu bucăți de lemn în loc de tălpi și un înlocuitor de piele tare în partea de sus. Era dificil să mergem cu ei, iar picioarele ne erau umflate și bășicate. În drum spre muncă adunam de pe jos ziare vechi sau cârpe în care ne înfășuram picioarele. Dar rănile nu se vindecau și multe se infectau. Bineînțeles, nu erau nici medicamente, nici tifon. Nu puteai decât să suporți.

Aveam un fel de dispensar, chiar și o doctoriță, o prizonieră. Erau câteva paturi pentru femeile grav bolnave, însă doctorița Goldová avea voie să le țină cel mult două zile. Oricum nu avea cu ce să le trateze.

Umbla vorba că vom primi haine mai groase, dar nu credea nimeni. Însă de data aceasta a fost adevărat. Într-o zi, a apărut un camion cu un munte de paltoane de toate culorile. Erau la mâna a doua, dar unele încă drăguțe, chiar elegante. Cine știe ce li se întâmplase bietelor femei cărora le aparținuseră?

Puteam lua din grămadă ce voiam, căci gardienii nu interveneau. Ce bucurie! Margit, care devenise prietena mea apropiată de când mama și sora sa rămăseseră la Auschwitz, iar tatăl ei fusese trimis la Schwarzheide, a ales unul bleumarin. Al meu era bordo, cu o croială de prințesă, dar ambele erau ușoare și subțiri. Fete prostuțe! Mama a ales unul lung, negru, cu căptușeală bună, fără formă, dar călduros.

Dar bucuria noastră a fost de scurtă durată. Curând a venit ordinul: schimbați mâneca stângă cu una de culoare contrastantă. Ne-au dat și ac și ață. Așa că acum aveam o mânecă albastră, iar Margit avea una bordo. Apoi a trebuit să ne aliniem în curte, unde *Blockälteste* ne-a aplicat pe spate o dungă cu o pensulă groasă pe care o înmuia într-o găleată cu vopsea galbenă. În felul ăsta eram mai ușor de recunoscut din spate, când lucram în apropierea civililor.

Munca noastră aici era diferită de cea din Freihafen. Trebuia să săpăm fundația unui adăpost antiaerian mare, anexă la un viitor cartier de case din prefabricate unde urmau să stătea familiile de nemți care-și pierduseră casele în bombardamente. Un alt proiect era să săpăm un șanț îngust, de un metru adâncime, care șerpuia pe distanțe lungi peste câmpuri, legând între ele cartiere îndepărtate. Nu ni s-a spus dacă era pentru țevi de apă sau pentru un alt scop.

Când curățam molozul de la casele demolate, formam un lanț uman: femeia de la un capăt ridica o cărămidă intactă, o arunca la următoarea femeie din rând și tot așa, până la ultima, cea de pe trotuar, care le punea una peste alta, în stive ordonate. Cărămizile aveau mortar lipit de ele și nimic nu ne proteja mâinile, care în scurt timp au ajuns să fie zgâriate și sângerau.

Totuși, am și amintiri mai vesele. De când cususem cele două inimi din cârpe pentru Franco, m-au rugat și alte fete să le fac obiecte similare, iar uneori coseam și animăluțe de pluș. Înainte de Crăciun, unul dintre gardieni m-a rugat să-i fac un cadou pentru nepoțica lui. Mi-a adus bucățele colorate de pânză, foarfece și ață. A doua zi dimineață, când am ajuns la locul de muncă, m-a tras deoparte și m-a condus la o cabină unde se schimbau muncitorii. Am stat acolo toată ziua, la adăpost de frig, și am făcut o păpușă îmbrăcată ca o doamnă rococo. Am vrut să-i atașez și o umbreluță, însă n-aveam din ce să îi fac mânerul. Am ieșit afară să caut o crenguță, dar n-am găsit. În cele din urmă am smuls din pământ o buruiană cu o rădăcină țeapănă și am făcut din ea un mâner potrivit pentru umbrelă. Omul a fost foarte mulțumit de creația mea. Mă întrebam doar ce-o să spună fetița când rădăcina avea să putrezească sau poate să înfrunzească.

Am devenit *Puppenmacherin*, creatoare de păpuși, și pentru alți gardieni. Era convenabil pentru ei, căci nu-și mai bătea capul să cumpere cadouri de Crăciun și nici nu cheltuiau vreun ban. Iar eu puteam sta la adăpost, printre hainele muncitorilor, făcând ceva ce-mi plăcea.

Dar era și o problemă. Nu doar hainele muncitorilor erau ținute în cabină, ci și sufertașele lor cu mâncarea pentru prânz. În jurul meu era atâta mâncare și mi-era așa de foame, așa de foame!

Nu îndrăzneam să iau nimic, de teamă că mi-aș pierde slujba confortabilă. Trebuia să mă lupt cu imboldul, iar lupta era cruntă, aproape insuportabilă.

Bineînțeles că până la urmă n-am reușit să rezist. Am deschis câteva cutii, să văd ce pot fura fără să las urme,

sperând că muncitorii nu știau exact ce le pregătiseră nevestele. Mă temeam că în orice clipă unul dintre ei ar putea să apară din cine știe ce motiv și să mă prindă asupra faptului. Dar foamea e mai puternică decât teama.

Idila a durat doar câteva zile, după care m-am întors la munca aspră, în frig.

Mama nu era mereu în aceeași echipă cu mine. Câteva zile a lucrat cu echipa ei pe lângă casele familiilor germane evacuate. Mi-a povestit despre un tânăr care se uita la ea și care a reușit odată să poarte o conversație scurtă cu dânsa, fără să fie observați de gardian. Era un străin recrutat să facă muncă de sclav în Germania, și fusese angajat la un măcelar. Într-o zi i-a adus câțiva cârnați. Mama era extrem de supărată pentru că el a vrut să o sărute. Plângea când mi-a spus. Trecuseră abia opt luni de când murise tata. Și eu eram șocată, dar din alt motiv. Nu concepeam că mama era și ea femeie și că ar fi putut să fie dorită de un bărbat străin.

O ocazie plăcută în Neugraben a fost spectacolul de Anul Nou pus în scenă de femeile noastre. Nu știu dacă comandantul aflase de pregătirile noastre pentru petrecere. Dar a asistat la spectacol împreună cu gardienii și a aplaudat entuziasmat. Încerc să-mi amintesc unde a avut loc. Probabil în spălătorie, singura baracă în care era ceva spațiu liber. Programul conținea mai multe momente, dar îmi amintesc numai două. Pe scena improvizată apăreau trei fete, Nanne Duxová, Gerti Hartmannová și încă una al cărei nume îmi scapă, în rochii identice, cu crinoline cusute din zeci de batiste albastre, cele primite în Dessauer Ufer. Au cântat Strauss, *Geschichten aus dem Wiener Wald*, pe trei voci, în timp ce-și mișcau brațele și se

roteau în ritm. Totul fusese repetat bine, destul de profesionist. Cineva a remarcat că a fost o idee bună să aibă fuste până la pământ, ca să-i ascundă lui Gerti gleznele groase.

Dar senzația serii a fost Lilly, care a cântat *The Donkey Serenade* (scrisă de compozitorul ceh Rudolf Friml pentru un film cu Allan Jones și Jeanette MacDonald) cu vocea ei groasă, puternică, având pe cap o pălărie veche cu paiele atârnându-i peste ochi. Era minunat! Nu ne-am oprit din aplaudat până nu a mai cântat o dată. Totul, bineînțeles, fără acompaniament muzical, fiindcă în lagăr nu erau instrumente.

Ne-am întors în camerele noastre după miezul nopții. Era o seară geroasă, cu un cer senin, plin de stele. Geamurile erau acoperite cu modele drăguțe din gheață. Deodată am fost copleșită de convingerea că acel an, 1945, avea să fie ultimul an de prizonierat. Eram sigură că următorul avea să aducă sfârșitul războiului și al suferinței noastre.

Într-adevăr, a fost ultimul an de război, dar până la eliberare trebuia să mai trecem prin multe orori, mai rele decât tot ce ni se întâmplase deja.

Capitolul 19
Tiefstack

La începutul primăverii anului 1945 ne-au mutat iar, într-un alt lagăr, din Tiefstack, o suburbie a orașului Hamburg. Lagărul se afla în incinta fabricii de bolțari în care lucram cele mai multe dintre noi. Am descoperit că numele Tiefstack era chiar adecvat situației: în germană, *tief* înseamnă „adânc”, și *stack* sună ca englezescul *stuck*, „blocat”, iar noi eram cu adevărat blocate adânc.

O vreme am lucrat în fabrică, producând bolțari. Se procedează astfel: o formă din lemn cu laturi detașabile se umple cu un amestec de ciment ud și pietriș și se presează puternic; forma grea e dusă apoi la uscat în curte; într-o zi, două bolțarii se usucă. Formele din lemn sunt scoase, pentru a fi refolosite, iar bolțarii sunt stivuiți în niște cuburi imense, de vreo doi metri înălțime. Curtea fabricii se transforma într-un adevărat labirint până veneau camioanele să le transporte. Munca era grea și murdară, dar de stivuirea bolțarilor se ocupau bărbații.

Unele femei erau trimise în diferite alte locuri, în principal să curețe dărâmăturile caselor bombardate, ce blocau străzile. Uneori lucram și eu afară.

Îmi amintesc casele pustiite, cenușii, străzile goale cu cratere rămase după bombardamente și niciun pic de verdeață. Era acolo și un adăpost antiaerian de suprafață. O dată sau de două ori am fost duse, în timpul unui raid, în clădirea aceea imensă din beton, fără geamuri. Ne-au mânat la etajul de sus, cel mai puțin sigur, în timp ce populația civilă a folosit etajele de dedesubt. Deodată s-a auzit bufnitura unei bombe căzând pe acoperișul adăpostului. Din fericire, n-a pătruns prin el, dar întreaga clădire s-a zguduit ca un copac clătinat de vânt. „Vitejii" noștri gardieni SS rămăseseră jos, bineînțeles. Știau că nu aveam cum să evadăm. După ce s-a anunțat sfârșitul raidului, civilii s-au dispersat și ni s-a dat în sfârșit și nouă voie să coborâm.

Într-o zi, spre seară, coloana noastră de prizoniere mărșăluia (mai bine spus, își târșâia picioarele) înapoi spre lagăr. Cum mergeam de-a lungul unui zid cenușiu ce înconjura o uriașă uzină de gaz, l-am văzut pe unul dintre gardienii SS venind spre noi pe bicicletă, cu un bandaj alb, pătat de sânge, în jurul capului. Venise să le spună gardienilor noștri că lagărul fusese bombardat și că erau victime. Ne-a cuprins o mare neliniște; fiecare aveam o prietenă sau o soră care lucra în altă echipă și, cum era ora întoarcerii de la diferitele locuri de muncă, acestea ar fi putut să se afle printre victime.

Împinse de teamă, restul drumului am fugit cât de tare ne permiteau saboții. În lagăr era un haos cumplit, un dezastru. Două dintre cele trei barăci din lemn se prăbușiseră, transformându-se în grămezi de grinzi, țigle și scânduri aruncate în toate părțile. Femeile alergau de colo-colo țipând și strigându-și prietenele. Se întuneca, iar căutarea devenea și mai dificilă.

— Mamă, mamă, strigam, implorând pe oricine-mi ieșea în cale: N-ai văzut-o pe mama?

Am fugit spre locul unde se aflase baraca noastră. Câteva femei încercau să intre sub lemnăria prăbușită, căutându-și prietenele prinse dedesubt.

— Mama ta e înăuntru… e bine, mi-a spus una dintre ele.

Ușurată, dar încă neîncrezătoare până nu aveam să o văd cu ochii mei, m-am târât și eu sub grinzi. Am găsit-o pe mama în locul unde fusese patul nostru, cu o figură foarte dezamăgită. Căutase pâinea pe care o ascunseserăm sub salteaua ei, dar dispăruse deja. Cineva mai rapid i-o luase înainte.

Să economisești pâine însemna o luptă continuă. Ne era mereu foame – de fapt, flămânzeam. Rațiile erau mult prea mici ca să ne săturăm. Totuși, voiam să avem niște pâine pusă deoparte, în caz de necesitate. Sistemul era acesta: când îți primeai rația, lăsai o felie subțire pentru ziua următoare; a doua zi mâncai felia din ziua anterioară și puneai deoparte o bucată mai groasă, iar în ziua următoare la fel. În ziua bombardamentului aveam deja pusă deoparte jumătate de franzelă. Era nevoie de un imens spirit de sacrificiu ca să păstrezi acest regim, iar acum totul fusese în van.

Una dintre barăcile distruse era dispensarul, și erau victime printre pacienți; chiar și doctorița noastră fusese rănită. Goldová era prizonieră, ca și noi, dar i se permisese să aibă grijă de bolnave. Desigur, se bucura de un statut privilegiat, fiindcă și gardienii apelau la ea. Împreună cu alte prizoniere rănite, a fost trimisă la un spital normal din Hamburg. Am auzit mai târziu că și-a revenit.

Printre victimele bombardamentului era și un gardian. Cadavrul lui a zăcut câteva ore lângă intrarea singurei barăci rămase în picioare, cu burta lui grasă îndreptată în sus și pușca alături. Eram nevoite să pășim peste el când ieșeam și intram, ceea ce mi se părea tulburător, dar mă și bucura cumva[1].

A doua zi după raid nu s-a mai dus nimeni la muncă. Trebuia să se găsească alte locuri de dormit pentru femei. O hală a fabricii a fost transformată în dormitor; am cărat scânduri, le-am pus pe bolțari, iar peste ele am pus câteva saltele de paie. În singura baracă rămasă întreagă au trebuit să se înghesuie mai multe femei.

În timp ce scotoceam cu ea printre ruine, căutând material pentru paturile improvizate, Margit s-a oprit deodată și s-a uitat în jos. Pe jumătate îngropate în nisip erau trei pachete de țigări. Cum ne aflam pe locul fostului dispensar, am dedus că trebuie să-i fi aparținut doctoriței Goldová. Numai ea ar fi putut deține o asemenea comoară. Era un miracol. Trei pachete, adică 60 de țigări!

În afară de pâine, țigările erau cele mai importante lucruri din lagăre. Serveau efectiv drept monedă de schimb. Chiar și în cadrul populației civile din Europa sfâșiată de război, țigările puteau să cumpere aproape orice. În lagăr, norocoșii care aveau acces la mâncare erau mereu dornici să schimbe pâinea sau supa pe țigări. Puteai să te duci la orice *Kapo* sau *Blockältester* și să faci un târg. O rație dublă de supă pentru o țigară era norma, chiar trei supe, când nu se găseau țigări. În plus, țigările nu se întăreau și nu mucegăiau, ca pâinea noastră de proastă calitate.

Dacă păstrăm țigările, ne-am gândit, nu-i tocmai furt. Biata doctoriță fusese dusă la un spital, așa încât nu aveam cum să i

le înapoiem, nu? Nimeni nu ne văzuse, așa că ce ar fi putut să se întâmple? Ce-am găsit al meu să fie.

Margit, mama și cu mine am înfășurat fiecare câte un pachet într-o zdreanță, ni le-am legat de gât și le-am ascuns sub haine. Simțeam că nimic nu ni se poate întâmpla – averea noastră ne oferea protecție.

Cine erau bogătanii care-și permiteau să renunțe la pâinea sau la supa lor pentru o țigară? De sus în jos: *Blockältester*, *Kapo*, personalul de la bucătărie și oricine avea acces la provizii – bineînțeles, după ce fuseseră deja jumulite direct de la sursă de cei din SS.

Curând după raidul aerian am fost evacuate din Tiefstack. În aer plutea o schimbare – simțeam tensiune, poate și frică printre gardienii noștri. Fuseseră aduse și câteva femei din SS, căci ei deveniseră cam îngăduitori față de noi. Femeile din SS erau rele și brutale; ne băteau cu biciul ca să ne aliniem, întrecându-se care mai de care să inventeze pedepse cât mai crude.

Din cauza unei femei din SS am trăit eu cea mai degradantă și mai penibilă umilință din toți anii de lagăr. Trenul ce ne ducea către o destinație necunoscută oprea des, cu orele. Alte trenuri treceau pe lângă noi, unele transportând soldați răniți. N-aveam nicio idee unde ne aflam, orele treceau – a trecut o zi, apoi încă una. Nu era nicio toaletă în vagoanele destinate transportului de vite și trebuia să ne ușurăm lângă calea ferată, sub privirile tuturor, când oprea trenul. Cum mă pusesem pe vine, să urinez, o femeie din SS a venit din spate și mi-a tras un șut cu cizma atât de tare, încât am căzut cu fața într-o baltă. Și acum, când scriu aceste rânduri, mă învăluie rușinea și furia pe

care le-am resimțit atunci. Nici măcar animalele nu-și atacă rivalii când aceștia se ușurează.

1. Am aflat mai târziu că bombardamentul avusese loc pe 21 martie 1945 și că pe gardian îl chema Paul Gustav Karl Freyer.

Capitolul 20

Bergen-Belsen, aproape de înfometare

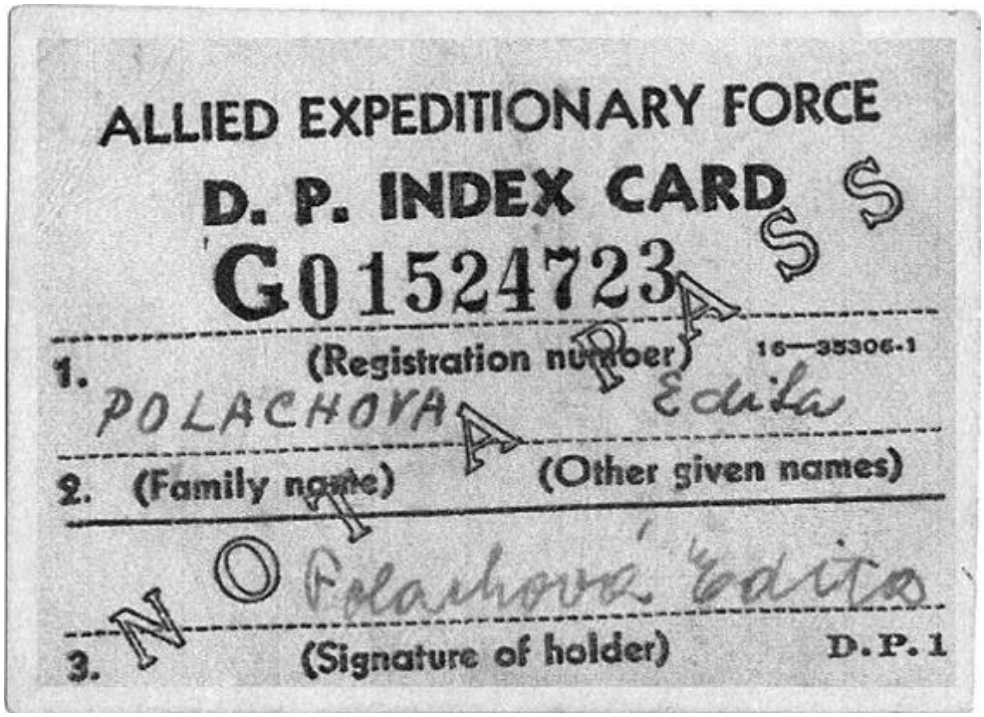
ALLIED EXPEDITIONARY FORCE
D. P. INDEX CARD
G01524723
(Registration number)
16—35306-1
1. POLACHOVA Edita
2. (Family name) (Other given names)
3. Polachová Edita
(Signature of holder)
D.P.1

Certificat de înregistrare de la Bergen-Belsen (1945)

Spre deosebire de Auschwitz, la Bergen-Belsen gardurile nu erau electrificate. Barăcile erau din lemn, dar nu aveau priciuri

sau alt mobilier, ci doar saltele umplute cu paie puse direct pe podeaua din beton.

La început, rutina era cea obișnuită: *Zählappell*, numărarea de două ori pe zi a prizonierilor, care trebuiau să se alinieze pe rânduri de câte cinci, cei vii în picioare, iar morții întinși pe jos. Ni se dădea mâncare o dată pe zi, un polonic de supă.

În toate lagărele pe care le știam, supa era singura mâncare gătită pe care o primeau prizonierii. În unele lagăre ni se dădea și câte o bucată de pâine, dar treptat a dispărut și aceea. În lagărul de familie de la Auschwitz, în fiecare zi, la prânz, doi prizonieri aduceau un butoi mare pe care-l puneau în fața barăcilor, iar noi ne aliniam cu blidele noastre sau cu ce aveam. Fiecare dintre noi avea și o lingură, prinsă de sfoara ce ținea loc de curea sau ascunsă sub haine. Toată lumea voia să stea spre capătul rândului, dar nu chiar la coadă, fiindcă acolo puteai rămâne fără supă, dacă se termina până să-ți vină rândul. Dar și la începutul șirului era rău, căci primeai doar lichidul de deasupra, fără nimic solid. Prizonierilor care căraseră butoiul la barăci li se permitea să răzuiască, după ce acesta se golea, rămășițele de supă de pe pereții interiori. Pentru asta, culcau butoiul pe o parte și se târau înăuntru, luându-și cu ei lingura și castronul.

La Auschwitz, copiii primeau o supă mai bună, din lagărul țiganilor. Dar Fredy le interzisese educatorilor să se atingă de aceasta, deși unii copii voiau să le dea o lingură de supă și profesorilor. Adulții primeau doar supa lagărului.

În supă puteai găsi tot felul de comori: o bucată de cartof sau de nap, uneori chiar și o fâșie de carne ațoasă. Mare parte din ce le era destinat prizonierilor ajungea în burțile comandantului de lagăr și familiei lui, la gardieni și la familiile

lor, iar restul ajungea la bucătărie. Acolo, desigur, cei din personal și prietenii lor își luau și ei partea. În cele din urmă, noi, prizonierii de rând, primeam o supă din ce în ce mai subțire.

Margit, mama și cu mine încă mai aveam comoara noastră secretă – țigările. Aveam grijă să nu afle nimeni despre ea, ca să fim sigure că nu vom fi jefuite în somn. Faptul că posedam o asemenea comoară ne dădea un sentiment de siguranță. Nu aveam să suferim de foame, căci puteam oricând să cumpărăm încă o porție de supă. Era ca și cum am fi avut un cont într-o bancă din Elveția.

Când am ajuns la Bergen-Belsen, nu ne-am folosit imediat averea. Ne întrebam dacă mai puteam suporta foamea încă o zi, căci poate în ziua următoare nevoia ar fi putut deveni chiar mai acută. După primele două-trei zile, în lagăr s-a petrecut o schimbare ciudată. Gardienii au încetat să ne mai numere, iar supa apoasă venea neregulat. Acum Margit și cu mine eram în situația de a negocia.

O dată sau de două ori am avut succes și am primit câte o porție în plus de supă la schimb pentru câteva țigări. Dar pe urmă distribuția supei s-a oprit de tot și nimeni nu ne mai voia țigările. Tuturor le era foame, nimeni nu avea mâncare, nici măcar *Kapo*. Întreaga structură a vieții de lagăr se prăbușea.

După câteva zile la Bergen-Belsen, ni s-a ordonat să ducem lucruri de la un depozit la gara orașului. Fiecare dintre noi trebuia să ducă pe umeri un sac, dar mama nu putea să care și abia reușea să meargă.

Noaptea vedeam jerbele exploziilor la orizont și auzeam bubuitul lansatoarelor de rachete. Păreau să se apropie; frontul se afla la o distanță din ce în ce mai mică. Nu îndrăzneam să

sperăm că eliberarea va veni la timp. În complexele din vecinătate, morții zăceau peste tot.

Am devenit conștientă de iminența morții noastre atunci când, într-o dimineață, o fată ce stătea la doar trei pași de mine nu s-a mai putut ridica. Avea picioarele umflate; toate aveam edeme, dar încă reușeam să stăm pe picioare. Ea zăcea și gemea, cu ochii închiși, respirând greu. Unele femei s-au adunat în jurul ei, vorbindu-i și încurajând-o, spunându-i că va trece și că în curând avea să se simtă mai bine. Dar am auzit-o pe una dintre ele zicându-și: „Ăsta-i sfârșitul”.

Deci așa se moare de foame, m-am gândit eu. Și știam că asta ni se va întâmpla tuturor.

Nu era prima oară când vedeam oameni murind. Exista un moment anume de la care începea alunecarea în jos. Îl văzusem la Auschwitz de multe, multe ori. Era de parcă persoana respectivă primea deodată însemnul morții. Ochii i se goleau de orice expresie. Oamenii încă mai funcționau, munceau chiar, dar într-un fel șovăitor. Umerii li se lăsau de parcă le-ar fi fost scoasă coloana vertebrală. Abia vorbeau, nu-i interesa nimic, nici măcar mâncarea. Din nas le atârnau mereu muci pe care nu se oboseau niciodată să-i șteargă. Renunțaseră, încetaseră să lupte pentru supraviețuire. Acești oameni mureau întotdeauna foarte repede. Aveau și un nume. Li se spunea *Muselmänner* („musulmani”).

Dar acum se întâmpla lângă mine. Nu mai era vorba de bătrâni, nici măcar de oameni de vârstă mijlocie – acum erau femei tinere din jurul meu și curând avea să îmi vină și mie rândul. În lagăre, conceptul de vârstă s-a schimbat. Oricine avea peste 45 de ani era bătrân – la Auschwitz nu trecea de selecția doctorului Mengele. La 30 de ani, femeile erau de vârstă

mijlocie. Erai tânără la 18 sau 20 de ani. Eu urma să împlinesc 16 ani și credeam că sunt printre puținele cu cele mai mari șanse să rămână în viață.

Într-o dimineață, la patru sau cinci zile după ce ajunseserăm la Bergen-Belsen, mama n-a mai vrut să se ridice. Stătea pe jos, cu fața nespălată și părul nepieptănat. Asta mă făcea să mă simt groaznic, îmi venea să plâng. Am început să mă rog de ea, încercând să o conving: „Uite cum arăți! Nu te-ai spălat pe față. Piaptănă-te, nu sta așa". Știam că era pe punctul să renunțe și nu suportam gândul ăsta.

De data aceea am reușit. S-a adunat și, cu ajutorul meu și al lui Margit, a mers mai departe. Deocamdată mă simțeam ușurată.

Pe urmă a venit dimineața când n-a mai fost *Zählappell*, nu s-a mai văzut niciun gardian, nimic nu mai era ca de obicei. Numai în cele patru colțuri ale complexului, în turnurile de supraveghere, se aflau soldați cu mitraliere. Se spunea că sunt *Volksdeutsche*, recruți din țările ocupate ce se oferiseră voluntari în armata germană. Erau chiar mai cruzi decât nemții.

La început nimeni nu și-a dat seama ce se întâmplă. Ne-am gândit că poate cei din SS aveau să vină mai târziu. Dar orele treceau și nu apărea niciun gardian. Era clar că își luaseră picioarele la spinare, ne închiseseră și fugiseră să-și salveze viața. Era deci adevărat, Aliații se apropiau. Sosirea lor era o chestiune doar de zile, poate chiar de ore.

Ce s-a întâmplat mai departe nu poate fi descris; cuvintele omenești nu reușesc să descrie un astfel de iad. Totuși voi încerca să vorbesc despre asta, pentru că trebuie.

În ziua când ne-au părăsit gardienii, apa s-a oprit. Nu știu dacă au închis-o special, dar bănuiesc că da. Nu mai era apă deloc. Apoi am observat că niște femei se adunaseră la intrarea latrinei, îmbrâncindu-se ca să pătrundă înăuntru. Cineva descoperise o țeavă crăpată, din care picura apă. Țeava se întindea de-a lungul peretelui din spate, dincolo de groapa plină cu excrementele prizonierelor, care sufereau toate de diaree. Ca să ajungi la apă, dacă aveai noroc să ai un vas în care s-o strângi, trebuia să-ți întinzi un picior peste groapă, să-l sprijini de perete și să ții vasul o vreme, ca să aduni câteva picături. Așa că ne-am pus pe așteptat și am stat o zi și o noapte să ne vină rândul, fiindcă ne-am dat seama că nu ne ajută să ne luptăm între noi.

Nu știu câți oameni erau în lagăr. Era împărțit în mai multe sectoare, cu un drum pe mijloc. În sectorul nostru erau opt, poate zece barăci. Când ajunseserăm din Hamburg, am găsit aici prizonieri de mai multe naționalități. Contingentul nostru a fost poate ultimul adăugat.

Una dintre prizonierele pe care le-am întâlnit aici era o fată din Cehia, Eva Kraus, a cărei rută de deportare fusese diferită de a noastră. Din Praga o trimiseseră direct în ghetoul din Łódź, în Polonia. De la ea am aflat ce li se întâmplase evreilor cehi care fuseseră primii transportați spre est, în 1941. Cei mai mulți muriseră. Ajunsese și în alte lagăre; odată încercase să scape, dar fusese prinsă și adusă la Bergen-Belsen. Spre surprinderea și încântarea ei, o găsise printre femeile noastre pe mătușa ei, Marie Kraus – care, întâmplător, era mama viitorului meu soț.

*

Din nou, ca întotdeauna, mă trezesc că fac o digresiune, încercând să mă abat de la ceea ce nu vreau să-mi amintesc – sau mai degrabă ceva din mine, un mecanism de apărare, îmi distrage gândurile. De fiecare dată când încep să vorbesc despre Holocaust, pare că alunec la experiențele de după război. Deși au legătură directă cu suferința noastră, ele sunt periferice, ca și cum nu pot vorbi decât despre marginile rănii, nu și despre rana însăși. Îmi vin în minte experiențele mai bune, întâmplările amuzante, scenele de prietenie, într-o încercare de a le pune în umbră pe cele pe care nu îndrăznesc să le înfrunt. Dar simt că trebuie să o fac. Imaginile acelea întunecate, ascunse în crevasele memoriei mele, sunt și ele adevărate. Trebuie să trec dincolo de prag și să le aduc la lumina realității conștiente.

*

Nu aveam apă și nici mâncare. Fuseserăm închise și lăsate să murim. Lângă gard era o movilă de napi albi, dintre cei cu care-și hrănesc fermierii vitele. Probabil că era acolo de multă vreme, căci mirosul putred se răspândise peste tot în jur. Dar era posibil să se mai găsească în grămadă și câteva bucăți încă tari. Nu îndrăzneam să ne apropiem din cauza gardienilor din turnuri, însă foamea ne făcea mai curajoase, iar unele dintre noi au încercat să se târască spre movila puturoasă. Au reușit să se strecoare și au început să răscolească în ea.

Am luat-o pe Margit de mână. „Haide, putem încerca și noi”, i-am șoptit. Și altele înaintau prudente, pas cu pas. Ne-am apropiat. Nu s-a întâmplat nimic; părea că suntem în siguranță. Mirosul era groaznic, dar femeile reușeau să scoată napi doar parțial putreziți.

Deodată, am auzit împușcături. Gardianul ne văzuse. Poate că ne observase de la început și așteptase doar să se apropie țintele. Margit și cu mine am încercat să fugim, dar, cum nu mai aveam puteri, am căzut și am rămas întinse la pământ. Au căzut și altele, dar unele nu s-au mai ridicat, în timp ce noi ne-am târât în cele din urmă mai departe. O femeie care era chiar în fața mea a fost omorâtă. Nu m-am uitat; erau deja foarte multe cadavre peste tot. Era imposibil să știi care murise dinainte și care fusese împușcată acum.

Cadavre zăceau pretutindeni, căci nu avea cine să le îngroape. La început erau adunate și puse unul peste altul. Unele erau îmbrăcate, dar cele mai multe nu. Însă goliciunea lor era la fel de inofensivă precum cea a copilașilor – organele genitale nu stârneau niciun sentiment de rușine, căci morții își pierduseră cu totul sexualitatea. Membrele erau doar oase fără carne, acoperite cu piele, iar genunchii și coatele, ca niște noduri de frânghie, ieșeau din grămadă în unghiuri imposibile. Majoritatea fețelor aveau ochii deschiși, goi; era imposibil să-ți imaginezi că ochii aceia văzuseră cândva. Bărbiile atârnau și se vedeau interioarele ca niște caverne ale gâtlejurilor înnegrite. Unele moarte se împuținaseră atât de mult, încât hainele păreau să nu conțină nimic – doar capetele micșorate dovedeau că în acele zdrențe se afla un corp.

În perioada aceea de una sau două zile care a trecut de la dispariția gardienilor și până la sosirea armatei britanice,

teritoriul lagărului s-a acoperit de excremente și cadavre. Prizonierii slăbiți nu mai aveau putere să meargă la latrină și se ușurau pur și simplu oriunde se aflau. Acolo și mureau. În scurt timp, oriunde mergeai călcai peste morți și era aproape imposibil să eviți peticele de fecale însângerate.

Tu, care citești aceste rânduri, probabil te întrebi: cum e posibil să trăiești asemenea orori și să nu înnebunești? E posibil. Se pare că natura își are modul său de a-l proteja pe om chiar și de cele mai cumplite iaduri.

Nu simțeam nici tristețe, nici milă. Nu simțeam nimic. Înțelegeam că ceea ce vedeam era oribil, imposibil de conceput pentru mintea omului, dar nu simțeam nicio emoție. Mergeam, pășeam peste cadavre, stăteam cu Margit și cu mama și vorbeam, le vedeam pe femei căzând și murind sau auzeam ultimul oftat al muribundelor, dar nu simțeam nici durere, nici tristețe, nici măcar pentru mine. Existam numai la un nivel biologic, lipsită de orice fel de umanitate.

Dar nu, mă înșel. Ne rămăsese prietenia. Margit și cu mine am rămas unite, ne susțineam una pe cealaltă. Și încă aveam grijă de mama și încercam să-i ridic moralul. Nu-mi amintesc, dar cred că mai aveam speranțe de scăpare, fiindcă auzeam cum se apropie frontul.

Emoțiile nu-mi muriseră cu totul; erau închise într-un loc înghețat din mine, inaccesibil în acel moment, dar cumva protejate de pierderea totală. Păstrasem conștiința sentimentelor ca pe o amintire trecută, o experiență cândva trăită ce reapare uneori în memorie, dar care a devenit searbădă, fără gust și fără culoare. Eram conștientă că vedeam o oroare de nedescris, dar această cunoaștere nu era însoțită de vreo urmă de emoție.

În ultima zi, Margit și cu mine stăteam în capătul îndepărtat al sectorului, la ceva distanță de turnurile de supraveghere și de barăci. Soarele strălucea și era cald. În jurul nostru nu erau cadavre și eram așezate pe pământul nisipos, absorbind prin piele căldura alinătoare. Erau și alte grupuri mici, răzlețe de femei, ghemuite ici și colo, și simțeam o intimitate rară, cum nu mai trăisem de ani întregi.

Ne-am dat jos hainele și le-am căutat de păduchi. Făceam asta încet, urmărind cusăturile interioare, unde se ascundeau de obicei. Când îi găseam, îi storceam între unghiile degetelor mari, o metodă învățată în lagăre. Când terminam de despăducheat un obiect de îmbrăcăminte, îl întindeam la soare și scoteam altă haină de pe noi, întorcând-o și pe aceasta pe dos. Am făcut așa până am rămas pe jumătate dezbrăcate la soare, simțind un soi de binecuvântare datorită senzației de ușor a trupului gol, contactului cu nisipul curat și gândului că atunci când aveam să ne punem hainele înapoi nu aveau să mai fie păduchi în ele.

Eram îngrozitor de slabe. Nu chiar ca *Muselmänner*, dar pe aproape. Sânii ne dispăruseră complet. Ce interesantă e funcționarea corpurilor! Mai întâi, încă din ghetou, n-am mai avut menstruație, ca și cum trupurile noastre hotărâseră că era o risipă să piardă sânge într-o situație în care nu se știa dacă vor mai primi hrană. Pe urmă s-au dus straturile de grăsime, a dispărut rotunjimea burții, care s-a prăbușit înăuntru și arăta ca un vas, cu oasele bazinului pe post de mânere. Pe urmă a început să dispară însăși carnea din obraji, de pe brațe și de pe picioare. Când stăteam cu picioarele lipite, puteam să-mi introduc palma deschisă orizontal între coapse.

Nu mai simțeam nici foamea, ci doar un fel de lipsă a oricărei greutăți. Gândurile nu ni se mai concentrau pe mâncare. Nu mai puseserăm ceva în gură de multă vreme, de două-trei zile, nici nu-mi mai amintesc. Mă simțeam cumva ușurată, era chiar înălțător. Soarele era minunat.

La oarecare distanță de noi era un grup. Margit s-a ridicat să vadă ce făceau – ceva îi atrăsese atenția și era curioasă. Era un grup de țigănci; ca și noi, evreii, și țiganii au fost persecutați de naziști. Îi întâlniserăm la Auschwitz; erau și în Bergen-Belsen. Cele patru sau cinci femei stăteau în cerc, iar în mijloc, dintr-o groapă făcută în nisip ieșea un fir de abur.

Când Margit s-a apropiat, i-au făcut semn să plece. S-a oprit la câțiva pași de ele, dar au început să strige și să facă gesturi amenințătoare. Păzeau ceva din groapa aceea și nu voiau s-o lase să se apropie. Margit s-a întors și s-a așezat tăcută. Ne uitam la țigănci, care aruncau și ele priviri în direcția noastră.

Iar acum simțeam și un miros venind de acolo. Era un foc, găteau ceva. Mirosea bine, probabil era supă. Mă simțeam atrasă spre locul acela, dar mi-era frică să mă apropii.

Ne-am ridicat și am început să ne mișcăm înapoi, spre barăci. Le-am ocolit, să le arătăm că nu ne mai interesează. Dar apoi ne-am întors și am trecut prin spatele grupului, să aruncăm o privire la mâncarea lor. Da, era o cutie de conserve în care găteau ceva. N-am spus nimic când am trecut pe lângă ele, iar ele n-au mai strigat la noi când au văzut că nu ne oprim.

Margit n-a zis nimic. După o vreme, m-a întrebat: „Ai văzut?”. I-am răspuns că nu mi-am dat seama ce găteau în cutia aia de conserve. Ea a repetat: „N-ai văzut ce era?”. Și după o pauză lungă, a zis: „Era un ficat”.

Uitasem scena. Detaliile încep să-mi revină acum, când scriu despre asta. Ce remarc iarăși e absența oricărei reacții. N-am simțit niciun fel de repulsie sau de groază, deși implicațiile a ceea ce văzusem mi-erau clare: fusesem martoră la un act de canibalism.

Nu știu ce-aș fi făcut dacă țigăncile m-ar fi invitat să mănânc cu ele. Azi sper că aș fi refuzat, dar nu sunt sigură. N-am mai vorbit niciodată cu Margit despre asta.

Capitolul 21
Eliberarea

Cred că britanicii au ajuns a doua zi, căci dacă s-ar fi întâmplat mai târziu, n-aș mai fi fost în stare să merg. La început am auzit, de undeva dinspre intrarea în lagăr, o voce la megafon. Deși era ceva nou, nimeni nu și-a manifestat curiozitatea; era prea mare efortul să ne ridicăm de jos. Vocea s-a apropiat, repetând un anunț. În complexele din vecinătate s-a produs ceva mișcare. Cele care zăceau pe jos și care încă nu muriseră și-au înălțat capetele și au ascultat. Unele s-au ridicat și s-au dus la gard, de unde vedeau drumul central. Am auzit strigăte din celelalte complexe; se petrecea ceva neobișnuit.

Apoi am putut și eu să văd. Era un vehicul militar verde, cu un simbol alb pe portieră, dar care nu era *Hakenkreuz* (svastica). Pe capotă era instalat un megafon, iar înăuntru erau soldați în uniforme necunoscute. Mașina mergea încet de-a lungul drumului, iar vocea repeta în mai multe limbi: „Sunteți eliberați, sunteți liberi. Suntem armata britanică și am venit să vă eliberăm”.

Sau poate că au spus altfel. Memoria mea are goluri, uit în special cuvintele; mi-amintesc mult mai bine imaginile decât vorbele. Le văd adunate lângă gard pe femeile care încă mai

aveau putere să se entuziasmeze. Majoritatea însă zăceau apatice, iar câteva abia dacă reușeau să schițeze un zâmbet, înțelegând că se întâmplă ceva bun.

Și eu înțelegeam, dar nu mă bucuram. Simțeam doar un fel de ușurare: de acum înainte totul avea să fie mai bine; urma să primim mâncare. Dar în lagăre nimeni nu-și face mari speranțe. Învățaserăm că așteptările privind ceva pozitiv nu se împlineau niciodată. Fiecare zi, fiecare lună, fiecare an aduseseră doar și mai multă suferință. Amânai orice speranță de mai bine, de multă vreme nu mai așteptai nimic bun. Așa ceva ar fi fost nu doar prostesc, ci chiar periculos. Căci fiecare nouă dezamăgire era și mai greu de suportat – cu cât ți se prăbușea mai mult moralul, cu atât mai mult efort era necesar ca să te ridici și să continui. Optimismul îți mânca din puteri.

Unele femei au încercat să deschidă porțile, ca să iasă în drum, dar le-au găsit încuiate, ca înainte. Libertatea încă era ceva abstract, îndepărtat. Trebuia să așteptăm răbdătoare. Ceea ce s-a și anunțat la megafon: „Păstrați-vă calmul. Veți primi mâncare, iar bolnavii vor fi tratați. Trebuie să vă ținem în carantină, ca să prevenim o epidemie. Veți fi trimiși la casele voastre imediat ce va fi înlăturat riscul de contaminare”.

Dar, în ciuda bunăvoinței lor, britanicii au făcut greșeli fatale, care au provocat moartea multor altor victime înainte ca lucrurile să înceapă a se îmbunătăți. Chiar din prima zi au început să distribuie hrană din rezervele lor. Nu și-au dat seama ce efect aveau să aibă conservele lor de fasole cu carne asupra trupurilor descărnate și înfometate. Ghiftuirea bruscă a fost devastatoare, iar cei care au vomitat imediat au fost norocoși.

Rațională și cu capul pe umeri, mama ne-a spus fermă, mie și lui Margit: „Nu mâncați nimic fără aprobarea mea”. Din

mâncarea disponibilă la conservă, ne-a lăsat să luăm două cutii, una cu lapte praf și una cu zahăr. Ne-a explicat că trebuie să fim extrem de atente și să luăm doar o lingură din fiecare cutie, la intervale mari, pentru a-i permite sistemului nostru digestiv să învețe să funcționeze din nou.

Așa că ne-am pus toate trei pe jos și lingeam amestecul delicios de zahăr și lapte praf, ținându-l cât mai mult în gură, să se dizolve încet. I-am promis mamei că ne vom supune îndrumărilor ei, deși le vedeam în jur pe celelalte femei cum se îndoapă cu bunătăți.

Armata britanică a descoperit lagărul Bergen-Belsen în aprilie 1945, în timp ce avansa pe teritoriul Germaniei. Nu știau peste ce aveau să dea și nu erau deloc pregătiți să se descurce în astfel de situații. Am auzit asta de la ei de multe ori. Știau că nimeni nu-i va crede când vor descrie ce-au văzut, așa că trebuiau să filmeze totul.

Au înregistrat imagini din lagăr în primele zile de după eliberare: înhumarea cadavrelor în gropi comune; incinerarea ceremonială a barăcilor infestate cu tifos și păduchi, privite de trupe și de foștii prizonieri de la o distanță sigură.

Am văzut filmul la televizor, în 1986. Mi-am amintit mirosul miilor de cadavre, pe care-l uitasem. La acea vreme eram probabil atât de obișnuită cu el, încât nu mă mai deranja. Iar acum erau arătate imaginile morților, așa cum îi văzusem, cu membrele răsucite și orbitele adânci. Și civilii nemți împreună cu primarul unui orășel din apropiere, cărora britanicii le ordonaseră să-și privească atrocitățile. Țineau batiste la nas și evitau să se uite. Se holbau cu gurile căscate, dădeau din cap și repetau la nesfârșit: *Wir haben nichts gewusst*. „Nu am știut nimic.”

Poate că sună greșit sau incorect politic, dar cred că mulți nemți într-adevăr nu au știut. Lagărul era destul de departe de orice așezare, iar drumul care ducea la el avea accesul interzis. Niciun neamț obedient n-ar fi încercat să ajungă într-un loc ce era *VERBOTEN*.

Britanicii le-au ordonat gardienilor SS, ale căror uniforme, altădată ca scoase din cutie, erau acum murdare și șifonate, să îndeplinească sarcina dezgustătoare de a îngropa miile de cadavre. Îmi producea destul de multă satisfacție să-i văd pe toți acei mari și tari *Übermenschen* umiliți și degradați, târând cadavrele, unele deja în descompunere, de mâini și de picioare.

Filmul continuă: ceremonia arderii lagărului. Buldozerul care excavează pământ pentru una dintre uriașele gropi comune. Dușurile improvizate în aer liber, unde foștii prizonieri, goi, se spală fără să le pese că sunt filmați. Și iată-le aliniate în fața barăcilor și pe femeile din SS, niște brute grase, cu pieptul mare, în uniforme. Apoi apare vehiculul militar britanic, cu amplificatorul pe capotă, înaintând pe drumul central al lagărului. Iar pe urmă se văd fețele prizonierelor de după gard și… oare e posibil…? Eu să fiu, oare, fata cu rochie neagră și umflată la față? Cred că da, iar cea scundă, din spate, seamănă cu Margit; fața nu e clară, dar pieptănătura pare familiară. Însă camera trece prea repede mai departe.

La câteva zile după eliberare am început să lucrez cu armata britanică. Vehiculul familiar cu megafon solicita oameni care puteau să traducă din germană în engleză și din engleză în germană. M-am oferit să devin interpretă. Ca toată lumea, eram dornică să am acces la țigările și ciocolata soldaților. Am primit o banderolă albă cu litera *I*. Era pur și simplu un tupeu din

partea mea să pretind că știam engleză. Engleza pe care o învățasem la zece ani cu doamna Pollak nu mă pregătise pentru conversația în această limbă, însă germana, fiind limba mea maternă, nu era o problemă.

Am fost atașată unui ofițer care stătea în fosta *Kommandatur*, lângă intrarea principală a lagărului. La început n-am înțeles nimic din ce spunea, dar apoi a vorbit rar, iar situația s-a schimbat. Ca toți ceilalți, era extrem de bun cu mine. Toți ofițerii și soldații erau încă în stare de șoc după ceea ce văzuseră în lagăr și fiecare dintre ei voia să ne aline personal suferința, încercând să compenseze răul ni se făcuse. Ne ofereau cadouri – orice le trecea prin minte, chiar și bani, care bineînțeles că nu ne foloseau la nimic. Ofițerul meu, de exemplu, și-a scos ceasul de la mână în prima zi când am venit la lucru și a vrut să mi-l dea. Nu l-am acceptat, mi-a fost rușine. În schimb i-am cerut țigări, iar atunci a sărit ca ars și a deschis un dulap în care se găsea o comoară – stive de Woodbines, Craven A și Navy Cut, rațiile soldaților. Mi-a spus să iau câte vreau, oricând. Am luat două pachete, ceea ce mi se părea mult, nu voiam să par lacomă. Faptul că puteam în fiecare zi să-mi întregesc comoara era mai minunat decât posesia însăși.

Dintre cele trei fete care se oferiseră ca interprete, numai eu am fost plasată într-un birou. Eva a fost atașată unui ofițer însărcinat cu înhumarea cadavrelor în gropile comune. Mergea dintr-o parte în alta într-un vehicul de teren, iar Eva trebuia să le traducă nemților ordinele sale. Nu-mi amintesc numele celei de-a treia fete, doar că era din Brno.

La câteva zile după eliberare, ofițerul Evei ne-a luat pe amândouă în afara lagărului, cu mașina sa. A trebuit să ne ascundem, să nu ne vadă gardienii de la intrare. Prizonierilor le

era interzis să părăsească lagărul, căci tifosul epidemic făcea deja ravagii, oamenii mureau, iar lagărul era sub carantină strictă. Dar ofițerul Evei era tânăr și nesăbuit, așa încât, după ani întregi, era pentru prima oară când ne aflam dincolo de gard, în câmp deschis.

Era prin mai, sau poate era încă aprilie, și de-a lungul drumului erau cireși înfloriți. Ne ieșeau în cale sătucuri, ici și colo câte o fermă izolată, câmpurile începeau să înverzească, iar în jur totul era învăluit într-o pace paradiziacă, idilică, fără niciun semn al războiului sau distrugeri cauzate de bombardamente, încât ne gândeam: *Nu poate fi adevărat! Suntem la doar câțiva kilometri de cel mai rău iad pe care l-ar putea concepe imaginația omenească, iar pentru oamenii ăștia viața continuase ca de obicei.* Războiul trecuse pe lângă ei, anotimpurile veniseră și plecaseră; sigur, poate că bărbații fuseseră recrutați și poate că fuseseră obligați să-și cedeze guvernului produsele agricole. Dar se putea compara asta cu ce avuseserăm noi de îndurat?

Ofițerul a oprit la una dintre ferme. A ieșit o gospodină nemțoaică, iar el i-a cerut ouă. Ea n-a înțeles, a ridicat din umeri și a gesticulat.

I-am spus în germană: *Er will Eier*. „Vrea ouă.”

Ea a început să se vaite: „N-avem ouă; suntem și noi flămânzi”.

Dar apoi ofițerul a lătrat o comandă, iar ea a tăcut imediat. După aceea s-a dus în coteț și s-a întors cu câteva ouă în șorț. În afară de cel primit în dar în lagărul de familie de la Auschwitz, erau primele ouă pe care le vedeam în patru ani.

Capitolul 22
Bubi

Se știa că majoritatea gardienilor din lagăr se amestecaseră printre civili, ca să nu fie luați prizoneri, dar o parte din personal rămăsese, iar britanicii i-au arestat.

Nu era clar dacă făceau parte din SS. N-aveau niciun fel de însemn – și le scoseseră, desigur, ca să pară mai inocenți în ochii britanicilor. Nu mai aveau aerul acela milităros și poruncitor și se purtau cu britanicii într-un fel supus, aproape dezgustător.

Au fost puși la muncă, să care miile de cadavre. Li se vedea scârba pe față, dar nu îndrăzneau să se plângă sau să refuze.

Gardiencele erau închise în niște camere din aceeași baracă în care lucram eu. Erau în grija ofițerului meu. Au fost trimise una câte una la interogatoriu, iar treaba mea era să traduc întrebările lui în germană și răspunsurile lor în engleză. Era o muncă înceată, nu doar din cauza cunoștințelor mele modeste de limba engleză, dar și pentru că încercau să-și minimalizeze responsabilitatea, spunând că ele doar respectaseră ordinele; niciuna nu a recunoscut că a ordonat ceva sau că a torturat ori a bătut prizonieri. În ciuda situației în care se aflau, erau mult mai sigure pe ele decât bărbații.

Ofițerul meu, al cărui nume l-am uitat de mult, mi-a explicat că ceea ce făceam noi era doar o etapă preliminară; trebuia să le notăm datele personale, gradul și o scurtă descriere a carierei. Mai târziu aveau să fie transferate în închisori adevărate și puse sub acuzare în tribunale speciale pentru criminali de război. Procesam zilnic câteva în felul acesta, în vreme ce eu treceam printr-un proces complicat de transformare.

Una dintre gardiencele SS era o femeie care ne însoțise grupul de la Hamburg la Bergen-Belsen. I se spunea Bubi.

Era tânără, în jur de 25-26 de ani, înaltă și subțire, destul de drăguță, cu fața rotundă și un păr negru foarte scurt, tuns băiețește. Împreună cu alte femei din SS, fusese trimisă în lagărul Neugraben din Hamburg înainte să fim transportate la Bergen-Belsen. Paza noastră fusese schimbată de câteva ori. Ultimii gardieni erau femei, iar ele au fost cele mai rele. Purtau mantii negre, ce le făceau să arate ca niște lilieci sau îngeri ai morții. Ne băteau cu bastoanele sau bicele, iar comandanta lor era cea mai sadică și inumană dintre toate.

Bubi era din primele contingente, iar purtarea ei era diferită. Vorbea cu noi din când în când, făcea chiar și glume, și deși purta un baston, nu-l folosea pe spinarea noastră. Curând s-a împrietenit cu una dintre fete și a devenit clar că zvonurile despre ea erau adevărate. Era lesbiană.

În Neugraben stăteam în aceeași cameră cu Lotta, cea mai frumoasă dintre noi. Era atât de frumoasă, că până și în zdrențele pe care le purta, ca noi toate, printre atâtea femei murdare, cu părul la fel de nearanjat ca al oricărei alteia dintre noi, tot atrăgea ochii tuturor. Datorită frumuseții sale, a fost tratată mai bine în toate lagărele. În lagărul de familie de la

Auschwitz a fost *Blockälteste* la blocul 6. Și mama ei era cu noi, tot timpul în umbra fiicei sale strălucitoare, admirând-o în tăcere. Lotta era cu câțiva ani mai mare decât mine, dar ne împrieteniserăm la Neugraben și-mi spunea Didi, ceea ce-mi plăcea.

La început, Bibi reușise să fie transferată la contingentul în care lucra Lotta. În timpul marșului nostru spre muncă și înapoi, mergea pe lângă aceasta, plesnindu-și cizmele negre de călărie cu bastonul și având scurte schimburi de cuvinte cu ea. Cu timpul a devenit tot mai îndrăzneață, stătea din ce în ce mai mult și mai aproape de Lotta, până când a ajuns s-o viziteze în camera noastră.

Eram cam 25 de femei acolo. Priciuri pe două nivele, cu spații înguste între ele, ocupau tot locul. Patul Lottei era cel de jos, într-un colț întunecat, în unghi drept cu al meu. Când a venit Bubi prima dată, într-o seară, toată lumea a crezut că e o vizită de control. Am înghețat, neștiind la ce să ne așteptăm, dar ea ne-a spus cu nonșalanță să ne continuăm activitatea, a vorbit puțin cu Lotta și a plecat. Și-a repetat vizitele din ce în ce mai des și rămânea tot mai mult. După un timp, ajunsese să-și petreacă seri întregi pe patul Lottei, discutând în șoaptă. Lotta stătea întinsă pe spate, ascunsă în colțul ei întunecat, și o auzeam cum izbucnește în râs din când în când.

Lotta sigur nu era lesbiană și nu cred că relația lor a mers mai departe de ceea ce puteam să vedem, dar ce prizonier ar fi îndrăznit să-i refuze ceva unei persoane cu autoritate, cum era un gardian SS? În plus, era bine să ai un prieten sus-pus; te putea scuti de muncile cele mai grele sau îți dădea ceva mâncare în plus. Majoritatea femeilor ar fi făcut orice pentru o

felie de pâine, cu atât mai mult un lucru atât de neînsemnat precum a-i face pe plac cuiva ca Bubi.

După ce ne-au adus din Hamburg la Bergen-Belsen, treaba gardienilor noștri SS, inclusiv a lui Bubi, s-a terminat și nu i-am mai văzut.

Dar într-o zi, după ce personalul SS a abandonat lagărul și ne-a lăsat închise, fără mâncare și fără apă, în baraca noastră din Bergen-Belsen a apărut un nou prizonier. Era Bubi. Stătea pe podea lângă Lotta, împreună cu toate celelalte, zâmbind, fără nicio explicație. Purta haine obișnuite, iar dacă n-ar fi fost fața ei rotundă, sănătoasă, cu părul tuns scurt, nu s-ar fi deosebit de noi.

Nimeni nu a fost foarte atentă la ea. Sigur, poate că ne-am întrebat de ce-o fi ales să sufere alături de noi, riscând foamea, tifosul și păduchii, deși n-o obliga nimeni. M-am gândit că poate o iubea pe Lotta atât de mult, încât nu voia să stea departe de ea nici măcar cu prețul ăsta. Dar în acele ultime zile deveniserăm atât de letargice și indiferente, încât nu ne păsa ce-o determinase pe Bubi să ni se alăture.

Însă când au venit britanicii și ne-au eliberat și știam că în curând vom fi hrănite și îmbrăcate, iar apoi vom fi trimise acasă, am început din nou să ne întrebăm ce să facem cu Bubi. Au fost niște discuții, unele spuneau că ar trebui s-o predăm britanicilor și să-i dezvăluim adevărata identitate. Făcuse totuși parte din SS și nu ar fi trebuit s-o protejăm. Dar altele erau de părere că, deoarece se purtase mereu bine cu noi, ar fi trebuit să o răsplătim păstrând secretul și lăsând lucrurile să-și urmeze cursul. Probabil oricum avea să fie descoperită, dar mai bine să nu fim noi turnătoarele.

N-am aflat niciodată cine a avut rolul decisiv în stabilirea destinului ulterior al lui Bubi, dar, în timp ce lucram cu ofițerul britanic care se ocupa de interogatorii, am văzut-o printre femeile SS arestate. Eram indecisă în privința sentimentelor mele față de ea. Pe de o parte, dreptatea răsturnării rolurilor îmi dădea o mare satisfacție. Eu, fosta prizonieră care fusese umilită, flămânzită, lovită și dezumanizată, eram acum liberă și, într-un fel, superioara ei. Fosta supraveghetoare, care cu doar câteva zile înainte avea putere deplină asupra vieții mele, era închisă și avea să fie probabil judecată pentru crimele ei de război. Era plăcut, dar simțeam și un conflict interior, pentru că dintre toți cei care ne făcuseră să suferim, ea fusese cea mai blândă și ne provocase cel mai puțin rău. Comandanții, sadicii și ucigașii se ascundeau și poate că nu aveau să fie niciodată prinși și pedepsiți. Trebuia oare ca Bubi să fie mielul de sacrificiu în schimbul unora ca Mengele?

Pe urmă a venit dimineața interogatoriului său. Stătea față în față cu ofițerul britanic, îmbrăcată iar în uniforma ei, o fustă strâmtă și o jachetă croită pe măsură. Eu eram în celălalt capăt al biroului. Când m-a recunoscut, a părut șocată. Ochii ni s-au întâlnit și, pentru o clipă, fața i-a exprimat întreaga gamă de sentimente pe care i le trezeam. Mai întâi surpriză, care s-a schimbat repede în plăcerea recunoașterii, pe urmă în înțelegerea noii sale poziții în raport cu statutul meu elevat, iar în cele din urmă ochii i-au devenit rugători, ca și cum ar fi apelat la ajutorul și înțelegerea mea. Momentul a trecut și și-a coborât privirea; n-am spus nimic niciuna dintre noi.

Nu știu dacă ochii mei reflectau ceea ce simțeam, dar am auzit în mine două voci, ambele la fel de imperative. Prima

striga: *E dușmanca ta; să n-ai pic de milă față de ea și s-o tratezi cu aceeași cruzime cu care ai fost tu tratată... Răzbună-ți suferința.* Dar cealaltă voce spunea: *Această persoană nu te-a rănit niciodată; nu ea este vinovată. Și, mai mult de atât, tu ești diferită de naziști, ești umană, ești incapabilă de cruzime.*

Interogatoriul a început. Și-a spus numele, vârsta, adresa și data când a intrat în SS. Am uitat de mult tot ce-a spus, în afară de faptul că numele ei real nu era, bineînțeles, Bubi. Am tradus totul corect și obiectiv.

Pe urmă, ofițerul a ieșit dintr-un motiv oarecare și ne-a lăsat singure. În acea clipă s-a întors brusc spre mine și m-a întrebat: *Hast du eine Zigarette?* Deodată nu mai exista nicio dilemă. Știam ce înseamnă pentru un fumător să nu aibă țigări, și mama era fumătoare. Le văzusem pe femeile noastre culegând cele mai mici chiștoace strivite sub călcâie, desfăcându-le mai târziu și rulând tutunul scos în bucăți de ziare. Ardeau cu flacără și se consumau foarte repede. Ultima parte, care nu mai putea fi ținută între degete, era prinsă cu un ac de păr, ca să nu se piardă nici măcar ultimul fum. Iar acum eram în posesia unei cantități imense de țigări și mi se permitea să iau din ele de câte ori voiam.

Fără să ezit, am scos din buzunar pachetul de țigări pe care-l aveam la mine și i l-am dat. Tocmai și-l ascunsese în haine când s-a întors ofițerul. M-a cuprins un sentiment de ușurare, de mulțumire față de reacția mea spontană, fără să mă mai gândesc dacă acționasem corect. Totuși mă sâcâia un gând: dacă le-aș fi spus prietenilor mei despre asta, mi-ar fi condamnat fapta. De aceea n-am vorbit ani la rând despre această întâmplare.

N-am aflat niciodată ce s-a întâmplat cu Bubi și nici n-am încercat[1]. Trebuia să-mi văd de viața mea și nu mă interesa soarta foștilor noștri gardieni.

1. Mulți ani mai târziu, în 1994, un jurnalist neamț, Rainer Hoffschildt, care studia homosexualitatea în lagărele de concentrare, m-a rugat să-i spun tot ce-mi aminteam despre comportamentul lui Bubi în Hamburg. De la el am aflat numele ei adevărat, Anneliese Kohlmann, și că fusese condamnată la doi ani de închisoare. Mai multe informații despre ea se găsesc pe internet.

Capitolul 23
După eliberare

Cariera mea de interpret n-a durat foarte mult. În decurs de câteva zile, britanicii au pus totul la punct, au fost îngropați munții de cadavre, supraviețuitorii au primit mâncare și haine, iar bolnavii au fost internați în clinici improvizate. Dar lagărul era atât de murdar și de infestat cu păduchi și alți paraziți, încât trebuiau să ne mute de acolo. Nu-mi amintesc cum s-a făcut asta; probabil eram deja bolnavă în momentul acela. Țin minte o cameră curată cu patru paturi, o masă și scaune la al doilea etaj al unei clădiri din cărămidă roșie unde înainte fuseseră cazați soldații unguri, ajutoarele celor de la SS, cei care ne supravegheaseră din turnuri. Era un întreg complex de astfel de clădiri, cu alei între ele și o bucătărie centrală mare.

Una dintre clădiri fusese transformată în birou al administrației britanice, unde mama a început să lucreze pentru comandantul lagărului. Înainte să se mărite fusese secretară; știa stenografie, engleză, franceză, germană și, bineînțeles, cehă și putea să dactilografieze în toate aceste limbi. S-a gândit că i-ar prinde bine să-și exerseze aceste abilități, fiindcă după întoarcerea la Praga ea avea să fie cea care să ne asigure traiul.

A existat o perioadă intermediară, de care îmi amintesc vag. Știu că zăceam deasupra, la al treilea nivel al unui pat supraetajat, într-un salon mare, cu multe alte femei, în vreme ce mama făcea echilibristică pe scara patului încercând să mă hrănească sau să mă spele pe mâini și pe față. Cred că am avut febră în cea mai mare parte a timpului; simțeam o furnicătură ciudată în degete, ceea ce mi se întâmplă întotdeauna când îmi crește temperatura.

La fel ca sute, poate mii de alți prizonieri, luasem tifos, căruia i se spunea *Flecktyphus*. Spre deosebire de mulți alții, am supraviețuit. Mama mi-a spus pe urmă că fusesem dusă la un spital improvizat, unde a văzut că nu aveau prea multă grijă de mine. A reușit să găsească pentru noi locuri într-o cameră unde mai stăteau două femei și m-a mutat acolo de la spital.

Celelalte două erau Mausi și mama ei, doamna Hermannova. Trecuseră și ele prin selecția doctorului Mengele și fuseseră cu noi în Hamburg și la Bergen-Belsen. Stând împreună, am avut ocazia să le observ relația. Mama lui Mausi era o femeie dificilă, care mai tot timpul se plângea de câte ceva, pretinzând atenție și ajutor de la fiica sa. Când nu ne auzea, îi spuneam doamna Mausová, adică doamna Șoarece. Dar Mausi o trata cu dragoste și bunătate, fără să-și piardă vreodată răbdarea și fără să se enerveze.

Alături locuia o fată olandeză pe nume Flora van Praag (cum aș putea să uit un astfel de nume?), care avea o cameră numai pentru ea. Iubitul ei, ofițer britanic, reușise cumva să îi găsească un pian la care cânta toată ziua melodii vesele și de dans, iar seara o auzeam cum râde împreună cu el.

Mama era fumătoare, iar comandantul lagărului îi dăduse voie să se servească din rezerva de țigări a ofițerilor, depozitată

în biroul său. Ea lua cu moderație doar unul sau două pachete pe zi, și deși fuma binișor, tot reușiserăm să ne facem o rezervă.

La parterul clădirii din față era un bărbat care vindea de două ori pe săptămână carne proaspătă de vită. Era un întreprinzător, fost prizonier, care cumpăra (sau fura?) vite din satele din jur, le sacrifica și dădea carnea la schimb pe țigări. Dimineața, mama se ducea să cumpere cu câteva țigări carne proaspătă. Cum n-aveam ustensile de bucătărie, tăia carnea cu cuțitul și făcea chiftele mici pe care le prăjea în tigaie, pe o plită electrică. Cumpăraserăm cuțitul, două farfurii, puțină sare și unt de la femeia de serviciu, o gospodină nemțoaică trimisă de britanici să lucreze pentru noi. O plăteam în moneda curentă – țigări, desigur. Ce mult îmi plăceau hamburgerii aceia minunați! M-au ajutat să-mi revin repede, am luat în greutate și am devenit mai puternică.

Nu știu cât timp am fost bolnavă. Dormeam mult, iar când mă trezeam, camera era luminoasă și aerisită, iar mama îmi dădea să mănânc bunătăți, după care adormeam la loc. Dar am început să mă simt din ce în ce mai bine, apoi am putut să mă ridic și să merg puțin, până la toaleta din capătul holului și înapoi. Și mereu aveam ceva de mâncare. Primeam de la bucătăria centrală oricâtă hrană voiam și orice voiam; mai mult, mama dădea la schimb țigări pe tot felul de delicatese, precum lapte și ouă.

În timpul convalescenței stăteam des la fereastră și mă uitam la oamenii de afară. Într-o dimineață am văzut o tânără, fostă prizonieră, ieșind în fugă pe ușa de alături și îmbrățișând un soldat britanic. Soldatul era fratele ei. Numele lor de familie era Pressburger. Fratele ei mai mic, Harry, fusese trimis din Praga în Anglia, în transportul copiilor organizat de

Nicholas Winton. Când a izbucnit războiul, s-a înrolat în armata britanică și a fost unul dintre eliberatorii lagărului Bergen-Belsen. Iar acum erau amândoi în stradă, strâns îmbrățișați, plângând, nemaiputând să se despartă.

Ne gândeam la viitor, așteptam să mergem acasă. (Acasă? Nu mai aveam așa ceva!) Ca să putem pleca, aveam nevoie de un certificat medical care să ateste că nu eram purtătoare de tifos. Repatrierea supraviețuitorilor era responsabilitatea câtorva ofițeri desemnați de comandantul lagărului. M-am dus cu mama să ne înregistrăm pentru repatriere și am descoperit că ofițerul era și el ceh. Îmi amintesc listele prinse în piuneze pe ușa lui, cu numele unor dispăruți. Printre ei era și Josef Čapek, fratele faimosului scriitor ceh Karel Čapek. Am aflat mai târziu că murise la Bergen-Belsen.

Ofițerul ne-a pus pe lista de așteptare, dar ne-a spus că nu sunt destule autobuze și trenuri. Puteau fi transportate numai grupuri mici, o dată la câteva zile.

În timp ce așteptam, viața părea din zi în zi mai bună. Ne bucuram de libertate. Soldații erau dornici de companie feminină; aveau ordine stricte să nu fraternizeze cu nemțoaicele, dar noi, fostele prizoniere, eram în regulă. Armata organiza proiecții de film și petreceri cu dans în piață; auzeam muzica de după fereastră. Acum aveam fiecare o rochie sau o fustă și oricine se simțea în stare se ducea acolo să danseze.

Îi priveam de la fereastră, dar nu participam. Eram timidă și nu știam să dansez. Și nici nu dansasem vreodată cu un bărbat.

Între timp, Mausi se împrietenise cu un medic militar scoțian, Sean, care o vizita des și ieșeau uneori împreună. Se părea că aveau să devină o pereche permanentă.

Aveam și eu un iubit, Leslie. Nu era ofițer, doar șofer militar. Îl cunoscusem când stătea în jeepul lui și i-am cerut un foc. A doua zi a venit să mă viziteze în cameră. M-a invitat la film. Mergeau și Mausi cu Sean. Când am ieșit din clădire, Leslie s-a oprit și i-a lăsat pe cei doi să treacă înaintea noastră. Mergeam la câțiva pași în urma lor. Mi-a explicat că în armata britanică un ofițer nu trebuia să fie văzut mergând alături de un simplu soldat ca el.

Îmi amintesc și acum numele filmului: *Lady Hamilton*. N-am înțeles nimic din ce se vorbea, dar era primul film pe care îl vedeam din 1940, de când evreilor din Protectoratul ocupat al Boemiei și Moraviei li se interzisese să mai intre într-o sală de cinema.

În altă împrejurare, Leslie m-a luat la o plimbare cu jeepul. Am mers prin zona rurală înverzită până am ajuns la o pădure. Leslie a întins o pătură într-o poiană, între copacii înalți, și, cum stăteam acolo, a început să mă sărute. Intențiile lui erau clare, dar eu eram timidă și speriată. În afara unui sărut copilăros, inocent de la un coleg de școală, nu mai fusesem niciodată îmbrățișată sau sărutată de un bărbat. Mi-a plăcut să ne sărutăm, dar orice altceva mai mult era de neimaginat. A fost destul de insistent, îmi tot zicea că n-o să pățesc nimic. De asemenea, mi-a spus cu toată seriozitatea și că soldaților britanici le era interzis să socializeze cu nemțoaicele. A scos ceva din buzunar, ca să-mi arate cum se va proteja, să nu rămân însărcinată. M-am uitat în altă parte, îngrozită și dezgustată, și am început să plâng. În acel moment cred că și-a dat seama că încă eram un copil inocent, așa că s-a îndepărtat și a început să mă aline. A fost foarte blând, mi-a șters lacrimile și s-a comportat ca un gentleman perfect. Ne-am mai întâlnit de

câteva ori înainte să plece cu unitatea sa. Simțeam că după întâlnirea din pădure mă place și mă respectă mai mult.

În ziua plecării, Leslie a venit dimineața foarte devreme să-și ia rămas-bun. Dormeam toate femeile din cameră când a deschis încet ușa. M-am trezit când îmi acoperea discret cu pătura spatele dezvelit, înainte să-mi șoptească la revedere. Mi-a spus că trebuie să se grăbească, fiindcă în stradă îl așteaptă cu motorul pornit camionul plin cu camarazii săi, dar că voia să mă vadă pentru ultima oară. N-am mai auzit niciodată nimic de el.

Într-o după-amiază s-a transmis la megafon un anunț prin care femeile erau invitate să danseze cu soldații. Acum dansul nu avea să se mai organizeze în piață, ci într-o sală dintr-un oraș german învecinat. Mi-am pus fusta neagră și m-am urcat în camion cu celelalte fete. Am mers pe un drum mărginit de copaci până am ajuns într-un orășel pitoresc, cu case tradiționale cu frontoane, pline de culoare.

Când am ajuns în sala de dans, nu era nimeni, numai scaune aliniate pe lângă pereți. Ni s-a spus să așteptăm. După o vreme au ajuns soldații și a început muzica. Era și un maestru de dans, tot în uniformă, care ne striga diverse indicații precum: stânga, dreapta, schimbă partenerul. Unul dintre dansuri era comic – instrucțiunile sunau cam așa:

Mâna dreaptă înainte, mâna dreaptă înapoi, mâna dreaptă înainte
Apoi scuturați din ea.
Faceți cerc și vă rotiți,
Despre asta-i vorba.
Mâna stângă înainte, mâna stângă înapoi, mâna stângă înainte…

Pe urmă venea piciorul stâng, apoi piciorul drept și tot așa. Era foarte amuzant și toți râdeau.

Stăteam pe un scaun la perete și de fiecare dată când venea câte un soldat să mă invite la dans îi spuneam că nu știu să dansez. Se înclinau și mergeau să invite altă fată.

Până când a venit chiar maestrul de dans. Când i-am răspuns la fel, a întins mâna, m-a ridicat și mi-a spus: „Sunt instructor de dans și am să te învăț”. Bineînțeles că eu mă uitam la picioare, să văd ce trebuie să fac, dar mi-a ridicat bărbia și m-a ținut strâns. „Nu te uita în jos”, mi-a spus el autoritar. Era surprinzător de ușor, picioarele știau pur și simplu pașii corecți, iar la sfârșitul primei runde mă simțeam deja sigură pe mine. A mai dansat cu mine de câteva ori și mi-a plăcut.

Eram mândră că dansa numai cu mine, când nu era ocupat să-i coordoneze pe ceilalți.

De atunci n-am mai luat nicio altă lecție de dans. N-am mai avut nevoie.

Mama era foarte îngrijorată cu privire la viitorul nostru, se gândea tot timpul cum ne vom descurca. N-aveam nimic, nici casă, nici bunuri, nici bani și niciun soț sau un tată care să ne asigure un venit. Era imposibil să fi supraviețuit vreo rudă apropiată; în Praga nu era nimeni la care mama să poată apela pentru sfaturi sau ajutor. Toată averea noastră fusese confiscată de naziști: contul modest din bancă, imediat după invazie, iar restul bunurilor, în ziua când am fost deportați în ghetou.

În biroul comandantului, mama a bătut la mașină scrisori către Adolf, fratele din Palestina al bunicului, și către mătușa Manya, din Praga, relatând ce avuseserăm de îndurat. Scrisoarea trimisă în Palestina e la mine acum, mi-a dat-o unchiul meu câțiva ani mai târziu, când am fost să-l vizitez la Tel Aviv. Fusese deschisă de cenzura militară britanică. În

propoziții simple, fără înflorituri, mama povestea cum am fost deportați la Terezín, pe urmă la Auschwitz, unde murise tata, la Hamburg, unde am lucrat ca sclave, și în cele din urmă la Bergen-Belsen. Scria și că toate celelalte rude erau cel mai probabil moarte. Deși descria toate întâmplările prin care trecuserăm, scrisorile nu reușeau să transmită durerea, suferința și dezolarea pe care a trebuit să le îndurăm. Chiar și acum, când scriu aceste rânduri, simt că nu reușesc să găsesc cuvintele potrivite. Limbajul omenesc nu poate descrie ce s-a întâmplat la Auschwitz. Amploarea acelor experiențe oribile ar avea nevoie de un nou vocabular. Limba pe care o cunosc eu nu are cuvinte pentru a descrie ce simt.

Săptămânile treceau. Era deja iunie și încă ne aflam în lagăr. Chiar și acum, oamenii continuau să moară; mii dintre cei eliberați muriseră de tifos și ca urmare a malnutriției. Unii fuseseră deja trimiși acasă; alții, ca noi, încă așteptau. Mulți nu se puteau întoarce în țările lor și voiau să emigreze în America.

Am fost informați că guvernul suedez acceptă un număr de supraviețuitori pentru recuperare în Suedia, cu acoperirea tuturor cheltuielilor. Medicii britanici i-au evaluat pe candidați. Erau eligibili numai cei care aveau un document de la spital ce atesta că au ieșit din carantină. Am decis cu mama să ne înscriem și noi, și la fel au făcut și Mausi cu mama ei. Ne-am gândit că nu ne aștepta nimeni în Praga, așa încât nu conta dacă ne întorceam cu câteva săptămâni mai târziu. Eu aveam certificatul necesar de la spital, dar mama nu.

Ne-a ajutat iubitul scoțian al lui Mausi, Sean. A sfătuit-o pe mama să intre în spital sub pretextul unei boli și să se externeze după câteva zile. Astfel ar fi devenit eligibilă pentru

proiectul suedez. Doctorul a promis să aibă grijă să primească documentul necesar.

Așa a ajuns mama la spital. Era amplasat în una dintre clădirile din cărămidă roșie, precum cea în care aveam noi dormitorul, dar în celălalt capăt al complexului, la ceva distanță de mers. Am condus-o, cărându-i geanta cu cele câteva lucruri necesare; aveam deja o periuță de dinți, săpun, câteva haine și, bineînțeles, țigări. Am lăsat-o acolo într-o dispoziție bună; totul a mers cum trebuia mulțumită scrisorii de la medicul englez. I-au dat un pat adevărat, cu cearșafuri, într-o cameră cu alte câteva femei. Condițiile din spital se îmbunătățiseră mult de când fusesem eu internată acolo cu tifos, luna trecută, dar exista încă o acută criză de personal; erau doi-trei doctori, iar puținele îngrijitoare erau mai degrabă voluntare decât asistente cu școală.

A doua zi m-am dus s-o văd. Era în pat, cum și trebuia, dar mai puțin fericită decât în ajun. Se plângea de o durere de burtă – și, într-adevăr, când și-a ridicat pătura să-mi arate unde-o doare, burta îi era umflată ca o minge.

Am vorbit de planurile noastre de călătorie în Suedia și ne-am frământat cum să ne păstrăm noile lucruri, fiindcă suedezii nu ne permiteau să luăm nimic cu noi, nici măcar hainele. Le dădeau ei oamenilor haine noi și alte lucruri necesare. Am înțeles că voiau să prevină ca vreo infecție sau vreun parazit să pătrundă în țara lor, dar, după atâția ani în care singurele noastre bunuri fuseseră hainele de pe noi, strachina și lingura, eram atașate de averile proaspăt dobândite. Aveam fiecare câte un palton, eu aveam o pereche de cizme din cauciuc furate de la depozitul german din lagăr după ce fusese abandonat, o bluză și o fustă, o pătură și un cearșaf pe care le primiserăm de

la armata britanică, precum și o eșarfă albastră, una dintre cele două găsite în căptușeala paltonului meu când am participat împreună cu Eva Kraus la jefuirea depozitelor lagărului.

La ceva timp după eliberare, am primit câteva haine folosite, dar curate. Presupun că fuseseră colectate de la populația germană pentru a fi distribuite foștilor prizonieri. Am primit o pereche de pantaloni evazați negri și alte câteva obiecte de îmbrăcăminte, dar pantalonii erau cei mai frumoși. Eram foarte mândră de ei. Ar fi fost păcat să pierdem niște lucruri atât de valoroase, care probabil nu se găseau nici în Praga postbelică. Am plănuit să legăm totul într-un pachet și să-l trimitem la Praga cu următorul transport de repatriați. Cineva avea să fie destul de amabil să ni le păstreze până la întoarcere. Șederea în Suedia nu avea să fie mai lungă de câteva săptămâni.

Pe urmă mama mi-a spus câteva lucruri pe care voia să le țin minte. Am uitat ce mi-a zis, dar știu că erau niște chestii importante și înțelepte, cum le spun părinții copiilor în momente semnificative ale vieții.

Când am plecat, am promis să mă întorc a doua zi.

În acea seară, Mausi și cu mine am fost invitate la o petrecere. Abia așteptam. Era o petrecere privată cu muzică, nu ca dansurile din piață, unde oricine putea să vină neinvitat. Se ținea în camerele ofițerilor superiori, printre care și doctorul scoțian al lui Mausi.

A fost o seară foarte plăcută, cu prăjituri, ciocolată și băuturi; atmosfera era veselă, dar civilizată. Însă nu mă distram așa de bine pe cât aș fi putut. Mă sâcâia grija pentru mama. Probabil că suferea și mă întrebam de ce i se păruse necesar să-mi dea acele sfaturi de viață. Voiam să merg acasă, dar nu puteam să stric petrecerea; veniserăm toate fetele cu același

jeep militar și nu puteam pleca decât împreună cu celelalte. Din fericire, nu era prea târziu când am ajuns în dormitor.

A doua zi se împlineau trei zile de când mama intrase în spital și, conform planului, trebuia să fie externată. Speram că avea să se simtă mai bine. Nu avuseserăm timp să ne înscriem pentru Suedia; dacă întârziam, pierdeam definitiv ocazia.

M-am dus în camera unde o vizitasem în ajun, dar mi-am dat seama că făcusem probabil o greșeală, căci patul era gol. Am vrut să le întreb pe femeile din cameră unde e mama, dar apoi i-am văzut geanta pe pat.

M-am întors spre ele: „Unde-i mama, unde-i mama, unde-i mama?”, am strigat eu din ce în ce mai tare, până când am început să urlu.

Tăcere. Nu a răspuns nimeni. Mă priveau toate fără să scoată un cuvânt. Liniștea devenise de nesuportat, dar deja știam. În cele din urmă, una dintre femei a spus în slovacă: *Tvoja mamička zomrela.* „Mămica ta a murit.” Apoi au tăcut iar.

— Ce mă fac? am strigat. Ce mă fac? Ce mă fac acum?

Am smuls geanta și am început să fug spre casă. Tot drumul am plâns în hohote, dar fără să-mi curgă o lacrimă. Era un drum lung, cam 20 de minute de mers la pas. Voiam să plâng, însă nu aveam lacrimi. Știam că ar trebui să plâng, dar îmi ieșeau numai icnetele alea ca o tuse și spuneam cu voce tare: „Ce mă fac? Ce mă fac?”.

Eram groaznic de îngrijorată cu privire la ce avea să se întâmple cu mine. Măcar de mi-aș fi putut aminti ce-mi spusese mama cu o zi înainte! Știuse că va muri; de aceea îmi dăduse acele sfaturi importante. Dar eu le uitasem. Mi-am stors creierii încercând să-mi amintesc ultimele sale cuvinte. Poate că dacă aș fi reușit, m-ar fi ajutat să decid ce aveam de făcut. *Ce să fac?*

Ce-o să se întâmple cu mine? Mi-am repetat aceste întrebări tot drumul, împiedicându-mă de geanta grea.

Am dat buzna în camera noastră, unde Mausi și mama ei făceau fiecare ceva lipsit de importanță.

— A murit mama! am strigat. A murit mama!

S-au uitat la mine neîncrezătoare. Îmi dădeam seama după privirile lor că au crezut că o luasem razna.

— Stai jos și spune-ne ce s-a întâmplat. Calmează-te.

Mausi m-a luat pe după umeri, vorbindu-mi cu blândețe, dar nu mă credea.

— Așa-i cum îți spun! Mama a murit. Mama mea a murit. Ce mă fac acum? Cum să trăiesc fără ea?

Am simțit o greutate enormă în piept, de parcă mă presa ceva pe dinăuntru, și în toată vremea asta scoteam în continuare icnetele acelea ca niște sughițuri. Dar nu plângeam. Nu-mi curgeau lacrimi. Eram mai ales îngrijorată. *Ce-o să se întâmple acum? Ce mă fac?*

Îmi părea foarte rău pentru mine. Eram singură. Nu mai aveam pe nimeni. Mama murise. Cine avea să-mi fie alături? Eram a nimănui, de una singură… Nimănui nu avea să-i pese de mine. Și uitasem ce-mi spusese mama cu o zi înainte. Cu o zi înainte fusese asta? Ultimele ei cuvinte. Era atât de înțeleaptă! Îmi spusese cele mai importante lucruri pe care le știa, toată înțelepciunea ei de-o viață, iar eu, ființă nenorocită, le uitasem.

Dintr-odată, mi-am dat seama că asta nu era tot. Cu o seară înainte dansasem. Poate că dansam chiar în momentul în care mama a murit. Nu i-am fost alături. Mama a murit singură, în vreme ce eu râdeam la o petrecere. Cine știe când a murit? Nici nu am întrebat, am fugit foarte repede.

Sub stratul gros, înghețat, care-mi întuneca toate emoțiile, se afla vinovăția. Încă de atunci știam că niciodată n-am să fiu în stare să mă iert. Vinovăția că am lăsat-o pe biata mea mamă să moară într-un mod atât de meschin m-a însoțit toată viața. Moartea ei mi-a apărut în vise într-o sută de versiuni. Ah, dacă aș putea să mă întorc la seara aceea blestemată și să repar ce s-a întâmplat!

Capitolul 24
Mormântul

N-am văzut mormântul mamei și nici n-am fost prezentă la înmormântarea ei. În aceeași zi în care am adus vestea, Mausi m-a dus la ofițerul pentru repatrieri și l-a rugat să mă pună în față pe lista de așteptare. M-a convins să mă întorc la Praga și să nu mă mai duc în Suedia. Poate că aveam să găsesc niște rude sau prieteni să mă primească. Am renunțat la dreptul meu de a merge la recuperare în Suedia, iar ea i-a spus ofițerului că de acum eram orfană și că trebuia să fiu tratată cu deosebită atenție. Au vorbit în cehă, iar el a fost foarte bun și amabil. M-a programat pentru următorul autobuz spre Praga, care pleca a doua zi dimineață.

La Bergen-Belsen nu existau funeralii propriu-zise, dar nu voiam ca mama să fie pusă într-o groapă comună. Voiam să aibă mormânt separat, pe care să fie trecut numele ei. Însă nu puteam să aranjez așa ceva în puținele ore rămase până la plecare.

Sean, Mausi și o altă femeie, Elly, care fusese colegă de școală cu mama la Brno, mi-au promis că vor participa la înhumare și că vor avea grijă ca mama să aibă un mormânt separat.

La câțiva ani după război, în Hamburg s-au pus bazele unei organizații constituite din oameni care și le amintesc pe evreicele care au lucrat acolo în timpul războiului. Scopul lor este să comemoreze grupul nostru de circa cinci sute de femei care au lucrat la Freihafen, Neugraben și Tiefstack. Au pus plăci comemorative în locurile unde am fost cazate și le scriu și le vorbesc despre noi generațiilor tinere.

Spre sfârșitul anilor 1990, Herr Heiner Schultz, sufletul organizației, a invitat câteva foste prizoniere să viziteze Hamburgul. Eu am refuzat invitația. Nu mai voiam să văd niciodată Germania.

Au continuat să îmi trimită scrisori, încercând politicos să mă determine să mă răzgândesc, însă am refuzat în continuare. Dar apoi am primit itinerarul pe care îl plănuiseră pentru noi, iar printre diversele vizite la *Gedenkstätten* (locuri comemorative) era și una la Bergen-Belsen.

Ceea ce a făcut să mă răzgândesc. Era o șansă de a vedea mormântul mamei.

Am fost șase persoane, patru din Israel și două din Republica Cehă. Totul a fost pregătit perfect: am fost cazați într-un hotel din centrul Hamburgului, am făcut vizite cu ghid la importante obiective evreiești, mese la restaurant, transportul… totul a funcționat fără cusur.

În dimineața călătoriei noastre la Bergen-Belsen am cumpărat un buchet de flori, să le pun la mormântul mamei. Pe locul fostului lagăr se află acum o bază NATO cu accesul interzis, dar gazdele noastre au aranjat să primim un permis special ca să putem intra. Cimitirul se află în interiorul bazei îngrădite. Locul comemorativ ce include gropile comune și

monumentul se află la ceva distanță, pe terenul fostului lagăr de concentrare, care a fost ars.

Cimitirul arată ca un parc bine îngrijit. Nu sunt morminte în sensul obișnuit, ci doar câteva rânduri de movile joase, înverzite, cu cărări de nisip între ele. Ici-colo sunt câteva pietre cu un nume și o dată.

Cum să găsesc mormântul mamei? Am mers printre rânduri și am observat că datele de pe pietre erau în ordine cronologică. Câteva erau datate mai 1945, apoi iunie. Am continuat să caut și am găsit una cu data de 27 iunie. Mama a murit pe 29 iunie. La câțiva pași mai încolo era un copac. Am decis că dacă o persoană era îngropată în fiecare zi, mama trebuie să fie sub copacul respectiv. Am pus florile pe movilă și am stat acolo o vreme. Așteptam ceva, poate un semn că era locul potrivit, că mă aflam lângă rămășițele mamei. Ceilalți au rămas deoparte, respectându-mi intimitatea.

Dar nu s-a întâmplat nimic. Totul în jur era la fel de tăcut și verde ca înainte. Însă acum eram sigură că făcusem ce trebuia ducându-mă în Germania.

Capitolul 25
Întoarcerea la Praga

La o zi după moartea mamei, pe 30 iunie, mă aflam în autobuzul condus de proprietarul ceh al acestuia, care făcea cursele ca voluntar. Aveam cu mine două pachete: pe al meu și pe al lui Mausi. Mă rugase să-l duc la Praga, să îl păstreze prietena sa Ruth până când ea și mama ei aveau să se întoarcă din Suedia. Bineînțeles, nu aveam valize; lucrurile erau legate în pături militare. Ce era în pachetul meu? O pereche de cizme din cauciuc negre, furate din depozitele nemților de la Bergen-Belsen, și o pereche de pantaloni albaștri cu un fel de clapă în față. Mai aveam o bluză și o fustă cu model floral, dintre hainele pe care britanicii le colectaseră de la populația germană și le distribuiseră supraviețuitorilor. Dar, mai ales, era comoara mea: vreo 80 de pachete de țigări Woodbine.

Eram cam 40 de oameni în autobuz. Nu cunoșteam pe nimeni. Erau toți prizonieri eliberați, de diferite naționalități; pentru ei, Praga era doar o stație de tranzit. Am stat cu o tânără slovacă pe nume Marta. Mă simțeam foarte singură. Tovarășii mei de drum nu știau că-mi pierdusem mama cu doar o zi înainte și, chiar dacă ar fi știut, nu le-ar fi păsat; erau toți foarte absorbiți de propriile griji și temeri pentru viitor.

Toată ziua am străbătut Germania, trecând prin orașe distruse de bombardamente, în vreme ce satele erau neatinse, pașnice și verzi. Șoferul nostru ceh a condus până la lăsarea întunericului, pentru că nu voia să rămână peste noapte pe teritoriul german. Era seara târziu când am trecut granița în Cehoslovacia. Autobuzul a oprit în orașul cel mai apropiat, Františkovy Lázně.

Locul părea pustiu, nu se zărea suflet de om, iar ferestrele hotelurilor de modă veche din jurul piației orașului erau întunecate. Zona fusese eliberată cu doar puțin timp înainte, toate hotelurile erau închise și nu era nimeni cazat. După câteva încercări, șoferul nostru a găsit un hotel al cărui administrator, după ce a auzit cine sunt pasagerii, a fost dispus să ne lase să stăm peste noapte.

Ce lux! Eram uluită. Uitasem că există un asemenea confort. Am străbătut holurile acoperite cu covoare, sălile cu oglinzi mari pe pereți, mobilă lustruită și perdele grele din catifea. Am primit o cameră luxoasă, cu o baie strălucitoare și un pat uriaș, dublu, destinat oaspeților bogați, răsfățați ai erei antebelice, care veneau acolo la tratament și ca să-și etaleze bijuteriile.

Trebuia să stăm câte doi în cameră. Colega mea era Marta. Arătam bizar în acel decor, eu cu pardesiul meu, pantaloni second-hand din Marea Britanie și cizme din cauciuc. Preferasem să le încalț decât să le car. Pe umeri îmi atârnau două desagi. Dar cei mai ciudați erau ochii reflectați în oglindă. Erau într-adevăr ochii mei? Și, de fapt, cine era fata aceea înaltă, pe care, în ultimii trei ani, n-o mai văzusem din cap până-n picioare într-o oglindă mare?

M-am întins pe patul moale, cu arcuri, pe un cearșaf alb, apretat, și m-am învelit cu o plapumă din puf, dar n-am putut să

adorm. Mă tot întorceam de pe o parte pe alta și de fiecare dată patul se hâțâna. La fel păția și colega mea de cameră.

Invers decât prințesa din povestea lui Andersen, care nu putea să adoarmă pentru că sub grămada de saltele era un bob de mazăre, pus acolo de prinț ca să afle dacă e o prințesă adevărată, noi nu reușeam să adormim pentru că paturile erau prea moi și elastice. Dormiserăm prea mulți ani pe paturile noastre tari. În cele din urmă, am pus pur și simplu plăpumile pe jos și am dormit pe covor.

A doua zi dimineață, șoferul ne-a dus până în Pilsen, orașul său natal. Ne-a condus la gară, a aranjat să primim bilete și ne-a urat drum bun.

Am continuat restul drumului până la Praga cu trenul.

Partea a III-a

1945 – secolul XXI

Capitolul 26
Primele săptămâni în Praga

Trenul a ajuns la Praga pe 1 iulie, la amiază. Și iată-mă, singură în orașul meu natal, fără tata și fără mama, cu două săptămâni înainte să împlinesc 16 ani.

În gara centrală, grupul nostru a fost întâmpinat de doi angajați de la Biroul pentru Repatriere. Ne-au dat fiecăruia câte o carte de identitate roz și i-au dus la un hostel din apropiere pe cei care nu aveau unde să stea. Mi-am lăsat acolo cele două pachete și am pornit s-o găsesc pe mătușa Manya.

Îmi aminteam ce tramvai merge în cartierul Podolí, dar n-aveam bani de bilet. I-am arătat vatmanului cartea de repatriere roz și mi-a spus că nu trebuie să plătesc. Oamenii mă priveau ciudat și mi-am dat seama că le păream cumva ieșită din comun, dar nu știam de ce. M-am gândit că nu aveam niciun semn care să le atragă atenția și am presupus că era din cauza felului în care mă îmbrăcasem, cu cizme din cauciuc și pardesiu într-o zi de vară. Abia mult mai târziu am aflat că era ceva în expresia feței mele, în special în ochi, ce dezvăluia ravagiile anilor petrecuți în lagărele Terezín, Auschwitz și Bergen-Belsen.

Am urcat scările până la apartamentul micuț al Manyei și am sunat. Mi-a deschis mătușa mea. Nu m-a recunoscut. Când mă văzuse ultima oară eram o copilă de 13 ani, iar acum eram un adult de 16.

— Da? a spus.

N-am putut să răspund.

— Dita? a întrebat, neîncrezătoare.

Am dat din cap. S-a uitat în spatele meu pe scări.

— Dar unde-i mama ta?

— Mama a murit acum două zile.

— Dar nu se poate… mi-a trimis o scrisoare… mi-a scris că ați supraviețuit amândouă și că vă întoarceți curând…

M-a tras înăuntru, m-a îmbrățișat și am plâns împreună. Mi-a spus, nepotrivit, de parcă venisem să-i fac o vizită banală:

— Ai avut noroc să mă găsești acasă, tocmai mă pregăteam să ies.

Deodată s-a oprit și mi-a zis:

— Nu ești singură, bunica ta trăiește! V-am scris la Bergen-Belsen, dar văd că n-ați primit scrisoarea. A supraviețuit în Terezín, iar unchiul tău Leo a adus-o de acolo. Stă acum cu el aici, în Praga.

Eram uluită. Bunica trăia! O plânsesem cu mama la Auschwitz, când am aflat de la o femeie ce venise în transportul din mai că bunica era pe moarte. Își revenise deci și era în viață! Supraviețuise trei ani în ghetou.

A doua zi m-am dus să recuperez pachetul meu și pe al lui Mausi, fiindcă Manya îmi spusese că pot sta la ea. I se părea firesc și evident, iar eu eram încă prea năucită ca să mă gândesc la deranjul pe care i l-aș fi putut face.

Mătușa Manya fusese numită recent directoarea școlii speciale pentru copii cu deficiențe de auz, așa că în vara aceea nu se afla în vacanță, ca restul profesorilor, ci lucra în iulie și în august. Locuia într-un apartament cu o cameră, dar cum bucătăria era destul de mare, o transformase într-un fel de cameră de zi, cu un pat suplimentar.

Zdenka, sora Manyei, a fost însărcinată să o viziteze pe bunica și să o pregătească pentru noile vești.

— Cu binișorul, a avertizat-o Manya. Nu trebuie s-o copleșim. E bătrână și slăbită și se așteaptă ca Dita să vină cu mama ei.

Zdenka i-a spus bunicii doar că Liesl e foarte bolnavă. Și așa, treptat, bătrâna a fost pusă la curent, iar trei zile mai târziu, Manya, Zdenka și cu mine am mers în sfârșit s-o vedem.

Stătea în camera de zi a mătușii Verica și a unchiului Leo, cu mâinile în poală. Își prinsese părul cenușiu cu ace la ceafă, iar ochii ei mari, căprui, puțin bulbucați, erau plini de o mare tristețe.

I-am spus cum a murit tata, prin ce-am trecut cu mama la Auschwitz și la Hamburg, iar apoi la Bergen-Belsen. Voia să știe totul. N-a plâns; doar m-a ținut de mână și m-a mângâiat pe cap, iar eu i-am simțit dragostea imensă, caldă. Durerea ei era enormă, de nedescris, dar eu eram amorțită. Am vorbit despre cum mureau oamenii și despre gazare ca despre ceva firesc. Știam că ar fi trebuit să plâng, să-i jelesc pe cei morți; am încercat să simt tristețe, dar eram incapabilă să-mi stârnesc vreo emoție. Tot ce puteam simți era un zid de gheață în jurul inimii. În ultimii ani am citit articole ale unor psihologi despre traumele emoționale provocate de Holocaust supraviețuitorilor și am început să înțeleg ce mi s-a întâmplat atunci. Am simțit

această tocire a emoțiilor timp de mulți ani și nu sunt sigură că mi-am revenit vreodată cu totul.

Deocamdată stăteam cu mătușa Manya, iar bunica a rămas la unchiul Leo. Speram să găsim un apartament și să ne mutăm împreună.

În primele zile și săptămâni după întoarcerea din lagărele de concentrare, supraviețuitorii își căutau familiile și prietenii. Nu știa nimeni dacă cei dragi erau morți sau încă nu se întorseseră, ori poate că se aflau undeva în Germania, într-un spital. Dacă întâlneai vreo cunoștință, începeai să întrebi dacă l-a văzut pe X sau pe Y ori dacă știe ceva despre Z. Oamenii aveau de obicei informații despre tovarășii lor de lagăr, dar erau atât de multe lagăre diferite unde fuseserăm dispersați după Terezín și Auschwitz! Pe zidurile Biroului Comunității Evreiești erau liste cu nume de supraviețuitori și solicitări de informații. În gări și pe panouri erau lipite anunțuri cu rugămințile unor oameni de a fi contactați. La radio se transmiteau zilnic alte nume, iar într-o zi l-am auzit pe al mamei. O căuta prietena ei cea mai bună, Edith, după care mi-a pus numele. Mi-am amintit-o dintr-o vizită de când aveam vreo șase ani. Mă dusese la un magazin de jucării și mă lăsase să aleg nu una, ci trei jucării. S-a întristat aflând că Liesl a murit, dar n-am mai auzit de ea după aceea.

Adaptarea la viața normală nu era ușoară. N-aveam niciun plan de viitor; nici măcar nu mi-a trecut prin cap să mă gândesc ce voi face. Nu dețineam niciun bun și nu aveam niciun venit. Până în acel moment nu trebuise niciodată să iau decizii; înainte de deportare eram copil, iar părinții aveau grijă de toate. În lagăre eram trimiși dintr-o parte în alta, nemții erau

stăpâni pe viețile noastre și trebuia să ne supunem ordinelor. Nu m-am gândit că de acum înainte trebuia să îmi asum reponsabilitatea pentru viața mea.

Eram oaspete în apartamentul micuț al Manyei și voiam să mă simt bine. Mâncam toată ziua, dar, oricât aș fi mâncat, tot mi-era foame. Senzația de foame a ținut ani la rând după război. Nu simțeam foamea în gură sau în stomac, ci în cap. Mă făcea să mănânc tot ce găseam prin casă; nu eram niciodată sătulă. Mă îngrășasem deja după eliberare, iar acum mă făceam chiar dolofană. Într-o fotografie din iulie 1945, fața mea pare umflată. Mare parte din păr îmi căzuse după ce m-am îmbolnăvit de tifos.

Mâncarea se dădea încă doar pe cartelă și nu se găsea nimic. Manya se asigura să avem măcar destulă pâine în casă, fiindcă eram în stare să mănânc jumătate de franzelă odată. N-aveam cu ce să mă îmbrac. Era vară și voiam un costum de baie și o rochie subțire.

Manya m-a dus la câteva organizații caritabile, de unde puteam să aleg câteva obiecte de îmbrăcăminte la mâna a doua și, mai important, o pereche de pantofi. Nu erau mărimea mea, dar îmi plăceau. Și ce dacă mă strângeau?

Înainte să fim deportați, mama îi dăduse Manyei să ne păstreze câteva lucruri: niște fețe de pernă cu monograma ei pe care și le cususe drept zestre, unul din cele două paltoane pe care le avea, un costum albastru croit la comandă ce i-ar fi fost inutil în ghetou, câteva ustensile de bucătărie și, cel mai prețios, un set complet de porțelan pentru 12 persoane.

Îmi amintesc ziua când a venit un comis-voiajor și a stat cu mama la masa rotundă din sufragerie, iar ea a răsfoit un catalog. A ales un set alb cu dungă argintie. Eram încă o fetiță,

dar mama a spus că era pentru nunta mea. Manya a aranjat cu niște prieteni să țină în șopronul din grădina lor lada cu porțelanurile împachetate cu grijă.

Fratele mamei, Hugo, a venit din Brno înainte să fim deportați și ne-a luat albumele de fotografii. Soția lui era creștină, ceea ce l-a protejat de persecuția nazistă. Sunt norocoasă că am putut păstra albumele familiei, o comoară pe care mulți supraviețuitori o consideră una dintre cele mai dureroase pierderi.

Părinții mei lăsaseră și câteva piese de mobilier unei prietene a mătușii Lori, când am fost evacuați din apartament și a trebuit să ne înghesuim într-o singură cameră. Doamna aceea de treabă le-a ținut în apartamentul ei în timpul războiului și le-a returnat în bună stare. N-am cunoscut-o niciodată și nici măcar nu-i știu numele.

Restituirea obiectelor către proprietarii lor a fost o poveste dureroasă și dezamăgitoare. În cele mai multe cazuri, creștinii le-au spus evreilor care se întorceau că socotiseră obiectele primite drept cadouri sau că trebuiseră să le vândă pentru a plăti pachetele cu mâncare trimise în ghetou ori că le pierduseră în timpul bombardamentor, deși, în Praga, doar câteva clădiri au fost distruse în tot războiul. Experiența mea a fost o excepție; tot ce au ascuns părinții mei, chiar și obiectele de mică valoare, mi-a fost returnat fără probleme.

Manya pleca dimineața, îmi lăsa cartela ei pentru mâncare și niște bani să cumpăr câteva baghete și brânză, iar când se întorcea după-amiază gătea pentru amândouă. Eu nu îndrăzneam să merg la băcănie – mi-era rușine că nu știam să fac cumpărături. Cum se spune, „dă-mi” sau „vreau”? Câtă brânză să cumpăr? Cât înseamnă 100 de grame sau jumătate de

kilogram? Prea mult sau prea puțin? Prea timidă ca să încerc, mă mulțumeam să iau doar pâine.

Am stat multe ore la coadă pe la diverse birouri ca să-mi fac acte. Fără o carte de identitate nu primeai cartelă pentru mâncare. Pentru a obține cartea de identitate, trebuia să ai un document de înregistrare de la poliție, care în schimb cerea un document ce atesta ultima adresă dinainte de deportare. Și tot așa. M-am înscris la Biroul Comunității Evreiești pentru ajutorul acordat orfanilor. A trebuit să obțin de la tribunal un document care să ateste că părinții mei sunt morți. Dar nu exista nicio dovadă a morții lor, așa că mi-au dat o declarație cum că s-ar presupune că sunt morți. Aveam nevoie de copii ale diplomelor școlare, ca să le demonstrez autorităților că sunt cehă, nu nemțoaică. Parcă nu se mai termina.

Dar am început și să am o viață socială.

Erau cei doi frați Šabart, vecini ai mătușii Lori, puțin mai mari decât mine și care cântau la chitară. Lori ne invita destul de des la prânz pe mine și pe bunica, iar apoi îi vizitam pe cei doi băieți și cântam cu ei ultimele hituri. Îi învățam versurile în engleză pe care le aflasem și eu de la soldații britanici la dansurile din Bergen-Belsen, iar ei le notau conștiincioși. Îmi plăcea de fratele mai tânăr; era drăguț, dar nu îl interesam.

Și mătușa Verica a încercat să-mi găsească pe cineva. Fiul prietenilor ei tocmai luase examenul de admitere la liceu și mergea peste weekend în excursie cu un grup de băieți și fete, colegi de școală. Când a auzit că voi sta noaptea în cort cu niște străini, bunica a bătut cu piciorul în podea. Biata de ea, a izbit atât de tare, încât probabil a durut-o. Eu am insistat cu

încăpățânare că mă duc. Era atât de furioasă, încât a obosit. Nu mă mai putea educa, își pierduse orice autoritate asupra mea. În ciuda intențiilor ei bune, nu mai acceptam să-mi spună cineva ce aveam și ce nu aveam voie să fac.

Tinerii erau toți perechi, doar eu eram singură. Băiatul care mă invitase a fost foarte bun și atent, dar eu eram o străină, iar ei fuseseră colegi de clasă ani la rând. Am mers cu trenul cam jumătate de oră și au vorbit de lucruri despre care nu aveam habar, pe când ceea ce le-aș fi putut eu povesti li s-ar fi părut de pe altă planetă.

Ne-am instalat tabăra lângă râul Sázava. Fetele au dormit într-un cort, băieții, în altul. În timpul nopții am avut vizitatori: doi soldați ruși. Așa-zișii eliberatori încă erau staționați în țară; se pare că cei doi trebuiau să patruleze de-a lungul căii ferate din apropiere.

Băieții au încercat să discute cu ei, dar voiau femei, iar noi, fetele, ne-am strâns una-n alta în cort și tremuram de frică. Le-a luat ceva timp băieților să scape de ei; tot încercau să deschidă cortul și ne panicaserăm, dar în cele din urmă le-am dat câteva țigări și i-au convins să plece.

— Vezi, n-am pățit nimic, i-am spus bunicii a doua zi dimineață, încercând s-o îmbunez, dar i-am simțit tristețea, căci își dăduse seama că era incapabilă să mă îndrume în locul părinților mei.

Mătușa Verica a mai încercat să aranjeze o ieșire, de data aceasta cu vecinul ei de alături, un burlac de două ori mai în vârstă decât mine. Avea mașină, un lux neobișnuit la vremea aceea, și ne-a invitat, pe Leo, Verica și pe mine, în satul său natal, unde avea o proprietate. Verica a acceptat pe loc, dar cred că a regretat mai târziu.

Am mers spre sud, iar după o vreme am ajuns la marginea unui orășel: Budějovice. În realitate, omul era proprietarul unei case mari la țară și al unei mori, ba mai mult, și al unei mari berării. Berea se numește *Budvar pivo*, în germană, *Budweiser*. Bărbatul părea foarte interesat de mine, iar acest lucru a devenit atât de evident, încât Verica a insistat să dorm cu ea.

A doua zi dimineață, bărbatul, frustrat, ne-a scurtat șederea și ne-a dus înapoi la Praga. Și uite așa n-am devenit iubita proprietarului berăriei Budweiser.

Dar bunica și mătușa Manya mi-au vorbit de viitor. Trebuia să învăț, să merg din nou la școală. Într-un fel, eram mai matură decât fetele de vârsta mea. Văzusem tortura și moartea; învățasem să mă fac invizibilă, ca să nu atrag atenția celor din SS. Eram înconjurată de femei mature, care vorbeau fără reținere despre chestiuni intime, dar în unele privințe eram necoaptă și naivă ca un copil.

Bunica mi-a amintit că nu aveam aproape deloc o educație formală, doar cinci clase primare, și că părinții mei ar fi vrut să studiez. Eu visam să devin artistă, dar nu credeam că e nevoie de studii pentru așa ceva. Bunica era neajutorată; dădeam din mână la sugestiile ei. Mă rujam cu roșu-aprins și mi se părea superb, dar toți ceilalți erau șocați. M-am înscris la un curs de step, fiindcă voiam să fiu ca Ginger Rogers. Prima lecție s-a ținut cu un fotograf care le făcea poze fetelor în diverse poziții de dans și am fost încântată când mi-am văzut imaginea pe afișul de la intrarea în școala de dans.

Capitolul 27
Întâlnirea cu Otto

Într-o dimineață, pe când stăteam la o coadă la Ministerul de Interne, l-am recunoscut pe Otto Kraus, unul dintre educatorii din *Kinderblock*, de la Auschwitz. Pe el mi-l arătase Sonia Shultz, la Terezín, spunându-mi că e fratele lui Harry, băiatul care-i plăcea. La Auschwitz îl vedeam zilnic în *Kinderblock*. Era destul de chipeș, dar un pic cam scund, de înălțimea mea.

M-a recunoscut și el, mi-a zâmbit și mi-a spus:

— Îmi amintesc de tine, ești fata cu picioare subțiri care stătea cu cărțile lângă horn. Mă bucur că te-ai întors.

Asta spuneam cu toții de fiecare dată când întâlneam un supraviețuitor al lagărelor. Foarte puțini se întorseseră, dar niciunul dintre ei nu era copil. Eu am fost printre cei mai tineri care au scăpat de la Auschwitz, iar asta doar pentru că la „selecție” am mințit în privința vârstei. Cu câteva excepții, niciunul dintre evreii din Praga care se întorseseră nu avea mai puțin de 15 ani sau mai mult de 42 ori 43.

Am început să vorbim, iar Otto m-a invitat la teatru marțea următoare; avea două bilete. Trecuseră cam șase-șapte săptămâni de la întoarcerea mea la Praga, dar nu reușisem să văd vreun film sau vreo piesă de teatru. Nici nu-mi

trecuse prin cap că acum puteam să merg oricând la cinema sau la teatru, căci nu mai existau restricții pentru evrei.

— Unde te duci după ce termini aici? m-a întrebat Otto.

— La *kille*, să depun dosarul pentru o pensie de orfan.

— Am și eu ceva de făcut acolo, hai să mergem împreună.

Biroul Comunității Evreiești nu era departe, iar pe drum am stat de vorbă. Am povestit despre noi și m-a uimit cât de bine descria Otto ceea ce simțeam și eu: lipsa emoțiilor, a căldurii interioare, zidul de gheață din jurul inimii. M-a atras și m-a impresionat talentul lui de a reda în cuvinte ceea ce și eu simțeam, dar nu puteam să exprim. Eram bucuroasă că urma să mergem împreună la o piesă de teatru.

Spectacolul la care am fost, *Peripețiile lui Nastratin*, era o comedie, nu ceva serios și greoi, cum mă temusem. În timpul piesei, Otto m-a ținut de mână și m-am simțit flatată că omul acela inteligent mă considera demnă de atenția lui. Mult mai târziu a recunoscut că al doilea bilet era de fapt pentru o altă fată cu care se vedea pe atunci.

Am descoperit că Otto locuia în același apartament cu Ruth, cea căreia trebuia să-i dau pachetul de la Mausi, și cu soțul acesteia, Honza, prietenul și tovarășul lui din lagăr.

Otto fusese destul de norocos să se întoarcă după război printre primii la Praga. Știa că tatăl său nu a supraviețuit, dar spera că mama și fratele i se vor întoarce din lagăre. Așa că a obținut cheile unui apartament cu două camere dintr-o clădire care arăta destul de bine. Apartamentul fusese abandonat de o nemțoaică în așa mare grabă, încât nu-și mai luase hainele, iar mâncarea rămăsese pe masă. Apartamentele erau distribuite de un comitet în funcție de mărimea familiei. Dar, din păcate, nimeni din familia lui nu s-a mai întors, așa că Otto i-a invitat

pe Honza Brammer și pe soția acestuia să împartă locuința cu el, ca să nu-și piardă dreptul de a sta acolo.

Acum, că știam adresa lui Ruth, puteam să-i duc pachetul lui Mausi, să-l păstreze.

Dar lucrurile s-au petrecut altfel. Otto a sugerat să ia el pachetul de la mine. A venit la mătușa mea a doua zi la prânz, iar de atunci am început să ne dăm întâlniri. Făceam plimbări lungi, vorbeam despre lagăre și despre sentimentele noastre de pierdere și de singurătate. Odată mi-a spus că la începutul războiului, înainte de deportarea evreilor, a trăit la o fermă, alături de un grup de tineri, bărbați și femei, ca să învețe agricultură. Erau sioniști și voiau să meargă în Palestina, să devină fermieri și să construiască țara.

A pomenit întâmplător că Ruth și Mausi făcuseră parte din același grup.

— Ah, am spus, o știi pe Mausi?

— O știu foarte bine, mi-a răspuns. Era iubita mea la fermă și a fost cât pe ce să ne căsătorim.

Am fost surprinsă, neștiind dacă să fiu geloasă sau bucuroasă că acum era iubitul meu.

— Și de ce nu v-ați căsătorit?

— Din cauza tatei. A zis că numai peste cadavrul lui o să i se însoare unul dintre băieți cu fata unei femei din Bielsko-Biała, de la granița cu Polonia, adică o evreică din Est.

Capitolul 28
Mausi

Mausi și mama ei au rămas în Suedia și după încheierea perioadei de recuperare. Mai târziu s-au mutat în Scoția. Poate că Mausi a păstrat legătura cu Sean, medicul scoțian, nu știu. Dar acolo a întâlnit un domn evreu foarte de treabă, un *mohel* (cel care face circumciziile) pe nume Jack Grant, și s-a măritat cu el. Otto îi spunea în glumă Jack Spintecătorul. Bineînțeles, doar când nu erau ei de față.

Au locuit în Glasgow și au avut trei copii, o fiică și doi gemeni, un băiat și o fată. Mausi a fost o mamă și o soție exemplară. Mama sa a stat cu ei până când a murit, la o vârstă respectabilă.

Când Otto a fost la Londra în anii 1960, la un curs de vară pentru profesorii de engleză, l-au invitat să-i viziteze la Glasgow. L-au primit cu căldură și l-au dus să vadă atracțiile locale, precum căsuța lui Robert Burns (Mausi știa că și Otto scria poezii) și lacurile.

Odată, Otto a întrebat-o pe Mausi dacă mai pictează. Ea s-a înroșit puțin, a devenit evazivă, iar Jack s-a ridicat surprins.

— Ce să picteze? a întrebat.

— A, nimic, a dat Mausi din mână. E vorba de ceva din trecut.

Într-adevăr, de când se căsătoriseră, ea nu mai pictase, iar el nu-i văzuse niciodată lucrările. Pentru că soțul său avea atribuții religioase, ea simțea că nu s-ar fi cuvenit să picteze.

Dar pentru că secretul îi fusese dezvăluit, a urcat în pod și și-a adus de acolo colecția de tablouri. Nu numai că erau foarte bune și profesionist realizate, dar multe dintre ele reprezentau adevărate documente istorice.

Câțiva ani mai târziu, orașul Glasgow a onorat-o cu o mare expoziție și un catalog ce includea biografia ei. A fost un mare succes, iar Jack a fost extrem de mândru de soția lui talentată.

Timp de mulți ani au avut un apartament în Israel și îi vedeam destul de des. Câteodată ea venea singură și vorbeam ore în șir. Am ținut foarte mult la Mausi; era pragmatică, directă, curioasă și loială.

Copiii noștri îi cunoșteau trecutul, iar de fiecare dată când o vedeau repetau ce le spusesem: „Aceasta e femeia care ar fi putut să vă fie mamă”.

Capitolul 29
Teplice

La sfârșitul lunii iulie am regăsit-o pe Margit. Se întorsese la Praga și locuia împreună cu tatăl său, Elmer Barnai, care supraviețuise lagărelor de concentrare. Mama ei și sora, Helga, muriseră. Lui Barnai i s-a oferit un post de administrator al proprietăților nemțești din Teplice-Šanov, iar funcția includea un apartament, avantaj foarte important. Apartamentele erau atât de puține, încât era aproape imposibil să găsești unul liber. Pe cele abandonate de foștii locatari nemți puneau imediat mâna tot felul de indivizi. Bineînțeles, cele mai bune locuințe au fost înhățate de funcționari, iar celelalte au fost alocate prizonierilor întorși din război sau altor cetățeni care reveneau din străinătate în țara lor eliberată. S-a înființat un Minister pentru Locuințe, iar oamenii puteau să obțină un apartament numai dacă se înscriau în acest scop. Când bunica și cu mine am început să ne căutăm o locuință, nu mai era nimic disponibil.

Tatăl lui Margit m-a invitat să vin să stau cu ei la Teplice, unde noi, fetele, puteam merge la școală și am fi avut camera noastră. Am acceptat imediat. Bunica a fost mai sceptică, fiindcă nu-i cunoștea, dar domnul Barnai a venit în vizită și a convins-o

că voi fi pe mâini bune. El era dornic să vin fiindcă Margit declarase că se întoarce la școală numai dacă merg și eu. Se simțea prea bătrână ca să fie din nou școlăriță. Ea avea 17 ani, eu, 16. Așa că biata bunica și-a dat acordul. Știa că nu mai are niciun control asupra mea și că nu aveam șanse să primim un apartament pentru amândouă, așa încât se bucura că urma să merg din nou la școală.

Otto nu era prea fericit că nu aveam să mai locuiesc la Praga. Acum era student la literatură comparată, filozofie, engleză și spaniolă. În fiecare dimineață pleca la universitate împreună cu Honza, soțul lui Ruth. Honza, care atunci când închiseseră nemții universitățile cehe era pe cale să-și finalizeze studiile, urma acum un doctorat. În lipsă de altceva mai bun, Ruth le pregătea sendvișuri cu muștar. Otto primea o bursă modestă, pe care o împărțea în trei: o parte pentru mâncare, una pentru chirie și una pentru cultură. Cumpăra cărți și mergea la teatru cel puțin de două ori pe săptămână. Și începuse să scrie. Dar despre asta am aflat abia mai târziu.

În lunile imediat după întoarcerea noastră era încă destul de zvelt, iar dacă ar fi fost puțin mai înalt, ar fi fost chiar chipeș. La început, obrajii lui rotunzi nu mi s-au părut prea atrăgători, dar era atât de deștept și mi se părea atât de interesant și de distractiv, încât am renunțat la idealul meu de iubit înalt și suplu.

Când ne-am început relația, școlile erau încă în vacanță, iar în afară de alergatul pe la diverse birouri, după documente, eram amândoi liberi. Ne întâlneam des, uneori în oraș, de cele mai multe ori la el acasă. Nu a trecut mult până să devenim iubiți. Eram total lipsită de experiență; în afară de câteva săruturi, nu știam nimic despre sex. Dar Otto era atât de tandru,

încât m-am relaxat și am avut încredere în el. Când m-am întors la Manya, după ce făcusem pentru prima oară dragoste, eram sigură că toată lumea din tramvai îmi citea pe față că trecuseră două ore de când nu mai eram fată – devenisem femeie.
La mijlocul lui septembrie, Barnai a terminat pregătirile în apartamentul din Teplice și m-am mutat acolo cu Margit. Era complet mobilat cu lucrurile fostului chiriaș, un doctor; mai erau acolo chiar și instrumentele lui medicale. Ca majoritatea germanilor sudeți, fugise probabil în Germania imediat după terminarea războiului. Aveam acum cu Margit dormitorul nostru, cu balcon, pat dublu, alb, dulapuri albe și o masă albă pentru machiaj, cu sertare și oglindă. Ne simțeam ca niște prințese.

Teplice, o cunoscută stațiune balneoclimaterică după modelul orașului Karlovy Vary, era la acea vreme plin de refugiați. Veneau în principal din estul îndepărtat al Cehoslovaciei, care fusese anexat de Uniunea Sovietică. Refugiații au năvălit în orașele sudete golite de fosta populație germană și au preluat case, ferme și afaceri. Erau porecliți „căutători de aur”. Mai era și un enorm grup de oameni dislocați din alte țări care așteptau să se întoarcă acasă. Barnai a angajat o astfel de femeie ca menajeră. Ne făcea un minunat desert din tăiței cu lapte, dar s-a întors la scurt timp în România, țara ei natală. Am început apoi să ne cumpărăm mâncarea pentru prânz de la un hotel din apropiere.

Școala începuse deja, dar asta nu era o problemă. Toată țara era încă în haos, se reorganiza după șase ani de ocupație. Am fost înscrise în clasa a noua la liceul din Teplice și aveam colegi doar cu un an mai mici, iar directorul școlii aștepta de la noi să recuperăm anii pierduți. A trebuit să luăm lecții particulare de

latină cu un profesor ieșit la pensie, un domn de modă veche. Urma să ne completăm în următorii doi ani cunoștințele de fizică, matematică, geometrie, istorie, limbă cehă și literatură la nivel de gimnaziu.

Tribunalul l-a numit pe tata Barnai, cum i-am spus de atunci înainte, tutorele meu și, cum aveam două surse de venit, o pensie de stat pentru orfani și un ajutor de la comunitatea evreiască, nu eram o povară pentru el. Tatăl lui Margit era foarte strict în ce privește morala; se simțea responsabil pentru reputația noastră și trebuia să-i spunem oriunde mergeam. Dar nu îi ascultam întotdeauna instrucțiunile și-l mai păcăleam.

În primăvară a fost o petrecere mare cu muzică și dans, numită Majales, pentru toată școala. Tata Barnai ne-a însoțit, ca să ne supravegheze, dar a plecat mai devreme și ne-a indicat o oră de întoarcere. Când Margit și cu mine ne-am întors, după miezul nopții, ne aștepta la ușă – ne-a plesnit pe amândouă peste obraji cu o pereche de mănuși din piele. De ce a folosit mănușile, nu știu. Poate ca un simbol al mănușii aruncate drept provocare la duel? Imaginea lui tata Barnai în izmene și cu mănușile în mână ne-a făcut să chicotim și să râdem fără oprire, cu capetele înfundate în perne.

Apartamentul era bine mobilat și utilat; aveam covoare, cearșafuri și perdele, oale, tigăi și toate ustensilele de bucătărie necesare, iar Barnai ne aducea orice mai aveam nevoie de la casele nemțești pe care le administra. Ne-a adus și un gramofon cu multe discuri. Margit, care făcuse balet înainte de război, m-a învățat câțiva pași și dansam ore în șir în jurul mesei din sufragerie.

Nu aveam niciuna nimic de îmbrăcat, iar asta era o problemă. Magazinele erau aproape goale, iar puținele lucruri

care se găseau erau de calitate proastă și urâte. În plus, puteai să le cumperi numai pe bază de cupoane, ceea ce ar fi fost poate suficient pentru cineva care ar fi avut deja o garderobă plină și care ar fi avut nevoie doar să-și mai ia câte o haină din când în când. Dar nouă ne lipsea totul, de la lenjerie la ciorapi, ca să nu mai vorbim de rochii, articole din lână sau paltoane. Așa că am decis cu Margit să ni le coasem singure.

Am cumpărat o cutie cu vopsea albastră pentru textile, am înmuiat în cada cu apă albastră două cearșafuri, din care aveam destule în apartament, iar după ce s-au uscat am început să le decupăm. Mai întâi am tăiat o gaură rotundă în mijloc, pentru cap. Pe urmă am făcut două rânduri de cusături în unghi drept, pentru mâneci, iar apoi am tăiat ce a rămas. Totul de mână, bineînțeles, pentru că nu aveam mașină de cusut. Când am încercat să îmbrac așa-zisa rochie, nu mi-a intrat capul și a trebuit să lărgesc gaura. Dar ceea ce ne-a ieșit nu prea semăna a rochie, ci aducea mai degrabă cu un sac albastru. Așa că am adăugat o sfoară în jurul taliei, în loc de curea. Pe umeri am făcut mai multe încrețituri, iar la urmă am cusut un tiv de jur împrejur. Ne-am dus în ținuta asta la școală și, în mod ciudat, nimeni din clasă n-a comentat și nu a râs de rochiile noastre.

Margit și cu mine eram destul de populare printre băieții din clasele mai mari, pentru că, spre deosebire de fetele din clasa noastră, eram mai mature și fumam. În pauze stăteam cu ei pe hol, în spatele scării, și fumam. Într-o zi ne-a prins profesorul de serviciu și ne-a raportat directorului. Pedeapsa a fost aspră: am fost exmatriculate. Margit a râs, nu-i păsa, dar eu eram foarte amărâtă, în special din cauza bunicii. Ce avea să spună?

Îmi pierdusem șansa la educație din cauza unei încălcări stupide și mărunte a regulilor școlii?

Tata Barnai a încercat să-l convingă pe director să fie mai indulgent. S-a dovedit că profesorul care ne prinsese era antisemit. Noi două eram singurii elevi evrei din școală. Mai târziu am aflat că la ședința de consiliu a fost de neclintit, insistând să fim pedepsite. Cu toate acestea, pedeapsa a fost redusă la exmatriculare temporară. A doua zi m-am dus la școală după ore, să vorbesc cu domnul Weichet.

Weichet fusese profesorul lui Otto înainte de război, la Praga. Otto l-a întâlnit pe stradă la câteva zile după întoarcerea sa din Terezín, iar profesorul l-a convins să-și dea examenul de bacalaureat chiar în vara aceea. Otto era în clasa terminală când nemții le-au interzis evreilor să mai meargă la școală. Sfatul lui Weichet a fost bun, fiindcă Otto a luat examenul și s-a putut înscrie la universitate în anul școlar 1945-1946.

Otto știa că Weichet fusese transferat la Teplice și mi-a spus să-i transmit salutări din partea lui. Întâmplător, Weichet era dirigintele nostru, așa încât m-am gândit că ar putea interveni pentru mine și Margit.

L-am întâlnit pe hol, când nu era nimeni, și i-am spus cum am început să fumez în lagăre, fiindcă femeile spuneau că asta te face să nu mai simți prea tare foamea. Rezultatul a fost că bietul meu profesor a început să plângă. M-am simțit îngrozitor, vinovată că am folosit acest argument, chiar dacă era adevărat. Dar mi s-a părut nedrept din partea mea să-l fac să plângă și mi-a fost foarte rușine.

Chiar de a doua zi ni s-a permis să ne întoarcem la școală. L-au sunat pe tata Barnai ca să-l anunțe.

I-am scris lui Otto despre incident; ne scriam aproape zilnic.

Toate scrisorile lui începeau așa: *Fetița mea dulce*.

Praga 11.1.1945 (sic)

- *Fetița mea dulce, cum știu cât de grea e viața fără țigări, ciocolată și dragoste, ți le trimit pe primele două* in natura*. Din păcate, oficiul poștal nu livrează și dragoste, așa că trebuie să te mulțumești cu dragostea mea de la distanță.*

- *Otto*

M-a certat, mi-a spus că sunt un copil iresponsabil, imatur și că e dezamăgit de mine. Din acel moment mi-am luat studiile mai în serios, ca să-l îmbunez și să-i dovedesc că nu sunt proastă.

În anul petrecut la Teplice, m-am dus la Praga de două ori pentru câteva zile. Se stabilise că aveam să mă întorc definitiv la sfârșitul anului școlar și că aveam să-mi continui studiile acolo. Otto mi-a spus că nu poate să mă iubească de la distanță și practic m-a pus să aleg: ori el, ori Margit. Nu mi-a fost greu să mă decid, deși îmi părea rău că renunțam la confortul din Teplice.

Capitolul 30
Nunta

Am terminat împreună cu Margit clasa a noua la Teplice, iar eu am plecat, cu oarecare părere de rău, dar și nerăbdătoare să fiu din nou cu Otto. Plănuiam să continui liceul.

Unchiul Leo și mătușa Verica își schimbaseră apartamentul modern, cu trei camere din centrul orașului cu unul mai mic în Košíře, un cartier mai sărac al Pragăi. Se pregăteau să emigreze în America și promiseseră să-i lase locuința bunicii. Schimbul urma să fie finalizat după plecarea lor. Era o afacere convenabilă pentru ei, deși fusese făcută fără aprobarea Ministerului pentru Locuințe.

M-am înscris conștiincioasă la liceul de fete din apropiere, dar în scurt timp am căpătat așa o aversiune față de școală, încât am abandonat-o pur și simplu. În schimb, am decis să mă înscriu la o școală de arte aplicate. În copilărie obișnuiam să petrec multe ore desenând rochii pentru colecția mea de păpuși din hârtie, iar adulții din familie deciseseră că aveam un viitor în designul vestimentar, așa că m-am străduit să le împlinesc previziunea.

În sfârșit mă simțeam bine. Îmi plăcea să locuiesc cu bunica, care îmi gătea și avea grijă de mine. Pentru o vreme, am fost o

mică familie. Ne-am primit înapoi mobila de la prietena lui Lori și îmi plăcea sentimentul că am din nou o casă. Eu dormeam pe canapeaua din camera de zi, iar bunica, pe canapeaua din piele din bucătărie. Era cam înghesuială acolo, dar cum bunica era mărunțică, se descurca.

Dar curând am descoperit că apartamentul era infestat cu ploșnițe. Era neplăcut, însă nu era o problemă foarte mare, căci nu se comparau nici pe departe cu armatele de ploșnițe din Terezín. Ne-am mutat pentru câteva zile, până s-a făcut dezinsecția, dar asta ne-a ajutat doar pentru o vreme, căci ploșnițele infestaseră toată clădirea. Așa încât, nu peste multă vreme, am început să le găsim din nou prin paturile noastre. Înțepăturile mă mâncau și trebuia să mă scarpin, dar altfel nu mă deranja. Erau un inconvenient minor – ploșnițe, ha!

Plecam dimineața la școală, luând cu mine blocul de desen și culorile. La prânz îmi cumpăram de la cofetărie o felie de plăcintă sau o tartă. După-amiezile mi le petreceam cu Otto, iar seara luam tramvaiul spre casă. Mă simțeam liberă, viața era interesantă, iar Otto mă iubea. Mă necăjeam doar atunci când mă lua să ne întâlnim cu prietenii lui, deoarece mă simțeam complexată. Discutau filozofie, politică sau cărți noi și piese de teatru, iar eu eram printre ei ca o piesă de decor, drăguță, dar toantă. Nu puteam să mă alătur conversației și simțeam că până și Otto mă considera naivă și copilăroasă. Îmi amintesc cum a încercat să-mi explice ce e filozofia și cum am pretins că înțeleg, deși nu eram sigură de asta.

Starea de mulțumire a durat puțină vreme. Unchiul Leo și Verica nu au primit viza pentru America, așa încât aveau nevoie de apartamentul lor micuț. Pentru mine nu era o problemă – mi-am luat pur și simplu cele câteva lucruri și m-am

mutat cu Otto –, dar biata bunica nu avea unde să se ducă. Unchiul și mătușa s-au întors în locuință, iar ea a rămas în bucătărie, făcându-se și mai mică decât era, ca să nu o încurce pe mătușa Verica.

Încă mă duceam la Școala de Arte, dar plănuiam să ne căsătorim.

S-a întâmplat așa. Ne întorceam de undeva din centrul orașului și, cum așteptam în stația de tramvai, Otto mi-a spus pe un ton degajat:

— Te iubesc atât de mult, încât poate mă voi căsători cu tine.

Nu m-a întrebat dacă vreau să mă mărit cu el sau dacă aș vrea să fiu soția lui. Știa că asta ținea doar de decizia lui; nici nu-i trecea prin cap că aș fi putut să refuz.

M-am simțit onorată și în culmea fericirii.

Exista însă un obstacol major. Unul dintre numeroasele documente necesare pentru a obține permisul de căsătorie era un certificat de la recensământul populației din 1930. Populația Republicii putea atunci să aleagă una dintre cele trei naționalități: cehă, germană sau evreiască. Părinții mei, a căror limbă maternă era germana și urmaseră studiile în limba germană, se înscriseseră ca nemți. Eu aveam pe atunci doar șase luni, așa că naționalitatea lor a devenit și a mea, bineînțeles.

Acum, după război, eram nemțoaică, un dușman, și nu puteam să primesc permisul de căsătorie. Autoritățile cehe încă nu reușiseră să facă diferența între nemții adevărați și supraviețuitorii evrei vorbitori de limbă germană. Era posibil chiar să fiu deportată din Cehoslovacia în Germania.

Asta era cât pe ce să i se întâmple bunicii. La scurtă vreme după întoarcerea din Terezín, și-a văzut numele pe listele

afișate prin tot orașul, cu cetățenii nemți care urmau să fie expulzați. Era îngrijorată și speriată, dar când mi-a spus despre asta, eu am râs doar. Mi se părea foarte absurd, era cu siguranță o greșeală. M-am gândit că ar fi trebuit pur și simplu să ignore povestea. Dar mă înșelam. Bunica a încercat să obțină ca numele să îi fie scos de pe listă, însă toate eforturile ei au fost în zadar. Era atât de tulburată, încât a făcut ceva ce nu-i prea stătea în fire.

S-a dus la cabinetul prim-ministrului și a cerut o audiență. S-au uitat neîncrezători la femeia micuță cu pălărie neagră demodată, dar ea a insistat:

— Spuneți-i că vrea să vorbească cu el Katharina Polach.

Secretarul i-a zâmbit cu un aer superior, dar s-a conformat.

Prim-ministrul a ieșit din biroul său ca să o întâmpine. Înainte de război fusese parlamentar și-l cunoscuse bine pe bunicul. A fost de ajuns un singur telefon, iar numele bunicii a dispărut de pe listă.

Nu împlinisem 18 ani, iar potrivit legii eram încă minoră. Trebuia să obțin permisiunea tribunalului pentru a mă căsători. Cum tata Barnai era tutorele meu legal, a trebuit să mă duc la tribunalul din Teplice. În ziua stabilită, Barnai, Otto și cu mine ne-am prezentat la judecător, care a verificat mai întâi actele, apoi l-a întrebat pe Otto:

— Ce profesie aveți? Cât câștigați? Unde locuiți?

Răspunsurile au părut să-l satisfacă, dar pe urmă i-a trimis pe bărbați afară și a rămas doar cu mine. M-a măsurat cu atenție de sus până jos, probabil ca să se asigure că sunt destul de matură și normal dezvoltată. Apoi s-a aplecat spre mine, mi-a zâmbit liniștitor și m-a întrebat:

— Te forțează cineva să te căsătorești? Te măriți de bunăvoie? Ești sigură că vrei să fii soția acestui bărbat?

După ce i-am răspuns, mi-a explicat:

— Între timp, până împlinești 18 ani, poți să rămâi sub tutela domnului Barnai sau poate deveni soțul tău tutore în locul lui.

Nici nu am stat pe gânduri.

— Soțul meu va fi soțul meu, nu-mi va fi niciodată tutore.

Dar tot nu aveam încă permisul pentru căsătorie. Aveam certificatul de rezidență și un document care atesta că nu sunt căsătorită, o carte de identitate, dar nu puteam să depășesc obstacolul naționalității germane alese la recensământ de părinții mei. Am încercat să facem o nuntă evreiască tradițională. Rabinul-șef al Cehoslovaciei, Sicher, îl știa pe Otto de când se născuse, căci fusese profesorul mamei lui în orașul lor natal, Náchod, și îi oficiase ceremonia de bar mitzvah. Dar nici măcar el nu ne-a putut ajuta. Era obligat ca pentru o nuntă religioasă să ceară aceleași documente ca și biroul de stare civilă.

În cele din urmă am decis să apelez, ca ultimă soluție, la o viclenie. Mi-am pus haina țeapănă și largă pe care mi-o făcuse un croitor din pătura militară adusă de la Bergen-Belsen. (Oricum nu aveam altă haină.) Mă făcea să par mai rotundă. Și m-am așezat din nou la coadă la Ministerul de Interne. Funcționarul era un tânăr. M-am uitat drept în ochii lui și i-am spus:

— Trebuie să primesc un permis ca să mă căsătoresc de urgență. Sunt gravidă, iar iubitul meu e dispus să mă ia de nevastă. Dar dacă mai aștept, sunt sigură că o să dea bir cu fugiții.

A renunțat la mina oficială, a coborât vocea și a întrebat:

— E în regulă dacă-l primești săptămâna viitoare?

După câteva zile aveam în sfârșit documentul pentru care mă zbătusem atâtea luni.

Nunta a avut loc pe 21 mai 1947. La data aceea eram deja cu adevărat însărcinată. Mult mai târziu, Otto a recunoscut că fusese crucial pentru el să știe că pot avea copii. Simțise atât de acut pierderea întregii sale familii, încât lucrul cel mai important pentru el era să-și întemeieze o familie nouă. Eram neștiutoare, însă avusesem bănuielile mele când am văzut că nu își lua măsuri de precauție. Dar mă asigurase că încă nu-și recăpătase capacitatea de procreare, căci trecuse prea puțin timp de când se întorsese din lagăre. M-a convins ușor și l-am crezut; în ochii mei, el reprezenta autoritatea în orice privință.

Când Metek Blum, cel mai bun prieten al lui Otto de la Terezín, a auzit că sunt însărcinată, a fost foarte invidios. Nu a vrut să rămână mai prejos, iar rezultatul a fost că soția sa, Věra (Joklová, pe numele de fată), a născut-o pe fiica lor, Sonia, la șase săptămâni după primul nostru fiu, Peter Martin.

În timpul ocupației naziste, armata cehă fusese dizolvată. După război, toți bărbații, chiar și cei de 25 de ani, au fost înrolați pentru serviciul militar cu termen redus. Ca absolvent de liceu, Otto a fost trimis la un curs pentru ofițeri. Uriașele barăci militare se aflau în Praga, lângă apartamentul nostru din Vršovice. Otto și-a terminat cele șase luni de serviciu militar în mai 1947.

Cât a fost în armată, am stat în camera lui din apartamentul din Vršovice pe care-l împărțea cu Honza și Ruth. Erau două camere plus un spațiu micuț în spatele bucătăriei, unde locuia

sora lui Ruth, Ditinka. Ruth și Honza lipseau pe rând pentru lungi perioade; totuși, era prea puțină intimitate pentru cinci oameni. Speraserăm ca Otto să devină curând directorul fabricii tatălui său, ca să putem locui măcar într-o parte a vilei Kraus. În 1939, imediat după ce nemții ocupaseră Cehoslovacia, părinții lui Otto fuseseră obligați să-și vândă fabrica unui neamț, pe o sumă ridicolă, dar nu și-au primit niciodată banii, conturile evreilor fiind blocate. Noul proprietar german, pe nume Meyer, a permis familiei Kraus să rămână în vila lor până la deportare. Când Otto s-a întors, după război, a început lungul proces de recuperare a proprietății tatălui său. Era o procedură complicată. Autoritățile cehe nu se grăbeau să le restituie evreilor proprietățile; trăgeau de timp și cereau documente peste documente.

Pregătirile pentru nuntă nu au fost elaborate. Aveam costumul albastru al mamei, pe care mătușa Manya îl păstrase în timpul războiului și care a avut nevoie doar de câteva modificări. Mi-am luat o bluză albă și o pălărie asortată. Unul dintre puținii veri îndepărtați care îi mai rămăseseră lui Otto, din Vlašim, avea o fabrică de pantofi și ne-a dat pantofi albaștri fără să fim nevoiți să-i dăm la schimb cupoanele necesare. L-am rugat să-mi facă o pereche cu tocuri joase; nu voiam să par mai înaltă decât Otto.

Mătușa Vala, o rudă a lui Otto, a venit cu două zile mai devreme ca să gătească pentru cei invitați la masa festivă. Otto a reușit să cumpere niște carne de vită de pe piața neagră, iar mătușa Vala a adus ingredientele pentru câteva torturi. Timp de două zile înainte de nuntă am ajutat-o, deși nu știam să gătesc sau să coc. Înainte să frământ aluatul, mi-am scos inelul de pe deget, cum mă învățase Vala.

Era un inel vechi, un cerc gros din aur cu un topaz în mijloc, acolo unde inelul era mai lat. Bunica mi-l dăruise când am împlinit 12 ani. Îl avea și ea de la bunica ei. Înainte să fim trimiși în ghetou, o rugasem pe Zdenka să mi-l păstreze. După război, primul lucru pe care l-a făcut Zdenka a fost să-și scoată inelul de pe deget și să mi-l înapoieze.

Dar după ce am terminat de pregătit torturile și am curățat bucătăria, n-am mai găsit inelul. Mătușa Vala, Otto și cu mine am căutat peste tot; am răscolit până și prin gunoi. Nimic. Ne-am gândit că o fi ajuns cumva într-unul din torturi.

A doua zi dimineață am luat un taxi spre palatul Clam-Gallas, unde se oficiau căsătoriile civile. O scară largă dădea spre primul etaj, iar în capul ei erau mirii și miresele cu familiile lor. Fiecare ceremonie dura 15-20 de minute. Totul mergea ca pe bandă rulantă.

Pe scări erau numeroși invitați, mulți dintre ei în uniformă, ofițeri de la cursul lui Otto. Paťa, unul dintre vechii lui prieteni, a declamat filozofic, cu patos teatral adecvat situației, în timp ce noi coboram scările, proaspăt căsătoriți:

— De acum înainte, veți fi și mai singuri decât erați înainte.

Am făcut masa festivă acasă. Printre oaspeții noștri s-au aflat, desigur, Metek și Věra, mătușile Lori și Manya, bunica, Eva și Hanka Kraus, verișoarele lui Otto, mătușa Vala, Margit și tata Barnai. S-au tăiat torturile și toți au fost avertizați să mestece cu grijă, pentru că inelul meu de aur se află în una dintre felii. Dar nu s-a aflat în nicio felie. A dispărut în mod misterios și n-a mai fost găsit niciodată.

Otto m-a consolat:

— Vechiul inel era simbolul fecioriei tale. Acum ai unul nou, de femeie măritată.

După-amiază am primit un bilet care ne anunța că vom primi un telefon din America. Unchiul Otto Strass, fratele mamei lui Otto, voia să ne felicite. În mod ciudat, și pe soția lui o chema tot Dita. Nu era niciun telefon în apartamentul din Vršovice, așa că apelul urma să fie primit la fabrica Kraus. În acele vremuri, apelurile internaționale erau o raritate și trebuiau să fie preluate de centrala telefonică pentru convorbiri internaționale.

După ce a plecat și ultimul oaspete, am spălat vasele, am pus la locul lor scaunele și masa, am măturat covorul și am dus gunoiul. Pe urmă ne-am îmbrăcat bine, pentru că în birou avea să fie frig, și ne-am dus să așteptăm apelul unchiului Otto. Era foarte entuziasmantă ideea că vom vorbi la o distanță atât de mare, cu cineva tocmai din America.

Telefonul fusese anunțat pentru ora opt seara. Dar timpul a trecut, s-a făcut nouă, apoi zece, iar telefonul n-a sunat. Stăteam pe scaunele inconfortabile din birou și tremuram. Nu puteam să mergem pur și simplu acasă și să-l lăsăm baltă pe unchiul Otto. În cele din urmă, a sunat la două dimineața. Convorbirea a decurs așa:

— Salut, tu ești, Otto?

— Salut, salut, Otto! Da, Otto și Dita la telefon.

— Felicitări pentru nuntă! Vă dorim multă fericire.

— Mulțumim. Ce mai faci, unchiule Otto? Dar mătușa Dita?

— Suntem bine. Fetele vor și ele să vă felicite.

O voce subțire de fată a spus ceva neinteligibil, cu accent american. După o vreme, o altă voce subțire a spus și ea câteva vorbe. Unchiul Otto a continuat:

— De ce nu veniți în America? Lăsați totul, luați-vă periuța de dinți și veniți în America.

— Mulțumim, unchiule Otto, dar am vrea să rămânem în Praga. Aici e casa noastră.

— Bine. Atunci la revedere! Și să ne scrieți. O să vă trimit din nou un pachet, cât de curând.

Așa ne-am petrecut noaptea nunții.

Capitolul 31
Fabrica Kraus

În vara anului 1947, Otto a fost numit în sfârșit directorul fabricii părinților săi, fără a avea și drept de proprietate asupra ei. Asta ne-a permis să ne mutăm în vilă. Administratorul Meyer fusese expulzat odată cu toți nemții din Cehoslovacia, iar statul a numit o administratoare a fabricii. Cei mai mulți dintre angajați lucrau acolo încă de când fabrica aparținea familiei Kraus. Vila era folosită ca spațiu pentru birouri.

Am transformat două dintre camerele comunicante în noua noastră casă și ne-am mutat acolo. Aveam o bucătărie imensă, cu o mașină de gătit pe cărbuni demodată, dinainte de război, când familia avea o bucătăreasă. Acum nu mai era deloc practică; a trebuit s-o demontăm și să cumpărăm una electrică. Spațiul mic din spatele bucătăriei, unde pe vremuri dormea bucătăreasa, a devenit biroul lui Otto. Avea acolo o masă, un scaun și o lampă, și putea să scrie în liniște. Prima lui carte a fost *Země bez Boha – Pământ fără Dumnezeu*. A avut mare succes, iar Otto era considerat un tânăr autor promițător.

A fost acceptat în cercul tinerilor literați cehi. Datorită poetului Kamil Bednář, care lucra pentru Václav Petr, editorul primului său roman, Otto i-a cunoscut pe Zdeněk Urbánek,

Karel Nový, Bohuslav Březovský (soția lui, doctorița Březovská, era pediatra noastră de la clinica pentru copii), Ivan Diviš, Jiří Kolář și alții. Se întâlneau într-o cramă de pe Malostranské náměstí, discutau sau citeau din ultimele lor scrieri și beau vin. Otto nu era băutor de vin, ar fi preferat o cafea, dar discuțiile acelea erau cumva inspiratoare. Am mers odată cu el acolo – am stat ca un obiect de decor, i-am ascultat și m-am simțit privilegiată să mă aflu în compania unor genii.

Ivan Diviš ne-a devenit prieten apropiat. Venea adesea să-l viziteze pe Otto în locuința noastră înghesuită și purtau îndelungi discuții filozofice. Odată, când am mers să-l luăm din apartamentul părinților, cu care locuia, mama lui Ivan i-a spus lui Otto:

— Mă bucur că iese cu tine! Când e cu tine, nu bea.

Când s-a întors din lagăre, Otto nu mai avea familie apropiată. Tatăl lui murise în camerele de gazare de la Auschwitz. Fratele său, Harry, fusese împușcat pe când încerca să evadeze în timpul evacuării lagărului în care se afla, iar Marie, mama lui Otto, murise după eliberare, într-un spital german, la fel ca mama mea. Sora lui Marie, Ella, trăia la Londra, iar fratele ei, Otto Strass, în America.

Dar mai trăia verișoara mamei lui, mătușa Vala, în orășelul Náchod, iar ea, soțul ei, unchiul Véna, și copiii lor Věra și Pavel, poreclit Papen, erau acum rudele cele mai apropiate și iubitoare ale lui Otto. Înainte să ne căsătorim, m-a dus la Náchod să mă prezinte și să primească aprobarea pentru alegerea lui. Se pare că am trecut testul.

Îi vizitam des, iar în una dintre vizite am cumpărat din Náchod două duzini de conserve cu carne de cal. Mâncarea se

găsea în continuare foarte greu, iar de cele mai multe ori se dădea doar pe cartelă. Carnea de cal era în general disprețuită, considerată bună numai pentru cei mai săraci dintre săraci, însă gulașul din carne de cal la conservă din Náchod putea fi cumpărat fără cartelă.

Papen studiase farmacia la Praga. Unchiul Véna avusese o farmacie lângă piața principală din Náchod și își dorise ca fiul lui să o preia într-o zi. Papen a studiat fără prea mare entuziasm și a devenit farmacist, dar n-a lucrat niciodată într-o farmacie. Cânta la trompetă, avea o trupă de jazz și devenise destul de faimos.

El și iubita lui Milena veneau des în vizită la noi. Lui Papen îi plăcea mult mâncarea, iar fața lui frumoasă era mereu roșie și lucioasă, de parcă trupul lui dolofan ar fi secretat grăsime. Atunci Otto îmi spunea:

— Du-te în cămară și măcelărește un cal.

Și pregăteam o masă minunată cu gulaș din carne de cal și cartofi.

Papen a murit pe scenă, potrivit pentru profesia lui. Și-a ridicat brațele, cu bagheta în mână, a căzut și a murit. Ce păcat! Era încă tânăr – avea doar 52 de ani.

La vilă mă simțeam ca o regină. Aveam un soț faimos, două camere confortabile, o grădină mică în spate, o bucătărie mare și o mașină, o Praga veche de dinainte de război, pătrățoasă. În 1939, chiar înainte ca Hitler să ocupe Cehoslovacia, părinții lui Otto făcuseră pregătiri ca să emigreze în Anglia. Au trimis înainte un cufăr mare cu haine pentru toată familia, inclusiv blănuri și lenjerie de pat. Cufărul a rămas în toți anii războiului într-unul din depourile feroviare din Londra, neatins de

bombardamentele intense. Acum mătușa Ella îl trimisese înapoi la Praga. Ce minunat! Aveam dintr-odată pături, cearșafuri, prosoape, halate de baie, pe scurt, tot ce ne trebuia.

Problema noastră era bunica. Nu avea unde să stea. Încă locuia cu unchiul Leo și cu Verica. Plecarea acestora în America fusese amânată și erau înghesuiți cu toții în apartamentul din Košíře. Criza de locuințe devenise chiar mai rea decât în primele zile de după război. Trebuia să te înscrii pe o listă de așteptare la Ministerul pentru Locuințe și dura ani până să primești o locuință liberă, care de multe ori se dovedea a fi insalubră.

După multe căutări, Otto a descoperit o cameră de închiriat la mansarda unei case vechi, nu departe de noi. Doamna Adamová, proprietara, era dispusă să i-o închirieze bunicii. Nu era un loc confortabil, intrarea se făcea prin curtea din spate, treptele erau alunecoase, încălzirea, insuficientă. Dar nu exista o soluție mai bună. Doamna Adamová era o femeie bună și s-a înțeles bine cu bunica mea, care era foarte modestă și se adapta ușor.

Bebelușul trebuia să se nască în decembrie, de Crăciun. Dar au trecut și ziua de 24, și cea de 25, iar durerile nașterii au început abia pe 27. Era ger, iar Otto a ieșit de câteva ori în timpul nopții să ambaleze motorul mașinii, temându-se că nu va porni în momentul în care trebuia să ne grăbim spre spital. Vehiculul solid, dar urât stătuse pe butuci, în garajul fabricii, pe toată durata războiului. Nu se găsea benzină pentru mașini particulare, ca să nu mai zic de cauciucuri sau de piese de rezervă, așa că administratorul german Meyer nu putuse să-l folosească. Când Otto a fost numit directorul fabricii, a găsit mașina prăfuită, dar în stare de funcționare. A cumpărat de pe

piața neagră patru cauciucuri la mâna a doua, căci nu se găseau cauciucuri noi, care erau obiecte de lux. Dar nu a găsit și unul de rezervă. Totuși, erau atât de puține mașini în acea vreme, încât mă simțeam mândră și privilegiată să fiu văzută în mașina cu șase locuri.

Pe 28 decembrie, dimineața devreme, a sosit timpul să mergem la spital. Prietenul cel mai bun al lui Otto, Metek, care era puțin cam snob, a fost de părere că Otto nu poate permite ca soția lui să nască într-un spital public; trebuia să fie un sanatoriu particular.

Am îndurat multe ore o durere imensă, dar totul a decurs normal, dat fiind că era primul copil, și nici măcar n-am avut nevoie de copci. Bebelușul cântărea 3,15 kilograme. Otto și bunica au ajuns și ei la scurt timp și ne-am bucurat foarte tare. Singurul moment de tristețe a fost când Otto mi-a spus că, în timp ce dădea cu spatele, îl călcase cu mașina pe cățelușul nostru, Lump, un ciobănesc german.

În acele zile, o mamă stătea în spital trei sau patru zile după naștere. Dar a doua zi am făcut febră și s-a dovedit că aveam un furuncul la sânul drept, iar alăptatul devenise extrem de dureros. M-au tratat cu noua mare descoperire, penicilina. Mi se făceau injecții cu penicilină zi și noapte, o dată la trei ore.

O săptămână mai târziu eram „vindecată” și am putut să mă duc acasă cu bebelușul. Ne gândiserăm la un nume cu mult timp înainte de naștere, neștiind, bineînțeles, dacă va fi băiat sau fată. Dacă ar fi fost fată, am fi numit-o cu siguranță Michaela. Însă era băiat, așa încât i-am zis Peter Martin, după cei doi băieți adorabili ai lui Viktor Fischl. Viktor era fratele prietenului apropiat al lui Otto, Paťa.

Dar furunculul a reapărut și era extrem de dureros. Otto m-a dus urgent la un medic generalist de pe strada noastră, o cunoștință veche a familiei Kraus. M-a operat imediat. Sânul drept era atins și nu mai producea lapte. Doctorul mi-a spus că nu-mi voi putea alăpta viitorii copii mai mult de câteva săptămâni.

După nașterea lui Peter Martin, nu știu cine era mai fericită, eu sau bunica. Venea în fiecare zi, îl răsfăța pe copil, îi cânta și l-ar fi ținut în brațe tot timpul, dacă nu i-am fi interzis. Era vremea regulilor stricte, toți urmau sfaturile doctorului Spock. Bebelușii erau hrăniți o dată la trei ore, pe ceas, nu când plângeau. Otto spunea că bunica e de modă veche și că e mai bine să îl ascultăm pe pediatru. Doctorul susținea că e bine ca bebelușii să plângă, deoarece îi ajută să-și dezvolte plămânii.

Apropo, doctorul nostru era Epstein, profesor de pediatrie, iar înainte de război, unul dintre studenții lui fusese doctorul Mengele.

Otto a decis ca fiul nostru să nu fie circumcis. Nu voia să-l marcheze drept evreu pentru tot restul vieții. La Auschwitz fusese martor la o scenă înspăimântătoare, când frizerul lagărului i-a tăiat unuia dintre prizonieri prepuțul, „ca să-l facă evreu”. Otto însuși nu fusese circumcis, pentru că se născuse prematur. Părinții lui amânaseră procedura până avea să mai ia în greutate, dar pe urmă l-au lăsat așa. Pentru un evreu din Praga era un detaliu lipsit de importanță. Dar la Auschwitz ar fi putut să devină următoarea victimă a frizerului cu briciul tocit.

Peter era un bebeluș foarte drăguț, iar eu eram o mamă tare mândră. Eram încântată și de faptul că-l făcusem atât de tânără, și plănuiam cum voi dansa cu el când va mai crește. Eram tânără, dar și prostuță și lipsită de experiență.

Într-o zi m-am dus s-o vizitez pe Ruth, fosta noastră colegă de apartament, ca să mă laud cu fiul meu. Nu era mult de mers. L-am îmbrăcat bine, l-am pus în cărucior și l-am acoperit cu păturica lui pufoasă, apoi am pornit-o pe străzi prin frigul iernii. Când m-am întors, după o oră, Otto și bunica erau în stradă, uitându-se îngrijorați în toate părțile după mine. Probabil că nu le spusesem unde mă duc, gândindu-mă că nu m-ar fi lăsat. Ce mustruluială am primit! „Cum ai putut să faci așa ceva, ai scos copilul în ger, l-ai pus în pericol, ar fi putut să facă pneumonie, ești iresponsabilă!” Într-adevăr, m-am simțit vinovată, deși am protestat vehement, spunând că sunt destul de matură ca să știu ce fac și că ar trebui să aibă încredere în mine.

Acum aveam o viață destul de liniștită. Otto muncea din greu la conducerea fabricii, făcând eforturi să obțină comenzi pentru lenjerii de damă și cămăși de noapte. Îl cita pe tatăl lui, care-și descria produsele ca fiind „haine de lucru pentru un anumit tip de femeie”. Materia primă era greu de găsit, așa încât trebuia să-i mituiască pe șefii fabricilor de textile pentru a face rost de ea. Prietenul nostru Metek a acceptat oferta lui Otto de a deveni responsabil cu achizițiile la fabrica Kraus. Era un vrăjitor în munca sa. I se restituise și lui distileria tatălui său, așa încât avea acces la un număr nelimitat de sticle de brandy sau de whisky. Niciun oficial de la Ministerul Comerțului nu refuza vreodată un asemenea cadou. Și astfel, țesăturile de șifon, mătase și dantelă apăreau cu regularitate.

Încercam să țin gospodăria cu ajutorul bunicii. În fiecare săptămână îl duceam pe Peter la clinică, unde doctorița Březovská îl examina și îi nota progresele. După-amiaza îi vizitam adesea pe Metek, pe soția sa Vera și bebelușul lor Sonia,

sau veneau ei la noi. Mai erau și alți prieteni și, bineînțeles, vărul Papen cu iubita lui Milena. Unul dintre foștii tovarăși din lagăr ai lui Otto, Zdeněk Eliáš (pe numele adevărat Eckstein), stătea cu Peter și-l distra ore în șir. Era emoționant să-i vezi pe cei doi, un tânăr de 24 de ani și un bebeluș, chicotind împreună.

A venit să ne vadă și un alt prieten, poetul Josef Hiršál. Dar voia de fapt să se uite la lenjeria intimă. Seara, după ce au plecat muncitoarele, Otto l-a dus la fabrică. Când Hiršál a văzut grămada de chiloței de pe masa de ambalat, a strâns un braț din ei la piept, apoi i-a aruncat în aer și, în timp ce îi cădeau în cap, jubila: „Atât de multe femei, atât de multe femei…”.

Uneori, Otto îi dădea lui Metek câteva articole de lenjerie. Unii birocrați le preferau în loc de whisky. Asta mă făcea teribil de invidioasă. De ce să primească nevestele oficialităților cămăși de noapte noi, iar eu nimic? Eu încă nu prea aveam ce să port, iar ei le dădeau unor oameni care sigur aveau mai multe decât mine, și mie nu-mi rămânea nimic. Chiar și Metek îmi lua apărarea când ne certam, dar Otto insista că afacerea are prioritate. Nu era vorba de zgârcenie. Ministerul Comerțului aloca toate valurile de material, iar fabrica era obligată să producă un număr fix de articole din fiecare val. Numai datorită doamnei Šandová, o croitoreasă talentată, ieșea câte unul sau două articole în plus la fiecare val.

Îmi amintesc cât de mult m-a durut când verișoara lui Otto, Eva Kraus, s-a măritat, iar eu, cu sarcina deja avansată, am venit la nuntă în singura rochie de gravidă pe care o aveam. Era neagră cu guler alb, iar Eva mi-a spus:

— Măcar la nunta mea ai fi putut veni într-o rochie mai bună.

O doamnă pe nume Maternová fusese desemnată de stat drept administratoare a fabricii Kraus atunci când „arianizatorul”[1] neamț fusese închis după război. Biroul ei se afla, bineînțeles, în cea mai bună cameră din vilă, în vreme ce contabilul și două secretare le ocupau pe celelalte. Doamna Maternová era o femeie scundă, îndesată, de vârstă mijlocie, cu părul blond mereu coafat (soțul ei avea un salon de coafură pe Václavské náměstí) și aranjată, cu mai multe inele pe degetele grăsuțe.

Când Otto a ajuns director, n-a concediat-o pe doamna Maternová. Simțea că nu avea suficientă experiență pentru a conduce afacerea singur. S-a gândit că ar putea să se bazeze pe ea. Ce greșeală!

Maternová condusese fabrica timp de aproape doi ani. Era o femeie ambițioasă, vicleană și falsă, și era mână în mână cu doi dintre muncitori, croitoreasa și șeful de la distribuție. Înainte, surplusul de articole pe care Metek îl folosea acum drept mită era vândut de doamna Maternová, care împărțea profitul cu cei doi complici ai săi.

Bineînțeles, doamna Maternová n-a fost fericită că Otto i-a devenit șef. Se prefăcea că e cooperantă, îi arăta registrele și-l lăsa să ia decizii, dar pe la spate făcea tot posibilul să-i submineze autoritatea. În naivitatea noastră, Otto și cu mine am fost destul de prietenoși cu ea, până la lovitura de stat comunistă din februarie 1948.

1. Naziștii îi numeau arieni pe toți cei care nu erau evrei. Când îi expropriau pe evrei, numeau acest proces *Arisierung* („arianizare”), iar acei non-evrei care erau puși să conducă afacerile evreiești erau numiți *Arisatoren* („arianizatori”).

Capitolul 32
O nouă realitate politică

La trei ani după război, comuniștii au pus la cale o lovitură de stat la Praga și au preluat puterea. Au chemat o mulțime de muncitori în Piața Staroměstské, sub pretextul susținerii sindicatelor, apoi s-au dus la președintele Beneš și au pretins că oamenii îi cer demisia. Stratagema a funcționat, iar comuniștii au ajuns la putere.

Dintr-odată, atitudinile s-au schimbat complet. O atmosferă de teamă a pus stăpânire pe viețile tuturor. Foștii funcționari mărunți au devenit șefi atotputernici.

Oamenii, în special „capitaliștii”, erau chemați la interogatorii; în fiecare clădire erau desemnați informatori care raportau tot ce auzeau de la locatari. Au fost chiar și cazuri când foste personalități publice au dispărut fără urmă. Peste tot atârnau drapele roșii cu slogane prosovietice. Dacă voiai să-ți păstrezi slujba sau să-ți trimiți copiii la studii, trebuia să devii membru de partid. Noile „Comitete Naționale” eliberau certificate de „Cetățean Loial”, în lipsa cărora nu puteai obține un loc de muncă. Toate întreprinderile private și marile afaceri au fost expropriate. Asta se numea „naționalizare”.

Fabrica Kraus a fost una dintre ele.

La câteva zile după puciul comunist, doamna Maternová l-a chemat pe Otto în biroul ei și, în prezența personalului, cu un zâmbet triumfător, i-a înmânat un plic. Era un *dekret*, un document prin care se declara că din acea zi Otto Kraus nu mai era directorul Fabricii de Lenjerie pentru Femei Kraus și nu mai avea niciun fel de autoritate. Fabrica intra în proprietatea statului. Nu i se mai permitea niciun contact cu angajații, nici direct, nici prin telefon. De asemenea, era obligat să părăsească imediat locul, să predea cheile și nu avea voie să ia nimic din fabrică sau din birou. (Doamna Maternová nu mi-a permis nici măcar să-mi iau mașina de cusut, deși îmi aparținea și fusese dusă în fabrică doar temporar. A insistat că tot ce se afla în fabrică aparținea acum statului. M-am bucurat când am aflat ulterior că soțul a divorțat de ea.)

De fapt, fabrica Kraus n-ar fi trebuit să fie „naționalizată”, cel puțin nu la început. Într-o primă etapă, doar fabricile cu cel puțin 50 de angajați au fost expropriate. Guvernul avea să naționalizeze mai târziu și afacerile mici. La acea vreme, doar 49 de salariați, incluzându-i pe doamna Maternová și pe angajații de la birouri, erau înregistrați în actele fabricii Kraus. Dar Maternová a falsificat cifrele și astfel și-a atins scopul de a fi din nou directoare.

Dar ceea ce doamna Maternová n-a fost în stare să obțină, deși a încercat din greu și cu tenacitate, a fost să ne scoată din casă. Trebuia să așteptăm să ni se aloce un alt apartament, dar nu era niciunul disponibil. În timpul războiului nu se construise nimic. Multe cupluri proaspăt căsătorite erau nevoite să locuiască în apartamentele înghesuite ale părinților, amânând nașterea copiilor. Nepoții deveniți adulți se mutau cu bunicii, astfel încât, atunci când aceștia mureau, să aibă dreptul la

apartamentul lor. Familiile care ocupau mai multe camere decât le era permis trebuiau ori să își ia chiriași, ori să se mute într-un apartament mai mic. Totul era înregistrat, nimic nu scăpa ochiului vigilent al Fratelui celui Mare, iar informatori benevoli erau peste tot, potrivit unei lungi tradiții a cehilor.

Maternová și-a folosit toate contactele din Partidul Comunist ca să ne evacueze, dar pur și simplu nu se găsea încă nimic liber. Devenise plină de ură și ne hărțuia în permanență. Îi punea pe angajați să ne spioneze și să-i raporteze orice mișcare a noastră. Îi spuneau cine vine la noi în vizită, cât stă, când ieșim și când ne întoarcem. Ne-a oprit curentul la sfârșit de săptămână, când birourile se închideau, lăsându-ne fără lumină, încălzire și apă caldă, deși bebelușul nostru avea doar câteva săptămâni.

La sfârșitul lui februarie, niște spărgători au intrat într-o seară în depozitul fabricii și au furat o cantitate mare de țesături. Clădirea fabricii se afla în spatele vilei noastre, iar geamul dormitorului dădea în direcția ei.

Am fost acuzați că am permis să aibă loc spargerea, dacă nu cumva am și aranjat-o. Mai fusese o încercare de furt în vara trecută, când Otto era încă directorul fabricii, dar atunci el auzise zgomotul prin fereastra deschisă, iar după ce a strigat la ei, spărgătorii au fugit. Maternová a susținut că sigur îi auziserăm și acum pe spărgători, la fel ca data trecută, dar n-am sunat la poliție fiindcă fabrica nu mai era a noastră. Însă acum era iarnă, ferestrele erau închise, iar noi nu am auzit nimic.

Degeaba am protestat – Otto a fost chemat în fața instanței. Niciun avocat nu a îndrăznit să-l apere, căci era un capitalist opresor al clasei muncitoare. A apărut singur înaintea

judecătorului, iar când a început să vorbească, acesta i-a închis gura: „Nu vorbesc cu capitaliști ca tine”. Din fericire, nu erau suficiente dovezi, iar cazul a fost închis.

Dar ca să poți avea un loc de muncă, acum trebuia să prezinți un document numit „Declarație de Loialitate față de Stat”. Aceste documente erau eliberate de filiala locală a Partidului Comunist. Nu era nicio șansă ca Otto, „colaboratorul hoților”, să primească un astfel de document.

Vara mea Jenka ne-a venit în ajutor.

Jenka era vara mea de-a doua. Era cu câțiva ani mai mare decât mine și era căsătorită cu Ivan, un funcționar care era membru de partid. Și ea era înscrisă în partid și credea cu tărie în doctrina justiției sociale. Locuiau nu departe de noi și ne plimbam adesea împreună cu bebelușii în cărucior.

Datorită contactelor soțului ei, Otto urma să primească indispensabilul certificat de loialitate față de stat. Ivan mi-a spus să mă duc eu să iau documentul în locul lui Otto. A fost o scenă ca-n filme. M-a instruit cum să mă îmbrac, să nu mă machiez și să nu scot niciun cuvânt, doar să-mi spun numele și să aștept. Eram speriată de moarte. Am așteptat tăcută la ușa oficiului întunecat în care niște bărbați cu fețe încruntate stăteau la birourile lor. Niciunul nu mi-a spus nimic. După o vreme, care mi s-a părut o eternitate, unul dintre ei mi-a făcut semn cu degetul să mă apropii. Mi-a dat o bucată mică de hârtie și am plecat în grabă, sperând să nu mă intercepteze nimeni. Pe document erau tipărite următoarele cuvinte:

Certificat

Comisia pentru Securitate Internă și Națională

Certificăm prin prezenta că domnul Otto Kraus (data nașterii, adresa, cetățean ceh) este, conform mărturiei chiriașilor și a Consiliului Muncitorilor, loial Națiunii și Statului.
Semnat: Secretarul pentru Securitate Națională

*

Cum Otto era un autor publicat și avea mulți prieteni buni în lumea literară, a fost acceptat la Ministerul Culturii ca referent literar pentru cărțile în limba engleză. Orice carte publicată în Republică trebuia mai întâi aprobată de *aparatcici*, cenzorii partidului. Lui Otto îi plăcea slujba sa, care consta în a citi cărțile nou-apărute în engleză și a scrie recomandări pentru traducere. Ceea ce-l supăra însă era că recomandările îi erau adesea respinse, pe motiv că nu erau „corecte politic". Scriitori de renume internațional erau etichetați ca fiind de dreapta, imperialiști, antisocialiști sau contrarevoluționari. Otto era mândru să fie singurul, în cel mai „roșu" dintre ministere, care nu făcea parte din Partidul Comunist.

Jenka nu numai că a fost decisivă în obținerea acestui atât de necesar document pentru Otto, dar a găsit și o soluție la problema noastră locativă. În clădirea cu multe etaje unde stătea, la parter se afla o mică *garçonnière* – un apartament de burlac –, ocupată de o doamnă doctor nemăritată. Cum aceasta avea și o cameră la spitalul unde lucra, nu avea de fapt voie să păstreze garsoniera. Jenka a reușit s-o determine să se mute, iar locuința ne-a fost dată nouă.

Garsoniera consta dintr-o cameră de vreo 16 metri pătrați și o baie micuță, cu toaletă, chiuvetă și cadă. După ce ne-am adus patul dublu, un dulap, o masă, două scaune și pătuțul copilului,

abia mai era loc să te miști. Într-un colț al camerei era o nișă de vreo cincizeci de centimetri, în care se aflau o chiuvetă și un aragaz cu două ochiuri, deasupra căruia atârna un bufet pentru ustensilele de gătit și alimente. Nu ne permiteam să refuzăm locuința aceasta.

Într-o dimineață, Jana, soția lui Paťa, a venit în micuța noastră garsonieră cu două sacoșe mari. Hotărâse să facem gem. În 1948, la trei ani după încheierea războiului, fructele și legumele încă erau greu de găsit, dar ea reușise să cumpere câteva kilograme de mere. Curățatul și tăiatul lor ne-au luat trei ore, dar ne-am simțit bine vorbind și râzând împreună. Am pus merele la fiert cu mult zahăr, iar în timpul acesta ne-am jucat cu bebelușul meu de șase luni, Peter.

Când gemul a fost gata, l-am turnat în două oale mari din ceramică pe care le primisem drept moștenire. Le-am dus la geam, să se răcească, dar pe la jumătatea drumului oalele s-au crăpat de la fierbințeală și le-au căzut fundurile, iar gemul fierbinte a ajuns pe covor, formând două movile aburinde și un lac pe care covorașul a început încet să-l absoarbă. Vârful grămezii l-am mai putut aduna, dar cea mai mare parte din gemul nostru a pătruns în covor. Ne-am pus în genunchi și am început să îl curățăm, încercând să-l salvăm, căci era singurul nostru covor.

Spre seară ne-am dat bătute. Zahărul se întărise, iar covorul devenise ca o tablă, imposibil de rulat. Dar a existat și o consolare, căci de atunci încolo, de fiecare dată când venea cineva pe la noi, spunea: „Mmm, ce parfum minunat de mere”.

*

În acea perioadă, o parte dintre prietenii noștri se pregăteau să plece în recent înființatul stat Israel. Unii, precum Ruth Bondy, plecaseră deja; soțul ei, Honza, avea să o urmeze și el curând. Asta ne-a dat ocazia să facem schimb de locuințe. Noi aveam să ne mutăm în apartamentul din Vršovice, iar Honza, în garsoniera noastră. Fiind doi adulți cu un copil, aveam dreptul la două camere, și voiam s-o luăm la noi și pe bunica. Dar nu trebuia să știe nimeni că Honza plănuia să emigreze.

Schimbul s-a făcut cu ajutorul unui prieten comun, care fusese tovarăș de lagăr atât cu Otto, cât și cu Honza, și care, fiind membru al Partidului Comunist, avea ceva relații.

Am reușit în sfârșit să o luăm pe bunica să locuiască cu noi, iar ea era fericită că putea să stea cu micul Peter cât era ziua de lungă. Era foarte discretă, nu intervenea niciodată în treburile noastre și nu ne critica, deși cred că ar fi avut destule motive să o facă, deoarece eram tânără, nu aveam nici măcar 20 de ani, eram aiurită și nepricepută. Peter avea deja un an. Îl ținea în poală, îi cânta cu vocea ei tremurătoare și-l lăsa să-i pună pe nas, una peste alta, cele trei perechi de ochelari ale ei.

Dar fericirea n-a ținut mult. Honza a plecat în Israel, la fel și prietenii noștri cei mai buni, Metek și Věra Blum. Regimul devenea din ce în ce mai opresiv; pleca oricine putea. Era o atmosferă febrilă; oamenii simțeau că emigrarea nu avea să mai fie permisă multă vreme.

Otto a decis că trebuie să plecăm. Știa că, atâta vreme cât lucra la Ministerul „roșu”, nu avea să primească permisul de plecare, așa că și-a dat demisia. Comunitatea Evreiască i-a oferit o slujbă și a acceptat-o bucuros. La mulți ani după aceea,

spunea despre el că a fost cel care a dezmembrat Mișcarea Sionistă din Praga. L-a pregătit șeful Departamentului pentru Aliyah, un tip care fusese trimis din Israel să gestioneze emigrația nu doar a evreilor cehi, ci și a altora, în principal a evreilor polonezi care treceau prin Cehoslovacia în drum spre Israel.

La Comunitatea Evreiască, Otto a primit o cameră cu birou, iar când a deschis sertarul acestuia, a găsit un milion de coroane în bancnote. S-a dus agitat la șeful lui israelian, care a luat calm banii și i-a explicat că erau fonduri pentru Aliyah. Din prima zi, munca lui Otto a constat în a arde dovezile despre cum fuseseră dobândiți acei bani, precum și alții care au finanțat Aliyah pentru mii de supraviețuitori ai Holocaustului. Împreună cu o secretară, aruncau zilnic într-o sobiță documentele demascatoare. Cealaltă sarcină a lui era să vândă shekelul simbolic pe care fiecare potențial emigrant trebuia să îl cumpere cu zece coroane ca să se înscrie pentru Aliyah.

Otto era sionist dinainte de război. Am menționat deja că intenționase să se mute în Palestina, cum se numea țara înainte să devină statul independent Israel. Timp de doi ani, din 1940 până în 1942, a mers în *hachshara* (pregătire agricolă), ca să învețe să cultive pământul și să crească animale. Iubea pământul, lua lecții de ebraică și citea cărți despre istoria evreilor și sionism. Îi plăceau câmpurile și mirosul de grajd. Visa să trăiască într-un kibbutz. Otto fusese influențat de A.D. Gordon, care a scris că evreii trebuie să devină agricultori într-un stat Israel socialist.

A învățat să cultive legume, să are cu plugul tras de boi, să mulgă vacile și să curețe grajdurile cu lopata. În toată Boemia și Moravia existau astfel de grupuri *hachshara*, care lucrau în

cadrul unor mari ferme. Ferma la care Otto lucrase cu Ruth și Mausi aparținea unui ordin monastic ai cărui călugări se așteptau ca sătenii să meargă la biserică în fiecare duminică. Tinerii evrei erau un fenomen bizar, iar sătenii se temeau că modul liberal de viață al acestora le-ar putea influența fiicele și fiii. Pentru Otto, *hachshara* a luat sfârșit când a fost deportat împreună cu părinții și fratele său mai mic, Harry, în ghetoul din Terezín.

Sub mandatul britanic, imigrarea în Palestina se făcea clandestin: oamenii trebuiau să sară de pe vas și să ajungă pe țărm noaptea. De multe ori erau prinși și închiși.

Dar de când Israelul devenise independent, evreilor nu doar că le era permis, ci chiar erau încurajați să imigreze și să se stabilească acolo. Cuvântul evreiesc *Aliyah* înseamnă „urcare, ascensiune", așadar oricine se mută în Israel se înalță. Tânărul stat îi primea cu brațele deschise pe nou-veniți, drumul era plătit de Fondul Național Evreiesc, iar vapoarele și avioanele aduceau evrei din toată lumea.

În Cehoslovacia, această oportunitate a determinat un val de sioniști entuziaști, cei mai mulți dintre ei supraviețuitori ai lagărelor de concentrare, să plece din vechea lor țară și să-și construiască una nouă. Cei care au rămas ori erau legați de partenerii lor neevrei, ori plănuiau să plece mai târziu, după ce aveau să-și termine studiile.

Eram căsătoriți de peste doi ani. Eu eram tânără și fără experiență și mă supuneam deciziilor lui Otto fără discuție, pentru că aveam încredere în el. Știa foarte multe lucruri și-mi explica totul, îmi povestea despre kibbutzuri și despre istoria evreilor, despre Theodor Herzl, vizionarul statului Israel, și chiar m-a învățat câteva cuvinte ebraice.

În Cehoslovacia, viața era din ce în ce mai grea. Regimul era opresiv; cei din clasa de mijloc și din cea superioară erau hărțuiți și puteai fi închis chiar și dacă spuneai o glumă despre guvern. Oamenii fugeau peste graniță în Germania sau Austria, iar pentru noi, evreii, Aliyah era o soluție bine-venită. Autoritățile cehe permiteau emigrarea în Israel, chiar dacă puneau piedici.

Dar procedura era complicată și aveam de depășit multe obstacole birocratice. Primul pas era să facem aranjamentele necesare pentru apartament. Bunicii n-avea să-i fie permisă șederea acolo după plecarea noastră. A refuzat să emigreze cu noi, spunându-ne: „Eu sunt un copac bătrân, iar copacii bătrâni nu pot fi transplantați”.

Prietenul lui Otto, poetul și artistul Jiří Kolář, căuta disperat un apartament mai mare. El locuia într-un apartament cu o cameră împreună cu soția, soacra și un bebeluș. Dacă făceam schimb de apartamente, bunica ar fi putut să rămână în al lui, iar el ar fi primit cele două camere ale noastre. Dar trebuia s-o facem în mod inteligent, să nu se prindă autoritățile. Detaliile sunt prea complicate ca să le descriu aici. În cele din urmă, din nefericire, aranjamentul a picat. După ce am plecat am aflat că Kolář nu a obținut apartamentul nostru și că a fost nevoit să rămână în locuința lui cu o singură cameră. Bunicii nu i s-a permis să rămână în locuința noastră și a rămas fără casă. Singura soluție a fost să se mute la Brno, orașul ei natal, unde i se promisese o cameră într-un cămin evreiesc de bătrâni. Până să se elibereze acolo un loc, a găsit cazare temporară la familia Formánek, foștii ei vecini. Cumnata sa Olga, și ea supraviețuitoare a lagărului de la Terezín, trăia în căminul de bătrâni, iar cele două au avut întreaga viață o relație apropiată.

Au avut și destine similare, căci ambele și-au pierdut în întregime familiile, cu excepția câte unui singur nepot. Bunica mă avea pe mine, iar Olga, pe Pavel Uri Bass, vărul meu de-al doilea.

Următorul pas în pregătirea pentru emigrare a fost lupta cu birocrația. Pentru a ni se permite să părăsim țara, a trebuit să completăm formulare, să le atașăm timbre scumpe, să stăm la coadă și să i le dăm unui funcționar. Bineînțeles, acesta ne-a cerut un teanc de documente personale, printre care și un certificat de la autoritățile fiscale cum că nu datoram taxe statului. Aici a apărut o nouă problemă.

În scopuri fiscale, tatăl lui Otto își împărțise averea între cei patru membri ai familiei și erau toți trecuți în acte drept proprietari. Dar administratorul german al fabricii nu plătise, desigur, niciodată taxele în locul foștilor proprietari evrei, iar acum autoritățile fiscale cereau plăți din urmă pentru toată perioada războiului. Nu conta că muriseră toți din familie, în afară de Otto, sau că în timpul ocupației germane familia Kraus nu mai deținuse fabrica. Cei de la impozite își cereau livra de carne. Așa că nu aveam de ales – fie plăteam, fie trebuia să uităm de Aliyah.

Dar unde să găsim atâția bani? Nu-mi amintesc exact cum am adunat toată răscumpărarea. Ni s-a oferit o mică reducere, iar Otto mai strânsese niște bani. Dar măcar am primit certificatul și ni s-a acceptat dosarul pentru permis.

După câteva luni, ne-am primit viza de ieșire. Bineînțeles, acesta nu era încă pasul final. Fiecare emigrant era obligat să predea o listă detaliată cu tot ce intenționa să ia cu el. Ne-au dat voie să trimitem în Israel, cu vaporul, un așa-zis „transport” constând într-o ladă imensă din lemn în care ne-am pus toate

bunurile. Lista trebuia să includă fiecare obiect: jucăriile copiilor, scutece, lenjeria de corp, prosoape, cearșafuri, oale și tigăi, linguri, furculițe, fiecare carte cu titlul ei, fiecare piesă de mobilier descrisă detaliat. Am păstrat-o ca amintire.

Au mai trecut câteva săptămâni până ni s-a aprobat lista. Dar multe lucruri ni le-au șters de pe ea. Ni s-a interzis să ne luăm covorul, mașina de cusut, lănțișorul și bricheta din aur, mașina de scris a lui Otto, șase dintre cele 12 ceșcuțe și farfurioare, câte șase dintre cele 12 furculițe și cuțite, patru din cele opt cearșafuri. Cu ajutorul Uniunii Scriitorilor, care-l numise corespondent al unuia dintre ziarele cehe, ca să scrie articole despre Israel, Otto a primit mai târziu un permis special ca să-și ia totuși mașina de scris.

Dar povestea nu s-a terminat aici. Fiecare obiect de pe listă trebuia evaluat de un funcționar. Însă cum era o epocă de emigrare în masă în Israel, cei câțiva evaluatori atestați aveau programul ocupat pe câteva săptămâni înainte. A urmat din nou o așteptare lungă, până când, într-o zi, a apărut un tânăr încruntat care a început să verifice toate obiectele de pe lista noastră. Procedura a durat mai multe ore; a luat fiecare carte, fiecare batistă, fiecare papuc de casă și zornăitoare a bebelușului, le-a întors pe toate părțile, le-a împrăștiat, apoi a notat un preț. Nu prețul unui obiect folosit, ci prețul lui de magazin. Suma era năucitoare. Nu știusem că aveam așa o avere în micul nostru apartament.

Răscumpărarea pe care trebuia să o plătim statului ca să ne dea voie să ne luăm lucrurile cu noi era de zece la sută din valoarea lor. Am decis să vindem tot ce se putea, cu excepția obiectelor pe care aveam să le luăm cu noi. Vânzarea s-a stabilit pentru duminica următoare, dar Otto credea că nu vor fi

cumpărători. Spre mirarea noastră, a venit proprietara unei spălătorii din vecinătate și a cumpărat tot. Ar fi luat și mai multe, dacă am mai fi avut ceva de oferit.

Acum aveam bani cu care să îl plătim și pe evaluator, și statul. Am comandat la un atelier de tâmplărie lada din lemn, care arăta ca un mic container maritim, și ne-am înscris la Biroul Comunității Evreiești pentru următorul transport. Ministerul de Interne acorda pe atunci doar un pașaport colectiv, pentru câte un grup de emigranți. Se asigurau în felul acesta că nu plecai în altă parte decât în Israel. Comunitatea Evreiască era obligată să trimită cu documentele o persoană care să însoțească grupul până la graniță.

Plecarea a fost stabilită pentru începutul lunii mai 1949. Asta era o nouă problemă. Lada cu lucruri trebuia împachetată la gară, în prezența vameșilor, iar ziua în care am fost programați pentru această operațiune era după data plecării noastre. Cineva trebuia să fie prezent la controlul vamal, nu neapărat proprietarul. Dar cine?

Ne-a ajutat Stella Fischl, cumnata prietenului nostru Paťa. Paťa pleca împreună cu noi, cu același transport, și, cum nu avea mult bagaj, ne-am înțeles să-l pună în lada noastră. Stella a promis să supravegheze împachetarea, ceea ce ne-a bucurat. N-am fi putut găsi pe cineva mai demn de încredere.

Nu aveam voie să scoatem bani din Republică, dar asta nu era o problemă pentru noi, fiindcă oricum nu mai aveam niciun sfanț. Unchiul din America al lui Otto promisese să ne împrumute la început o anumită sumă și să ne-o trimită direct în Israel. La acea vreme nu ne imaginam cât de diferit aveau să se petreacă lucrurile.

După ce ne-am plătit shekelul obligatoriu, a venit ziua în care ne-am despărțit de bunica, l-am luat pe micuțul Peter, care avea doar 18 luni, valizele și căruciorul și am luat un taxi spre gară.

Bunica știa probabil că nu avea să ne mai vadă niciodată, dar eu eram prea ocupată cu toate pregătirile ca să mă gândesc la asta. Acum, când sunt și eu bătrână, îmi dau seama ce persoană unică era, cum ne-a lăsat să plecăm fără să arate nicio urmă de egoism, fără să-și plângă de milă. Îi trimiteam din Israel scrisori detaliate, îi descriam viața noastră, iar ea îmi răspundea mereu, îngrijorată pentru viitorul nostru. Biata bunica! Nu a mai avut mult de trăit. În iarnă s-a îmbolnăvit de pneumonie, iar familia Formánek a dus-o la spital. A murit acolo, la numai zece luni după plecarea noastră. Mătușa Olga mi-a trimis o scrisoare în care-mi descria circumstanțele morții și o poză de la ceremonia de incinerare – o sală cu trei rânduri de bătrâni în negru, toți cunoștințe, niciunul membru al familiei, în afară de Olga.

Capitolul 33
Călătoria spre Israel

În gară era mare agitație. Grupul nostru număra cam o sută de oameni, care se îmbarcau cu tot cu bagaje pentru prima parte a călătoriei, până în Italia. Printre ei erau și câțiva prieteni: Paťa Fischl; cuplul Eva și Pavel Lukeš cu mama Evei, doamna Králová; Annetta Able cu soțul și bebelușul; Eva Weissová, Eva Schlachetová și alte cunoștințe. Mulți dintre ei conduși de rude sau de prieteni, își luau rămas-bun, se îmbrățișau și-și ștergeau lacrimile.

Ne-am instalat în compartimentul cu șase locuri, câte trei adulți de fiecare parte, iar micul Peter mutându-se din brațele tăticului în ale mămicii lui și înapoi. Pregătiserăm pentru el un pătuț special: o saltea căptușită cu câteva pături, de care erau prinse niște sfori pe care le-am legat de compartimentul pentru bagaje de deasupra capului. Peter a și fost singurul care a putut dormi în timpul călătoriei. Noi, ceilalți, n-aveam cum. Timp de două zile și o noapte am stat cu spatele înțepenit pe băncile din lemn. Nimănui nu i s-a permis să coboare în stații. Uneori trenul rămânea ore în șir în câte una până să pornească iar.

Mâncarea nu era o problemă. Ne aduseserăm toți destule provizii și sticle cu apă pentru toată călătoria. Dar firișorul de

apă de la chiuveta din toaleta murdară nu era de ajuns să ne spălăm pe mâini, cu atât mai puțin să curățăm scutecele bebelușului. Pe atunci nu existau scutece de unică folosință.

Aveam un dispozitiv ingenios, inventat în ghetoul din Terezín, pentru încălzirea mâncării lui Peter. Era singurul copil din vagon, așa încât a devenit foarte repede răsfățatul tuturor.

Am ajuns curând la granița cu Austria, iar tensiunea și așteptarea au crescut. Însoțitoarea noastră era o tânără drăguță, nostimă, care le-a dat celor de la vamă băuturi, salam și alte bunătăți ce nu se găseau în Republică, încercând să-i determine să nu ne controleze bagajele cu prea multă atenție. În plus, avea ascunse în compartimentul său și câteva sticle cu mercur, despre care am aflat că era mai scump decât aurul. În felul acesta reușea comunitatea evreiască de peste granițe să introducă pe furiș contribuții financiare în tânărul stat Israel. În momentul când trenul a trecut granița, bucuria și ușurarea au fost atât de mari, încât am început cu toții să strigăm, să cântăm și să batem din palme, fericiți.

Printre tovarășii noștri de drum se afla și doamna S., care lucrase cu Otto la Comunitatea Evreiască, unde îl ajuta să ardă documentele. Chiar înainte să ajungem la graniță, l-a rugat pe Otto să îi țină un pachet de țigări, fiindcă avea mai multe decât i se permitea să scoată din Republică.

După ce s-a terminat controlul, iar cei de la vamă au plecat, Otto i-a spus:

— Pentru serviciul pe care ți l-am făcut, dă-mi și mie o țigară.

— A, nu, nu se poate! a strigat ea.

În țigări erau băgați dolari, rulați. Otto s-a uitat la ea mut de uimire. Dacă ar fi fost prins, nu doar că ar fi intrat la pușcărie,

dar nici nu i s-ar mai fi permis vreodată să emigreze.

În afara faptului că ne-a părut rău că n-am văzut Viena și orașele italiene prin care am trecut, călătoria a fost lipsită de evenimente. Somnul era imposibil în compartimentele supraaglomerate, dar unii se mai duceau pe coridor, să stea la geam, iar atunci unul dintre noi putea să tragă un pui de somn pe băncile din lemn, cu hainele sub cap.

A doua zi am zărit pentru prima oară marea. N-o mai văzusem niciodată, iar vasta întindere de apă mi-a dat impresia unei greutăți enorme ce apăsa pământul. Destinația noastră era tabăra de refugiați din Trani, un orășel italian de la malul mării. Tabăra fusese ridicată la sfârșitul războiului, iar acum găzduia un număr mare de supraviețuitori din toată Europa care așteptau vize pentru America sau Australia. Unii dintre ei se aflau acolo de trei-patru ani și erau foarte pricepuți la schimbul valutar. Am fost cazați într-o baracă imensă, cu saltele pentru zeci de oameni, fără niciun pic de intimitate.

Fiecare evreu ceh, chiar și micuțul Peter, avea 2,5 lire sterline, singurii bani pe care avuseserăm permisiunea să îi scoatem din Republică. Cum eram dornici să explorăm orășelul, domnul Krull, unul dintre veteranii taberei, ne-a schimbat lirele englezești în moneda israeliană, ieșind astfel puțin mai bine decât dacă le-am fi schimbat în lire italiene. Și uite așa ne-am dus în grup în orășel, am stat la o cafenea din piață, în aer liber, am băut un pahar din vinul local și ne-am simțit grozav.

Vasul nostru avea întârziere, așa că a trebuit să mai așteptăm câteva zile. Deși spațiul mic și lipsa igienei ne aminteau de lagărele de concentrare, nu ne deranja, fiindcă acum eram liberi. În cele din urmă *Galila* a sosit și am fost duși la Bari, portul nostru de îmbarcare.

În locul pachebotului la care mă așteptasem, la cheiul lung, de piatră, a tras o navă ce aducea mai mult a vas de pescuit. La bord se urca pe o punte din lemn, iar pe chei, lângă ea, se afla o masă la care doi oameni verificau pe o listă numele pasagerilor. O mulțime imensă, în jur de 1.500 de persoane, cu copii, boccele și valize, dădeau din coate, se înghesuiau și se împingeau să urce pe vas, fără să respecte niciun fel de ordine. Țipau și gesticulau sălbatic, iar noi stăteam doar și ne miram de comportamentul lor necivilizat. Îmi aminteau de înghesuiala prizonierilor flămânzi din jurul butoaielor cu mâncare, în lagărele de concentrare.

Erau evrei din Maroc, Tunisia și Algeria, care, la fel ca noi, mergeau în Israel. Grupul nostru ceh a decis să nu se alăture învălmășelii, așa încât am așteptat răbdători pe chei să ne vină rândul. Știam că n-avem nicio șansă la îmbarcare înaintea mulțimii nord-africane. Cineva ne-a spus că femeile cu copii vor primi locuri mai bune, iar noi chiar am crezut asta.

A fost o așteptare extenuantă. Toată ziua a bătut un vânt puternic, purtând nisip și pietricele ce ne intrau în ochi, în gură și în păr. Am înfășurat capul băiatului în eșarfa mea și am încercat să-l apărăm de vânt. Orele treceau, iar lumea era din ce în ce mai iritată; nu aveam unde să stăm și nu erau toalete.

Deodată, cineva ne-a strigat numele: „Kraus? E vreo familie Kraus?”. Era un marinar de pe *Galila.* Când ne-a găsit, ne-a cerut o parte din bagaj, spunându-ne că ne va rezerva locuri pe vas. I-am dat așternuturile noastre rulate, fără să știm cine e, sperând să nu fie vreo escrocherie și gândindu-ne că poate n-o să ne mai primim niciodată păturile înapoi.

Era aproape noapte când, în cele din urmă, am reușit să ne îmbarcăm. Ne-au coborât pe un rând de scări, apoi pe altul,

până am ajuns într-un spațiu larg de depozitare, sub linia de plutire. Acolo era haos: strigând și îmbrâncindu-se, bărbați și femei se luptau pentru paturi libere; aerul era înăbușitor și deja se simțea duhoarea emanată când sunt prea mulți oameni la un loc. Păturile noastre nu se zăreau nicăieri și am găsit doar un pat liber, însă nimic pentru Peter.

Era prea mult pentru mine și am izbucnit într-un plâns de nestăpânit. Unde erau păturile noastre? Unde erau locurile mai bune pentru mame și copii? Patul era atât de îngust, încât până și o persoană slabă abia ar fi încăput pe el, cu atât mai puțin una cu un copil. Cum aveam să ne descurcăm timp de mai multe zile în asemenea condiții?

Otto a decis să îl caute pe marinarul care ne luase păturile. S-a întors după o vreme, cu un zâmbet larg pe față.

— Șterge-ți lacrimile, rujează-te și hai cu mine.

Cu Peter în brațe, am urcat după el un rând de scări, apoi încă unul, până pe punte. Apoi am urcat pe puntea superioară. Acolo se aflau cabinele, iar una dintre ele, în mijlocul vasului, era pentru noi. Păturile noastre erau întinse pe trei paturi confortabile; erau și o chiuvetă cu robinete pentru apă rece și apă fierbinte, o masă, iar pe ea, un bol cu fructe. Și nu orice fel de fructe, ci portocale și banane, delicatese pe care nu le mai văzuserăm dinainte de război. Parcă am fi ajuns din lumea subpământeană direct în paradis.

După o vreme, șeful stewarzilor de pe vas a bătut la ușă. S-a prezentat și s-a dovedit a fi o rudă a soției lui Pepík, vărul lui Otto. Pepík Kraus era fiul unuia dintre numeroșii frați ai tatălui lui Otto. Reușise să emigreze la timp, înainte ca Hitler să ocupe Cehoslovacia. Îi spusese rudei sale, stewardul, să aibă grijă de noi și așa am devenit protejații acestuia. Ne-a invitat să

mâncăm în salonul pentru pasagerii plătitori, împreună cu căpitanul și ofițerii. Ne-a spus că putem folosi baia lui personală și mi-a dat un săpun Palmolive, un lux incredibil!

Cabina noastră a devenit și refugiul multor prieteni de-ai noștri. Annetta venea de câteva ori pe zi să-și hrănească bebelușul departe de mulțime, alții veneau să se spele la chiuvetă, fiindcă dușurile comune erau mereu ocupate. Erau 1.200 de oameni pe un vas cu o capacitate de maximum 600. Cei de pe punțile inferioare își petreceau pur și simplu zilele pe puntea superioară, iar majoritatea chiar și dormeau acolo. Pasagerii primiseră tichete de masă și erau chemați să mănânce în trei schimburi.

Dar pentru mine era ca o vacanță. Nu găteam, nu făceam treburi casnice, doar mă jucam cu băiețelul și mă bronzam. Când am ajuns la Haifa, după trei zile, nici nu mai voiam să cobor de pe vas.

Dar cele trei zile pe mare au fost singura perioadă bună din întreaga noastră Aliyah.

Se crăpa de ziuă când vasul a ajuns la Haifa și am văzut soarele dimineții iluminând orășelul minunat de pe versantul muntelui Carmel. Priveliștea îți tăia respirația. Ne aflam în Țara lui Israel!

Vărul lui Otto, Pepík, mulțumită căruia primiserăm cabina de pe vas, ne aștepta în port. Când ne-a văzut pe punte, ne-a făcut semne entuziaste cu mâna. Dar abia târziu după-amiază am debarcat, în principal fiindcă eu nu mă grăbeam nicăieri, iar mâncarea din salon era foarte delicioasă. A mai trebuit să stăm la o coadă pentru înregistrarea nou-veniților și pentru procedurile vamale, însă de această dată nici măcar Pepík nu ne-a putut ajuta, deși îi cunoștea pe mulți din personalul

portului. În plus, era șofer de taxi și trebuia să se întoarcă la muncă. A, și ne-au stropit și cu DDT, să omoare eventualii păduchi purtători de tifos pe care i-am fi putut avea. (Nou-veniții din țările nord-africane s-au simțit profund ofensați, pretinzând că numai ei au fost dezinfectați cu DDT, în timp ce noii *olim* – emigranți în Aliyah spre Israel – din Europa sau America nu fuseseră nevoiți să suporte un tratament atât de umilitor.)

După ce am fost procesați, un camion ne-a dus la orașul de corturi numit Shaar Aliyah, chiar la poalele muntelui Carmel. Era 16 mai, ziua bunicului meu. Ce-ar fi zis bunicul, înfocatul social-democrat, despre faptul că nepoata lui avea să trăiască în statul evreiesc sionist?

Împărțeam cortul nostru de zece paturi cu Pavel, Eva, mama ei, Paťa, Manka și alți doi prieteni. În afară de sutele de corturi, în tabără erau câteva barăci din lemn, o bucătărie, un birou administrativ, o clinică improvizată, câteva toalete și o spălătorie. În plus, în aer liber era un bazin lung cu robinete, dar apa era călâie. Complexul era înconjurat de un gard din sârmă și nu aveai voie să-l părăsești. Ni se dădea mâncare de trei ori pe zi, dar mare parte din ceea ce primeam era ciudat și necunoscut pentru noi. Primeam pita (pâine) și tahini, măsline și ceva numit halva, despre care bănuiam că era făcută din miere cristalizată și avea puțin gust de caramel. Dacă aveai mai multe vase, puteai ține halvaua dulce separat de măsline și sardine; dacă nu, se amestecau toate într-un bol. Problema nu era lipsa vaselor, ci a mâinilor care să le ducă.

Prima noapte a fost foarte fierbinte; bătea *hamsin*, varianta israeliană a sirocoului. În mijlocul nopții, o pală subită de vânt a smuls prelata de pe cort și a început să plouă înăuntru. Ne-am

mutat paturile cât mai departe de gaură, dar oricum nimeni nu a mai putut dormi.

În fiecare zi de la sosirea noastră, Otto îl aștepta la poartă pe unchiul meu Ernst-Benjamin. Era fratele mai mic al tatei, care reușise să emigreze în Palestina în ultimul moment înainte de ocupația nazistă. Știa că trebuie să ajungem; îi trimiseserăm o telegramă înainte de plecare și încă una imediat după sosire. Dar noi nu știam că era polițist și nu putea să primească permisie. Nu avea cum să comunice cu noi, nici prin telefon, nici prin poștă. Între timp, toți prietenii noștri fuseseră luați de rudele lor israeliene. Singurul nostru moment zilnic de alinare era după-amiaza târziu, când ne vizita vărul Pepík, care ne dădea câteva monede din câștigul lui zilnic și una sau două sticle cu suc de fructe. După zece zile de așteptare, Otto a hotărât să rezolve problema de unul singur și a trecut la acțiune.

Ne așteptaserăm, poate cu naivitate, ca Pepík ori unchiul meu să ne sfătuiască unde să ne instalăm și unde să ne căutăm de lucru. Pepík era foarte entuziast și empatic, bucuros să aibă o rudă în apropiere, după ce fusese timp de mulți ani singurul din familia Kraus în Israel. Îi spunea lui Otto „sânge din sângele meu”, iar asta devenise porecla pe care o foloseau prietenii noștri atunci când vorbeau despre el. Dar „sânge din sângele meu” nu avea niciun răspuns la întrebările noastre.

Pe urmă Otto a aflat de o tabără mai bună lângă Netanya. A doua zi dimineață am urcat într-un camion descoperit împreună cu micuțul Peter, cu bagajele și alți câțiva *olim* și am pornit spre Pardessia.

Pardessia era asemănătoare taberei de corturi din care plecaserăm. Era și acolo un gard și același bazin cu robinete;

dar era și o gaură în gard, iar oamenii plecau și se întorceau prin ea fără probleme. În apropiere era o stație de autobuz, iar Otto s-a înghesuit într-un vehicul cu mulțimea gălăgioasă și s-a dus la Tel Aviv, la Jaffa, de fapt, să-l găsească în sfârșit pe unchiul meu.

Unchiul Ernst-Benjamin și mătușa Hadassa s-au bucurat să-l întâlnească, dar n-aveau cu ce să ne ajute. De la sosirea în Palestina, unchiul Ernst-Benjamin trăise în kibbutzul Ashdot Yaakov din nord. Se însurase cu Hadassa, o membră a kibbutzului venită din Polonia, și aveau doi copii mici. Dar părăsiseră de curând kibbutzul și erau încă în proces de stabilire a domiciliului. Deși unchiul meu era avocat, pregătit să devină judecător la Praga, aici trebuise să accepte un post în poliție și trăia de pe o zi pe alta. Locuiau în jumătate de apartament dintr-o casă arabă neterminată din Jaffa; cealaltă jumătate era ocupată de o familie bulgară numeroasă de noi *olim*. Exista un singur duș. Cum bucătăria fusese ocupată de bulgari, camera de duș devenise bucătăria mătușii, unde gătea la două plite cu gaz puse pe două taburete din lemn. În fiecare vineri scotea tot din „bucătăria” ei ca să le permită ambelor familii să facă duș. Era clar acum că nu ne puteam aștepta la soluții din partea niciuneia dintre rudele noastre.

Un sfat util a venit de la prietenii noștri Eva și Pavel Lukeš. Se stabiliseră într-un sat de lângă Netanya, unde aveau rude. Otto aflase că Pavel muncea pe la ferme și că era de lucru și pentru el acolo. Și-a cumpărat un fel de săpăligă cu mâner scurt, numită *turyiah*, iar el și Pavel au devenit muncitori agricoli. În fiecare dimineață stăteau împreună cu alți câțiva lângă silozul satului, unde veneau fermierii locali să angajeze zilieri. Munca lor consta în principal din a săpa în

jurul copacilor din *pardessim*, livezile de citrice. Fermierii respectivi nu aveau la bază această ocupație. Fuseseră negustori, avocați sau industriași în Germania și Cehoslovacia. Emigraseră la timp, înainte de război, plătind sume mari de bani pentru vizele de intrare în Palestina, aflată pe atunci încă sub conducere britanică. Întemeiaseră mai multe sate, unde cultivau legume, portocale și creșteau găini.

Acum fermierii stăteau și-i urmăreau pe zilieri, să se asigure că nu-și îndreaptă spatele și nu lenevesc. La sfârșitul zilei le dădeau niște lefe meschine, nu înainte să se tocmească în privința pauzelor de prânz.

Între timp, eu stăteam cu micul Peter în tabăra imensă și împărțeam cortul cu niște străini. Condițiile erau îngrozitor de insalubre. Nu exista podea, iar paturile din fier erau puse direct pe pământul prăfos. Mâncarea pe care o aduceam de la punctul de distribuție se acoperea de muște înainte să ajung la cort. Curând, copilul s-a îmbolnăvit, mai întâi de diaree, iar apoi a făcut infecție la o ureche. Avea febră, nu mânca, nu putea să doarmă și plângea întruna. Eram disperată. N-aveam de ales; trebuia să cer ajutorul familiei mele din Jaffa.

Mătușa Hadassa a fost absolut minunată. Și-a dat seama imediat de ceea ce eu nu conștientizam: viața copilului era în pericol. Ne-a dus la clinica Kupat Cholim, unde am așteptat împreună cu zeci de alți copii bolnavi să ne vină rândul la pediatru. În anul acela venise un val de imigranți noi, mai ales din Africa de Nord, iar sistemul de sănătate nu mai făcea față. Nu erau destui doctori, nici asistente sau paturi de spital. Pentru a obține un număr de ordine la medic, mătușa Hadassa s-a trezit cu noaptea-n cap ca să stea la coadă la clinică. S-a întors în jurul orei șapte, cu numărul 9 sau 12, și și-a pregătit

copiii pentru școală. Verișorul meu, Doron, era în clasa a doua, iar Edna, care nu avea nici trei ani, era la creșă. Pe urmă mătușa m-a însoțit cu copilul bolnav înapoi la doctor; acesta vorbea însă doar ebraică, așa încât nu puteam să comunic cu el.

La prima consultație, i-a drenat lui Peter lichidul din timpan, ceea ce i-a mai alinat durerea. Dar s-a dovedit că, pe lângă toate celelalte, luase și pojar. Doctorii nu făceau vizite la domiciliu, așa că trebuia să duc copilul la clinică în fiecare zi, repetând de fiecare dată toată procedura cu statul la coadă pentru număr, condusul verișorilor la școală și întoarcerea ca să așteptăm din nou la clinică. De fiecare dată, această rutină ne lua toată dimineața. Bineînțeles, micuța Edna a făcut și ea pojar, însă o formă mai ușoară. În cele din urmă, Peter și-a revenit și am început să ne gândim să ne mutăm în altă parte, pentru a începe o viață nouă.

Cât am stat în Jaffa, Otto a rămas în satul unde lucra. A închiriat o cameră de la o văduvă bătrână, iar drept plată îi făcea treburile în curte și în grădină. Așa că, după ce muncea toată ziua în soare, cu *turyiah*, seara trebuia să mai tragă din greu și pentru văduvă, până se întuneca. La sfârșitul fiecărei săptămâni venea la Jaffa cu o sacoșă cu roșii sau cu castraveți pe care i le vindeau la preț redus fermierii pentru care lucra. Aveam amândoi mustrări de conștiință pentru că o deranjam pe biata mea mătușă și familia ei. Dormeam patru adulți și trei copii în două cămăruțe, dintre care una nici măcar nu avea fereastră.

Capitolul 34
În sat

După câteva săptămâni, la mijlocul lui iulie, Otto a venit cu vestea bună că vom avea un loc unde să stăm. Comitetul satului ridicase șase structuri din prefabricate din lemn pentru a le închiria noilor *olim*, așa că l-am luat pe micul Peter, care se însănătoșise, și am plecat la Shaar Chefer, lângă Netanya.

Cele șase barăci noi din lemn se aflau pe un deal. Fiecare avea patru locuințe de câte o cameră, iar două familii împărțeau un duș mic și o toaletă. Nu aveam electricitate și nici șosea. Cea mai apropiată băcănie era la doi kilometri, ceea ce făcea ca mersul la cumpărături să fie foarte anevoios. Trebuia să trag căruciorul cu micuțul Peter în el prin nisipul adânc, iar drumul înapoi, încărcată cu produse, era și mai greu.

Vecinii noștri erau Pavel, Eva, care era însărcinată în luna a cincea, și mama Evei. Împărțeam cu ei dușul, precum și vasul uriaș din tablă și plita cu gaz pe care încălzeam în el apa pentru spălat și pentru rufe. Nu aveam boiler. Vara beam apă călâie, iarna făceam dușuri reci. Am cumpărat împreună o ladă frigorifică la mâna a doua. De trei ori pe săptămână venea un om cu blocuri de gheață înfășurate în saci, din care tăia cu o șurubelniță mare și un ciocan câte jumătate, pentru cei care-și

permiteau o ladă frigorifică mai mare, sau o treime de bloc, pentru cei ca noi. Înfășuram bucata de gheață în două straturi de pânză, ca să țină mai mult. Trebuia să avem grijă să deschidem lada cât mai rar posibil, să nu se topească gheața până cumpăram alta.

Mica noastră locuință cuprindea o cameră și o nișă în care se afla o chiuvetă micuță cu un blat de marmură falsă de fiecare parte. Vesela și proviziile erau puse pe două rafturi dedesubtul ei, ascunse după o perdea. Găteam pe două plite mici cu gaz. Cumpăram combustibilul, numit *naft*, o dată pe săptămână, de la un bărbat care îl aducea într-un butoi, cu căruța trasă de cal. Fitilul plitelor trebuia schimbat frecvent, fiindcă scotea fum și înnegrea oalele.

Dar chiar și aici, în Israel, la fel ca în Praga după război, mâncarea se găsea cu greu. Nu doar că aveam foarte puțini bani, dar erau vremuri de *tsena* (austeritate). Trecuse abia un an de la primejdiosul Război de Independență al Israelului, iar țara era în plin proces de absorbire a sute de mii de nou-veniți, așa că rezervele sale erau împuținate. Anumite lucruri se dădeau chiar pe cartelă. Dar cum satul nostru trăia în principal din creșterea păsărilor, cele ce nu puteau fi vândute, din cauza unei aripi rupte sau a vreunui alt beteșug, erau multe și ieftine. Și nu ne lipseau nici ouăle, fie că erau crăpate sau diforme.

Trăiam de pe o zi pe alta. În fiecare dimineață, Otto se ducea cu *turyiah* la silozul satului, unde lucra ca zilier. După-amiază târziu, venea cu banii câștigați, cu care făceam cumpărături a doua zi, luam *naft*, gheață și biletul de cinema pentru filmul de la sfârșit de săptămână proiectat în aer liber, pe zidul casei de cultură din sat.

Am încercat și eu să câștig ceva bani oferindu-le unor neveste de fermieri serviciile mele de croitoreasă; scurtam sau lungeam rochii ori cârpeam genunchii și coatele de la pantalonii și cămășile soților. Nu aveam mulți clienți, dar din când în când mai primeam câte ceva de lucru.

Între timp am fost anunțați că ne-a ajuns lada cu lucruri în portul Haifa și că trebuie să o luăm repede, altfel urma să plătim depozitarea. Costul transportului era de câteva sute de lire sterline.

Din fericire, o aveam pe mătușa Ella din Londra, sora mamei lui Otto. Provenea dintr-o familie bogată, care trăise într-o vilă luxoasă la Liberec, în nordul Cehoslovaciei. Ea și soțul său reușiseră să fugă cu doar câteva ore înainte de venirea naziștilor. Lăsaseră totul în urmă și plecaseră la Londra, unde studia fiul lor. Englezii nu le dăduseră permis de muncă, iar în timpul războiului, mătușa și unchiul duseseră un trai sărăcăcios, el făcând șiraguri de mărgele, ea cosând și croșetând rochii pentru doamnele evreice.

Când mătușa a aflat că trebuie să plătim transportul lăzii, și-a vândut imediat haina de blană și ne-a trimis banii. Era un om deosebit – cu inimă mare, pragmatică. Am aflat povestea hainei de blană mulți ani mai târziu – și nu de la ea, ci de la un prieten comun.

După câteva luni în sat, acelora dintre noii *olim* considerați potriviți de către comitetul satului li se oferea statutul de membru în Cooperativă. L-au invitat pe Otto la o discuție și i-au spus că pentru o mie de lire sterline vom primi o casă cu două camere, un mic coteț de găini și un lot de pământ de trei dunami (1 dunam = 10 × 100 de metri) pe care să cultivăm legume.

Acum era momentul să apelăm la unchiul din America al lui Otto, care ne promisese un ajutor financiar. Otto obișnuia să planifice totul; n-ar fi riscat niciodată să emigreze, cu nevastă și copil, având asupra lui doar meschina sumă de șapte lire și jumătate, cât avuseserăm voie să luăm, fără un sprijin financiar. Înainte să emigrăm îl contactase pe Otto Strass, unchiul său din America, care datora familiei Kraus o sumă destul de mare de bani, dinainte de război, și i-a cerut un împrumut. I-a solicitat banii prin telefon, nu prin intermediul unei scrisori, pe care ar fi putut s-o citească cenzura comunistă. Numai după ce s-a asigurat că va fi ajutat a început să planifice plecarea noastră în Aliyah.

Unchiul din America i-a promis banii, iar Otto a acceptat doar cu condiția să fie sub formă de împrumut.

Dar împrumutul nu s-a materializat niciodată.

Următoarea scrisoare din America ne-a adus vestea tristă că unchiul Strass murise. Îi fusese descoperită o tumoare pe creier și murise pe masa de operație. Avea ceva mai mult de 40 de ani. Soția lui Dita și cele două fiice mici rămăseseră fără niciun sprijin, iar noi, fără banii promiși.

Otto s-a hotărât să își folosească abilitățile de fermier pentru a începe să cultive și el legume. Am închiriat trei dunami și un catâr ca să arăm pământul ce nu mai fusese lucrat de câțiva ani. Catârul Moișe era proprietatea Cooperativei și, ca toți catârii, era foarte încăpățânat. Refuza să intre în grajd. Îl scoteam afară fără probleme, dar refuza pur și simplu să intre înapoi.

În cele din urmă, Otto a găsit o soluție – l-a învățat să meargă cu spatele. Trebuia să-l conduc ținându-l de hățuri, din apropierea capului, iar când ajungeam la capătul brazdei, să-l fac să întoarcă, pentru a începe următoarea brazdă. Odată cred

că eram pe partea greșită a animalului, pentru că m-a călcat brusc cu copita pe picior. Am țipat, ceea ce l-a făcut să încremenească. Oricât de mult l-am lovit, a rămas nemișcat pe piciorul meu. Otto a venit să mă ajute abia după ce a reușit să se oprească din râs. Din fericire, solul era destul de moale, așa încât piciorul mi s-a afundat în pământ și nu am avut prea mult de suferit.

Cum Otto se considera agricultor profesionist, a decis să nu cultive ce cultivau și ceilalți: castraveți, ceapă și ardei. Țelina era o plantă rară pe atunci și se vindea la un preț bun, la fel conopida și lăptucile.

În fiecare zi, după-amiaza târziu, când Otto se întorcea cu săpăliga sa de la livezi, ne duceam pe câmpul nostru. Era o muncă grea. În timp ce micul Peter se juca cu vreo jucărie la marginea câmpului, noi căram din loc la loc țevile grele cu stropitori, demontându-le și montându-le la loc tot la câteva rânduri. Am cumpărat și câțiva saci cu excremente de găină și le-am împrăștiat cu lopețile. Stropitorile trebuiau pornite după apusul soarelui, ca să economisim apa care altfel s-ar fi evaporat în arșița zilei, iar unul dintre noi trebuia să se întoarcă pe câmp noaptea târziu, să le oprească. Irigarea automată încă nu era cunoscută.

În Israel clima e favorabilă, iar recolta a fost bunicică. Prețul produselor varia: uneori creștea, însă alteori nici măcar nu-ți recuperai cheltuielile. La sfârșitul anului, calculele arătau că deși nu aveam pierderi, abia acoperiserăm suma plătită pe țevile pentru irigare. Nu aveam datorii, dar nici profit.

Ce era de făcut? Părea imposibil că vom reuși să strângem cele o mie de lire necesare pentru a ne stabili în sat. Să

rămânem fermieri în continuare nu era în planurile noastre. După un an în Israel, nu făcuserăm niciun progres.

Din primele zile după sosirea noastră la Haifa, diverși *shlichim* (emisari) veneau la cort ca să atragă noi membri pentru kibbutzuri. Unul dintre ei, David, ne vizitase de mai multe ori și insistase să venim să-i vedem kibbutzul. Fusese întemeiat cu mulți ani în urmă de pionieri din Cehoslovacia, România și Polonia. A continuat să ne viziteze în sat și de fiecare dată și-a repetat invitația, așa că în cele din urmă i-am dat curs.

Kibbutzul era un loc plăcut, cu pajiști, multă verdeață, grădinițe atractive și o sală de mese comună. La cină se dădea pâine, margarină, măsline, roșii, castraveți, sardine, gem și ceai. Și fiecare primea câte un bol cu smântână proaspătă.

Asta m-a convins! M-am îndrăgostit de smântână și ne-am mutat în kibbutz ca potențiali viitori membri.

Dar despre asta în povestea următoare.

Capitolul 35
Givat Haim

Abia așteptam să mă mut în kibbutz. Aveam prieteni acolo, unii veniți cu același vapor ca și noi, alții, foști membri ai mișcării sioniste în care activase Otto înainte de război. Speram că viața în kibbutz va fi mai ușoară decât cea din sat.

Givat Haim e unul dintre cele mai vechi *kibbutzim* (pluralul ebraic pentru kibbutz) din Israel, înființat de pionieri sioniști în 1933. A fost numit după Haim Arlosoroff, unul dintre liderii inițiali ai mișcării sioniste, și se află în valea Hefer, în centrul Israelului, lângă orașul Hadera. Mișcarea kibbutzurilor era împărțită în mai multe curente de stânga, de la extrem la moderat, dar structurile sociale de bază erau mai curând similare. Ideea fundamentală a mișcării era egalitatea tuturor membrilor. Proprietatea era deținută în comun, iar motoul lor era: „Toată lumea contribuie după capacități și primește după nevoi”. Bineînțeles, acest ideal n-a fost niciodată realizat în întregime, în ciuda celor mai bune intenții; unii membri au fost mereu mai egali decât alții.

De exemplu, când mica noastră familie s-a alăturat kibbutzului, ni s-a dat să facem cea mai neplăcută muncă, pe care veteranii urau să o facă. Pe mine m-au pus să spăl vase la

bucătărie; la mână, desigur, căci kibbutzul încă nu-și permitea o mașină de spălat vase. Îmi țineam ore în șir mâinile în apă cu săpun, până se făceau de un alb bolnăvicios și se zbârceau. Iar pe lângă asta, numărul celor care mâncau era mai mare decât numărul de vase, linguri, furculițe și cuțite și eram mereu fugărită să muncesc mai repede, astfel încât *chaverim*[1] să nu trebuiască să aștepte până primeau o farfurie curată ca să poată mânca.

Otto a devenit ajutor la bucătărie, cărând oalele mari și grele și canistrele cu lapte, deși ceruse să muncească pe câmp, spunându-le despre cei doi ani de ucenicie la fermele din Cehoslovacia. Dar principiul după care se ghida *sadran avoda* (persoana însărcinată cu distribuirea *chaverim*-ilor la locurile de muncă) era să te trimită acolo unde lipsea mâna de lucru, nu unde voiai tu, un nou-venit, să muncești. Motivația din spatele acestei politici absurde și înguste era: noi am făcut munca murdară la bucătărie și la curățarea instalațiilor sanitare, acum e rândul vostru. Și au îndepărtat în felul ăsta zeci de potențiali membri.

David, noul nostru prieten, foarte mulțumit că reușise în sfârșit să ne ademenească în kibbutz, ne-a făcut un tur al locului, arătându-ne grajdurile cu zeci de vaci, care primeau în fiecare an premiul întâi pe țară la producția de lapte, rațele, gâștele și găinile în cotețele lor moderne, livada de portocali, câmpul de bananieri și via. Am vizitat clinica și saloanele bolnavilor, casele copiilor, cu locuri de joacă bine dotate, spălătoria, sala de mese comună, casa de cultură, cu biblioteca și sala de concerte, brutăria unde se cocea în fiecare zi pâine proaspătă pentru *chaverim*. Mai erau un cizmar care repara încălțămintea tuturor, precum și un depozit unde

hainele spălate ale membrilor kibbutzului erau sortate, cusute și călcate și unde o croitoreasă făcea rochii noi pentru *chaverot*.

Otto și cu mine am fost impresionați, însă eram nerăbdătoare să văd camera unde urma să locuim. Veteranii, care mai întâi stătuseră în corturi, iar mai târziu în barăci improvizate, locuiau acum în case solide, tip duplex, aranjate pe șiruri. Fiecare familie avea o singură cameră cu verandă, dar cum copiii rămâneau în dormitoarele lor comune peste noapte, o cameră era suficientă pentru un cuplu. Kibbutzul ridicase de curând mai multe rânduri de barăci din lemn, cu camere de circa 14 metri pătrați și o peluză în față. În cameră au încăput doar patul nostru dublu, o măsuță de cafea și două scaune. Restul mobilei noastre, trimisă în container tocmai din Praga, a fost acceptat cu bucurie de vecini. Și uite așa a primit prietenul nostru Paťa canapeaua verde, unul dintre cele trei piese de mobilier salvate din casa copilăriei mele. S-a dovedit foarte utilă pentru el și prietenele lui – frumosul Paťa era acum din nou singur, după ce divorțase de Jana la Praga. Canapeaua verde a ajuns apoi și în alte locuri, dar acum se află din nou în posesia mea.

În primele zile nu a trebuit să muncim. Trebuia să-l obișnuim pe micul nostru Peter cu noul mediu. Copiii din kibbutz locuiau în case separate, nu cu părinții lor. Din motive de securitate, aceste case erau grupate în mijlocul așezării.

Peter avea doi ani și jumătate și vorbea ceha. Acum trebuia să stea cu copii a căror limbă nu o știa și cu o îngrijitoare care nu-l înțelegea. L-am dus la creșă, să se obișnuiască cu ea și cu ceilalți copii. Zipora, îngrijitoarea, ne-a primit cu căldură, dar a insistat să-i dăm băiatului un nume nou, fiindcă Peter nu e un nume ebraic, iar copiii nu aveau să-l poată pronunța. A insistat

să ne decidem repede, ca să le poată spune copiilor cum să îl strige pe băiatul cel nou. Seara ne-am gândit și am hotărât să-i spunem Șimon, pe baza următorului raționament: Simon (Șimon, în ebraică) din Biblie a fost numit Petru (Peter, în cehă) după botez. Am inversat procedura, așa încât din creștinul Peter a devenit Șimon, evreul. În plus, numele îmi plăcea.

Am stat cu Șimon la creșă în fiecare dimineață până când, treptat, a fost de acord să rămână acolo singur. Seara, după duș, era pus în pătuț, ca și ceilalți cinci copii. Îl țineam de mână până adormea, iar apoi plecam, așa cum făceau toți ceilalți părinți. Copiii din kibbutz erau obișnuiți cu asta, spuneau noapte bună și adormeau. Totuși, noi eram niște părinți lipsiți de experiență; nu ne-am dat seama ce înseamnă pentru un copil mic să-și piardă limba și numele sau să doarmă departe de părinții lui, printre copii străini.

Șimon îi mușca pe ceilalți copii, iar părinții lor s-au plâns, arătându-ne urmele lui de dinți pe brațele odraslelor. Bineînțeles că-i mușca, ce putea să facă? Îi vorbeau într-o limbă pe care n-o înțelegea, iar când li se adresa el, îl priveau fără să priceapă. Iar mami și tati plecaseră! Și acum mă tem că răul pe care i l-am făcut fără să vrem primului nostru născut a jucat un rol în problemele sale mentale de mai târziu, deși doctorii ne-au asigurat că nu a fost așa; mereu simt tristețe și durere când mă gândesc la viața nefericită a lui Șimon.

I-a luat ceva timp până să înceapă să comunice în ebraică și să nu mai muște. La doi ani și jumătate era destul de vorbăreț în ceha lui nativă. A continuat să-mi spună *mámo* până când, într-o zi (avea deja aproape cinci ani), m-a întrebat: „Eu de ce-ți spun *mámo*, când toți copiii le spun mamelor lor *imma*?”. Uitase complet ceha. Din ziua aceea mi-a zis și el *imma*.

Ceva din modul de organizare a kibbutzului a rămas o enigmă pentru mine. Într-adevăr, toți erau egali, dar existau diferențe de statut între *chaverim*. Unii membri trăiau foarte bine de pe urma reputației câștigate cu multă vreme în urmă. Nachum, de exemplu, era considerat un muncitor extraordinar, o calitate foarte apreciată, dar l-am văzut trăgând de micul dejun mai mult decât oricine altcineva și stând la taclale cu electricianul sau cu administratorul boilerului în loc să muncească. Unii *chaverim* se bucurau de privilegii sau de tratament special, iar eu nu înțelegeam motivul.

Nu eram sigură nici dacă administratoarea bucătăriei era sau nu șefa mea. Avea dreptul să-mi dea ordine sau aveam dreptul să refuz? În primul an, nou-veniții nu erau membri deplini, ci doar candidați. Aveau să mă accepte în urma discuției din adunarea generală privind admiterea noastră ca membri? Dacă greșisem în vreun fel și nu aveau să voteze pentru acceptarea noastră?

Eram confuză și nu mă simțeam în largul meu. Aveam des migrene și probleme cu stomacul. Pe de o parte, era libertate, nu aveam treburi de făcut în casă, nici cumpărături, nici rufe de spălat, dar nici nu mă puteam relaxa, fiindcă mă simțeam în permanență sub observație. De fapt, sentimentul de provizorat m-a însoțit în toți cei șapte ani cât am locuit în kibbutz. Nu mi-am despachetat niciodată toate valizele, nici simbolic, nici efectiv.

Deși copiii erau despărțiți de părinții lor în cea mai mare parte a zilei, ei constituiau cea mai prețuită și răsfățată comoară a kibbutzului. Pentru ei se făcuseră creșele, grădinițele cu scăunele, paturi și o mulțime de jucării, leagăne, tobogane,

gropi de nisip și tractoare de jucărie. Fiecare creșă avea două unități pentru câte șase copii. Acestea includeau un dormitor, o sală mare de joacă și pentru luat masa, o sală de dușuri și toalete mici, o verandă acoperită și un loc de joacă în aer liber cu gard din lemn colorat. Cei de la grădiniță și din clasele primare locuiau în dormitoare ce aveau fiecare clasa lui, în vreme ce copiii mai mari mergeau la școala de la marginea kibbutzului. Tot personalul, inclusiv profesorii, erau membri ai kibbutzului. Când era nevoie de o altă îngrijitoare ori de încă un profesor sau o profesoară, alegeau pe unul dintre membri să studieze profesia. Bineînțeles, dacă persoana nu era dispusă, putea să refuze. Pe de altă parte, dacă voiai să studiezi ceva ce-ți plăcea, dar care nu era de folos kibbutzului, adunarea generală vota împotrivă.

Existau totuși și unele excepții, în primul rând fiindcă se respecta principiul ajutorului voluntar pentru binele nației. Obișnuiau să trimită câte un *chaver* experimentat să ajute la înființarea unui nou kibbutz la graniță sau să îi instruiască pe copiii străzilor din orașe. Dacă un membru venea cu vreo idee promițătoare pentru o nouă sursă de venituri, era de cele mai multe ori susținut de adunarea generală.

Așa a fost cazul, de exemplu, cu Honza Beck și proiectul lui, Bubatron. Honza era înnebunit după păpuși. Era un adult cu suflet de copil. Cu mâinile lui pricepute a sculptat și a pictat capetele și membrele păpușilor, a inventat un mecanism ingenios ca acestea să se miște și a construit o scenă mobilă pliabilă. Făcea turnee cu echipa lui în toată țara și își prezenta poveștile.

Cea mai iubită dintre piesele pe care le-a regizat era o poveste în care Buba Ziva (în ebraică, *buba* înseamnă

„păpușă”) – numită astfel după primul copil născut în kibbutzul Givat Haim – avea rolul principal. Buba Ziva a ajuns și eroina unei cărți pentru copii, iar Bubatronul lui Honza a devenit extrem de popular în toată țara. Honza venise din Cehoslovacia cu mult timp înainte de război, dar încă știa ceha. Era vesel, plin de energie și de idei nebunești. Am devenit prieteni foarte buni, iar prietenia noastră a ținut până la moartea sa timpurie.

Venitul principal al kibbutzului era generat de fabrica de conserve Gat, numită mai târziu Pri-Gat. A produs inițial suc de portocale și gemuri, dar s-a extins treptat la măsline murate și la tot felul de conserve de fructe și legume și la alune sărate. În sezonul citricelor, zilnic veneau camioane uriașe ce descărcau grepfruturi și portocale. După ce se extrăgea sucul, pulpa era lăsată în aer liber, unde se aduna în grămezi imense și începea să fermenteze, iar mirosul pătrundea în tot kibbutzul, persistând până la sfârșitul iernii. Era mâncarea preferată a vitelor. De altfel, vacilor le plăcea și muzica, iar Franta, care se ocupa de grajd, le punea toată ziua la radio muzică clasică. Acesta era secretul imensei lor producții de lapte.

Ca majoritatea kibbutzurilor din Israel, Givat Haim nu doar cultiva produse agricole pe terenul propriu, dar mai avea și grijă, iarna, de câmpurile vaste deținute de stat în Negev.

Doi sau trei *chaverim* încărcau un tractor și alte echipamente agricole într-un camion și plecau spre sud, unde rămâneau perioade lungi ca să semene, să cultive și să adune recoltele. În acele vremuri, israelienii erau încă plini de zel pioneresc, oferindu-se voluntari pentru sarcini în beneficiul națiunii și al noului stat. Îmi plăcea spiritul acela, iar când eram rugată să-mi sacrific șabatul ca să culeg struguri sau să fac alte

treburi stringente în perioada numită pe bună dreptate în ebraică „anotimpul arzător”, nu refuzam niciodată.

O altă contribuție voluntară a kibbutzurilor la binele statului era absorbția membrilor așa-numitei mișcări Aliyah pentru Tineret. Scopul era să aibă grijă de tinerii care veniseră în Israel fără părinții lor, unii fiind orfani, sau de cei proveniți din familii mari care încă nu-și găsiseră locuințe și trăiau în tabere de corturi.

Kibbutzul le oferea acestor copii cazare, un instructor și o administratoare ce avea grijă de ei. O parte din timp și-o petreceau la școală, iar alta, muncind și învățând ebraică. Era un bun mod de a-i introduce pe adolescenți în viața din noua lor țară. Bineînțeles că kibbutzul îi ajuta cu un scop. Spera ca tinerii să rămână acolo și să devină membri. În plus, statul contribuia la costurile întreținerii lor.

Dar niciodată nu m-am obișnuit cu ideea că, dacă voiai să devii o adevărată membră a kibbutzului, trebuia să renunți la cosmetice, ojă sau machiaj, la tocurile înalte și la cercei. Nu erai bine văzută dacă arătai îngrijită. În orașe le recunoșteai pe femeile din kibbutzuri după hainele lor neatrăgătoare și părul tuns scurt sau prins în coadă la spate. Când m-am dus să-mi vizitez prietena și unchiul din Tel Aviv, mi-am pus pantofii cu toc în geantă, i-am încălțat în autobuz, m-am rujat și m-am machiat și am sperat să nu dau nas în nas cu cineva din kibbutz.

Kibbutznicii nu foloseau umbrele de ploaie; li se păreau un lux inutil. Respingeau comportamentul politicos învățat în familiile de proveniență; erau noii revoluționari, care nu dansau vals sau tango, ci mai degrabă hora, iar la masă vorbeau cu gura plină. În loc de ceremonia de căsătorie, *chaver* și

chavera declarau în fața adunării generale că de acum înainte formau un cuplu și se mutau împreună într-o cameră. Din acel moment, erau considerați căsătoriți. Acest lucru s-a schimbat însă după ce statul a început să înființeze ministere cu departamente și oficiali care solicitau acte; pe scurt, a apărut birocrația. Din acel moment au trebuit și kibbutznicii să se căsătorească – în fața unui rabin, bineînțeles.

Prietenul nostru Arnošt ne-a spus odată că în ziua nunții a pierdut autobuzul cu care se întorcea din oraș, de la muncă. Rabinul se grăbea însă și nu putea să aștepte. Și un alt kibbutznic i-a luat locul și s-a însurat cu mireasa lui. Iar rabinul nu a fost informat despre asta.

Otto și cu mine eram încă *olim chadashim*, ceea ce înseamnă imigranți noi, și de aceea aveam dreptul la un ajutor financiar de la stat și la lecții de ebraică timp de jumătate de an. N-am știut nimic despre bani – kibbutzul i-a primit în locul nostru –, dar am luat lecții de ebraică. Însă asta a fost o treabă complicată.

Tot grupul de nou-veniți ar fi trebuit să aibă lecții de două ori pe săptămână, timp de două ore. În primul rând, nu aveam o clasă permanentă; de fiecare dată trebuia să ne găsim o sală cu scaune și mese, dar de obicei nu aveam tablă. Profesorul nostru, Ruben, era și el ceh. Dar cum în grup mai erau polonezi și unguri, nu exista o limbă comună în care să ne explice cuvintele ebraice. Ruben a încercat în idiș, pe care cehii n-o vorbeau, dar cum știam germană, ne-am descurcat cumva. Însă problema era că nici Ruben nu știa idiș, ci doar germană. A depășit cu nonșalanță obstacolul improvizând și schimbând genul substantivelor nemțești. De exemplu, *das Haus* („casa”) a devenit *der hois*, *die Arbeit* („munca”) a devenit *dus orbeit* și *der*

Bart („barba”) a devenit *dih bohrt*. În locul pronumelui personal din germană *ich* („eu”) spunea *yach*. Un alt impediment era că Ruben avea adesea alte treburi de făcut și nu venea la lecții. De asemenea, unii elevi erau recrutați pentru munci urgente care nu puteau fi amânate, iar pentru că erau prea puțini participanți, lecția nu se mai ținea. Mă îndoiesc că în cele din urmă am luat mai mult de douăsprezece lecții de ebraică.

Am învățat ebraica la muncă, la bucătărie, în sala de mese, la spălătorie și la grădiniță. Mulți membri ai kibbutzului nu știau germană, cehă sau engleză, așa că am fost nevoită să învăț ebraică. Îmi amintesc că odată, când am exclamat *Ježíš Maria*, o înjurătură obișnuită pentru vorbitorii de cehă, indiferent că erau evrei sau creștini, o *chavera* m-a certat: „Noi, evreii, nu spunem așa ceva în Israel”.

Matti Megged, noul nostru prieten, ne-a fost de mare ajutor. Matti era profesor plătit, nu membru al kibbutzului, iar el și soția lui, Hanna, locuiau în casa de lângă noi. Matti era interesat mai ales de grupul nostru ceh fiindcă fusese recent la Praga, într-o chestiune legată de cumpărarea de arme pentru Israel. Comunicam în engleză și în puțina ebraică pe care-o știam, iar în rest, prin gesturi. Îmi amintesc că ne-a povestit o întâmplare din Praga. Aflându-se într-o zi în tramvai cu un prieten israelian, au comentat despre sânii mari ai unei fete ce stătea în fața lor. Fata și-a ținut privirea în jos, dar după o vreme, când s-a ridicat să coboare, le-a spus cu nonșalanță, zâmbind din colțul gurii: „Nu doar că are sâni mari, dar și vorbește ebraică”. Astăzi așa ceva n-ar mai surprinde pe nimeni, având în vedere sutele de mii de turiști israelieni din Praga, dar în 1948 nu știa nimeni ebraică acolo.

Matti a petrecut multe ore cu Otto și cu mine, punându-ne numeroase întrebări, căci voia să știe totul despre trecutul nostru.

El era o excepție; majoritatea israelienilor nu voiau să audă povești despre Holocaust. Mult mai târziu am aflat că însuși prim-ministrul David Ben-Gurion a spus că orice bărbat care a supraviețuit lagărelor trebuie să fi fost *Kapo* sau colaborator al naziștilor, iar orice femeie supraviețuitoare, o prostituată. Nu-i de mirare atunci că kibbutznicii minimalizau toată povestea dând din mână și spunând: „Da, da, bine, dar voi nu știți ce-am tras noi aici cu războiul, armatele arabe și Palmach".

O parte importantă a vieții în kibbutz era cultura. În fiecare săptămână, în sala de gimnastică se proiectau două filme: unul pentru adulți și unul pentru copii. De câteva ori pe an, fiecare membru primea un bilet pentru un spectacol de teatru la Tel Aviv, Hadera sau Netanya. Ni se asigura și transportul. Stăteam pe bănci în remorca descoperită a unui camion, cu haine groase pe noi sau cu pături peste hainele de șabat. Îmi amintesc prima piesă în ebraică pe care am văzut-o. Se numea *El a pășit pe câmpuri* și n-am înțeles nici subiectul, nici dialogul.

O dată pe an se organiza un fel de târg de carte în fața casei de cultură, iar fiecare dintre noi putea alege o carte – în ebraică, bineînțeles. Pe a mea o donam mereu unuia dintre membrii mai în vârstă. Se organizau des conferințe pe diverse teme și, mai ales, concerte. În acei ani, chiar și cei mai de succes actori și muzicieni erau dispuși să susțină spectacole în kibbutzuri, de obicei pe sume mici, dar și gratis.

De exemplu, Frank Pelleg, celebru cântăreț la clavecin, a susținut o serie de conferințe despre muzica barocă, ilustrată cu fragmente interpretate la pian. A ajuns la amiază, dar cum

spectacolul era seara, *chaver*-ul departamentului de cultură a căutat pe cineva să-l găzduiască. Pelleg era din Cehoslovacia, unde îl chema Pollak, așa că Otto și cu mine ne-am oferit bucuroși să-l cazăm și ne-am înțeles perfect cu el. Ne-am împrietenit, iar mai târziu i-am vizitat de câteva ori pe el și pe soția lui, Inge, în casa lor de pe strada Vitkin din Haifa. Îmi amintesc că ne-a povestit cum a adus pe ascuns în Israel partitura operei *Brundibár*.

În cei 40 de ani de regim comunist din Cehoslovacia, Israelul a fost considerat un dușman imperialist occidental, iar călătoriile între cele două țări erau sever restricționate. Dar Pelleg a fost invitat să cânte la Praga. Acolo a întâlnit-o pe Eliška Klein, sora bine-cunoscutului compozitor Gideon Klein, care a murit în Holocaust. Ea deținea partitura operei pentru copii *Brundibár* a lui Hans Krása, care a fost pusă în scenă în ghetoul din Terezín, unde a avut un mare succes, și pe care toți cei care au fost acolo și-o aminteau cu drag. Eliška i-a încredințat manuscrisul lui Pelleg, iar el l-a dus în Israel în valiza lui. Era periculos, fiindcă autoritățile cehe interziseseră ca asemenea „comori naționale” să fie scoase din țară. Cei de la vamă căutau foarte atent în bagajele străinilor, în special materiale de propagandă. Dacă ar fi fost prins, ar fi provocat cu siguranță un grav incident diplomatic. Dar se pare că vameșii nu aveau ordine să confișteze partituri muzicale, așa că a rămas în valiză.

În 1955, Pelleg i-a încredințat partitura lui Otto, care, împreună cu profesorul de muzică Adi Nir, a pus-o în scenă cu copiii din kibbutz. A fost prima producție a operei *Brundibár* în Israel. Spectacolul a avut loc în Givat Haim, la comemorarea a zece ani de la eliberarea Terezínului, și au venit să îl vadă zeci de supraviețuitori din toată țara.

Nu doar artiștii „din afară” ne distrau cu spectacole. (Aici trebuie să explic ce înseamnă „afară”: oamenii sau locurile ce nu făceau parte din kibbutz. Unii *chaverim* aveau părinții „afară”. Frizerul care venea de două ori pe lună să ne tundă era „din afară”. Matti, profesorul, era „din afară”. Copii „din afară” veneau deseori în vacanță la rudele lor din kibbutz.) Aveam și noi un cor al nostru, dirijat de profesorul de muzică al kibbutzului, ba chiar și o trupă de actori amatori conduși de Hanan, un pasionat de teatru. Corul făcea repetiții seara, după muncă, iar cântecele trebuiau să fie gata pentru sărbători precum Pesah sau Hanuka.

Însă principala sărbătoare, pentru care se pregăteau cel mai mult *chaverim*, nu erau nici Pesah, nici Roș Hașana sau Yom Kippur, ci Purim. Purimul e o sărbătoare minoră, ce comemorează un eveniment din Persia antică. Regina Estera, care era evreică, și vărul ei Mordechai i-au salvat pe evrei de la uciderea pusă la cale de diabolicul Haman. Purimul se sărbătorește cu măști și costume, cam cum e carnavalul în alte țări.

Pregătirile începeau cu multe săptămâni înainte. Pentru marele eveniment se croiau costume extravagante și se pregăteau puneri în scenă complexe. În fiecare an era aleasă o temă, pe lângă tradiționala poveste din Megilat Ester (Cartea Esterei). O dată a fost „Anii ’20”, altă dată, „Pe plajă” sau „La zoo”. O punere în scenă memorabilă a fost „Mode dinainte de Primul Război Mondial”.

Prietenul nostru Paťa a fost producătorul, iar noi, grupul ceh, cu câțiva dintre colegii unguri și polonezi, jucam diverse personaje. Repetam la dușurile comune seara târziu, după ce ne

duceam copiii la culcare. Fiecare inventa noi personaje comice și râdeam încontinuu.

Scena reprezenta un parc public cu o doică împingând un căruț din carton, în spatele căruia stătea ghemuit Efraim, cu bonetă de bebeluș și suzetă. Apărea apoi un cuplu mai în vârstă, el cu joben și baston, ea cu o pălărie uriașă decorată cu o întreagă grădină de flori. Eva și Peter purtau pantaloni scurți și se jucau cu mingea. Un polițist învârtea din baston, iar un cuplu tânăr se drăgălea pe o bancă. Părea o imagine din vremuri apuse.

Se dădeau premii pentru cele mai bune costume. Într-un an a câștigat instalatorul nostru. Construise o întreagă toaletă falsă, cu rezervor de apă, inclusiv lanțul de tras apa, și scaun de toaletă.

Niciunul dintre membrii kibbutzului nu era religios, niciunul nu purta kippa. În niciuna din cele două bucătării – una pentru adulți și una pentru copii – nu se gătea cușer. În primii ani, când încă era prea puțină mâncare, kibbutzul nostru a crescut chiar și porci pentru hrană. Cocina era ascunsă după grajd, iar porcii se îngrășau din resturile de la ambele bucătării. Erau o atracție pentru copiii de la grădiniță. Unii bucătari erau *chaverot* din Cehoslovacia și Ungaria și știau cum să pregătească un gulaș adevărat. Dar unii membri, care proveneau din familii tradiționale evreiești din Polonia sau România, nu-și puteau înfrâna dezgustul față de carnea de porc și cereau mâncare vegetariană.

Se țineau toate sărbătorile evreiești. De Pesah, în imensa sală de gimnastică, decorată toată cu ghirlande și flori, avea loc masa tradițională, numită Seder. Ideologul nostru, *chaver*-ul Segal, a

rescris și a modernizat Hagada, pe care a transformat-o într-o celebrare a primăverii și a libertății, deși exodul evreilor din Egipt era menționat doar în trecere. Însă beam cele patru pahare de vin cerute de tradiție, iar corul nostru, din care făceam parte și eu cu entuziasm, interpreta cântecele tradiționale. Erau mereu mulți oaspeți, majoritatea rude apropiate ale membrilor kibbutzului, și ne simțeam cu toți înălțați de seara cu adevărat minunată.

Mai era un festival, numit Chag Ha'mayim, ceea ce înseamnă „laudă apei". Cred că era un străvechi ritual de rugăciuni pentru ploaie reînviat în kibbutz. Se ținea pe câmp, la sfârșitul verii, iar publicul stătea pe baloți de paie. Fete în rochii cu poale largi, colorate, și băieți cu cămăși largi dansau veseli prin mirișste, iar momentul culminant al sărbătorii îl constituia jetul de apă care țâșnea dintr-odată foarte sus. Era o sărbătoare veselă, extraordinară. Mă întreb dacă acum se mai petrece la fel în kibbutzuri.

1. Un membru al kibbutzului era numit *chaver*, la feminin *chavera,* adică „prieten" sau „membru"; la plural, *chaverim*, respectiv *chaverot*.

Capitolul 36
Cariera mea de cizmăriță

N-am rămas multă vreme la spălat vasele. În kibbutz era de la sine înțeles că membrii muncesc acolo unde sunt alocați, singurele excepții făcându-se pentru femeile în ultimele luni de sarcină și pentru convalescenți.

Cât am fost însărcinată cu fiica noastră, Michaela, mi s-a permis să muncesc în atelierul de croitorie ca ajutoare a croitoresei, aceasta fiind considerată o muncă „ușoară”. Sara, croitoreasa, era o femeie slabă, palidă, ursuză, căreia nu-i plăcea din principiu să spună vreo vorbă bună cuiva și care nu mă lăuda niciodată pentru munca pe care o făceam. Chiar și când coseam cel mai drept tiv de la un capăt la altul, semnul ei maxim de satisfacție era doar o înclinare tăcută din cap în timp ce-mi dădea următorul articol de îmbrăcăminte.

Dacă Sara era slabă, soțul ei era de-a dreptul slăbănog. Pieptul lui arăta ca interiorul unei farfurii pentru supă, iar genunchii ce îi ieșeau de sub pantalonii kaki scurți și largi erau cea mai groasă parte a picioarelor lui. Cu timpul, cei doi au făcut un băiețel cu membrele ca niște scobitori.

Soțul Sarei venea la atelier și vorbea cu ea, cu vocea lui înceată, monotonă, despre subiecte importante precum cine să

aducă din sala de mese laptele și pâinea pentru ceaiul lor de după-amiază și de câte felii ar avea nevoie. Uneori se întorcea să spună că poate ar trebui să aducă numai patru felii în loc de cinci.

Dar îmi era drag să lucrez în atelier, fiindcă îmi plăceau hainele, iar faptul că eram aproape de „sursă” îmi permitea să îmi aleg prima materialul atunci când primeam noile țesături. Femeilor din kibbutz li se alocau un costum de lucru pe an și o rochie pentru șabat o dată la doi ani. Îmi amintesc și acum rochia azurie ce trebuia purtată la muncă, dar care era atât de drăguță, încât o îmbrăcam de șabat, deși era făcută din cel mai ieftin material. Cel puțin două *chaverot* m-au imitat.

După ce am născut-o pe fiica mea, mi s-a permis să continuu în atelierul de croitorie încă vreo câteva săptămâni. Toți bebelușii erau ținuți în creșe, iar mamele trebuiau să vină de la locurile lor de muncă pentru a-i alăpta o dată la câteva ore. Era deci convenabil să muncești în kibbutz, și nu la câmp sau în livezi. Dar după ce mi-am înțărcat copila, am fost considerată din nou aptă de muncă, deci nu mai trebuia să fiu răsfățată cu îndatoriri ușoare.

Într-o zi, după cină, am fost chemată la „ofițerul de muncă”. În fiecare an, un membru al kibbutzului era obligat să fie „ofițer de muncă”, a cărui slujbă era să aloce muncitorii în diverse sectoare de activitate; o treabă urâtă, dar necesară. Pe măsura trecerii anului, „ofițerul” devenea de obicei mai antipatic și mai agresiv. Avea mereu prea puțini oameni, căci cererea depășea întotdeauna oferta. Ba se îmbolnăvea cineva și trebuia înlocuit, ba unul lucrase de șabat și trebuia să primească o zi liberă în timpul săptămânii, ba altul trebuia să meargă la Haifa, să-și viziteze o rudă bolnavă.

Pentru unele munci neplăcute pur și simplu nu se găseau doritori, așa că trebuiau pasate nou-veniților. Membrii aspiranți erau mai ușor de convins să spele vasele ori să dea cu mopul în sala de mese după ce li se spunea că toți făcuseră astfel de munci la venirea lor în kibbutz. Toți erau obligați să contribuie, indiferent că era sau nu domeniul lor de specialitate. Un „boboc” nu avea cum să refuze o sarcină cu așa încărcătură morală.

Cum eram deja membru deplin și depășisem faza de spălat vasele, Ezra, ofițerul de muncă, mi-a oferit slujbe mai atractive. Puteam să devin ajutoarea uneia dintre educatoarele de la grădiniță sau să o ajut pe bucătăreasă, și mai era nevoie de cineva la podgorie, pentru a pune strugurii în lăzi. Am dat din cap.

— Aș vrea să fac ceva cu mâinile, un meșteșug. Sunt bună la lucru manual, pot să cos destul de bine…

— Nu, nu, slujbele astea sunt numai pentru cei cu handicap. Tu ești tânără și puternică.

Am plecat fără să fi ajuns la o înțelegere.

În următoarele zile am fost trimisă peste tot ca să suplinesc absența unor muncitori. Nu mi-a plăcut nicăieri. Curând mi-a venit și mie rândul să fac de pază noaptea. Fiecare femeie era luată de la munca ei obișnuită o dată sau de două ori pe an, timp de două săptămâni. Bărbații făceau noaptea de pază, înarmați, la marginea kibbutzului. Copiii dormeau în casele lor și era nevoie de cineva care să îi audă dacă plângeau. Iarna trebuia să ne asigurăm că erau înveliți bine. Când plângeau, le dădeam să bea ceva și-i alinam până adormeau la loc. Dacă un copil plângea mai mult timp, o trezeam pe mamă. Cunoșteam fiecare copil și bineînțeles că știam și unde locuiau părinții lui.

Îmi plăcea să fac gardă de noapte, fiindcă după ce terminam de împăturit toate scutecele din coșurile imense ale fiecărei creșe, mă așezam pe una dintre verande, de unde puteam să aud sunetele din celelalte clădiri, și croșetam sau citeam. Cu un an înainte, în timp ce eram de gardă, făcusem cadouri pentru ziua de naștere a băiețelului meu, un joc de loto pentru copii, din carton, și niște animale din pluș. Cea mai bună parte a gărzii era în zori. *Chaverim*-ii somnoroși ieșeau din camerele lor în salopete și cu pălării de pânză[1] și se duceau la lucru, în vreme ce pe norocoasa de mine o aștepta un somn dulce. La amiază mă trezeam, făceam duș, mă duceam în sala de mese să iau prânzul, iar apoi aveam liber până îl luam pe Șimon. Îmi plăcea la nebunie.

Dar după două săptămâni s-a terminat și trebuia să mă decid pentru o slujbă permanentă.

Ezra părea că se mai înmuiase. Mi-a oferit un post la fabrica de butoaie. Nu era ăsta un meșteșug, așa cum cerusem? Aveam să lucrez cu cherestea, mirosind a lemn proaspăt, sigur avea să-mi placă.

Suna bine. Știam atelierul unde butoaiele finisate erau depozitate de-a lungul peretelui exterior, iar scândurile noi de castan erau așezate ordonat în interior. Lemnul e unul dintre materialele mele preferate și abia așteptam să-l manevrez și să produc niște obiecte atât de folositoare cum erau butoaiele. Clientul principal era fabrica noastră de conserve, căreia îi erau necesare la culesul măslinelor.

Ezra m-a însoțit personal și i-a spus lui Lova, șeful de la butoaie: „Asta-i muncitoarea nouă pe care ai cerut-o”.

Lova s-a uitat la mine neîncrezător, dar părea în același timp dornic să încerce. Ce aveam de făcut nu cerea multă forță fizică

sau experiență. M-a dus la o mașină de lucru, un fel de cadru metalic înalt cu o fantă și ceva ca o presă. A apăsat o manetă și două butoane, iar mașinăria a început să huruie. Mi-a arătat ce am de făcut: să iau o scândură îngustă dintr-un vraf de scânduri tăiate pe o măsură anume și să o bag în fantă. Intra o scândură dreaptă și ieșea una îndoită, cam ca o banană sau un leagăn. Nu era deloc complicat sau greu de învățat. Cei doi m-au urmărit cum pun două, trei scânduri în presă, Lova a încuviințat dând din cap și au plecat.

Am făcut munca asta timp de mai multe ore. În celălalt capăt al atelierului erau și alte mașinării la care lucrau câțiva *chaverim*, dar zgomotul era atât de mare, încât orice conversație era imposibilă. Mă aplecam, ridicam o scândură, o băgam în fantă, mă duceam pe partea cealaltă să o iau, o puneam într-o grămadă, mă întorceam în față, mă aplecam, ridicam altă scândură, o băgam în mașinărie și tot așa, fără pauză. Ziua părea fără sfârșit; timpul parcă încremenise. Cu fiecare oră deveneam tot mai amorțită, fizic și psihic. În cele din urmă s-a terminat; mașinile au fost oprite și am putut pleca acasă.

Dar eram decisă. În ciuda faptului că îmi plăcea lemnul, deși Lova fusese mulțumit de munca mea în prima zi, eram hotărâtă să nu mai fac butoaie.

Trebuie să fac o paranteză aici, pentru a da câteva explicații privitor la statutul femeilor în kibbutz. Filozofia de bază a mișcării kibbutzurilor era egalitatea absolută a tuturor membrilor. Proprietatea era deținută în comun: fiecare membru avea drepturi și responsabilități egale. Pozițiile administrative, precum cea de trezorier sau de secretar al kibbutzului, se ocupau prin rotație. Nimeni nu era mai presus

de ceilalți, fie că era muncitor la câmp, profesor, instalator sau contabil.

Dar în spatele acestei ideologii liberale iluminate rămânea convingerea străveche că masculul este stăpânul universului, iar în ciuda toleranței lui blânde față de femeie, tot îi este superior acesteia.

De exemplu, nicio femeie nu era șofer de camion, o meserie ce le permitea bărbaților să pună deoparte ceva bani pentru uz personal. Primeau niște sume să-și cumpere de mâncare în lungile lor drumuri, dar își luau sendvișuri din sala de mese și cheltuiau banii pe dulciuri pentru copiii lor. Bineînțeles, nu recunoșteau niciodată motivul adevărat al monopolului deținut pe această meserie, ci pretindeau că o femeie n-ar fi avut suficientă rezistență pentru a putea conduce un camion.

Nicio *chaverot* nu putea să călătorească peste graniță, cum făcea Lova, care mergea în fiecare an în Italia pentru a alege personal lemnul pentru butoaie. Dar la bucătărie tot personalul era feminin – bineînțeles, cu excepția băiatului care căra canistrele cu lapte și turna gălețile cu cartofi curățați în cazanele imense.

Nu-mi plăcea atitudinea lor de macho. Simțeam că ofițerul de muncă abia aștepta să mă dau bătută și să recunosc că aceste treburi bărbătești erau prea mult pentru mine. M-am întors la el să îi spun că munca monotonă la mașina de îndoit lemnul nu era pe gustul meu deoarece, cum mă consideram o persoană destul de inteligentă, o asemenea muncă de robot m-ar fi îndobitocit.

A dat din cap condescendent și mi-a spus:

— Știam eu, dar erai foarte dornică să faci muncă de bărbat.

— Pot să fac unele munci bărbătești, i-am reamintit.

Mă refeream la îndatoririle mele de la fabrica noastră de conserve, unde stăteam la o masă lungă, alături de alte *chaverot*, umplând cutii de conserve cu bucăți de grepfrut. Odată, în schimbul de noapte, cel care lucra la mașina de închis cutiile de conserve a scos un urlet și a sărit înapoi. Își prinsese degetul în mașină. A trebuit să fie dus la spital. Ce era de făcut? Riscam să pierdem toată tura. Nu aveam pe nimeni să-l înlocuiască atât de repede. M-am oferit eu. Îl văzusem pe David cum lucrează și părea destul de simplu. Conservele alunecau pe un transportor în spirală. O apuca pe cea mai apropiată cu mâna stângă, iar cu dreapta lua un capac dintr-o stivă, îl punea pe conservă și apăsa o pedală. Mașina fixa capacul, iar conserva închisă se rostogolea pe o bandă transportoare, de unde era luată și pusă de o femeie într-o cutie din carton.

Maistrul era neîncrezător: să lase o femeie să lucreze pe o mașină atât de sofisticată? Neîndrăznind să hotărască singur, l-a trezit pe ofițerul de muncă. Au discutat o vreme, tot uitându-se spre mine. În cele din urmă, maistrul s-a apropiat și mi-a spus:

— Chiar ai vrea să încerci? E periculos, ai văzut și tu ce-a pățit David.

Au stat, cu sufletul la gură, unul în stânga, celălalt în dreapta mea, privindu-mă cum făceam acea treabă periculoasă pe care, până atunci, nicio femeie nu o mai făcuse. Era joacă de copii – trebuia doar să fiu atentă să nu-mi prind degetele. Mi-am intrat repede în ritm, iar tura a putut continua. În cele din urmă, s-a îndeplinit norma obișnuită, iar eu m-am simțit foarte entuziasmată la gândul că le-am mai tăiat din autosatisfacția lor masculină.

— Pur și simplu nu e nimic liber în niciun atelier acum, mi-a spus Ezra după ce și-a consultat lista. Singurul post e la

cizmărie. Dar cum nu ești cizmar de meserie, a zis el uitându-se la mine și rânjind, nu te-ai putea încadra acolo.

— Aș putea să devin ucenică și să învăț să repar încălțăminte la locul de muncă, m-am aventurat eu.

Ezra a dat din cap.

— Înseamnă că nu-l știi pe Iacov, cizmarul. Nimeni n-ar vrea să-l aibă șef.

Îl știam pe Iacov; băiatul lui cel mai mic și al nostru erau de aceeași vârstă și locuiau în aceeași grădiniță. Îl vedeam în fiecare seară când ne spălam copiii și-i puneam la culcare. Nu mi se păruse înspăimântător.

— Dacă Iacov n-are nimic împotrivă, i-am spus, sunt gata să încerc.

A doua zi mi-am început cariera în atelierul de reparat încălțăminte.

Se afla într-o clădire joasă, spațioasă, bine aerisită datorită ferestrelor mari de pe toate cele patru laturi. Era umbrită de eucalipți bătrâni, plantați la începuturile kibbutzului. În interior, de-a lungul pereților erau înșirate rafturi pe care zăceau de-a valma încălțări de toate mărimile, culorile și vechimile, laolaltă cu calapoade. Mai era și o debara încuiată în care Iacov ținea pieile, carâmbii, o grămadă de ace, sfoara și cuțitele. Cea mai mare parte a debaralei era plină cu pantofi abandonați, declarați în decursul anilor ca fiind imposibil de reparat. Mai erau și cutii cu pantofi făcuți de Iacov la comandă și care fuseseră refuzați de cei pentru care îi făcuse. Nu-i arunca, sperând ca într-o zi să i se potrivească altcuiva. Erau scheletele din dulap ale lui Iacov, de a căror existență încerca să uite.

Ca și în cazul rochiilor, fiecare membru al kibbutzului avea dreptul la o pereche de sandale pe an și o pereche de încălțăminte de șabat o dată la trei ani. Încălțămintea pentru muncă era mai ușor disponibilă, iar dacă o aduceai pe cea uzată, puteai obține o pereche nouă. Bineînțeles, încălțămintea veche nu era niciodată aruncată, ci pusă în grămadă, în debara, iar când aceasta se umplea, se forma un nou morman, într-un colț al camerei principale.

În mod obișnuit, Iacov și ajutorul său, Mimon, care venise mult mai târziu să lucreze la atelier, produceau ei singuri toată încălțămintea. Când am apărut și eu, numărul în creștere al membrilor kibbutzului făcuse deja imposibil să se țină pasul cu cererea de încălțăminte. Așa că adunarea generală, care se reunea în fiecare seară de șabat, a decis ca încălțămintea copiilor și cea de lucru să fie cumpărate de la depozitul central pentru kibbutzuri din Tel Aviv.

Desigur, asta îl obliga pe Iacov să meargă la Tel Aviv cel puțin o dată pe săptămână, primind alocația obișnuită pentru plata drumului și o masă în oraș. Bietul Iacov, cred că făcea foamea, fiindcă seara, când ne culcam copiii, mă uitam cu invidie la dulciurile pe care i le aducea fiului său mai mic după o zi la Tel Aviv.

Iacov făcea încălțăminte de calitate pentru *chaverim* și în special pentru *chaverot.* Clientul se așeza pe singurul scaun de înălțime normală din atelier, își punea talpa pe o bucată de hârtie, iar Iacov îi trasa conturul cu un creion, fără a omite protuberanțele neobișnuite sau degetele strâmbe. Pe urmă măsura căputa și bolta piciorului cu un metru de croitorie și le nota pe hârtie cu scrisul lui gros, folosind simboluri pe care numai el le înțelegea, la care adăuga un nume – doar

prenumele – și preferințele clientului privind culoarea și tipul de piele.

Cu bărbații treaba era simplă; voiau stilul mocasin sau pantoful clasic cu șireturi, negru sau maro. Femeile erau mai pretențioase.

— Vreau același model pe care i l-ai făcut lui Miriam, dar cu toc mai înalt, verzi, nu albi. Dar nu verde-închis, ci o nuanță mai deschisă, să meargă la rochia mea nouă de șabat.

Iacov, cu buzele strânse, dădea din cap și nota pe hârtie.

După o săptămână, *chavera* venea să-și ia pantofii noi, dar Iacov o trimitea la plimbare:

— Poate săptămâna viitoare, mai treci joi.

Venea joia, trecea joia, trecea o săptămână și încă una. După cinci sau șase săptămâni pantofii erau gata, cu tocuri înalte, strălucitori și noi în cutia lor. Numai că în loc de verzi erau albi.

— Dar te-am rugat să mi-i faci verzi, protesta femeia.

— Ce vorbești? Am notat aici, uite, vezi, exact cum i-ai vrut, albi ca ai lui Miriam.

Chavera avea una din două posibilități. Ori lua pantofii albi, ori îi lăsa în atelier și aștepta să-i vină rândul peste doi sau trei ani.

Nu exista o a treia posibilitate. Se știa în kibbutz că Iacov suferea de inimă și nimeni nu îndrăznea să-l enerveze, ca să nu-i crească tensiunea și, Doamne ferește, să facă infarct sau mai rău.

Uneori, nu culoarea, ci mărimea era greșită. Iacov poate că scrisese Haim pe hârtie, dar în kibbutz erau trei Haim, iar piciorul celui mai înalt dintre ei era, bineînțeles, cu două-trei numere mai mare decât al celui mai scund Haim. Cel mic de statură ar fi putut să ia pantofii prea mari și să bage ziare în ei,

dar Haim-cel-înalt n-avea cum să poarte pantofii mai mici ai lui Haim-cel-scund.

Așa că pantofii rămași orfani, nesolicitați de nimeni, li se adăugau celorlalte schelete din dulap ale lui Iacov, din debaraua încuiată, unde se depunea praful pe ei. Uneori reușea să îi plaseze o pereche unui membru al kibbutzului mai indiferent la schimbările modei. Niciunul dintre noi nu îndrăznea să pomenească pantofii refuzați de față cu Iacov.

Mi-am început prima zi în atelierul de încălțăminte plină de bunăvoință și dornică să învăț meseria și să mă fac utilă. Am primit un șorț enorm, albastru, m-am așezat pe scăunelul scund de la masa de lucru și mi-am pus în poală o placă groasă din lemn. Pe placă am pus un trepied greu din fontă. Din cauza loviturilor cu ciocanul date în trepied, în primele săptămâni coapsele îmi erau colorate în albastru, violet și galben. După un timp m-am obișnuit cu durerea și nu mi-a mai păsat.

Am primit și ciocanul special de cizmărie, cu un capăt lat, bont, iar celălalt ca o gheară curbată, care se putea băga sub cuiele îndoite, ca să le tragi afară. Iacov mi-a dat o sanda veche și mi-a spus să-i înlocuiesc tocul.

— Tocul e făcut din straturi; bagi șurubelnița între ele și dai la o parte strat după strat până ajungi la cel care nu s-a uzat. Faci un model de hârtie de mărimea lui, îl copiezi pe o bucată de piele și decupezi tocul nou. Îl prinzi în cuie de dimensiuni medii și ai grijă ca vârfurile ascuțite să nu iasă pe dinăuntru.

Ce-mi mai plăcea! Să repar lucruri vechi și să le fac iar folositoare e una dintre pasiunile vieții mele. Sanda după sanda, toc după toc, le reparam și nici măcar nu simțeam cum trece timpul. Mirosul de picior ce emana din sandale nu mă deranja. Doar o problemă aveam: dacă făceam ceva greșit, vreo

gafă, sau puneam o întrebare stupidă și-l înfuriam pe Iacov, făcându-l să-i crească tensiunea? Încercam să mă comport cât mai reținut, să fiu blândă ca un mielușel, ceea ce nu e-n firea mea; spuneam mereu „da” și pândeam orice semn de nemulțumire de pe fața lui.

Aveam motive să mă tem. Văzusem cu ochii mei scena înfricoșătoare când Baruh, unul dintre cei mai respectabili veterani din kibbutz, a cerut pantofi noi de șabat cu un an înainte să-i vină rândul. Baruh era un bărbat greoi, masiv, cu un mers ciudat, într-o parte, iar încălțămintea lui pur și simplu nu rezista până la termenul prevăzut. I-a întins pantofii cu mâinile lui mari și era clar că nu mai sunt buni de nimic.

— Anul ăsta nu ai dreptul la încălțăminte nouă, a dat Iacov verdictul.

— Dar nu pot să-i mai port pe ăștia, a implorat Baruh.

— Ți-am spus că n-o să primești o pereche nouă anul ăsta. Revino la anul. Am încheiat discuția.

Orice alt *chaver* s-ar fi dat bătut și poate că și-ar fi purtat sandalele și în timpul lunilor reci de iarnă sau încălțările de muncă și în zilele de șabat. Dar Baruh era încăpățânat. Nu a dat înapoi și a continuat să explice, cu vocea lui domoală, egală, că în ciuda regulilor trebuie să primească o pereche nouă de pantofi, chiar dacă asta era împotriva principiului drepturilor egale…

Iacov nu i-a răspuns. Am tăcut cu toții, el s-a oprit din ciocănit și l-a privit pe Baruh, a tras aer în piept, s-a înroșit la față, iar venele i s-au umflat pe frunte, părând să fie în pragul unei crize de apoplexie.

Când Baruh a văzut ce făcuse, s-a oprit la jumătatea frazei, a început să se retragă spre ușă cu spatele, ca un rac, și a dispărut

imediat, încă ținându-și în mâini încălțămintea distrusă. Fața lui Iacov și-a recăpătat treptat culoarea normală, iar după o vreme a fost capabil să-și reia munca.

Am avut un presentiment groaznic că Iacov nu va supraviețui multor incidente asemănătoare.

În ciuda acestui risc, am făcut un plan pentru reorganizarea atelierului, în așa fel încât să funcționeze conform atât de prețuitului principiu al drepturilor egale. Sistemul lui Iacov nu era sistem, ci haos: când un *chaver* sau o *chavera* își aducea pantofii la reparat, erau puși lângă scăunelul lui Iacov, unde formau o movilă urât mirositoare. El lua apoi perechea de deasupra, care poate venise chiar în ziua aceea, și o repara, după care mai repara poate și următoarea pereche. Între timp venea poate o altă pereche, așa că perechile de deasupra erau reparate primele, în vreme ce perechile de la baza movilei rămâneau pe veci în așteptare. Când venea proprietarul lor să și le ia, încă se aflau sub grămadă, uneori de săptămâni întregi. Iacov ridica din umeri:

— Vezi și tu cât avem de muncă, nu ți-a venit încă rândul.

Cei mai mulți *chaverim* acceptau răspunsul, de teamă să nu-l supere. Unii însă deveneau tot mai disperați, fiindcă nu aveau încălțări de rezervă ca să meargă la muncă. Pentru ei, Iacov avea soluția perfectă: căuta în spatele lui și le dădea de pe raft o altă pereche, dintre cele reparate. Care, bineînțeles, era a altcuiva. Când proprietarul respectiv venea să-și ia încălțările, Iacov îi spunea că trebuise să le arunce, fiind imposibil de reparat, sau că sunt pe sub vreo grămadă, pe undeva, așteptând să fie reparate.

Mi-am dat seama că trebuie să procedez cu multă prudență, poate chiar în secret, ca să fac ordine în atelierul de

încălțăminte.

Într-o zi, când Iacov era la Tel Aviv, am luat câteva perechi din vârful grămezii de lângă scăunelul lui și le-am pus pe un raft, în ordinea primirii lor.

A doua zi dimineață am așteptat cu emoție reacția lui Iacov. Nu s-a întâmplat nimic, n-a făcut niciun comentariu. Poate a fost chiar bucuros că grămada se micșorase în mod miraculos. Așa că în fiecare săptămână, când era plecat, aranjam încălțările pe care le primeam unele în spatele altora și, treptat, s-a stabilit un sistem. Iacov părea ușurat că scăpase de plângerile tovarășilor săi din kibbutz. Cu timpul, *chaverim*-ii au încetat să i se mai adreseze lui, apelând la mine ca intermediar. Iacov putea să-și vadă de muncă în colțul lui, decupând tălpi și tocuri din bucățile mari de piele, fără să fie nevoit să asculte vorbăria de la masa de lucru. Mă lăsa chiar și să dau cu mătura, dar numai pe lângă mormanele de încălțăminte, ca nu cumva să le deranjez. După câteva săptămâni, locul arăta mai prietenos, cumva mai strălucitor, iar *chaverim*-ii care veneau cu fețe îngrijorate plecau zâmbind.

Munca în atelierul de încălțăminte avea un mare avantaj pentru mine. Îmi place să mă trezesc târziu, iar ridicatul din pat în zori, la cinci și jumătate, mai ales iarna, pe întuneric, e un chin teribil pentru mine. Cei care lucrau la bucătărie, în casele copiilor sau cu animalele de la fermă nu puteau să întârzie la lucru. Dar încălțările nu erau nici flămânde, nici nu plângeau după mine, așa că nu conta dacă începeam lucrul la șapte și jumătate sau chiar la opt. De multe ori rămâneam singură la sfârșitul zilei de lucru ca să-mi termin cele opt ore și jumătate. Îmi dădeam seama că Iacov nu era de acord, dar tolera asta în tăcere. Săptămânile treceau, iar eu mă simțeam tot mai stabilă

acolo. Iacov m-a învățat să repar și alte lucruri în afară de tocuri. Era maestru cizmar, învățase meserie în tinerețe, în Ungaria natală.

Nu era și cazul asistentului său, colegul meu Mimon, căruia Iacov insista să-i spună Maimon. Mimon era „din afară”, adică nu era membru al kibbutzului, ci angajat plătit. Aceasta era o excepție, fiindcă inițial kibbutzul era absolut autonom. Totul era produs de membrii săi. Ne cultivam legumele și fructele, creșteam găini, rațe și vite, ne coceam pâinea, ne construiam casele, ne produceam mobila, aveam o școală pentru copiii din kibbutz, ba chiar și o trupă de teatru și un cor, pentru a oferi divertisment.

Mimon nu era cizmar de profesie. Era unul dintre acei oameni cu mâini de aur care pot face orice. Era suficient să se uite la o sculă sau la o mașinărie și știa imediat cum funcționează; putea s-o demonteze și s-o monteze la loc fără nicio problemă. Era înalt și subțire, cu mușchi puternici, iar gâtul lui arăta de parcă trăsese de el cineva în sus; avea un măr al lui Adam uriaș, care-i aluneca în sus și-n jos pe toată lungimea gâtului. Era din Maroc și nu putea să pronunțe *ș*.

— Salom, Sosana, o saluta pe educatoare, pantofii sunt gata si i-am asezat pe raft.

Mimon avea soție și copil, dar rareori vorbea despre ei. În cei trei ani cât am stat unul lângă altul la masa de lucru, pe scăunele, șase zile pe săptămână, opt ore și jumătate zilnic, a vorbit despre multe lucruri: despre numeroșii săi frați, despre casa copilăriei sale sau despre serviciul militar. Odată a menționat în trecere:

— Ni s-a mai născut un copil.

— Știu, i-am spus, mi-ai zis deja mai demult.

— Era cel de dinainte, băiatul, m-a corectat el. Acum am încă o fată.

— *Mazel tov!* Deci acum aveți trei.

— Mulțumesc. Nu, acum avem patru.

La început, Mimon venea în kibbutz cu autobuzul. Dar imediat ce a câștigat câteva lire, și-a luat o motocicletă veche. Problema era că motocicleta se strica la mijlocul drumului, iar Mimon ajungea la muncă împingând vehiculul greu, gâfâind și asudat. Lăsa motocicleta parcată în fața atelierului, iar cum pleca Iacov cu vreo treabă, se punea pe vine lângă ea și începea s-o repare. Deseori rămânea ore întregi după muncă, migălind la motor și înjurând în barbă. Uneori se ducea în cel mai apropiat oraș să cumpere o piesă lipsă. Însă în general era un tip optimist. De fiecare dată când îi pornea motorul și nu murea sub el, se umplea de o bucurie copilărească și credea că de acum înainte avea să-i meargă mereu fără probleme. Dar motorul îl lăsa din nou baltă, iar și iar. Cred că și-a băgat toți banii câștigați, și așa puțini, în motocicleta aia, până a renunțat și a vândut-o în pierdere.

Dar Mimon nu era omul care să meargă cu autobuzul, ca toți muritorii de rând. Avea nevoie de motocicletă ca să-și umfle egoul masculin, să se simtă regele șoselei. Curând și-a luat altă motocicletă:

— E mult mai bună, un adevărat chilipir.

Bietul Mimon – chilipirul lui s-a dovedit a nu fi mai breaz decât predecesorul. Numai că de data asta i-a fost jenă să accepte încă un eșec. Își ținea rabla ascunsă după o clădire abandonată și încerca s-o repare după lucru, când nu era nimeni prin preajmă.

Zilele noastre cele mai bune erau când lipsea Iacov și aveam toată libertatea să vorbim. Mimon avea talent de povestitor, dar în fața lui Iacov se abținea, să nu pară că-și neglijează munca. Știa multe basme, povestiri lungi și încurcate cu păsări magice, vise profetice și răzbunări. De cele mai multe ori nu le înțelegeam în totalitate: se complicau atât de tare, încât dispărea orice legătură între început, mijloc și final. Totul era foarte captivant și fascinant, dar bănuiesc că le inventa pe măsură ce le spunea. Mai târziu, am descoperit o similaritate între poveștile lui Mimon și felul în care unii oameni amestecă realitatea cu imaginația, ceva foarte diferit de modul nostru modern, rațional, de gândire.

Pe măsură ce lunile treceau, învățam tot mai multe despre reparatul încălțămintei. Știam cum să cos baretele rupte ale sandalelor la mașina de cusut și să lustruiesc tocurile cu ceară la peria rotitoare. Reușeam să-mi ascut singură cuțitul lung de cizmar și nu îi mai ceream lui Iacov sau lui Mimon să mă ajute. Trebuia ascuțit de câteva ori pe zi, ca să treacă prin piele ca prin unt.

O dată pe lună, un bărbat în vârstă venea să cumpere încălțăminte veche. Era un *oleh chadash*, un nou-venit din România, care vorbea idiș, dar nu și ebraică. Putea să comunice cu Iacov, dar cu Mimon, care știa arabă, ebraică și franceză, conversația era mai dificilă. Căra pe umeri un sac gol de iută, pe care îl lăsa să cadă pe podea, anticipând bucuros o discuție prietenească. Eu, fiind femeie, nu eram considerată un partener de conversație potrivit. Iacov nu era genul de om care să încurajeze trăncăneala. Îi rămânea Mimon.

— Unde ai învățat cizmărie? începea omul.

— *Yach nisst ferstayn* („Nu înțeleg”).

Asta era tot ce învățase să spună Mimon.

Însă omul îi ignora declarația și se pornea să-și relateze pe larg problemele și nenorocirile: cum fusese înșelat undeva și jefuit altundeva, cum îi promisese guvernul asistență și până la urmă nu primise nimic…

Mimon încuviința dând din cap cu simpatie. Își dădea seama că omul se plânge, deși nu înțelegea nimic din ce spunea.

— Tu bun, bun. Tu ești înțeleg, reușea bietul om să-i spună în ebraică.

Pe urmă începea să sorteze încălțămintea abandonată în movila din colț, făcând mai întâi două grămezi, iar apoi verificând fiecare pantof, gheată sau sanda dintre cele care arătau ceva mai bine. În cele din urmă le îndesa în sac și începea să se târguiască. Iacov nu era om de afaceri; știa că încălțările vechi nu valorau nimic, dar nu putea să-l dezamăgească pe cumpărător, pentru care negocierea era sufletul tranzacției. După ce se desfășura ritualul târguielii, Iacov era de acord cu oferta inițială a bărbatului și își strângeau mâinile.

Românul își punea apoi sacul plin lângă ușă, ocolea masa de lucru ca să-l bată pe Mimon pe spate și îi strângea mâna cu putere.

— Tu bun, bun, îi spunea entuziast, după care își arunca sacul pe umeri și pleca.

Am petrecut zile plăcute în atelierul de cizmărie. În cei aproape trei ani cât am lucrat acolo, am avansat până la repararea pantofilor pentru șabat și am ajuns să înlocuiesc în mod profesionist tălpile uzate, folosind o cusătură invizibilă. Cu un cuțit ascuțit, se face un șanț îngust în talpa nouă din piele, iar în șanțul ăla se dau găuri mici cu sula, după care talpa nouă

se coase de pantof cu două ace, care trec sfoara cerată prin aceste găuri de sus în jos și de jos în sus. Când cusătura e gata, șanțul se unge cu adeziv de cizmărie, cele două părți se presează una de alta, iar cusătura este astfel ascunsă. În ultima perioadă, am ajutat uneori chiar la confecționarea unor pantofi noi. Mâinile mi se bătătoriseră și se înăspriseră; nici spălatul cu săpun, nici curățatul cu peria, nici frecatul cu lămâie nu au putut înlătura incluziunile de culoare neagră sau maro din crăpăturile lor. Cea mai rea era negreala din jurul unghiilor, cu care am rămas multă vreme după ce am plecat din kibbutz.

În kibbutzul nostru trăia un *chaver* important, un politician ce se ducea des peste hotare în misiuni de stat importante. Considera drept o reușită extraordinară faptul că în kibbutzul nostru i se permisese unei femei să devină cizmar, o dovadă vie a egalității dintre bărbați și femei. Înaintea uneia dintre călătoriile lui în străinătate, a hotărât să mă utilizeze ca material propagandistic.

Într-o dimineață, l-a convins pe bătrânul domn Heller, tatăl mai în vârstă al uneia dintre membrele kibbutzului, să-mi facă o fotografie la locul de muncă. Bătrânul deținea unul dintre cele două aparate foto din kibbutz. A dat ocol mesei de lucru, încercând să găsească unghiul cel mai bun și lumina cea mai potrivită, ne-a pus să ne uităm într-o parte și în alta, să zâmbim, iar în cele din urmă a făcut câteva poze.

Înarmat cu aceste fotografii istorice, ilustrul nostru *chaver* a călătorit în străinătate, convins că pozele cu mine aveau să fie cea mai bună momeală pentru ca diaspora evreiască să facă Aliyah și să se alăture pionierilor în noul stat Israel. Credea că o poză cu o femeie cizmar le va determina pe toate evreicele să se îngrămădească la kibbutzul nostru.

Dar n-a recrutat absolut pe nimeni. Bănuiesc că pozele cu mine au avut efectul opus. Cred că doamnele bogate din Argentina s-au speriat când m-au văzut cu trepiedul, reparând încălțări vechi, gândindu-se că, dacă vin să trăiască în kibbutz, vor fi obligate să lucreze și ele la atelierul de cizmărie.

1. În Israel, pălăriile de pânză cu boruri înguste, purtate de obicei de kibbutznici, erau cele mai populare acoperitoare de cap, utile nu doar fiindcă te protejau de soarele fierbinte, dar și pentru că le puteai folosi la a-ți șterge transpirația de pe față sau ca să aduni în ele portocalele și nucile căzute din copaci. O asemenea pălărie se numea *kova tembel*. *Kova* înseamnă în ebraică „pălărie”, iar *tembel*, „prost” – și, într-adevăr, când le purtai îndesate pe frunte păreai cam nătâng. Desenul iconic ce îl înfățișează pe „Micul Șrulik”, cu pantaloni scurți de pânză și cu *kova tembel*, a devenit un simbol al spiritului israelian, al pionierului, al voluntarului, al omului bun la suflet.

Capitolul 37
Sala de mese

Sala de mese a kibbutzului era folosită în mai multe scopuri. În primul rând, firește, pentru luatul mesei: micul dejun, prânzul și cina. În locuințele cu o cameră ale *chaverim*-ilor nu erau nici bucătării, nici ustensile pentru gătit, cel mult câte o plită și un ceainic. Puteai să faci un ceai sau o cafea și eventual să fierbi un ou, dacă erai în relații bune cu omul de la ferma avicolă sau cu Chava, administratoarea depozitului de alimente. Singura masă pe care o luam în mod regulat acasă era cea de după-amiază, cu copiii. Aduceam câteva felii de pâine din sala de mese și le ungeam cu gem, din care aveam mereu din belșug datorită fabricii Pri-Gat. Puteai să îți iei și ceaiul de după-amiază în aceeași sală. Pe mese erau carafe cu ceai, pâine și conserve pe ale căror etichete scria: „Sardine și alți pești”. Oamenii făceau glume pe tema asta: „Da, o sardină și un rechin”.

Dar sala de mese era și locul unde ne țineam adunările generale săptămânale. Secretara kibbutzului, post ocupat tot prin rotație, anunța agenda, iar membrii votau pro sau contra fiecărui punct de pe ordinea de zi. Putea fi vorba de achiziționarea unui tractor nou sau de aprobarea cererii cuiva

de a i se permite să ia lecții de șofat, ori Eva și Arieh anunțau că de acum înainte constituie un cuplu și vor să se mute în aceeași cameră. În timp ce aveau loc discuțiile, multe dintre *chaverot* croșetau, iar altele discutau în șoaptă. Când venea momentul votului, participa toată lumea: unii ridicau mâinile pentru „da”, alții pentru „nu”, deși nu sunt sigură că știau de fiecare dată ce aprobaseră sau respinseseră.

La intrarea în sala de mese erau multe anunțuri importante pe care trebuia să le citim – de exemplu, lista cu cei trei *chaverim* cărora le venise rândul să facă pază de noapte în săptămâna respectivă, sau înștiințarea privind eliberarea a două locuri într-o mașină ce mergea la Tel Aviv a doua zi dimineață, sau faptul că Efra și Gerti Schalinger și-au ebraizat numele și se vor numi de acum înainte Shalev, sau avertismentul că de la ora opt seara până a doua zi dimineață se oprea apa deoarece trebuia curățat rezervorul din turnul de apă, de unde nu mai curgea apa, din cauza acumulării de nisip.

După cină, mesele erau ocupate de diverse comitete. Într-un loc, *chavera* responsabilă cu problemele de sănătate le împărțea bani celor care trebuiau să meargă cu autobuzul la diverși specialiști de la clinicile din oraș. Știa exact prețul unui bilet până la Tel Aviv sau Hadera. Când trebuia să merg la ginecolog sau să-mi fac radiografie la plămâni, făceam autostopul, iar din banii economisiți cumpăram dulciuri pentru copii. În acele vremuri, majoritatea șoferilor din Israel te luau cu mașina, în special dacă erai o fată tânără și drăguță.

Dincolo, la altă masă, era Ayko, cel care distribuia lame și prezervative. Alocația săptămânală era de câte două din fiecare. Era zgârcit cu mărfurile sale; dacă-i cerea cineva un al treilea prezervativ, Ayko îl acuza de risipă. „Nu poți să le reciclezi?”,

bombănea. El era burlac, își tundea părul cărunt o dată pe an și, indiferent de anotimp, ieșea afară fără cămașă sau jachetă, expunându-și pieptul cafeniu cu un smoc de păr alb. Era și sportiv, campion la gimnastică, la paralele.

Cel mai ocupat dintre toți era *sadran avodah*, care avea o misiune foarte neplăcută: trebuia să găsească muncitori care să-i înlocuiască pe cei care se îmbolnăviseră sau care, din motive întemeiate, nu puteau să lucreze a doua zi. Dacă lipsea electricianul, cizmarul sau contabilul, nu conta prea mult. Grav era când lipseau cei care hrăneau vacile, găinile sau copiii. Singurii liberi erau cei care munciseră de șabat și primiseră în schimb o zi liberă în cursul săptămânii. Dar cine era dispus să renunțe la ziua sa liberă? Cu tot zelul lor sionist, kibbutznicii își voiau șabatul. În ciuda eforturilor sale de a-i convinge, bietul *sadran avodah* ajungea adesea să facă el însuși munca respectivă.

La alte mese erau grupuri ce discutau diverse planuri. De exemplu, subiectul concediului de odihnă, fiecare membru având dreptul la zece zile libere o dată pe an. Nici nu putea fi vorba să mergi la un hotel; alocația pentru vacanță nu acoperea nici măcar o noapte într-un hotel de mâna a treia. Mulți aveau rude la Haifa, Tel Aviv sau la țară, dar nu voiau să le stea pe cap. Cea mai bună soluție era să mergi în camping și să stai la cort, așa că în grupul respectiv se discuta despre locul de camping. Adesea era trimis un *chaver* să găsească un loc potrivit.

Îmi amintesc cu nostalgie săptămâna petrecută în satul arab abandonat Ein Hod de pe muntele Carmel. Era complet părăsit, în afară de un cuplu de evrei cu un copil, care își deschiseseră un chioșc rudimentar într-una din case și le vindeau țigări și

băuturi celor care treceau pe acolo în drum spre așezările aflate la altitudini mai mari.

Casele erau goale; în loc de geamuri și uși aveau doar niște spărturi. Am ales una prin care bătea vântul și ne-am mutat acolo. Cei veniți în vacanță și echipamentul lor erau aduși cu camionul kibbutzului. Ne-am luat cu noi paturi din fier cu saltele, oale, tigăi, plite cu gaz, farfurii și tacâmuri, mâncare pentru o săptămână, spray împotriva țânțarilor, hârtie igienică, trusă de prim ajutor, rucsacuri, pălării de paie și costume de baie și am început să ne stabilim itinerarul. În ciuda brizei ce răcorea clădirea, preferam să dormim pe acoperișul plat. Una dintre amintirile mele cele mai dragi o reprezintă nopțile acelea calde, când priveam stelele și luna de deasupra și ascultam huhuitul tânguitor al bufnițelor sau țârâitul greierilor.

Eram zece, cinci bărbați și cinci femei. Toți reprezentau doar jumătatea unui cuplu – cealaltă jumătate trebuise să rămână în kibbutz, ca să aibă grijă de copii. Lor le-a venit rândul odată cu grupul următor.

Organizatorul grupului nostru, Efra, verificase deja zona și găsise punctele de atracție. Așa că a doua zi am vizitat vechea fortăreață a cruciaților din Atlit, iar în următoarea am făcut un traseu pe muntele Carmel; apoi ne-am dus la Haifa și la templul Bahai, după care am fost o zi la plajă, la Tantura. În fiecare zi a săptămânii eram plecați până seara. Când ne întorceam la bază, după-amiaza târziu, participam toți la pregătirea cinei, care consta de obicei din supă, salată, un ou, pâine, brânză, iaurt, măsline și uneori cartofi fierți sau spaghete.

Am fost în două astfel de campinguri. A doua oară am mers în vestul Galileii, în apropierea kibbutzului Gesher HaZiv, unde am stat într-o fabrică goală de ambalat citrice, în mijlocul unei

livezi de portocali. De data aceasta am fost cu alți oameni decât în grupul anterior, dar cele două grupuri au avut un lucru în comun: o parte din jumătățile de cuplu aranjaseră în așa fel încât să se distreze puțin pe ascuns cu cei de sex opus din alte jumătăți de cuplu.

*

Printre numeroasele slujbe pe care le-am avut în cei șapte ani pe care familia noastră i-a petrecut în kibbutz a fost și una în sala de mese. Erau două ture, fie de la 6.00 la 14.30, fie de la 11.30 la 20.00. Când am ajuns noi în kibbutz, erau niște mese lungi cu bănci, câte patru locuri de fiecare parte. Cele două persoane de la capete nu aveau nicio problemă, însă cele de la mijloc trebuiau să pășească peste bancă sprijinindu-se pe umerii vecinului, care de multe ori era deranjat tocmai când ducea la gură lingura cu mâncare. Sau, dacă pe o bancă trei oameni terminau de mâncat și se ridicau, iar tu erai la capătul băncii, greutatea ta dezechilibra banca și te trezeai pe jos. Mai târziu, kibbutzul a cumpărat mese pătrate, cu câte două scaune de fiecare parte. Cum nu erau niciodată destule cuțite, căci erau furate pentru acasă, fiecărei mese îi erau alocate două cuțite care să fie folosite pe rând. Nu era de niciun folos dacă persoana care se ocupa de aprovizionare cumpăra cuțite noi. În câteva săptămâni dispăreau iar.

Mâncarea era adusă din bucătărie pe cărucioare cu rafturi, unde felul principal, carne sau pește, era deja pus în niște farfurii pentru supă. Mâncam supa după felul principal, ca să nu se mai spele încă un rând de farfurii. Garniturile (cartofi,

paste sau orez) erau pe masă în cantități nelimitate. Vegetarienii primeau câte o porție de quiche sau conopidă pané. Vegetarianul striga *bimkom*, care în ebraică înseamnă „în loc de”, și primea mâncare fără carne.

După ce mâncau, trebuia să curăț mesele, să ridic scaunele pe mese cu picioarele în sus și să spăl podeaua. Și mereu apăreau câțiva întârziați care trebuiau și ei serviți. Apoi pregăteam totul din nou pentru masa următoare.

În serile de vineri, sala de mese era transformată în sală de festivități. Peste tot erau fețe de masă albe și flori. Toți proaspăt ieșiți de sub duș, *chaverim*-ii îmbrăcați în cămăși albe, bine călcate, și femeile, în rochiile lor cele mai bune, intrau spunându-și unul altuia *Șabat șalom*. Iar mâncarea era pregătită cu mare grijă și servită în cele mai bune vase. După masă, urma adesea un program cultural.

Bineînțeles, nu eram singura chelneriță – eram mai multe pe tură. Odată, comitetul kibbutzului a decis să angajeze un specialist în eficientizarea muncii, ca să ne învețe cum să fim mai productive și să reducem din personal. Ne-a urmărit mai bine de o săptămână cum munceam în sala de mese, făcându-și tot felul de însemnări, după care ne-a propus un nou program.

N-a funcționat. Problema era că își concepuse noua schemă pe baza performanței mele, dar, așa cum s-a dovedit, colegele mele nu erau la fel de rapide ca mine și nu puteau să termine unele treburi în intervalul calculat de specialistul respectiv. Rezultatul a fost că de atunci au trebuit să angajeze doi oameni care să facă ceea ce eu făceam de una singură. Nu mi-a spus-o nimeni în față, dar știam că îi enervam pe toți.

Capitolul 38
O slujbă nouă pentru Otto

După ce a lucrat ca ajutor la bucătărie, Otto a devenit *sanitar*, împreună cu vecinul nostru Hanan. Treaba lor era să mențină curățenia în băile comune și în toalete, să golească coșurile de gunoi, să extermine șobolanii, gândacii și alte dăunătoare și să desfunde țevile de apă. Îi măgulea faptul că erau atât de indispensabili. *Chaverim*-ii aveau întotdeauna nevoie urgent de serviciile lor și îi implorau să nu întârzie și să vină imediat, căci chiuveta refula, furnicile invadaseră depozitul cu alimente, iar în casa bebelușilor fusese văzut un gândac. Așa încât, așezați în căruța lor în care se afla echipamentul, trasă de catârul kibbutzului, cei doi *sanitari* răspundeau, cu o figură serioasă, că mai întâi au de terminat ceva mai important, cum ar fi să curețe băile sau să golească coșurile de gunoi. Primeau adesea ouă drept mită, de la șeful cooperativei avicole, sau o ceașcă de cafea braziliană adevărată de la Anita, nou-venita din America Latină, care se isteriza când vedea un șoarece sub pat.

Oricât de mizerabil, postul avea un mare avantaj: nu aveau șefi, nimeni nu se băga în programul lor, iar *sadran avoda* nu putea să-i cheme pentru a-i înlocui pe muncitorii lipsă. Otto era

foarte mulțumit cu munca sa și a devenit destul de priceput la instalații și la sistemele de canalizare. Nu era îndemânatic de felul său, dar motoul lui era: „Dacă până și un prost de instalator poate s-o facă, cu siguranță pot și eu”.

Uneori munca lui cerea discreție. Într-o zi, un *chaver* l-a luat deoparte, să nu-i audă nimeni, și l-a întrebat dacă are ceva să-l scape de păduchi. „Nu în păr am”, i-a spus, „sunt păduchi de corp”. Câteva zile mai târziu, un altul a venit cu aceeași problemă. Iar când le-a crescut numărul, Otto a început să facă investigații discrete și a reușit să găsească sursa epidemiei. Era o nou-venită drăguță, tânără, singură, care se alăturase de curând kibbutzului. Așa încât, i-a dat în secret o loțiune și a rezolvat problema.

Dar n-a rămas *sanitar* multă vreme, și asta din vina mea.

Într-o după-amiază, *sadran svoda* a venit în camera noastră să-l caute pe Otto. Era plecat, așa că m-a întrebat pe mine dacă-i adevărat că Otto a studiat engleza la universitate, în Praga.

— Așa e, i-am răspuns mândră.

— Crezi că ar putea să le predea engleza copiilor la școală?

— Bineînțeles că ar putea, am răspuns fără să ezit.

— Spune-i să vină la mine mâine-dimineață.

I se vedea pe față ușurarea.

Așa că, de pe o zi pe alta, Otto s-a ridicat de la poziția umilă de *sanitar* la cea înaltă de profesor de engleză. A primit din depozitul de haine două cămăși respectabile, în locul celor de muncitor, și și-a început noua carieră.

De fapt, kibbutzul nostru nu avea nevoie de profesor de engleză, ci de unul de literatură ebraică. Kibbutzul vecin, Ein HaHoresh, avea un profesor de literatură minunat: scriitorul Hanoch Bartov. Directorul școlii lor era dispus să ni-l închirieze,

cu condiția să îi dăm un profesor de engleză pentru școala din Ein HaHoresh. Ambele părți s-au înțeles, iar schimbul a fost aprobat. Astfel, cei doi profesori traversau de câteva ori pe săptămână câmpurile și livezile ce separau cele două așezări, ca să predea fiecare în kibbutzul celuilalt. Dimineața și după-amiaza se întâlneau la mijlocul drumului, fiecare venind din direcții opuse. Dar treaba era mai complicată.

Ministerul Educației din Ierusalim fusese informat despre cine avea să fie următorul profesor de engleză pentru clasele V-VIII la școala din Givat Haim. Dar nu era vorba de Otto Kraus, ci de Haver Iacov. Acesta era profesor atestat, cu mulți ani de experiență, dar nu-i plăcea să predea și lucra în sala boilerului. Și nu-i de mirare: engleza era cel mai nepopular obiect în școlile israeliene, din cauza ocupației britanice. Refuzul de a învăța engleza fusese modul evreilor de a sfida autoritatea britanică. Mulți profesori fugeau de clasele rebele și era o lipsă permanentă de profesori de engleză. De exemplu, cel de dinaintea lui Otto renunțase fiindcă elevii îl închiseseră în debaraua cu mături.

Această atitudine a ținut mult după plecarea britanicilor și s-a schimbat, treptat, abia când israelienii și-au dat seama că există o lume întreagă care nu înțelege ebraica. Bineînțeles, kibbutzul prefera să primească salariul profesorului cu experiență Iacov, nu pe cel al lui Otto, începătorul, care nici măcar nu avea atestat de profesor. Dar aranjamentul a durat doar un an. Când directorul școlii din Givat Haim a auzit cât de popular devenise Otto în Ein HaHoresh, a decis să nu piardă acest avantaj și l-a păstrat la școala din Givat Haim.

Cum Otto nu urmase studii de pedagogie și nu fusese îndoctrinat cu teorii despre cum să-i învețe pe copiii

recalcitranți o limbă străină, și-a creat propriul plan de predare. Folosea cântece și glume, iar în scurtă vreme copiii au început să aștepte cu nerăbdare orele de engleză. Părinții erau surprinși de popularitatea lui Otto, amintindu-și de numeroșii profesori care fugiseră după prima săptămână de predare. Cel mai mare succes al activității sale l-a constituit piesa de teatru de la sfârșitul anului școlar, *Cum au ajuns elefanții să aibă trompă*, adaptare după povestea lui Rudyard Kipling, pe care copiii au jucat-o în engleză. Era povestea unui elefănțel curios care voia să știe ce a mâncat crocodilul la cină. „Hai mai aproape, elefănțelule, și-o să-ți spun", i-a zis crocodilul, iar când elefănțelul s-a apropiat, crocodilul l-a prins de nas și a tras și a tot tras, iar cum elefănțelul trăgea înapoi, nasul i s-a lungit și i s-a tot lungit – și așa a ajuns elefantul să aibă trompă.

Chiar și acum, după 60 de ani, dacă-i întrebi pe bunicii din kibbutz, îți vor spune cum i-a crescut elefantului trompa. În engleză.

Capitolul 39
Lăcustele

În vremurile acelea nu aveai cum să faci un anunț public în kibbutz. Nu avea nimeni telefon și nu exista intercom, iar televiziunea încă nu apăruse în Israel. În locul unui sistem de megafoane, era o bucată de țeavă din fier agățată cu un lanț de un stâlp din fața sălii de mese. În caz de incendiu sau de altă urgență, cea mai apropiată persoană bătea în țeavă cu un ciocan sau cu orice avea la îndemână; sunetul se auzea în cel mai îndepărtat colț al kibbutzului și veneau toți în fugă.

Într-o zi a sunat alarma, iar cineva a strigat: „Lăcuste!”.

Într-adevăr, am auzit apropiindu-se un bâzâit ca de la o mie de roiuri de albine, iar curând cerul s-a întunecat din cauza unui nor imens de lăcuste. Era imperios necesar să nu aterizeze pe câmpurile și livezile noastre. Câțiva *chaverim* care aveau experiența invaziilor de lăcuste au ordonat: „Luați oale, tigăi și capace din bucătărie și faceți cât mai mult zgomot”.

Ne-am împrăștiat peste tot, strigând, țipând, lovind cu polonice în capacele metalice. Toți erau acolo – copiii de școală, cei mici, bărbații și femeile; toți lăsaseră baltă ce făceau ca să salveze recoltele și grădinile. Planul nostru era să le determinăm să se așeze abia seara târziu, fiindcă pe frig nu se

hrănesc și pot fi stropite cu spray și omorâte. Ne-a luat toată după-amiaza, dar am reușit. A mai apărut a doua zi un nor mai mic, pe care l-am alungat și n-a reușit să facă mare dezastru.

Printre nou-veniții în kibbutz erau și câțiva marocani care s-au bucurat când au văzut lăcustele. Le-au cules, le-au pus în oale și au trântit repede capacul peste ele. Spuneau că sunt o delicatesă.

Dintre ei, Șoșana, mama unui băiat care era la creșă cu fiul nostru, Șimon, ne-a invitat la ea la ospăț. M-am cutremurat la gândul acesta, dar Otto s-a dus. Mi-a spus că lăcustele coapte au fost una dintre cele mai delicioase mâncăruri pe care le gustase vreodată.

Am menționat deja câteva dintre locurile ce furnizau serviciile necesare pentru kibbutznici, precum brutăria și croitoria. Aveam și o spălătorie, cu mașini imense ce ne spălau toate hainele. Existau cuve separate pentru prosoape albe și lenjerii de pat, pentru salopete murdare, pentru ciorapi și pentru bluzele și cămășile mai delicate. La începutul săptămânii îți sortai hainele murdare în cuve, după ce le marcai cu numărul tău, iar vineri le luai curate și împăturite de pe rafturile din depozitul de haine.

Era și un electrician, Hans, care nu doar că se ocupa de întreținerea a tot ce era legat de electricitate, dar repara și prizele stricate sau instalațiile din camerele noastre care făcuseră scurtcircuit, precum și plitele. Aveam un atelier de tâmplărie, unde trei sau patru *chaverim* făceau scăunele pentru grădinițe, garduri din lemn sau reparau picioarele scaunelor stricate. Cine se pricepea putea să ia de acolo bucăți de lemn aruncate și să cioplească o jucărie pentru copii sau un raft pentru cameră. Otto a făcut o frumoasă cutie de creioane

pentru ziua de naștere a lui Șimon și un set de Scrabble, cel mai popular joc al momentului.

Mai erau cizmăria, pe care am descris-o în capitolul anterior, și garajul mecanicului de tractoare. În anii din urmă, când m-am dus să-mi vizitez vechi prieteni din kibbutz, am aflat că au și un dentist care locuiește acolo, ba chiar și o cosmeticiană și un frizer.

Noi eram mai norocoși decât multe alte kibbutzuri pentru că aveam propriul medic, doctorul Ebl, care trăia în Givat Haim cu familia. Era un personaj pitoresc, ale cărui vorbe circulau prin tot kibbutzul. Dar bănuiesc că mai erau și înflorite pe parcurs.

Era din Viena, veteran din Primul Război Mondial, de care le amintea mereu pacienților săi. Dacă te plângeai de o durere la umăr, imediat îți povestea cum pe vremea când a servit în armată sub kaizerul Franz Josef a avut o durere de umăr îngrozitoare, incomparabilă cu a ta. Orice boală avea vreun pacient, o avusese și el. Singura excepție a fost Fruma, care se plânsese că nu poate să rămână însărcinată. Dar a consolat-o spunându-i:

— Ai noroc că nu ești vacă.

— De ce? a întrebat ea, uimită.

— Dacă o vacă nu rămâne însărcinată, e tăiată pentru carne.

Era genul său de umor. O altă *chavera* a relatat următoarea conversație:

— Doctore, mă doare așa de rău spatele, că nu pot să mă întind.

— Trebuie să stai pe un scaun, cu spatele drept.

— Dar durerea continuă și când stau pe scaun.

— Atunci îți recomand să mergi sau să stai în picioare.

— Dar când merg sau stau în picioare durerea e și mai insuportabilă.

— Dacă nu poți nici să te întinzi, nici să stai jos, nici în picioare și nici să mergi, nu-ți rămâne decât să te spânzuri.

Nu sunt sigură că doctorul Ebl a spus întocmai așa ceva, însă nici nu m-ar mira. Dar era un doctor dedicat, cu mult bun-simț.

Îi plăcea de Otto și stăteau adesea de vorbă, doctorul fiind fericit că putea să vorbească cu cineva în germană. Odată, Otto i-a spus de migrenele mele periodice și de problemele cu stomacul.

— Herr Otto, i-a spus doctorul Ebl, ia-ți soția și copiii și plecați din kibbutz. Când nu veți mai locui aici se va simți mai bine.

Avea dreptate. După șapte ani, nu mă simțeam definitiv stabilită acolo. Pentru mine, viața în kibbutz nu era ceva permanent; era un fel de perioadă de tranziție. Ar fi fost absurd să aștept mai multă vreme, în speranța că voi începe să mă simt ca acasă în Givat Haim. Trebuia să recunoaștem: nu eram făcută pentru viața în kibbutz.

Dar acesta nu a fost singurul motiv pentru care Otto a decis să caute un alt loc în care să trăim. Și el avea o dilemă privind mișcarea kibbutzurilor, iar aceasta era legată de scrisul lui.

La vreun an de la venirea noastră în kibbutz, începuse să scrie un roman numit *Vântul muntelui*. Era despre un kibbutz fictional undeva în Galileea, populat de diverse personaje, fiecare cu problemele lui. Printre ei era și un copil: un asocial singuratic, ce nu se integra în grupul lui. Cauza comportamentului său aproape autist, sugera autorul, era faptul că micuții petreceau doar câteva ore pe zi cu părinții și dormeau separat de ei. Despre chestiunea asta existau opinii

diferite în kibbutz, unii *chaverim* afirmând că nu e normal pentru copii să crească într-un colectiv, departe de părinți, încă din prima zi a vieții. Dar ideologii mișcării kibbutzurilor și adepții lor considerau că lucrul ăsta nu numai că nu le dăunează în vreun fel, dar că, de fapt, în acest mod se formează indivizi sănătoși, integrați social și care nu sunt niște răsfățați.

Când Otto a propus cartea Editurii Hakibbutz Hameuchad, editorii n-au fost încântați de ceea ce considerau a fi o critică la adresa preceptelor educaționale ale mișcării. S-au întâlnit cu Otto și au încercat să-l convingă să facă unele modificări. Voiau s-o publice, dar se temeau de efectul pe care l-ar fi putut avea în Israel asupra reputației kibbutzurilor. L-au trimis pe unul dintre redactorii lor, scriitorul Alexander Sened, să stea de vorbă cu Otto.

Alexander era înalt și subțire, cu păr roșcat și ochelari cu lentile groase. Când a ajuns în Givat Haim, mi s-a părut că-l știu de undeva. Deodată, mi-am adus aminte. Am scos albumul de fotografii și i-am arătat o poză cu Otto și prietenul său Metek făcută de un fotograf stradal în Praga, cu puțin timp înainte de plecarea noastră în Aliyah. Cel care mergea în spatele lor era Alexander. Într-adevăr, fusese atunci în Praga într-o misiune. Ce coincidență uimitoare!

Cei doi au avut o discuție lungă despre roman, dar Otto nu s-a lăsat convins. Alexander i-a făcut o propunere atractivă, ca să-l încurajeze. Editura ar fi urmat să-i faciliteze lui Otto studiile la orice universitate voia timp de un an. Suna foarte bine, așa încât au stabilit să mai discute problema. Data următoare ne-am dus noi la Revivim, kibbutzul din deșertul Negev unde trăiau Alexander și soția sa, Yonat. Cei doi nu erau doar un cuplu, ci formau și o echipă – scriau cărți împreună.

N-am să uit niciodată locul acela. O așezare înverzită, cu plantații irigate cu apă sărată, dar în jur, în toate direcțiile, nimic altceva decât deșertul maroniu, uscat cât vedeai cu ochii. Membrii kibbutzului beau și ei aceeași apă, așa că până și cafeaua lor era sărată la gust. Depindeau de un puț, fiindcă Rețeaua Națională de Hidrologie, care pe atunci era în formare, avea să ajungă abia mai târziu în regiunile sudice. „Dar ne-am obișnuit”, spuneau ei zâmbind.

Însă, deși vizita a fost memorabilă, n-a avut rezultatul dorit. Editura Hakibbutz Hameuchad a hotărât să nu publice romanul lui Otto, care i l-a oferit unui editor particular, Hadar, cu care a semnat un contract. Acum, Otto era nevoit să decidă la care dintre cele două visuri de-o viață să renunțe: la visul sionist de a fi pionier în Țara lui Israel sau la visul de a fi scriitor și de a publica. Apariția romanului împotriva voinței kibbutzului însemna că nu mai putea rămâne la Givat Haim.

Nu-i era greu să-și găsească un post ca profesor de engleză. Au fost câteva oferte, dar în cele din urmă am decis să ne mutăm în Hadassim, un sat al copiilor care avea liceu.

În majoritatea cazurilor, când decideai să părăsești kibbutzul, erai văzut ca un fel de trădător. Veteranii te acuzau că ai folosit kibbutzul ca rampă de lansare, doar ca să înveți ebraică, să te obișnuiești cu viața în Israel și să dobândești o meserie, după care în final să abandonezi în mod egoist comunitatea.

În cazul nostru, când i-am anunțat pe membrii kibbutzului că vom pleca, am fost surprinși cât de prietenoși s-au arătat și cât de rău le părea că ne vor pierde. Însă pe Otto l-a flatat cel mai mult lauda uneia dintre cele mai vechi și mai apreciate

membre, care i-a spus: „Te respect nu doar pentru că ai fost un profesor bun, ci mai ales pentru că ai fost un muncitor bun”.

Capitolul 40
Hadassim

Avi Fischer, prietenul nostru de la Praga și din *Kinderblock*-ul de la Auschwitz, a aflat că voiam să plecăm din kibbutz. A venit la Givat Haim ca să-i spună lui Otto că școala lui caută un profesor de engleză. Și Avi era acum profesor în Satul Tinerilor Hadassim, unde de altfel locuia împreună cu soția sa, Hanna, și cu cei trei copii ai lor.

Hadassim era o instituție neobișnuită. Fusese înființată la puțin timp după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial pentru a-i primi pe copiii supraviețuitori din Europa. Situat printre livezi de citrice, nu departe de Netanya, campusul era alcătuit din dormitoare, școli, terenuri de sport, o sală mare de mese și o bucătărie, pajiști și copaci, o piscină și câteva bungalow-uri tip duplex pentru profesori și personal. Era finanțat de organizația canadiană WIZO.

Ca să-i integreze pe orfanii supraviețuitori, instituția acceptase un număr aproximativ egal de elevi israelieni. Locuiau împreună, învățau limba nouă și legau prietenii. În anii următori, după absolvirea și plecarea primilor elevi, Hadassim a acceptat mulți copii de diplomați care nu voiau să-i

care după ei dintr-o țară în alta. Dar exista mereu și un număr de copii din familii destrămate sau de cazuri sociale.

Directorii, Yirmiyahu și Rachel Shapira, l-au acceptat bucuroși pe Otto. Profesorii de engleză erau o marfă rară, fiindcă elevii israelieni încă urau această limbă. Cei doi copii ai noștri, Șimon și Michaela, au fost în culmea fericirii când au auzit că programa lor nu avea să fie foarte diferită de cea din kibbutz și că, mai mult, vor locui cu noi și vor avea camerele lor. Ni s-a dat un bungalow cu trei camere și o grădină mică în jur. Din întâmplare, eram vecini cu Avi.

Dar eu ce aveam să fac de acum înainte? Nu eram profesoară, dar nu se punea problema să nu lucrez; salariul de profesor al lui Otto era prea mic pentru a întreține o familie, chiar dacă nu trebuia să plătim chirie. Am acceptat o slujbă în sala de mese a școlii. Șefa mea era Malvina, supraviețuitoare poloneză a Holocaustului, o ființă morocănoasă, care nu zâmbea și nu era niciodată mulțumită de mine. Dar experiența avută cu cizmarul Iacov mă învățase să mă descurc cu șefii dificili, așa că am reușit să evit conflictele.

După un timp însă, am avansat în funcție și am devenit meditatoarea elevilor care aveau nevoie de ajutor la engleză. La mijlocul anului școlar, directorul m-a rugat să suplinesc o profesoară plecată în concediu de maternitate. Mi-a fost teamă. Nu avusesem niciodată destulă încredere în mine încât să vorbesc în fața unui public, dar Otto a insistat să accept. Mi-a promis că mă va ajuta să mă pregătesc pentru fiecare lecție. Am început cu emoții, dar am descoperit că nu era așa dificil cum crezusem, iar până la sfârșitul anului începusem deja să mă simt destul de sigură pe mine. În următorii ani am urmat cursuri serale și seminare intensive în timpul vacanțelor de

vară, iar la final am luat examenele colegiului pedagogic și mi-am primit atestatul.

Eram o profesoară conștiincioasă, dar nu-mi însuflețeam elevii. De la orele lui Otto se auzeau hohote de râs; era amuzant, iar elevilor le plăceau lecțiile lui. Chiar și acum, când au devenit bunici și s-au împrăștiat pe toate continentele, își amintesc de el cu nostalgie. Avea talentul de a face comentarii spirituale, amuzante; spunea glume sau juca scene din piesa *Iulius Cezar* a lui Shakespeare, care era inclusă în programă. Ținea o mătură în mâini, îl cita pe Cezar – *Et tu Brute?* – și lăsa mătura să cadă cu zgomot pe podea.

În una dintre clase avea un elev persan turbulent, care întrerupea mereu orele punând întrebări despre sensul vreunui cuvânt. Odată, când Otto răcise și strănuta de mama focului, Farshit l-a întrebat: „Cum îi spui în engleză cuiva care strănută?”. Cu o mină serioasă, Otto i-a răspuns: *Drop dead!* („Las-o moartă!”) Clasa a zâmbit, dar s-a ținut serioasă. Otto a mai strănutat de câteva ori, iar Farshit îi ura de fiecare dată: *Drop dead, teacher*. Deodată s-a oprit și a strigat: „Dar *dead* înseamnă mort!”. Abia atunci toți elevii și Otto au izbucnit în râs.

Invidiam capacitatea lui Otto de a fi așa de interesant și de popular la ore. Am fost profesoară timp de 28 de ani. În ultimii ani am pregătit clasele superioare pentru examenul de bacalaureat. Elevii mei aveau rezultate destul de bune, dar în albumul de absolvire, cel cu pozele tututor elevilor și profesorilor, au uitat să o includă și pe a mea.

La puțin timp după ce ne-am mutat în Hadassim, la Yad Vashem, Memorialul Victimelor Holocaustului din Ierusalim, a

avut loc o expoziție cu desenele făcute de copiii din Terezín. Am fost invitată să asist la ceremonia de deschidere. Organizatorii mă găsiseră datorită semnăturii de pe unul dintre desene. Am luat autobuzul spre Ierusalim. Au ținut discursuri directorul memorialului, doctorul Arieh Kubovy, și alți oficiali. Pe când mergeam de-a lungul pereților din sala de expoziție, am recunoscut numele unor copii pe care îi cunoscusem. Pictaseră ce văzuseră în jur: priciurile pe trei nivele, dricurile trase de oameni, care transportau în barăci franzelele, spânzurătorile. Dar și locomotive, avioane, copii jucându-se și fluturi pe flori. Sub fiecare desen erau numele copilului, vârsta lui și cuvintele: „Nu a supraviețuit". Îi știam pe mulți dintre ei; unii îmi fuseseră prieteni. M-am simțit ca la o înmormântare.

Deodată, am văzut un desen în alb și negru ce înfățișa o biserică și un rând de acoperișuri – era semnat *Dita Polachová*. Uitasem de el, dar acum mi-am amintit de ce-l desenasem. Încercam să surprind momentul de după apus când se sting toate culorile, iar liniile acoperișurilor negre apar clar conturate pe cerul luminos. Dar în desenul meu contururile nu erau clare, fiindcă desenasem cu cretă neagră, care se întinde ușor.

A fost un moment dificil. Tulburată, mi-am dat seama că desenul meu era singurul din expoziție făcut de un supraviețuitor.

Admirația mea față de inteligența lui Otto, față de capacitatea lui de a analiza subiecte dificile și de a le exprima clar și față de cunoașterea sa enciclopedică a început din ziua când ne-am întâlnit pentru prima oară la Praga, după război. Eram atât de

lipsită de experiență, atât de nepotrivită pe lângă el! Încă mă simțeam ca un copil, în vreme ce el era un adult.

Otto a fost binecuvântat cu un minunat simț al umorului. În orice grup era întotdeauna în centrul atenției, făcând glume și observații spirituale. Odată a recunoscut față de mine că în adolescență îi era rușine că era prea gras și că talentul de a-i amuza pe alții fusese un mod de a compensa acel defect. Când Otto și Paťa erau împreună, conversația lor era un foc de artificii, replici strălucitoare și idei creative; se inspirau unul pe altul. Un alt prieten al său talentat, strălucitor era Rejšík, din kibbutzul Naot Mordechai. Când cei trei erau împreună, noi, nevestele, nu făceam decât să îi ascultăm și să râdem. Admiram nu doar simțul umorului, dar și talentul lui Otto de a observa tendințe globale. Simțea apariția crizelor politice și schimbările economice. De exemplu, când elevii lui absolvenți l-au întrebat ce le recomandă să studieze mai departe, i-a sfătuit să învețe chineză. În anii 1970 a prezis deja ascensiunea Chinei la statutul de putere mondială.

Multă vreme, relația dintre noi a fost inegală: el era masculul dominator, iar eu, soția docilă. Până într-o zi, în Hadassim, când aveam cam 40 de ani.

Mergeam undeva și conduceam eu, cum făceam deja de mulți ani. Făceam des cumpărăturile la Netanya, în Hadassim neavând decât o băcănie mică, nu prea bine aprovizionată și mai scumpă. Cum schimbam vitezele la deal, s-a auzit un scrâșnet, iar Otto a exclamat *Oi!* și a închis ochii de parcă îl durea ceva. Altădată mi-aș fi cerut scuze sau aș fi încercat să-mi justific greșeala. Dar atunci am izbucnit: „Nu mă mai critica și nu-mi mai da tot timpul lecții. Când conduci la deal ți se

întâmplă și ție asta, iar eu nu comentez și nu te corectez. Am condus destul și nu mai am nevoie de sfaturile tale”.

Otto a fost șocat, nu înțelegea ce se întâmplă. Acesta a fost începutul maturizării mele. Izbucnirea mea fusese copilărească, dar faptul că-i ceream să mă trateze ca pe un egal era ceva nou. În săptămânile următoare, căsnicia noastră a intrat în criză. Deodată, aveam propriile opinii și nu mai acceptam necondiționat tot ce spunea. Otto chiar s-a gândit că ar trebui să ne despărțim. Dar legătura noastră era puternică și a supraviețuit crizei. Spre sfârșitul vieții, chiar cred că a fost destul de bucuros că m-am schimbat. La puțin timp după atacul de cord, a făcut cancer la stomac. Era foarte bolnav, iar în ultimii ani de viață mi-a fost recunoscător că am preluat responsabilitățile și că putea să se bazeze pe mine. Îl deranja că stăteam cu el tot timpul și nu-l lăsam niciodată singur. Îmi spunea: „Du-te, distrează-te și uită-mă”. Nu suporta să fie o povară, era convins că voi începe să-l urăsc dacă dependența lui de mine mi-ar fi limitat libertatea. Îl îmbrățișam, dar el îmi zicea: „Du-te, du-te, o să fiu bine”.

Elevii de la internatul din Hadassim aveau weekend liber de două ori pe lună. Se duceau acasă vineri după școală și se întorceau sâmbătă seara sau duminică dimineața devreme. În acele weekenduri, profesorilor care locuiau în campus li se cerea să le ofere un loc unde să stea elevilor care nu aveau unde să se ducă. La noi venea Annie, o fată drăguță de 15 ani, a cărei mamă era într-un spital psihiatric, iar tatăl ei nu era în stare să aibă grijă de cei trei copii ai săi.

Într-un semestru a fost Shulamit, din Africa de Sud, care tocmai își pierduse mama, iar tatăl ei o trimisese la noi la

internat după ce el se recăsătorise. Și îl mai aveam și pe Honza Rohan, un băiat ceh ai cărui părinți trăiau amândoi, dar locuiau în Germania. Toți au rămas prieteni pe viață, deși acum trăiesc în părți diferite ale lumii.

Părinții veneau și ei la Hadassim să-și viziteze copiii sau să-i întâlnească pe profesori. Cei care nu mai fuseseră pe acolo întrebau cum se ajunge la dormitoare sau la clase. Deseori, când îl vedeau pe Otto, îl întrebau: „Aveți și dumneavoastră copilul aici?”. El le explica politicos că e profesor. Dar într-o zi o persoană l-a întrebat: „Aveți un nepot aici?”.

Când a venit acasă, Otto mi-a spus: „Câtă vreme m-au crezut unul dintre părinți, era bine. Dar faptul că acum sunt considerat bunic arată că a venit vremea să mă opresc din predat. Am să mă apuc de grafologie”.

S-a înscris la Universitatea Tel Aviv, iar în doi ani a devenit grafolog. Universitatea nu le dădea diplome absolvenților, ci doar un certificat prin care se confirma că studentul urmase cursul de grafologie. Otto putea să intre acum în Asociația Grafologilor, iar în scurtă vreme a devenit un membru respectat al acesteia.

A încetat să predea, iar curând a început să aibă clienți. Lui Otto îi plăcea enorm noua sa profesie. Spunea în glumă: „Dacă nimeni nu vrea să-mi citească scrierile, măcar să le citesc eu pe ale altora”. Cine erau clienții care solicitau analizarea vreunui scris de mână? În primul rând companiile, înainte de a accepta un angajat nou; kibbutzurile, când evaluau un potențial membru; tinerii care nu se puteau decide ce studii să urmeze ori care doreau să știe mai multe despre iubitul sau iubita lor; și părinții care voiau să știe dacă bărbatul cu care se căsătorea fata lor nu era cumva un escroc.

Grafologia a fost o alegere norocoasă, nu doar fiindcă lui Otto îi plăcea, dar și pentru că a putut continua să o practice chiar și când era bolnav de cancer la stomac. Uneori studia cu orele la microscop o foaie de hârtie, după care striga: „Evrika! Am descifrat enigma!”. Spunea că munca lui seamănă mult cu activitatea unui detectiv.

Capitolul 41
Roș Pina

Lui Otto îi plăcea în Galileea, pentru că acolo putea să pescuiască în Iordan sau în lacul Kinneret. Aproape de fiecare dată când aveam o vacanță mai lungă sau în concediul de vară, luam mașina și ne duceam în nord. La început am avut un jeep. L-am cumpărat din banii primiți de la guvernul german drept compensație pentru munca forțată din timpul războiului. Era un vehicul uzat, ce fusese folosit în Africa de Nord în al Doilea Război Mondial și care nu voia să pornească decât dacă îl lăsam să ruleze în jos de pe un deal.

Câțiva ani mai târziu ne-am cumpărat o mașină mai bună. Era produsă în Israel și se numea Susita, după un munte de pe Înălțimile Golan. Era o dubiță urâtă, fără geamuri, dar încăpătoare și de nădejde. Obișnuiam să tragem la hostelul pentru tineret din Roș Pina.

Roș Pina e un sat pitoresc din nordul Israelului, cu vedere spre muntele Hermon, care iarna este acoperit cu zăpadă de la jumătate în sus. Dincolo de sat e un izvor, a cărui apă limpede coboară în cascadă printre primele case, dispărând apoi brusc în subteran. Roș Pina se află pe versantul estic al muntelui

Canaan, pe al cărui versant vestic se află faimosul orășel Safed, cel mai mare centru al Cabalei.

În ebraică, *roș* înseamnă „cap”, iar *pina*, „colț”. Dar împreună semnifică „piatră unghiulară”. Satul a fost întemeiat de baronul Edmond de Rothschild, spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, pentru noii imigranți evrei din România. Planul era să-și câștige traiul din producția de mătase. Au plantat duzi și au crescut viermi-de-mătase, însă proiectul a fost abandonat. Copacii au rămas, dar coloniștii au plecat treptat, iar multe dintre casele din piatră au rămas pustii.

După înființarea statului Israel, în 1948, un nou val de coloniști au venit acolo. Curând casele s-au umplut iarăși și au trebuit să se construiască altele în grabă. Acestea din urmă nu erau la fel de frumoase ca primele, care aveau pereți groși din piatră și acoperișuri roșii, ci erau de tip duplex, iar fiecare corp avea o singură cameră, o bucătărie mică și un duș.

Odată, când am venit la hostelul pentru tineret din Roș Pina, administratorul ne-a întrebat:

— Câți tineri aduceți?

— Doar pe noi doi, i-a răspuns Otto.

Omul s-a uitat la părul lui cărunt și a remarcat politicos că nu părem a fi tineri.

A trebuit să ne căutăm un alt loc de cazare. Tsippi, colega noastră din Hadassim, era proprietara uneia dintre noile case din Roș Pina și ne-a permis cu generozitate să stăm acolo. În același timp, ne-a sugerat să ne cumpărăm și noi una, căci erau câteva de vânzare.

Am mers cu mașina la Safed, la biroul districtual ce gestiona casele fără proprietari. Au fost foarte surprinși să afle că ar vrea cineva să cumpere o căsuță atât de prăpădită, când în

orășelul alăturat, Hatzor, erau locuințe mai bune, cu două camere, la aproape același preț. Au arătat spre niște chei ruginite de pe perete și ne-au spus: „Serviți-vă”.

Ne-am întors la Roș Pina și am încercat să găsim casele după numerele de pe chei. Străzile nu aveau nume. Localnicii ne spuneau: „A, cred că-i aia mai jos de școală”. Sau: „Probabil peste drum de Șlomovici”. Apoi eu am ochit o casă abandonată, cu spărturi în loc de ușă și geam, dar cuibărită frumos sub niște eucalipți înalți. M-am îndrăgostit de ea la prima vedere și am sperat că i se potrivește vreuna dintre chei.

Pe veranda celeilalte jumătăți a casei am văzut o bătrână. Ne-a confirmat:

— Da, aici e numărul 16B. Eu sunt doamna Ungar – voi cine sunteți?

A zâmbit fericită când a auzit că e posibil să cumpărăm cealaltă jumătate:

— A, atunci voi avea vecini simpatici. Bătrânul cizmar a murit acum cinci ani și de atunci sunt singură aici.

Am cercetat interiorul. Se vedeau nu doar urme ale profesiei proprietarului răposat, dar și ale viciului său. Toată podeaua era acoperită cu pantofi vechi și sticle goale.

Când Tsippi a auzit că vrem să cumpărăm locuința de lângă doamna Ungar și cât costă, ne-a spus ferm:

— Nu așa se face, trebuie să negociați, să le spuneți că nu are geam și nici ușă, că nu are trepte la intrare, că acoperișul are o spărtură, că în loc de duș nu e decât o țeavă ce iese din perete și că în bucătărie nu e chiuvetă.

Cei din Safed au dat din cap și au promis să trimită un evaluator. Câteva săptămâni mai târziu a venit verdictul, iar prețul s-a redus cu un sfert.

Fiecare călătorie la Safed trebuia calculată cu grijă, fiindcă eram liberi numai în vacanțele școlare, dar, așa cum știe toată lumea, nici birourile nu lucrează de sărbători. De acasă până la Safed sunt 150 de kilometri, iar din cauza drumurilor înguste și pline de gropi, cum erau pe atunci, ne lua trei ore la dus și trei la întors.

Bineînțeles că dărăpănătura avea nevoie de reparații extinse până să devină locuibilă. Am găsit în Safed un arhitect tânăr, care tocmai își terminase studiile și era dornic să lucreze. Am aranjat să ne întâlnim la jumătatea distanței dintre Safed și Hadassim și am discutat planul la o masă dintr-o benzinărie. Eu visam o casă cu curte interioară, ca în Grecia, unde strugurii să atârne deasupra capului de pe o pergolă. A schițat un plan pe o bucată de hârtie și s-a oferit să îi supravegheze el pe muncitori. Am angajat un constructor, Șimon Azrad, care a venit din Safed la costum și cravată și cu o servietă sub braț, ca să ne impresioneze. Știa foarte puține despre construcții, pentru că de fapt era ajutor de zugrav. Dar am descoperit asta abia după câteva săptămâni. Arhitectul nu s-a străduit prea mult să supravegheze lucrările. Au pus într-adevăr ușă nouă la intrare, dar nu se potrivea și nu se închidea; camera suplimentară proiectată de arhitect avea un perete strâmb, așa încât nu putea fi pus acoperișul – și așa mai departe. În cele din urmă, totul a fost cumva cârpit și ne-am dus în Roș Pina să ne preluăm noua casă. Anul școlar se terminase și eram în vacanță.

Arhitectul zâmbea, dar se vedea că-l supără ceva. După o vreme, a recunoscut umil că uitase să facă scurgerea pentru toaletă. Așa că am fost nevoiți să-l angajăm pe instalatorul local, care a venit cu un ajutor, cu târnăcoape și lopeți. Au săpat o groapă adâncă în pământul pietros și un șanț pentru țeavă.

Eucalipților le-a plăcut la nebunie. Rădăcinile lor tentaculare au pătruns în țeavă și nu le păsa că apa vine de la toaletă.

Factura finală pentru amenajări a depășit prețul casei. Dar n-am regretat. Ne-am petrecut acolo toate vacanțele și zilele libere, împreună cu fiii noștri (din păcate, Michaela nu mai trăia), iar mai târziu cu nepoții. Oamenii ne întrebau:

— Ce vă atrage la Roș Pina? Aveți rădăcini acolo?

Iar Otto le răspundea:

— Da, avem și ne-au înfundat canalizarea.

Capitolul 42
Despre prieteni

Unii dintre cei alături de care am plecat spre Israel erau prieteni sau cunoștințe; ne-am mai împrietenit și cu alți câțiva în tren. Paťa, de exemplu, era deja prieten cu Otto din Terezín. La început a locuit și el în Givat Haim, însă destul de repede s-a alăturat unei companii teatrale, fiindcă era actor. Dar pe la jumătatea vieții s-a hotărât să se facă psiholog. El și soția lui, Betty, au plecat în America. Când și-a terminat studiile, s-au întors cu fiul lor născut acolo, Mike, iar Paťa a lucrat la clinica de psihologie a mișcării kibbutzurilor din Tel Aviv. Ne vizitam frecvent. Otto și Paťa au murit la distanță de câțiva ani, dar eu și Betty păstrăm în continuare legătura.

Annetta și sora ei Stěpa sunt gemene, iar la Auschwitz s-au aflat printre subiecții „experimentelor" lui Mengele. Annetta și soțul ei, Jirka, au trăit și ei în Givat Haim timp de câțiva ani, dar mai târziu s-au mutat în Australia. Annetta e acum o văduvă la vreo 90 de ani, foarte în formă, are trei copii și mulți nepoți și strănepoți. Sora ei geamănă Stěpa locuiește lângă ea.

Eva Weissová n-a rămas în Israel. S-a măritat cu Karel Gross, care a fost unul dintre copiii trimiși în Anglia din Cehoslovacia la începutul războiului. El iubea Anglia și nu voia să trăiască în

Israel. S-a mutat cu el la Londra. Au avut două fiice și un fiu și i-am vizitat de multe ori. Eva și cu mine eram prietene încă de la Auschwitz. A murit acum doi ani și mi-e foarte dor de ea.

Eva și Pavel Lukeš au rămas în Shaar Hefer. Au fost prietenii noștri cei mai apropiați de-a lungul anilor. După ce Otto și cu mine am ieșit la pensie, jucam bridge cu ei de două ori pe săptămână. În 2017, Eva a murit, iar Pavel a murit și el, din păcate, în 2019. Au avut un fiu, trei nepoți și doi strănepoți.

Singura care a rămas în Givat Haim a fost Eva Schlachetová, care și-a schimbat numele în ebraicul Michal Efrat. Ea și cu mine am fost colege de cameră în Hamburg și la Bergen-Belsen, unde amândurora ne-au murit mamele. La Praga a studiat grafica, iar în Israel a devenit o bine-cunoscută ilustratoare de cărți pentru copii. A avut un fiu, trei nepoți și doi strănepoți. Ne întâlneam destul de des și întotdeauna aveam multe de vorbit. Din nefericire, în 2018, în timp ce scriam această carte, am primit vestea că Michal a murit în somn.

Prietenii prezentați aici sunt doar cei cu care am venit în Israel cu același tren și pe același vas. Au mai fost mulți alții cu care am păstrat legătura, dar majoritatea îmi sunt prieteni de dinainte de război sau de la Terezín și de la Auschwitz.

Capitolul 43
Anii de mai târziu

După ce Israelul și-a proclamat independența, s-a împrietenit cu Cehoslovacia. Piloții noștri se antrenau acolo, iar cehii ne vindeau arme. Dar situația s-a schimbat drastic când cehii și-au dat seama că Israelul nu a intrat în sfera de influență a Uniunii Sovietice, cum se așteptaseră, ci s-a aliat cu Statele Unite. Israelul era văzut acum ca un dușman al Republicii Socialiste Cehoslovace. Sionismul a devenit un nume de ocară. Ambasadorul ceh a fost rechemat de la Tel Aviv, iar israelienii nu mai primeau vize pentru Cehoslovacia.

Doar câțiva prieteni curajoși au continuat să ne scrie în Israel. Se știa că toți cei care corespondau cu Vestul erau suspecți de spionaj, iar scrisorile lor erau citite cu mare atenție de cenzori. Mătușa Manya nu ne scria; am primit vești despre ea doar de câteva ori, prin Zdenka, sora ei. Margit, bineînțeles, ne scria des și ne trimitea poze cu fiicele ei, iar mai târziu și cu nepoții. Vala și Véna din Náchod au păstrat mereu legătura cu noi, iar după moartea lor, Věra a continuat să ne scrie fără teamă. Dar mulți prieteni au dispărut din viețile noastre.

Ne era interzisă întoarcerea în țara natală, la fel cum strămoșii noștri, împreună cu Moise, fuseseră sortiți să

rătăcească vreme de patruzeci de ani prin deșert. La modul figurat, bineînțeles, pentru că Israelul vremurilor moderne este departe de a fi un deșert.

Când am ajuns noi în Israel, în 1949, la doar un an după proclamarea independenței, țara era, dacă nu chiar un deșert, totuși încă foarte subdezvoltată și înapoiată. De-a lungul drumului îngust și plin de gropi pe care am călătorit din tabăra de corturi spre Tel Aviv, am văzut mult pământ nelucrat, plin de buruieni și de ciulini. Îmi amintesc dezamăgirea mea când unchiul Ernst-Benjamin ne-a dus mândru la o plimbare, să ne arate Tel Avivul. Malul mării era acoperit de gunoaie; la chioșcurile părăginite se vindea limonadă. Pe strada Allenby, vitrinele erau murdare, iar obiectele expuse spre vânzare, urâte.

Cine a văzut aceste locuri atunci, dacă ar veni din nou acum ar crede că se află în altă țară. În loc de case mohorâte, clădiri moderne și străzi mărginite de copaci. Promenada Tel Avivului e o bijuterie de plaje nisipoase, cu hoteluri cu multe etaje și restaurante ce pot rivaliza cu cele mai rafinate din lume. Mlaștinile au fost transformate în pământ arabil; autostrăzile cu patru și șase benzi sunt pline de mașini… O țară cu adevărat puternică, plină de viață.

*

În martie 1989, la exact 40 de ani de la plecarea noastră, am călătorit cu Otto la Praga. Cehoslovacia se afla încă sub conducere comunistă. Otto și Ruth Bondy fuseseră invitați ca delegați la un simpozion susținut la Terezín, unde era

comemorat lagărul de familie de la Auschwitz. Mi s-a permis să vin ca fotograf al delegației.

A fost o experiență bizară. La aeroport ne-a întâmpinat un funcționar comunist, care ne-a dus în biroul său. Oficialul ne-a ținut discursuri pompoase în limbajul de lemn al partidului și, făcându-ne cu ochiul, s-a oferit să ne dea vize de intrare pe o foaie separată, ca să nu apară în pașapoartele noastre. Bietul om s-a gândit că urma să avem probleme la întoarcerea în Israel, când cel de la controlul pașapoartelor avea să vadă că am fost în Cehoslovacia!

A doua zi am fost liberi și ne-am plimbat pe străzile orașului nostru natal, vizitând locurile unde am crescut, școlile unde am învățat și parcurile noastre preferate. Am trecut pe lângă Teatrul Național, ne-am oprit pe Podul Legiunii, iar Otto a spus: „Uite, Vltava încă mai curge…”.

Ne șterseserăm cu totul din memorie vechea noastră țară. Era ca și cum Cehoslovacia încetase să existe timp de 40 de ani.

Dar la numai câteva luni după acea vizită memorabilă, regimul comunist s-a sfârșit odată cu faimoasa Revoluție de catifea, iar țara a redevenit o democrație. Acum puteam merge acolo oricând voiam. Ne-am reîntâlnit cu vechi prieteni: Otto cu literații săi – Joska Hiršál, Zdeněk Urbánek – și cu tovarășii de lagăr Pavel Stránský, Jirka Franěk și alții; iar eu mi-am regăsit prietenele din copilărie Raja și Gerta și pe câteva dintre fetele din *Heim* L 410 de la Terezín și din *Kinderblock*. Mi-au spus că se întâlneau o dată pe an în munții Krkonoše. Îmi doream mult să le văd, iar în septembrie, anul următor, a avut loc o reuniune fericită.

A fost un eveniment memorabil, iar din 2006 am mers cu ele în fiecare an timp de câteva zile. Din Israel au venit și alte supraviețuitoare de la Terezín, unele cu soții sau cu copiii adulți. O participantă constantă era Ella Weissberger, din America, din Praga a venit Helga Hošková, iar din Brno, Anna Flachová (Flaška). Odată au participat chiar și două dintre fostele noastre educatoare din *Heim*: Eva Weissová, din Anglia, și încă una, al cărei nume l-am uitat, din Suedia.

De obicei ne cazam la hotelul Horal din Špindlerův Mlýn. În fiecare zi luam telecabina spre vârful muntelui, mergeam în drumeții sau înotam în piscină. Cântam arii din opera

Gerta Altschul (1945)

Brundibár sau cântece de Voskovec și Werich. Dar în cea mai mare parte a timpului vorbeam, ne aminteam de trecut și de numeroșii prieteni pierduți. Din păcate, în fiecare an erau tot mai puțini participanți, iar ultima oară au venit doar trei dintre noi.

Dar, printr-o întâmplare norocoasă, am descoperit o altă persoană din anii mei de dinainte de război. S-a întâmplat într-unul din sejururile mele la Praga. Prietena mea Flaška din Brno m-a invitat la un concert pe care avea să-l dirijeze talentatul ei fiu, Tomáš Hanus, într-o biserică pitorească, străveche. În program era premiera unei lucrări a unui compozitor contemporan, Jan Klusák. După concert, Flaška m-a dus în cabina fiului ei, să mă prezinte. Mai erau acolo niște bărbați, așteptând ca dirijorul să se schimbe în haine de stradă și să meargă să sărbătorească împreună cu compozitorul.

Pe tot parcursul concertului mă gândisem la numele Klusák. Înainte de război, părinții mei erau prieteni cu un cuplu numit Porges. Mi-am amintit că numele de fată al soției fusese Klusáková. Ne duceam des în drumeții de o zi cu ei și fiul lor, Honzík. În 1937, doamna Porgesová, Honzík, mama și cu mine închiriaserăm o casă de vacanță într-o vilă din Senohraby, lângă Praga. Am înotat împreună în râul Sázava și ne-am plimbat prin pădure. Dar nu mă jucasem cu Honzík, căci era cu cinci ani mai mic decât mine.

N-am îndrăznit să-l abordez pe faimosul compozitor. Dar cum stăteam acolo și așteptam, mi-am făcut curaj și l-am întrebat:

— Mă scuzați, dar n-ați fost cumva în copilărie la Senohraby?

— Da, am fost, a încuviințat el dând din cap.

Încă nu eram sigură, așa că l-am întrebat:

— Pe tatăl dumneavoastră îl chema Otto?

— Da, mi-a spus, surprins, și m-a privit curios.

— Eram acolo cu tine, am izbucnit.

Ceilalți au devenit interesați, s-au oprit din discuții și se uitau la noi. Mi-a spus, cu uimire în glas:

— Ești Edith Polachová?

N-am mai putut decât să dau din cap și să șoptesc:

— Iar tu ești micuțul Honzíček.

În cameră s-a făcut liniște. Flaška și-a șters lacrimile și m-a copleșit emoția.

Apoi Honzík a spus:

— Mama și cu mine am crezut că nu te-ai mai întors. Te-am căutat. Tata a murit în război. Încă mai am rigla deosebită pe care mi-ai dat-o când ai venit să-ți iei rămas-bun înainte să vă deporteze. Trag linii cu ea când compun.

Flaška a vrut să merg cu ei la petrecere, însă eram prea copleșită de emoție și simțeam nevoia să rămân singură.

Dar a doua zi dimineață Honzík a venit să mă viziteze, cu o servietă mare în mână. A scos din ea rigla, care se vedea că fusese folosită ani la rând, apoi a deschis un album de familie. Erau acolo fotografii din excursiile cu părinții noștri și din cea de la Senohraby. Am și eu în albumul meu aceleași poze.

De când ne-am regăsit, ne întâlnim o dată pe an. În urmă cu ceva vreme Honzík m-a invitat la premiera operei sale *Filoktétés*, pusă în scenă la Teatrul Național din Praga. Acum suntem prieteni buni, diferența de vârstă nu mai contează.

Capitolul 44
Scrierile lui Otto

Când era întrebat ce profesie are, Otto răspundea: „Adevărata mea vocație este literatura, dar îmi câștig traiul ca profesor”. Într-adevăr, nu s-a oprit niciodată din scris. După ce corecta lucrările elevilor și pregătea lecțiile pentru a doua zi, se așeza la birou sau sub un copac, în grădina din față, și scria. Uneori doar privea vreme îndelungată în zare. Îmi explica: „Să nu crezi că stau degeaba; de fapt, muncesc din greu – gândesc”. Dar publicarea rămânea o dezamăgire dureroasă. După traducerea în ebraică a primului său roman, *Pământ fără Dumnezeu*[1], și a următorului, din cauza căruia am plecat din kibbutz, niciun editor n-a mai fost interesat. Principala problemă era limba, căci în Israel nu exista niciun traducător din cehă în ebraică, în afară de Ruth Bondy – dar ea era ocupată cu scrierile sale.

Otto a început apoi să scrie în engleză. Simțea că i-a „ruginit” ceha și oricum era cufundat în engleză toată ziua, așa că se simțea în ea ca acasă. Încă nu existau computere; scria într-un carnet mare, cu un stilou Parker primit de la un unchi bogat. Pe urmă eu dactilografiam textele la mașina noastră de scris Olivetti, făcând trei copii la indigo. Dar nimeni din Israel nu

voia să publice cărți în limba engleză. Își trimitea manuscrisele în Anglia și în America, însă primea mereu refuzuri: „Ne pare rău, dar subiectul nu ni se potrivește”. Uneori nu i se dădea niciun motiv. Era frustrat și începuse să se îndoiască de talentul său. „Poate că nu sunt un scriitor bun.” Dar după un timp își recăpăta încrederea și scria mai departe. Pur și simplu nu putea să se dea bătut.

Însă în cele din urmă a venit recunoașterea. Când a căzut regimul comunist din Cehoslovacia și s-a reinstaurat democrația, i s-au tradus un număr de manuscrise din engleză în cehă și au fost publicate rapid. Chiar și după moarte i-au apărut câteva dintre lucrările rămase nepublicate.

1. Apărut la Praga în 1947, sub titlul *Země bez Boha*.

Capitolul 45
La Muzeul Imperial

În primii ani de după întoarcerea mea din lagărele de concentrare, îmi aminteam în detaliu toate întâmplările. Când întâlneam oameni care erau și ei supraviețuitori, vorbeam despre Auschwitz, Terezín și Bergen-Belsen. Dar nu ne deschideam ușor în fața altora, a neinițiaților care, simțeam noi, nu erau capabili să înțeleagă.

Mai târziu, când aveam deja copii, soțul meu Otto și cu mine vorbeam liber despre anii Holocaustului. Nu ne deranja că auzeau și copiii. Și uite așa, printre altele, Ronny, fiul meu mai mic, și-a amintit că odată i-am spus că după eliberarea lagărului Bergen-Belsen de către armata britanică am fost filmată de fotografi militari care adunau dovezi din lagăr.

În 2002, Ronny a căutat pe internet și a aflat că filmele documentare sunt depozitate la Muzeul Imperial Britanic al Războiului. A contactat muzeul și a fost informat că oricine vrea să le vadă poate face asta cu programare. Ronny a insistat să merg la Londra și, după ceva ezitări, am decis să mă duc și să folosesc ocazia pentru a o vizita pe buna mea prietenă Eva Gross, care se mutase din Londra, iar acum locuia în sudul Angliei.

La sfârșitul lui mai 2002, am stat două zile la Muzeul Imperial al Războiului, într-un mic birou, înconjurată de vrafuri de cutii metalice rotunde cu role de film, și am privit pe un ecran micuț ororile din Bergen-Belsen. Cutiile aveau etichete cu date și descrieri ale scenelor și numele celor din echipa de filmare. Aceasta mi-a permis să aleg părțile în care aș fi putut să mă văd și să le elimin pe altele, în care era mai puțin probabil să apar.

Experiența a fost sfâșietoare. Rolă după rolă, oră după oră, am privit buldozerele săpând pământul pentru gropile comune, înhumarea a mii de cadavre, majoritatea dezbrăcate, unele deja în putrefacție, prizonierii supraviețuitori, scheletici, înveliți în pături, privind spre cameră cu ochii înfundați în orbite.

A doua zi, spre amiază, am recunoscut-o dintr-odată pe Eva Kraus, vara lui Otto. Era filmată conversând cu un ofițer, zâmbind și purtând o eșarfă care-mi era familiară. Găsiserăm două eșarfe identice în căptușeala unei haine atunci când, împreună cu alți prizonieri, jefuiserăm depozitele din lagăr la câteva zile după eliberare. Eșarfele erau albastre cu buline albe și am luat fiecare câte una.

Filmul continuă și deodată mă văd pe mine.

Port o jachetă și eșarfa cu buline legată sub bărbie, stând în picioare lângă un soldat dintr-un jeep care îmi oferă o țigară și mi-o aprinde. Pe brațul stâng am banderola albă cu litera *I*, de la „interpretă”.

Am oprit rola așa cum mi se arătase. Eram atât de surescitată, încât nu puteam să vorbesc – am rămas nemișcată o vreme, încercând să mă liniștesc. Când îmi începusem căutarea, nu mă așteptasem cu adevărat să găsesc ceva. Se întâmplase cu atâta vreme în urmă, încât părea o nebunie! Iar acum aveam

dovada că fusesem într-adevăr acolo. Deodată, nu mai era o amintire vagă, ceva ce poate nici măcar nu era adevărat. Se ivise din trecutul îndepărtat și devenise un fapt concret.

Dita Polach și Leslie la Bergen-Belsen (1945)

Până și cei de la muzeu au fost încântați de descoperirea mea. Avuseseră cazuri rare când supraviețuitorii se recunoscuseră cu certitudine în documentare. Au făcut o copie a filmului și mi-au trimis-o prin poștă. A ajuns în câteva zile la casa prietenei mele Eva și ne-am uitat împreună.

E o scenă foarte scurtă, durează doar jumătate de minut. Dar pentru mine e un document extraordinar de important. Evenimentele pe care mi le amintesc din lagărele de concentrare poate că sunt distorsionate sau poate că nici nu sunt adevărate – a trecut foarte multă vreme de când s-au

întâmplat. Dar iată dovada palpabilă, adevărul istoric: o filmare de la Bergen-Belsen, cu mine în jachetă și cu eșarfă. Iar acum mi-l amintesc și pe soldat. Era roșcat și îl chema Leslie.

Capitolul 46

Călătorii și reveniri. Drumul în Japonia

Într-o zi din primăvara anului 1996 am primit un telefon de la Aliza Schiller, administratoarea de la Beit Terezín. Beit Terezín e un memorial înființat în kibbutzul Givat Haim care funcționează totodată ca bibliotecă, muzeu și arhivă. Aliza mi-a spus că o jurnalistă din Japonia ar vrea să vorbim. Am aranjat o întâlnire la mine, în Netanya, și așa am cunoscut-o pe doamna Michiko Nomura.

Era interesată să afle amănunte despre viața fetelor din *Heim* L 410, despre lecțiile noastre de desen cu Friedl Brandeis și despre mine. Înainte să ne despărțim, Michiko m-a întrebat nonșalantă:

— Ați veni în Japonia dacă ați fi invitată?

I-am răspuns fără ezitare că da.

Nu o luasem în serios – părea de necrezut. Dar nu știam ce persoană hotărâtă era doamna Nomura.

În mai am primit o invitație în Japonia, semnată de Michiko Nomura, pentru a participa la expoziția „Desenele copiilor din Terezín”. Acum chiar eram foarte încântată.

Am zburat cu All Nippon Airways de la Paris, într-o duminică dimineață. Fusesem nevoită să plec cu o zi mai devreme de acasă, pentru că în Israel nu se zboară de șabat. A fost ca un cadou minunat. Nu mai vizitasem Parisul, iar acum aveam șansa să văd Champs-Élysées, *Arc de Triomphe*, catedrala Notre-Dame și o mulțime de cehi gălăgioși, turiști de weekend. Biletul mă aștepta la Paris. Nu eram sigură dacă aveau să-mi ramburseze și zborul Israel – Paris, și cazarea, așa că am rezervat o cameră într-un hotel ieftin atât pentru noaptea dinainte de plecarea în Japonia, cât și pentru cea de la întoarcere, ceea ce am regretat mai târziu. Când am dormit acolo, la întoarcere, am căzut de pe saltelele mai mari decât patul îngust și m-am lovit la bărbie atât de rău, încât mi s-a învinețit jumătate din față. Când am ajuns acasă, Otto era să nu mă mai recunoască.

Am folosit acea zi și jumătate ca să văd cât mai mult din Paris. Duminică m-am dus la aeroport, unde am întâlnit-o pe doamna Andela Bartošová, curatorul desenelor de la Muzeul Evreiesc din Praga, invitată și ea. Am zburat pe lângă Polul Nord și m-au uimit peisajele pe deasupra cărora treceam. Uneori mi se părea că mă uit la o hartă dintr-un atlas, cu pete verzi, maro și albastre, fără nicio urmă de așezări omenești. Majoritatea pasagerilor erau japonezi, foarte tăcuți și disciplinați, extrem de diferiți de israelienii noștri vorbăreți și agitați.

Avionul a aterizat a doua zi pe la prânz, iar la coborâre am fost oprite de un grup de oameni cu un scaun cu rotile care strigau *Mistel Klaus, Mistel Klaus!* I-am asigurat că sunt doamna Kraus și că n-am nevoie de scaun cu rotile; se gândiseră probabil că, fiind o supraviețuitoare a Holocaustului, eram

invalidă. Grupul s-a dovedit a fi o echipă de filmare. Mi-au cerut să merg mai în spate, spre coada avionului, și m-au filmat înaintând spre ei, în timp ce cameramanul pășea de-a-ndăratelea, ajutat de un asistent. Era foarte stânjenitor și nu știam încotro să mă uit. Eram bucuroasă că mă gândisem măcar să mă pieptăn și să mă rujez înainte de aterizare. În cele din urmă am ajuns în aeroport, unde Michiko și fiica ei Aki ne-au primit cu îmbrățișări, sărutări și zâmbete largi.

În fiecare zi, de dimineața devreme până seara târziu, vizitam muzee, mergeam la recepții oferite de guvernatori și primari, răspundeam la întrebări și explicam, vorbind la nesfârșit, cum nu mai vorbisem nicicând în viața mea. Doamna Bartošová nu prea mi-a fost de ajutor; nu înțelegea întrebările și nu știa să răspundă în engleză. Am fost duse din oraș în oraș, dormind în fiecare noapte la un alt hotel. Când în sfârșit mergeam să mă culc, nu mai eram în stare să scot un cuvânt, dar eram satisfăcută că mă puteam adresa publicului larg japonez, vorbindu-le despre viața dusă în ghetoul din Terezín și la Auschwitz, despre camerele de gazare și despre suferință. Eram mulțumită că devenisem vocea acelor copii ale căror desene rămăseseră singurele dovezi că au existat vreodată.

După o noapte la hotelul de lux Fujiya, am călătorit cu Michiko și Aki la Osaka. Am luat faimosul tren Shinkansen cu levitație magnetică, ce atinge viteze de până la 300 de kilometri pe oră.

După trei ore am ajuns la Osaka. Ca și Tokyo, Osaka nu pare să aibă nimic deosebit: arhitectura nu e japoneză, doar zgârie-nori, ca în orice altă metropolă.

Dar stai puțin! m-am gândit. Există aici un castel frumos, înconjurat de un parc. E situat pe un deal înalt, iar fiecare dintre cele cinci etaje ale sale are un acoperiș verde cu streșinile răsucite în sus.

A urmat o masă festivă. Mâncarea tradițională japoneză a fost adusă în boluri mici, fiecare conținând două-trei îmbucături, frumos aranjate sub formă de flori sau frunze roz, galbene, roșii sau negre. Niște chestii care arătau ca niște dulciuri erau de fapt murături, ceaiul avea gust de supă, iar tăițeii s-au dovedit a fi fâșii foarte subțiri de ridiche. Masa era plină de surprize, iar eu am încercat să folosesc bețișoarele, ceea ce i-a amuzat pe comeseni.

Au fost câteva discursuri de bun venit, iar mie mi s-au pus, bineînțeles, multe întrebări. Ca de atâtea ori până atunci, dar și după aceea, am descoperit că oamenii de acolo aveau o idee greșită despre ceea ce fuseseră ghetourile; cei mai mulți nu știau ce s-a întâmplat acolo. M-am străduit să le explic că acei copii ale căror desene erau expuse nu știau ce urmau să pățească și că picturile lor nu erau acte de eroism. Erau doar copii care se purtau ca atare. În același timp, am avut grijă să nu minimalizez grozăvia situației în care se aflau. Publicul m-a ascultat cu foarte multă atenție.

A doua zi dimineață am dormit mai mult, din cauza oboselii din ajun, apoi am fost grăbite spre Saty Shopping Center din Izumi, la etajul al doilea, unde era expoziția noastră. În hol erau câteva rânduri de scaune și un pian. Pe pereți se aflau patru fotografii mari înrămate: Helga Hošková, Raja Žádníková, Willy Groag și eu, cu mostre din desenele noastre și explicații în japoneză. Expoziția se afla în sala principală și a trebuit să stau

lângă desenul meu pentru o serie de fotografii care au apărut a doua zi în câteva ziare.

A urmat o conferință de presă: câteva ore de întrebări și răspunsuri ce trebuiau traduse dintr-o limbă în cealaltă. Mai târziu au venit și cei care mai văzuseră expoziția înainte. Chipurile lor exprimau o preocupare profundă și atentă; unii își ștergeau lacrimile.

Obosiți, micul nostru grup a coborât apoi la o cafea. Deodată, ni s-a alăturat o elevă roșie la față. Michiko ne-a explicat că fata fusese așa impresionată de desenele copiilor din ghetou, încât își dorise să mă cunoască. O chema Yuriko și venise în fugă de la școală, cu ghiozdanul în spate. Era atât de emoționată, încât a izbucnit în lacrimi. M-am oferit să-i arăt fotografiile mele de familie, dacă se oprește din plâns.

Seara am trăit unul din principalele momentele ale vizitei noastre. Un membru al comitetului locuia într-o casă tradițională și ne-a invitat la cină. M-am simțit de parcă am fi fost într-o scenă de film. Ne-am lăsat încălțămintea sub cele trei trepte din lemn și am pășit pe niște rogojini fine. Camerele erau mici, cu uși glisante subțiri și mobilă puțină. În centrul camerei principale era o masă rotundă și joasă; tavanul din lemn de cedru avea, potrivit estimării gazdelor, o mie de ani. Anděla și cu mine am stat cu picioarele întinse sub masă, în timp ce japonezii au stat cu picioarele încrucișate. Ni s-a oferit o masă cu adevărat tradițională: sukiyaki, ceai verde și multe mâncăruri gătite în mijlocul mesei, într-un vas mare. Ne serveau femei în chimonouri frumoase, membre ale familiei sau vecine. Atmosfera era senină, cu multe plecăciuni și zâmbete.

Lângă casă era o grădină micuță cu copaci tunși, tufe și pietre pe care să pășești, iar sus pe cer luna plină atârna ca un felinar.

Joi am vizitat un muzeu foarte neobișnuit. Conținea picturile domnului și doamnei Maruki, care fuseseră la Hiroshima imediat după căderea bombei atomice. Ajutaseră la îngroparea morților și fuseseră ei înșiși expuși la radiații. Domnul Maruki a continuat să picteze până la 90 și ceva de ani. Muzeul adăpostea patru tablouri uriașe, în alb-negru, fiecare reprezentând una dintre cele patru catastrofe ale secolului XX: Hiroshima, Auschwitz, Okinawa și Nanking. M-au impresionat foarte mult, așa încât m-am simțit ușurată când ne-am mutat în încăperea de alături, unde erau imagini mai vesele.

Cineva i-a spus lui Michiko că bătrânul cuplu ar vrea să ne cunoască. Am fost foarte încântați – era o mare onoare.

Casa Maruki era vizavi de muzeu, iar în fața intrării era un fel de scenă din lemn. Am fost invitați să ne așezăm acolo, pe perne, iar domnul și doamna Maruki au venit lângă noi. Soțul s-a așezat cu picioarele încrucișate, iar bătrâna doamnă sprijinindu-se pe călcâie, în stil japonez. Părea o păpușă de porțelan, cu ochi strălucitori și vii.

Domnul Maruki stătea cumva cocoșat și nu părea să asculte. Nu a vorbit cu noi. Am simțit că se cade să bem din sucul de portocale și să gustăm prăjiturelele aduse de o persoană zâmbitoare, care tot făcea plecăciuni, o rudă sau poate o angajată. Curând ne-am luat rămas-bun, făcând și eu o plecăciune de la mijloc în jos, după obiceiul japonez. Cum mergeam noi spre mașină, am auzit un clopot bătând. M-am întors și am văzut cea mai frumoasă imagine. Domnul Maruki stătea pe picioarele lui strâmbe, cu barba albă și ochelarii negri

ce-i ascundeau parțial fața vineție, ușor arsă, și trăgea încet de sfoara micului clopot atârnat deasupra ușii muzeului. Era felul lui de a-și lua rămas-bun. Am fost atât de emoționată, încât am plâns.

Mai târziu, la prefectura Saitama, am avut o altă întâlnire plăcută. Bineînțeles, mai întâi a fost partea oficială: recepția, prezentarea clădirii și explicațiile de rigoare. Dar apoi am fost invitați să mâncăm, așezându-ne în jurul unei mese foarte lungi și joase. Gazda ne-a sfătuit, pentru a pregăti atmosfera: „Mai bine întindeți-vă picioarele sub masă; știm că voi, cei obișnuiți să stați pe scaune, aveți dificultăți cu sprijinitul pe călcâie". Mâncarea era japoneză și m-am străduit încă o dată să folosesc bețișoarele. Cea mai gustoasă a fost carnea de crab, servită în carapacea sa. (Evreii n-au voie să mănânce așa ceva, dar eu nu mănânc neapărat cușer.)

După masă s-a recitat un lung poem în japoneză. Le-am spus că mi-ar plăcea să ascult un cântec, iar atunci onorabilii oficiali au început să bată din palme și să cânte cu entuziasm, legănându-se pe ritm. Eu le-am cântat în ebraică *Heveinu shalom Aleichem*. Au prins ritmul și au început să bată din palme. Apoi au vrut un cântec în cehă. Anděla a scuturat din cap, fiind timidă, dar când am început eu *Na tom pražském mostě*, mi s-a alăturat. A fost o sărbătoare neprotocolară, minunată, a doua mea amintire preferată din Japonia.

Mai era ceva izbitor la peisajul pe lângă care treceam: orezăriile. Fiecare bucățică de pământ din Japonia e cultivată; este foarte evident că nu au mult teren arabil. E cultivată chiar și o fâșie îngustă dintre două clădiri industriale. Citisem despre orez, despre cum e plantat în apă, și văzusem în filme spinările

aplecate și pălăriile mari ale cultivatorilor. Dar nu știam că în apă se reflectă cerul albastru și că norii înoată printre firele verzi.

O altă priveliște nouă pentru mine au fost rândurile de un verde-închis care arătau ca vopseaua stoarsă dintr-un tub în linii paralele, urcând pe povârnișuri sau înconjurând dealurile. Erau plantațiile de ceai. O vreme peisajul a constat numai din coline acoperite complet de copaci, în principal bambus. Dealurile conice cred că aveau o sută de metri înălțime și arătau ca niște desene de copil. Foarte puține dintre casele pe care le vedeam erau tradițional japoneze; erau înghesuite unele în altele, iar multe aveau acoperișuri albastre. Uneori spațiul dintre ele nu depășea câteva zeci de centimetri, așa încât doar o persoană se putea strecura pe acolo.

Am ajuns iar în Tokyo, cu clădirile sale înalte, corporatiste, dar cea mai mare dintre ele părea să fie sediul Yasuda. Am urcat cu un lift rapid până la etajul 42, care nu era ultimul, unde se află Seiji Togo Memorial Sompo Japan Nipponkoa Museum of Art.

După o recepție în birourile luxoase, am fost conduși prin sălile expoziției. În afară de marii pictori europeni, doi artiști erau starurile colecției: americana Grandma Moses și faimosul Seiji Togo. Tablourile lui sunt imense, dar mie mi-au atras atenția niște desene în creion cu chipuri de fete. S-au dovedit a-i aparține unui artist ceh și unuia israelian; ce coincidență…

Paza strictă de la muzeul de artă avea un motiv întemeiat. Acolo se află unul dintre faimoasele tablouri reprezentând floarea-soarelui semnate de Van Gogh, care fusese cumpărat pe o sumă imensă cu câțiva ani înainte să ajung eu acolo. Am stat

în fața splendidului original și mi-am amintit de prima dată când am văzut pictura.

Din nou îmi amintesc de Friedl și de lecția pe care ne-a predat-o celor trei fete aflate în cămăruța ei. Îmi revine în memorie scena în care ne-a îndrumat cum să ne uităm la acele picturi cu floarea-soarelui, la tușele îndrăznețe de culoare. Friedl nu doar că m-a încurajat să continui să pictez, dar m-a învățat și să apreciez arta.

Sâmbătă a fost ultima zi înainte de plecare. Un taxi ne-a dus de la hotel la Urawa, unde trebuia să ne întâlnim cu Michiko. Am stat mult în traficul mereu aglomerat, dar în cele din urmă am ajuns, și chiar la timp.

A urmat o conferință de două ore și jumătate. Am stat cu un grup mare de oficialități la mesele aranjate în careu. Michiko a vorbit pe larg despre ghetoul din Terezín și despre desenele copiilor, iar eu m-am gândit la cum ajunsese să afle de ele. I-am spus lui Norie că n-am nevoie să traducă, deoarece îmi puteam imagina ce descrie. Așa a fost mai ușor pentru amândouă.

Apoi, ca și în întâlnirile anterioare, s-au pus multe întrebări. Cum au putut copiii să facă desene atât de luminoase, deși știau că vor muri? Cum de au supraviețuit acele desene? Cum de am supraviețuit eu? Cum am reușit să zâmbesc din nou? Pot să descriu cel mai trist și cel mai vesel moment trăit în ghetou?

Pe cel mai trist îl știam, îl mai povestisem de multe ori până atunci. Devenise un simbol, esența a tot ceea ce pierdusem. Era moartea lui Marta Pereles, prietena mea și cea cu care împărțeam priciul în camera 23. Tatăl ei, un cocoșat, a continuat să ne viziteze în cameră chiar și după moartea fiicei sale. Noi, fetele, tăceam, fără să-l putem privi. Se așeza la geam, tăcut, adâncit în durerea lui…

Dar mi-a luat o vreme să găsesc un moment fericit. Și mi-am amintit că s-a petrecut ceva ciudat imediat ce am ajuns în lagărul de la Terezín. Le-am povestit despre întâmplarea cu termometrul din barăcile Magdeburg. Când cei din comisie s-au uitat la termometru, iar acesta arăta 40 de grade, ne-au tăiat numele de pe lista transportului și am rămas cu mama în ghetou, ceea ce m-a făcut foarte fericită. Nici până azi nu am o explicație logică pentru ceea ce s-a întâmplat.

Mai târziu în acea după-amiază, pe drumul de întoarcere la Tokyo, am avut câteva ore libere, iar Michiko a profitat ca să ne arate „sediul ei central" din Omyia City. Era un apartament închiriat și am fost surprinsă cât de mic era. Avea două camere cu toate facilitățile, înghesuite în cel mult 25 de metri pătrați. Ni s-a spus că aceasta era suprafața obișnuită pentru o familie cu doi copii. Am înțeles de ce ni se spusese că țara nu e suficient de mare pentru numărul imens de locuitori.

Cinci sau șase voluntare ne așteptaseră cu ceai și prăjituri. Ne-am așezat pe covoare. Era foarte cald. Două dintre doamne au stat lângă noi, cu evantaie de hârtie, să ne răcorească. Doamnele acelea amabile au fost atât de drăguțe, încât m-am îndrăgostit de ele. De-a lungul întregii noastre șederi au fost tot timpul lângă noi, discrete, având grijă să ne simțim confortabil și să meargă totul bine, zâmbind și dând mereu din cap, în loc să facă conversație în engleză.

Apoi ne-am întors toate trei cu taxiul la Tokyo. Eram în drum spre ultima întâlnire din itinerarul nostru: postul național de televiziune, NHK; până atunci fuseserăm intervievate de niște posturi regionale. Drumul până acolo a durat foarte mult, deși era weekend, iar traficul ar fi trebuit să fie mai liber în oraș.

Michiko a oprit mașina la o cabină telefonică și a sunat la postul de televiziune.

Am ajuns în cele din urmă la ora 8, obosite și flămânde. *Cum să vorbesc coerent în fața camerelor, în starea în care sunt?* mă întrebam. Ne-au promis o masă imediat după emisiune; Anděla și cu mine am avut timp doar să ne pieptănăm și să ne pudrăm nasurile lucioase. Producător era domnul Toda – semn bun. (În ebraică, *toda* înseamnă „mulțumesc”.) Persoana care urma să ne ia interviul era o fată incredibil de frumoasă, care vorbea engleza ca o americancă nativă. Avea în mână o foaie cu întrebările pregătite și ne-a lăsat câteva minute să ne uităm peste ele.

Dar ce păcat! Toate întrebările erau greșite, fiind din nou bazate pe prezumția eronată că copiii din Terezín ar fi știut de moartea lor apropiată și că desenele erau ultima lor manifestare de eroism. Dar intervievatoarea noastră talentată m-a asigurat că le va schimba. A pregătit noi întrebări în timp ce urcam spre studio. A prins abordarea corectă în câteva secunde și, după ce ne-am așezat, iar camerele și luminile au fost centrate pe noi, a condus conversația cu un profesionalism desăvârșit.

M-am concentrat, știind că acela era cel mai important moment din întreaga noastră călătorie în Japonia. Am vorbit nu doar despre Terezín, ci și despre Auschwitz, despre modul ingenios în care nemții au păcălit comisia de inspecție a Crucii Roșii și despre motivul existenței lagărului de familie, în care bărbații, femeile și copiii erau ținuți în viață drept alibi și exterminați în camerele de gazare atunci când nu mai aveau nevoie de ei…

A fost epuizant! Simțeam cum îmi tremurau mâinile și picioarele. În birou ne-au dat cafea și câte un sufertaș plin de bunătăți japoneze, legat într-un imens șervet violet.

Se terminase și am simțit că-mi îndeplinisem misiunea.

Am remarcat alte două tradiții utile și politicoase în Japonia. Una e schimbul de cărți de vizită. De fiecare dată când doi străini se întâlnesc, își scot portofelele și fac schimb de cărți de vizită. În felul acesta, am primit 31 de cărți de vizită; pe unele, numele era scris și în engleză, iar altele aveau chiar și o poză mică a deținătorului. În ultima noapte, înainte să adorm după o zi solicitantă, am încercat să rezum semnificația acestei călătorii în Japonia. M-am întrebat de ce acele desene copilărești dintr-o țară îndepărtată și dintr-o epocă de mult apusă s-au bucurat în Japonia de un interes atât de deosebit.

Majoritatea celor pe care i-am întâlnit erau tineri: jurnaliștii, comitetul executiv, Michiko și doamnele ei amabile, chiar și oficialitățile. Probabil se născuseră cu toții după război sau erau prea mici atunci ca să și-l mai amintească. Ce-i făcea pe japonezi să manifeste atâta simpatie față de soarta noastră? Rolul pe care japonezii l-au jucat în al Doilea Război Mondial cred că încă îi tulbură. Am fost întrebată de câteva ori: Care este în prezent atitudinea dumneavoastră față de Japonia, având în vedere că a fost aliata Germaniei?

Poate că răspunsul rezidă în faptul că ambele popoare au suferit traume imense: Hiroshima și Auschwitz. După cum mi-a spus o doamnă din Sapporo: „Te înțeleg, pentru că sunt de vârsta ta și știu ce înseamnă suferința. E posibil ca faptul că au supraviețuit unei catastrofe să-i apropie pe oameni”.

Duminică dimineață, la aeroportul Narita au venit Michiko cu toate doamnele ei drăguțe. Fiecare dintre ele avea un cadou

de rămas-bun pentru noi. Atâtea cadouri, atâtea suvenire! Am zâmbit; am făcut plecăciuni. Ne-am strâns și mâinile. Era toată lumea atât de drăguță, încât mi-era greu să plec.

Ne-au făcut din mână până când am trecut de vamă și de controlul pașapoartelor; au găsit chiar și o fereastră de la care să ne facă din mână atunci când eram deja pe scara de urcare în avion.

La revedere, la revedere, Japonia! *Arigato!*

Capitolul 47
O călătorie nostalgică

În unul dintre sejururile mele la Praga mi s-a făcut dor să mă plimb din nou prin Orașul Vechi. Era rece și bătea vântul, însă când soarele a ieșit de după nori vremea a devenit destul de plăcută. Am mers de-a lungul râului, apoi am trecut Podul Carol, vechi de secole, cu statuile lui negre, mâncate de vreme, ale unor sfinți suferinzi.

Pe Malostranské náměstí am luat tramvaiul 22, știind că trece pe la Náměstí Míru, de unde puteam lua un 10 sau un 16. În timp ce urcam, am auzit un anunț înregistrat cum că tramvaiul își va schimba traseul. Câțiva oameni au coborât și s-au grăbit spre gura de metrou. Deși n-am înțeles exact ce se spunea la difuzor, am recunoscut numele străzii Vinohradská, așa că am rămas în tramvai. *Nu contează*, m-am gândit, *o să-mi ia mai mult timp, dar nu mă grăbesc.*

Nu știam ce călătorie nostalgică în trecut urma să fac.

Tramvaiul trecea acum prin cartierul Nusle, pe strada lungă numită cândva bulevardul SNB. Pe stânga era vechea fabrică Koh-i-noor, ce a produs creioane pentru multe generații de copii de școală din Republică, iar imediat după ea am zărit aleea lăturalnică unde am locuit împreună cu Otto pe când eram un

cuplu tânăr. Apartamentul nostru se afla în ultima casă de pe aleea nepavată; în spatele casei erau grădinițe cu garduri din lemn, fiecare având într-un colț câte un mic șopron, numit în germană *Schrebergärten*. Orășenii le închiriau pentru a cultiva legume și flori sau chiar unul, doi pomi fructiferi. Imediat după război a fost o perioadă când erau probleme serioase cu mâncarea, așa încât grădinile de legume erau mai mult o necesitate decât un hobby. În spatele lor începea cartierul Vinohrady, cu barăcile imense în care Otto își făcuse serviciul militar în lunile dinaintea căsătoriei noastre. Îl vedeam de la fereastră când venea acasă, printre grădini, când avea permisie.

Grădinile au dispărut acum; în locul lor se înalță clădirile impersonale de apartamente din era comunistă, numite *paneláky*, construite din panouri prefabricate.

La două stații mai încolo, tramvaiul oprea lângă strada V Olšanech, unde locuia Mirek, prietenul din copilărie al lui Otto. Sub ocupația nazistă, deși contactul dintre creștini și evrei era strict interzis, Mirek nu și-a abandonat prietenul evreu. Cei doi au avut o reuniune emoționantă când s-au revăzut după 40 de ani. Mirek încă locuia în aceeași vilă din strada V Olšanech în care se născuse și unde își crescuse copiii și nepoții.

După colț era vila familiei Kraus. Acum nu a mai rămas nimic din ea; nu mai există ghereta portarului și nici aleea cu firma mândră din capăt: *Richard Kraus Továrna dámskeho prádla* (Fabrica de lenjerie pentru doamne Richard Kraus). În locul ei se află o clădire de apartamente cu cinci etaje și două intrări.

Chiar pe partea cealaltă a străzii era cândva locuința doctorului care m-a operat de urgență la sânul infectat.

Bineînțeles că firma lui nu mai e pe casă. Probabil a murit cu multă vreme în urmă; au trecut mulți ani de atunci.

Spre capătul străzii, înainte ca tramvaiul să facă la stânga, era cândva un cinematograf, Vesna. Când Otto era copil, mergea acolo duminica dimineața, împreună cu Mirek și alți băieți din cartier, să vizioneze westernuri. În acele vremuri filmele erau încă mute; sonorul era asigurat de un bărbat care stătea sub ecran și acompania acțiunea cântând la pian – marșuri sau galopuri când era o urmărire și muzică siropoasă când se sărutau îndrăgostiții. Avea un repertoriu limitat, iar băieții știau exact ce melodii va cânta la următoarea scenă.

Unde înainte era depoul de tramvaie, acum se află o clădire modernă de birouri. Nu departe de aici era o clinică de pediatrie unde îl duceam în fiecare săptămână pe Peter, când era bebeluș, să fie cântărit și examinat. Doctorița Březovská îi acorda o atenție specială, atât pentru că eram o mamă de 18 ani, cât și fiindcă soțul ei, Bohuslav, celebrul scriitor, era membru al aceluiași cerc de autori din care făcea parte și Otto.

Când tramvaiul a făcut colțul, am văzut o clădire joasă cu fronton și o ușă mare din lemn. Înainte de război, aici era o firmă de mutări de mobilă ce aparținea unei familii evreiești a cărei fiică, Hana, era colegă de clasă cu Otto. În acele vremuri, transportul încă se făcea cu cai și căruțe, iar ușa cea mare dădea într-o curte unde se aflau grajdurile și șoproanele pentru vehicule. Proprietarii au pierit în lagărele de concentrare.

După război, când era o criză catastrofală de locuințe, în casa cu fronton am găsit cămăruța de la mansardă pentru bunica mea. Se ajungea la ea numai prin curte, pe o scară șubredă, dar proprietăreasa, doamna Adamová, un suflet bun, a

făcut totul pentru ca bunica să se simtă cât mai confortabil. În fiecare zi, bunica cobora scările și venea la casa Kraus, să mă ajute cu bebelușul. Micul ei strănepot era o consolare pentru pierderea întregii familii.

De fiecare dată când am vizitat Praga după Revoluția de catifea, treceam pe lângă casă și mă întrista s-o văd părăsită, cu pereții scorojiți. Dar de data asta am găsit-o renovată frumos, cu un restaurant nou la parter.

Următoarea stație de tramvai era în apropierea terenurilor de sport de la Hagibor. Mica poartă din fier e ascunsă printre tufișuri, iar de la geamul tramvaiului abia se mai vede numele Hagibor pe ea. În anii ocupației naziste, a fost singurul loc unde tinerii și copiii evrei se puteau aduna să se joace și să practice activități sportive. În vara de dinaintea deportării, acolo s-a ținut un fel de tabără de vară. Noi, copiii, veneam pe jos la Hagibor din tot orașul, pentru că deja nu mai aveam voie să folosim transportul public, iar unii, cum eram eu, trebuia să mergem câte o oră dus și o oră întors. Dar au fost momente minunate, de neuitat. Eram împărțiți în grupuri, fiecare cu câte un antrenor sau instructor. Erau corturi în care te puteai odihni; erau jocuri și spectacole. Venea și un magician, Borghini, care distra sutele de copii. Legendarul Fredy Hirsch organiza curse și întreceri. Dar la șapte seara trebuia să plecăm spre casă, pentru că la ora opt se dădea stingerea, iar noi purtam Steaua galbenă a lui David care ne identifica drept evrei. Hagibor era o lume în sine, iar noi, cei câțiva care ne-am întors din Holocaust, ne amintim cu drag de ea.

Aproape lipit de terenurile de sport e noul cimitir evreiesc. După război, bunica a pus să fie inscripționate numele părinților mei și al bunicului pe mormântul lui Fritz, fratele

tatei. Vizitez mereu locul, ca să-mi onorez familia și pe bunica, locul ei de veci fiind însă în orașul său natal, Brno.

Ajunsesem deja aproape la capătul liniei. Am coborât din tramvai și am început să mă plimb, lăsând trecutul în urmă și începând să fac planuri pentru a doua zi.

La meteo nu s-a anunțat ploaie, așa că voi putea să mai fac o plimbare, dar sper ca aceasta să fie numai în prezent.

Capitolul 48
Peter – Șimon

Fiecare dintre cei trei copii ai noștri s-a născut într-un loc diferit. Peter Martin (Șimon) la Praga, Michaela în kibbutzul Givat Haim, iar Ronny la Hadassim. Ronny a fost alinarea noastră când am aflat că Michaela nu avea să supraviețuiască. Într-adevăr, ne-a adus numai bucurie; n-am avut niciodată probleme cu el. Era un copil vesel și fermecător; și deși mai târziu, la maturitate, era poate mai puțin vesel, cu siguranță și-a păstrat farmecul.

Din păcate, pentru Șimon lucrurile n-au mers la fel de bine. La școală a fost un elev bun, iar apoi s-a înrolat în armată, ca toți băieții și fetele din Israel. La acea vreme, eu și Otto începuserăm deja să observăm la el câteva comportamente neobișnuite. Ne spunea cum îl persecută comandantul său; avea momente de paranoia sau de hiperactivitate. Dar și-a terminat stagiul militar, după care s-a mutat la Ierusalim, să studieze sociologia la Universitatea Ebraică.

Șimon era un tânăr foarte chipeș, înalt, cu un trup bine proporționat, ca al unei statui antice grecești, încât unul dintre prietenii noștri spunea despre el că e un „adevărat Adonis”. Nu părea să fie conștient de cât de bine arată. Era inteligent,

amuzant și prietenos. Dar, în mod ciudat, își alegea prietenii dintre băieți loviți de soartă: unul avea mâna beteagă, altuia tocmai îi murise tatăl…

Șimon avea deja 14 ani când s-a născut frățiorul lui, Ronny. Pe vremea aceea eu luam lecții de șofat în orașul învecinat, Netanya. Otto mă ducea cu mașina acolo la ora șase dimineața, ca să mă pot întoarce la timp pentru școală. Șimon era un babysitter priceput și săritor, nici măcar nu-l deranja să schimbe scutecele bebelușului, când acesta plângea.

Boala Michaelei s-a înrăutățit și trebuia spitalizată des. A devenit insuportabil s-o vedem cum suferă, iar într-o zi Otto a făcut atac de cord. (Întâmplător, Gamal Abdel Nasser, președintele Egiptului, a făcut infarct în aceeași noapte. Mai târziu, Otto glumea: „Eu m-am pus pe picioare, dar Nasser a ieșit cu picioarele înainte”.)

La Ierusalim, Șimon mergea ziua la cursuri, iar noaptea lucra într-un spital de psihiatrie. Acolo a cunoscut-o pe Miriam, o asistentă care a devenit iubita lui. Aveau o relație foarte instabilă; ne-a spus că nu era îndrăgostit de ea, dar că Miriam era foarte îndrăgostită de el. Când ea a aflat că e însărcinată, el a fost de acord să o ia de soție, dar ne-a implorat să nu venim la nuntă. Am fost uimiți și ne-am simțit jigniți, dar i-am respectat dorința.

Abia 11 luni mai târziu s-a născut un copil, iar acest băiețel adorabil a fost numit Ehud. Șimon și-a abandonat studiile de sociologie și a început un curs de doi ani de management hotelier. Și-a găsit de lucru într-un hostel pentru tineret, unde avea succes și era foarte simpatizat. Dar a avut probleme personale cu ceilalți angajați, iar după o vreme a fost concediat. La fel s-a întâmplat și la următorul hotel. De fiecare

dată își găsea ușor de lucru, dar rămânea repede șomer, de parcă voia să se saboteze singur, să nu aibă succes. Tânăra familie era mereu strâmtorată, nu-și puteau plăti chiria, aveau datorii la băcan, iar noi îi salvam mereu.

Era clar că Șimon avea nevoie de ajutor psihiatric. A început un tratament de câțiva ani cu un profesor de psihiatrie foarte scump. Din fericire, în acea perioadă Otto și cu mine începuserăm să primim de la nemți o alocație, drept compensație pentru anii petrecuți în lagărele lor de concentrare. Cu ea puteam să-l plătim pe profesor, care muncea atât de mult, că de obicei adormea în timp ce Șimon vorbea. Profesorul n-a fost de niciun ajutor. Și nici următorul psihiatru, la care, pentru a ajunge, Șimon trebuia să facă de două ori pe săptămână drumul de la Ierusalim la Tel Aviv. Psihologia nu l-a ajutat; avea nevoie de medicație. Între timp mai făcuseră un copil, tot băiat.

Căsnicia lor devenea de nesuportat, atmosfera era mereu explozivă. Șimon voia să divorțeze. Au fost vremuri grele, pline de ură și de acuzații. Amândoi pretindeau că noi îi stârneam unul împotriva celuilalt, iar eu și Otto nu puteam dormi noaptea de grijă.

După divorț, Șimon a părăsit Ierusalimul și s-a mutat în casa noastră de vacanță din Roș Pina, iar băieții au rămas cu mama lor. Ca să fiu sinceră, trebuie să spun că era o mamă exemplară. Lucra în două schimburi, noaptea lucra cu pacienți în privat, făcea tot ce putea ca să aibă cu ce-și crește copiii. Șimon a încercat să-și găsească de lucru pe ici, pe colo, iar în cele din urmă a ajuns în Netanya. Am reușit să îi cumpărăm un apartament foarte aproape de al nostru. Câțiva ani a lucrat ca îngrijitor de bătrâni, dar din când în când trebuia internat la

psihiatrie. A încetat să mai lucreze pe la 60 de ani – trăia dintr-o pensie infimă de invaliditate și era aproape complet dependent de noi. Acum lua foarte multe medicamente, pe care i le pregăteam săptămânal.

Când era pe cale să se căsătorească, Ehud a venit la Netanya ca să-i cumpere tatălui său un costum elegant. Voia să arate foarte bine la nuntă. Într-o fotografie apar ambii părinți, fiecare de câte o parte a cuplului.

Pe urmă, lui Șimon i s-a deteriorat și sănătatea fizică. Era incapabil să aibă grijă de el, prea slăbit ca să meargă, era adus de spate și confuz. Nu-i mai plăcea să asculte muzică și nu a arătat niciun semn de bucurie când i s-a născut primul nepot.

M-am bucurat că Otto nu mai trăia, să vadă starea jalnică în care ajunsese Șimon. Am găsit pe cineva care să stea cu el, să-i gătească, să-l spele și să-l scoată la aer într-un cărucior cu rotile. Fiii lui erau acum bărbați în toată firea. Îl iubeau și veneau pe rând să-l viziteze, de la Ierusalim, cât de des puteau. Bineînțeles că veneau să mă vadă și pe mine, dar după ce se întâlneau cu Șimon erau triști și deprimați.

În iulie 2016, Șimon a intrat în comă. La început a fost internat în spitalul din Netanya, unde îl vizitam zilnic, deși el nu știa. Mai târziu, fiii săi l-au mutat într-o clinică specială din Ierusalim, ca să-l aibă mai aproape. Ehud venea aproape zilnic să stea cu el, să-i vorbească și să-l mângâie, crezând că îl poate auzi și simți. Venea și Assaf, dar pentru el era de nesuportat să vadă trupul parcă lipsit de viață al tatălui său. Miriam, care trecuse de multă vreme peste supărarea ei față de Șimon, era și ea foarte bună și de ajutor. Fiind ea însăși asistentă, îi cunoștea pe medicii din Ierusalim, iar datorită relațiilor pe care le avea, lui Șimon i s-a asigurat un trai cât mai confortabil cu putință în

azil. După ce a stat în comă aproape jumătate de an, Șimon a murit pe 8 decembrie 2016, la ora 20.15, cu doar câteva zile înainte să împlinească 69 de ani. E îngropat în cimitirul Har HaMenuchot din Ierusalim.

Un an mai târziu s-a născut fiica lui Assaf. Pe 8 decembrie 2017, la ora 20.15, în același spital în care a murit Șimon.

Capitolul 49
Ronny

Ronny, cel mai mic dintre copiii mei, singurul care mi-a rămas, locuiește cu familia lui la doar câteva minute de mine. Era cu 13 ani mai mic decât Șimon. El și Michaela s-au născut în același spital, de fapt chiar în același pat, doar că la zece ani distanță. A fost un copil adorabil, fericit. Dimineața, când mergea la grădiniță, cânta singur, tare. Nu era niciun risc să-l lăsăm neînsoțit, căci în campusul Hadassim nu era trafic sau vreun alt pericol.

Prietenul nostru Paťa, fostul actor devenit psiholog, ne-a întrebat câțiva ani mai târziu:

— Ce simptome de adolescență observați la Ronny?

Iar Otto și cu mine ne-am uitat unul la altul și am dat din cap:

— Niciunul.

De fapt, deși Ronny nu a trecut prin faza de rebeliune adolescentină, un soi de răzvrătire tot a avut, mult mai târziu. Când a terminat armata, și-a luat o motocicletă, în ciuda protestelor lui taică-său. Nu l-au putut opri nici rugămințile, nici amenințările. Ne-a și spus:

— Dacă nu am și eu acum momentul meu de revoltă împotriva părinților, când o să-l am?

Otto era disperat; îl cuprindea panica ori de câte ori Ronny se întorcea târziu acasă. În cele din urmă a rezolvat problema, măcar parțial, cumpărându-i o mașină la mâna a doua. Dar nici atunci nu putea adormi până nu auzea mașina întorcându-se.

Ronny a locuit cu noi până la terminarea liceului, după care s-a înrolat în armată. În cei trei ani de serviciu militar a devenit ofițer și comandant de tanc. A luptat în războiul din Liban, dar din fericire a supraviețuit fără să pățească nimic. Iată ce povestea despre război:

> Războiul a început pe 6 iunie 1982. M-au rechemat la bază din concediu. Ne-am organizat vineri noaptea, iar sâmbătă noaptea, pe 5 iunie, am condus până la graniță. Duminică, 6 iunie, am trecut granița în Liban pe la nord de Nahariya.
> Am avansat pe coasta libaneză prin orașele Tsor, Sidon și Damour. Joi la prânz s-a declarat armistițiul, dar rachetele Katiușa ne-au mai vizat și bombardat de câteva ori până la 01.30, când s-a calmat totul.
> Am ocupat poziții pe dealurile aflate la sud-est de Beirut, permițându-le sutelor de mii de oameni să fugă din orașul asediat, și ne-am pregătit de invazie, dar din fericire ordinul n-a mai venit. Ne-am întors la bază după 28 de zile de la începerea războiului.

De mic și-a dorit să studieze psihologia. Când era la școală, prietenii îi împărtășeau problemele lor, iar el simțea că asta e chemarea sa. Mai întâi a studiat sociologia și a lucrat în domeniu timp de doi ani. Avea o iubită, Orna, pe care o vizita în kibbutzul ei în fiecare weekend. Dar a plecat în Statele Unite să-și continue studiile de psihologie, și s-au despărțit. După un an s-a întors acasă în vacanța de vară și a decis să o vadă pe Orna. Ea studia acum dansul la Ierusalim. Otto trebuia să susțină o conferință la Ierusalim în acea zi, așa că am călătorit împreună. Cum Otto urma să fie ocupat câteva ore, eram liberă să-l duc pe

Ronny la universitate. S-a dus să caute departamentul de dans, iar eu am rămas pe o bancă, sub un copac. După o vreme i-am văzut venind spre mine, ținându-se pe după umeri și zâmbind fericiți.

Asta era acum aproape 30 de ani, dar și acum sunt la fel de atașați unul de altul.

În același an, Orna l-a urmat la New Jersey. A renunțat la dans și a studiat fizioterapia. Amândoi sunt doctori acum, ea în profesia ei, iar el în a lui.

Ronny a început să cânte la trompetă în tinerețe, în Hadassim. Timp de câțiva ani a fost membru al Orchestrei de Tineret din Tel Aviv. În America s-a alăturat unui grup de doctori pensionari care cântau jazz de plăcere. După o vreme și-a zis că e păcat să cânte fără public și a înființat împreună cu ei o trupă adevărată de jazz. Au numit-o Jazz Doctors și au cântat timp de mulți ani, câteva seri pe săptămână, în Café Angelique din Tenafly.

Ronny și familia lui au trăit 25 de ani în America, iar copiii lor, Gabriella (Gabby) și Daniel, s-au născut acolo.

Acum câțiva ani s-au mutat înapoi în Israel. Ronny a simțit că trebuie să fie aproape de mine la bătrânețe și voia ca Gabby și Daniel să își cunoască bunicii: pe părinții lui Orna și pe mine. Din păcate, bunicul Otto a văzut-o numai pe nepoata lui în vârstă de doi ani, Gabby; Daniel încă nu se născuse în 2000, când a murit el.

Capitolul 50
Michaela

Când Otto și cu mine eram proaspăt îndrăgostiți, mi-a spus: „Visez să avem o fată care să-ți semene”.

Michaela a venit pe lume la un an după ce ne-am alăturat kibbutzului. A fost o sarcină ușoară și n-am simțit aproape niciun disconfort. Bineînțeles că pe atunci nu știai dacă vei avea băiat sau fată.

A trebuit să mă înregistrez dinainte la spital, care era în Hadera, la vreo 15 kilometri de Givat Haim. În kibbutz nimeni nu avea mașină. Era de neconceput să chemi o ambulanță scumpă doar ca să duci o mamă sănătoasă la maternitate, să nască.

Când mi-a venit sorocul, pe 17 septembrie 1951, la patru dimineața, Otto s-a dus să-l trezească pe șoferul de camion cu care se înțelesese să mă ducă la spital. Îl chema Arnošt, un ceh din Náchod – un om adorabil, care ne-a devenit prieten bun. Am urcat în cabină, m-am așezat lângă el și am pornit spre spital. Încă nu se obișnuia ca tații să fie prezenți la nașterea copiilor. Tot drumul, singura grijă a lui Arnošt a fost să nu nasc în camion. La fiecare câteva minute se uita la mine și mă întreba: „Mai reziști?”.

Asistenta de la sala de nașteri m-a întrebat, cu îndoială: „Ești sigură? Nu mi se pare că ai fi gata să naști”.

Dar eram – iar în ziua aceea, la prânz, Michaela a ieșit după o singură împingere. Era mică, avea 2,6 kilograme, dar era bine dezvoltată și destul de drăguță. Otto a ajuns după-amiază și l-au lăsat să se uite prin ușa de sticlă ca să-și vadă fiica pe care și-o dorise atât de mult.

Trei zile mai târziu am fost externate. Lângă ieșire era un mic birou de registratură, unde m-au întrebat: „Cum o va chema pe fiica ta?”.

Am răspuns fără ezitare: „Michaela”. Era numele pe care-l alesesem, când aveam 13 ani, pentru fiica pe care urma să o am cândva.

Pe atunci eram în ghetoul din Terezín, unde am stat cu mama, pentru scurtă vreme, într-o cameră plină de femei, iar una dintre ele avea o fată de vreo cinci ani, Michaela, un copilaș dulce căruia-i spunea Misha. „Dacă voi avea o fiică, îi voi spune Michaela”, m-am hotărât eu atunci.

Micuța mea Misha era deosebită. Era atât de moale și de drăgălașă și de fină încât atunci când o luam în brațe parcă se topea cumva în mine, ca și cum ar fi fost parte din corpul meu. Era extrem de flexibilă, încât parcă nu avea coate sau genunchi care să se blocheze în mânecile hăinuțelor sau în pantaloni.

Misha era preferata lui Rachel, asistenta care avea grijă de cei șase bebeluși din cameră. Era o femeie foarte grasă, care iubea copiii, și ori de câte ori veneam să o iau pe a mea, o ținea în brațe și nu voia să-i mai dea drumul. Și ea avea doi copii mai mari, dar într-o zi, când lipsea, asistenta care-i ținea locul mi-a spus că Rachel a născut. Nimeni nu observase că e însărcinată; iar după naștere a rămas la fel de obeză ca și înainte.

Am alăptat-o pe Misha doar șase săptămâni, după care n-am mai avut lapte, exact cum mă avertizase doctorul după nașterea lui Șimon. Îmi spusese că din cauza inciziei fuseseră afectate ductele mamare de la un sân, dar că nici celălalt nu avea să producă destul lapte pentru următorii copii.

Însă Mishei i-a priit sticla cu biberon, iar avantajul era că Otto mă putea înlocui când eram prea obosită sau când vremea era urâtă. El chiar se bucura s-o țină în brațe, în timp ce mamele venite și ele la creșă își alăptau copiii cu spatele la el. Le plăcea că era acolo, căci le distra cu glumele și poveștile lui amuzante.

După creșă, Misha a mers la grădiniță, în grupa mică, unde erau tot șase într-o cameră, cu o educatoare și ajutoarea ei. Acolo Misha s-a îndrăgostit de Amalia, o fetiță blondă a cărei mamă era o siriană negricioasă, iar tatăl era ungur. Cele două fetițe erau mereu împreună și de obicei mergeau ținându-se pe după umeri. Biata Amalia, la doi-trei ani după aceea a avut un accident grav, în urma căruia a rămas pe față cu niște cicatrici oribile, din cauza unor arsuri. După numeroase operații arăta mai bine, dar câteva semne i-au rămas pentru totdeauna.

Misha era un copil bun la inimă, și asta de când era mică. Îi plăcea să le ofere cadouri prietenilor ei. Când a mai crescut, desena sau făcea mici daruri cu multă imaginație și talent. A fost distrusă când a aflat de accidentul iubitei sale Amalia.

Avea șase ani când am părăsit kibbutzul. Ne-am încărcat lucrurile, inclusiv pisica Tonda, într-un camion pe care ni-l pusese kibbutzul la dispoziție, și am plecat spre noua noastră casă, Satul Tinerilor din Hadassim. Copiii erau încântați, alergau întruna prin cele trei camere, prin bucătărie, verandă și grădină. Un singur lucru îi supăra: la mijlocul drumului,

pisica sărise din camion. Spre mirarea noastră, a găsit drumul spre kibbutz, iar câteva zile mai târziu Otto ne-a adus-o înapoi.
În anul acela, în septembrie, Michaela – acum îi spuneam pe numele întreg – a început să meargă la școală. Erau prea puțini copii de șase ani în Hadassim, așa că s-au contopit clasele întâi și a doua, la care predau o învățătoare și asistenta ei. Doar puțini copii erau trimiși la internat la vârste atât de mici, așa că majoritatea copiilor din clasă erau ai personalului. Aveau o învățătoare excelentă, Hadassa, care, mai mult decât atât, era și un pedagog cu har; copiii o adorau și cred că a avut asupra lor o influență de o viață.

Copiii noștri s-au împrietenit cu băieții Meyer, Dany cu Șimon, iar Michaela cu Gaby. Tatăl lor era profesorul de desen și de meserii, iar soția lui lucra la unul dintre cămine, ca administratoare.

Într-un fel, Hadassim nu era foarte diferit de kibbutz. Elevii și personalul mâncau în sala de mese comună, iar căminele erau cam la fel ca în kibbutz. Copiii noștri aveau însă avantajul suplimentar de a sta și într-o casă particulară. Mergeam în sala de mese numai la prânz; dimineața și seara mâncam acasă.

În fiecare săptămână se dădea film. Într-o zi au proiectat *Lacul lebedelor*. Michaela a fost vrăjită de baletul minunat. Din nu știu ce motiv, copiii mici aveau voie să se uite numai până la ora opt, după care trebuiau să plece chiar dacă nu se terminase filmul. A mers cu spatele în timp ce o scoteam din sală, fără să-și poată desprinde privirea de pe ecran. Și în ziua de azi îi mai simt durerea de atunci, când a plâns din cauză că nu a putut rămâne până la final.

Un an mai târziu am auzit că era un circ în Tel Aviv. I-am dus pe copii să vadă spectacolul. Când ne-am întors acasă cu

autobuzul, am văzut două căpușe pe lobul urechii stângi a Michaelei. Mai avusesem de-a face cu căpușe și știam cum să le scot. Le-am îndepărtat și nu m-am mai gândit la ele.

Trei zile mai târziu, Michaela s-a îmbolnăvit. Doctorul nostru, Matatias, a venit și a examinat-o. Diagnosticul a fost clar: tifos. Otto și cu mine ne-am speriat îngrozitor; în lagărele de concentrare văzuserăm sute de prizonieri murind de tifos. Dar doctorul Matatias ne-a liniștit: „În zilele noastre tifosul e tratat cu penicilină și poate fi vindecat”. Nici măcar n-a trimis-o pe Michaela la spital. După doar câteva zile și-a revenit.

De un șabat, la câteva săptămâni după aceea, ne-am dus în Cezareea să vedem săpăturile arheologice. Dar Michaela s-a simțit deodată atât de slăbită, încât nu a mai putut să meargă, iar Otto a dus-o pe umeri tot drumul la întoarcere. Doctorul Matatias a bănuit că are o infecție a urechii și ne-a trimis la un orelist.

Am dus-o la Ramat Gan, s-o vadă doctorul Kraus, un prieten și tovarăș de lagăr al lui Otto. Tot el îi trata lui Șimon frecventele infecții ale urechii. Ne-a pus să facem în primul rând un test de sânge. Rezultatul a fost foarte alarmant; avea o rată de sedimentare extrem de scăzută. Era necesară o examinare mai amănunțită, ca să aflăm ce nu era în regulă. Am dus-o la spitalul Tel HaShomer. În următoarele șase săptămâni, renumitul doctor Rotem a încercat să-i pună un diagnostic. Bietul copil a trebuit să suporte investigații dureroase; îi înțepau venele aproape zilnic ca să-i ia sânge, iar ea nu avea poftă de mâncare și slăbea. A fost șocată când un băiat arab bolnav de inimă a murit în salonul ei. Într-o noapte s-a scăpat pe ea, iar asta i-a scăzut moralul.

Apoi a venit din America un specialist care și-a dat seama imediat de ce suferă Michaela: ciroză juvenilă.

Nu există tratament pentru această boală. Când am ajuns acasă în acea seară, după vizita zilnică, am izbucnit în hohote de plâns. Când Șimon și-a văzut părinții plângând, a început și el să plângă. Vrând să-l consolăm, i-am spus că pentru el e mai ușor să accepte decât pentru noi, ca mamă și tată. Nu ne-a iertat niciodată, învinovățindu-ne că nu am împărtășit și cu el durerea noastră comună.

Specialistul american ne-a sugerat să-i dăm Michaelei o doză mare de cortizon, în încercarea de a stopa evoluția bolii. I s-a dat voie să meargă acasă și s-a întors la școală. Efectul secundar al tratamentului a fost că i s-a umflat fața, așa-numitul „facies de lună plină”. Dar părea să se simtă mai bine, era mai puternică, își redobândise pofta de mâncare și, în afară de controalele periodice la spitalul Tel HaShomer, ducea o viață normală.

Am continuat totuși să căutăm un tratament și în țară, și peste hotare, știind că starea ei actuală era doar temporară. Am dus-o în Haifa, la un specialist care tratase mulți tineri arabi de acea boală și avea multă experiență. Am contactat spitale din Statele Unite și Elveția. Peste tot se făceau experimente, dar nimeni nu găsise un leac.

Otto a decis să mai facem un copil, iar într-o zi m-am trezit că eram însărcinată. Nu le-am spus copiilor până în a cincea lună, ca să-i scutim de așteptare. În dimineața când le-am spus că așteptam un copil au fost atât de fericiți, încât băteau din palme, săreau în sus și strigau de bucurie. Când s-a născut Ronny, Michaela avea 10 ani, iar Șimon 13 – abia își sărbătorise bar mitzvah în urmă cu câteva luni.

În următorii ani, boala Michaelei nu s-a agravat, ba chiar analizele arătau o ușoară ameliorare. Mergea la școală regulat, învăța bine și chiar participa la excursiile de sfârșit de an școlar. Prietenele ei cele mai bune erau colegele de clasă Bettina și Zehava, care de multe ori rămâneau peste noapte la noi. Amândouă proveneau din familii cu probleme, ca majoritatea copiilor trimiși la Hadassim. Într-un an, de Purim, am făcut costume identice pentru Zehava și pentru Michaela: purtau ținte pentru săgeți, cu cercuri în alb și negru, în față, pe spate și pe cap. Au avut un mare succes.

Când Michaela a împlinit 16 ani, mătușa Ella ne-a invitat la Londra. A fost o vacanță foarte reușită. Ella ne-a trimis în excursii de câte o zi la Oxford, la Hampton Court, la castelul Berkeley, la palatul Blenheim, în Cotswolds și la alte atracții turistice. Am fost cu ea și la Grădina Botanică Kew, la Turnul Londrei, la conacul și parcul Kenwood și la teatrul în aer liber din Regent's Park, unde am văzut *Cyrano de Bergerac* și *Visul unei nopți de vară.*

Ella era o persoană foarte generoasă și iubitoare, dar trebuia să i te supui și nu suporta să fie contrazisă. Într-o zi, când Michaela nu s-a trezit la timp ca să plecăm în excursie, Ella a tras pătura de pe ea și a strigat: „Sus! Sus! Sus!". Michaela a izbucnit în lacrimi și s-a făcut ghem. Ella s-a blocat. Nu se așteptase la o asemenea reacție și puteam să văd pe fața ei cât de îndurerată a fost. Însă apoi a fost mai blândă cu Michaela și i-a cumpărat multe cadouri.

Dar când ne-am întors de la Londra a apărut brusc o schimbare. Următorul test de sânge al Michaelei a arătat rezultate îngrijorător de proaste. Îmi amintesc momentul când secretara de la laborator mi-a dat rezultatele. Din privirea ei

tulburată am înțeles că mă făcusem albă la față. Îmi simțeam inima cum îmi bate cu putere, dar speram să-mi păstrez cumpătul. Mă temeam că îmi voi pierde controlul, iar copila va vedea cât sunt de speriată.

Asta a fost teama mea cea mai mare de-a lungul anilor cât a fost bolnavă Michaela. Eram îngrozită de momentul când avea să își dea seama de ceea ce știau părinții ei: că va muri. Nu că aveam de gând să îi spunem noi, Doamne ferește, dar mă temeam că va citi pe fețele sau în gesturile noastre. Când îi cumpăram încălțăminte nouă sau când îi coseam o rochie ori o bluză nouă, nu-mi ieșea din minte gândul că ar fi putut să fie ultima ei rochie sau ultima pereche de pantofi. Va trăi destul ca să le poarte? Oare îmi citește teama în ochi? Mă forțam să par veselă sau măcar calmă, să zâmbesc, deși inima mi se strângea de teamă pentru viața ei. Nu știam cât ar putea să dureze boala, nu căutam, ca Otto, informații despre speranța medie de viață a pacienților cu ciroză și felul în care mor. Dimpotrivă, evitam să aflu detaliile și posibilele complicații ale bolii. Simțeam că e mai bine așa; eram mai puternică dacă mă prefăceam în fața ei că în curând se va face bine.

După ce ne-am întors de la Londra n-a mai fost niciun moment de liniște. Michaela a devenit irascibilă și mereu se certa cu Otto. Avea toane și era adesea cicălitoare și urâcioasă. Otto nu avea răbdare cu ea, iar ea voia să plece și să trăiască într-un kibbutz.

Otto s-a consultat cu Efraim, din Ein HaHoresh, iar acesta a propus ca Michaela să vină să stea în kibbutz ca elev „din afară”. Urma să se alăture grupului copiilor de vârsta ei, să învețe cu ei și să trăiască cu ei în căminul lor. Efraim și soția lui s-au oferit să devină părinții săi adoptivi și să aibă grijă de ea.

Era o ofertă generoasă, căci știau amândoi de boala și de problemele ei, dar erau dispuși să-și asume responsabilitatea. Michaela era entuziasmată. Fusese copil de kibbutz până la vârsta de șase ani, iar pentru ea asta ar fi însemnat întoarcerea la vremuri mai bune. Ein HaHoresh se află lângă Givat Haim, nu prea departe de Hadassim.

Planul n-a ținut. Michaela s-a mutat în căminul grupei sale de vârstă, într-o cameră cu alte trei fete. A început anul școlar, era în clasa a zecea. Dar curând au apărut problemele. Nu se simțea bine, iar părinții ei adoptivi au început să se îngrijoreze. O vizitam o dată sau de două ori pe săptămână. În scurt timp a fost clar că nu poate să stea acolo. Nici relația cu colegele de cameră n-o ajuta: rămânea o străină; se știe că copiii din kibbutzuri formează societăți închise, care nu-i integrează pe cei din exterior.

După mai puțin de trei luni am luat-o din nou acasă. Nu s-a putut întoarce la fosta ei clasă; pierduse multe zile de studiu deoarece rămânea uneori în pat din cauză că nu se simțea bine și nu mai mergea la școală. Așa încât s-a stabilit să repete clasa a noua. N-a deranjat-o prea tare, căci avea prieteni și în clasa aceea, iar profesorii erau aceiași. Știau toți de boala sa și o tratau cu grijă, deși ea nu voia să fie privilegiată.

Tratamentul cu cortizon fusese de mult abandonat, fiindcă nu adusese nicio îmbunătățire. Acum lua medicamente numai pentru simptome, iar când îi scădea numărul de globule roșii din sânge i se făceau transfuzii care îi îmbunătățeau rapid starea, deși nu pentru multă vreme. Cel mai mult o deranjau durerile de picioare, pe care le avea frecvent, mai ales când stătea în pat.

Ni s-a spus că ar putea-o ajuta o alimentație ecologică, și ni s-a recomandat un specialist, Yitzhak Ben-Uri. Trăia la marginea Netanyei, unde cultiva multe feluri de legume și ierburi în condiții ecologice. Construise o anexă unde câțiva pacienți puteau sta sub supravegherea lui constantă. I-a examinat Michaelei irișii. Avea o hartă cu explicații și, în mod uimitor, chiar și noi am putut vedea pe ea unde era atins ficatul. Era conștient că nu poate s-o vindece și ne-a spus asta, dar ne-a promis că se va simți mult mai bine dacă îi respectă dieta.

Michaela era dornică să coopereze și a fost de acord să stea în micuța baracă din curtea lui, dar deseori se alătura familiei, în casă, unde era bine-venită și tratată cu bunătate. În primele zile a trebuit să postească, însă Ben-Uri n-a îndrăznit s-o lase complet fără mâncare. În doar câteva zile, Michaela s-a simțit mai bine; fără îndoială, dieta o ajuta. După o săptămână s-a întors acasă, într-o stare mult mai bună; pielea îi părea mai sănătoasă și era veselă.

Dar era complicat să țină dieta. În primul rând, nu avea voie să mănânce sărat, ceea ce însemna că trebuia să mă duc la un magazin naturist ca să cumpăr pâine fără sare și alte produse despre care nu mă gândisem până atunci că ar conține sare, ca iaurtul, de exemplu. Nu avea voie să mănânce produse animale, nici lapte, nici brânză, nici ouă sau produse de patiserie care conțineau ouă, numai legume și fructe nestropite cu chimicale, pe care le cumpăram de la un fermier de lângă Netanya sau de la un magazin naturist din Tel Aviv. Nu avea voie să mănânce nici multe feluri de legume și fructe, precum roșii, vinete sau portocale. Toate astea îmi luau mult timp, erau cheltuieli mari, dar bineînțeles că mă străduiam cât puteam.

S-a dovedit însă că Michaela trișa. Se furișa la frigider și lua câte o bucată de brânză sau o murătură. Avea o poftă obsesivă de sare și nu ezita să deschidă dulapurile din bucătăriile altora ca să se servească cu lucruri pe care nu avea voie să le mănânce. Vecinii îmi spuneau asta în secret, nu pentru că s-ar fi supărat, ci din grijă pentru ea, căci știau că ține o dietă foarte strictă.

În perioada când avea 16, 17 sau 18 ani îi plăceau hainele noi, iar eu îi coseam rochii, fuste și bluze și îi croșetam jachete și pulovere. Nu avea răbdare și se plângea când o puneam să le probeze, motiv de conflicte în familie. Otto se enerva când ea ridica vocea la mine și îi striga că ar trebui să fie recunoscătoare că i le cos; la mine țipa că ar trebui să nu-i mai cos rochii, pentru că mă jignea mereu și nu aprecia efortul. Îmi era foarte greu să îi țin departe unul de altul.

Michaela avea aproape 18 ani când a reapărut prietenul ei din copilărie Gaby. El era deja în armată, la o bază nu departe de Hadassim, și a început să ne viziteze destul de des. Ei îi plăceau vizitele lui. Când erau împreună în camera ei, o auzeam chicotind; băiatul era glumeț și distractiv. În timp, mi-am dat seama că deveniseră iubiți. Mi-a mărturisit ea când și-a dat seama că ar putea rămâne însărcinată fără să-și dea seama. De câțiva ani nu mai avea menstruație.

Am făcut o programare la medicul ginecolog Gross, din Netanya, care a examinat-o și s-a uitat la mine cu o expresie îngrijorată:

— Nu-i găsesc uterul, e complet nedezvoltat, a spus ea.

I-am zis de boala Michaelei, ceea ce explica situația. Pe de o parte, eram ușurată că nu era niciun pericol să rămână însărcinată; pe de altă parte, mă durea faptul că n-o să fie

niciodată mamă. Oricât de improbabil fusese lucrul acesta, inima mea era acum rănită de această certitudine.

Michaela era în ultima clasă de liceu. Era clar că nu va trece toate examenele de bacalaureat, pentru că nu mersese la toate cursurile și era afectată și capacitatea mentală. Nu știam atunci, dar mai târziu am înțeles că, din cauza numărului mic de globule roșii din sânge, creierul ei nu primea destul oxigen. Directorul școlii, Zeev Alon, a vorbit cu ea și i-a explicat cu blândețe că în loc de o diplomă de bacalaureat va primi un atestat că a terminat liceul.

Acum problema era ce să facă. Colegii ei de clasă se duceau cu toții în armată, așa încât nu mai avea prieteni în sat. Ne-am gândit că ar putea să învețe o meserie. Era talentată, picta țesături foarte frumoase de pus pe pereți, obiecte din ceramică și desena haine cu mult gust. În Hadassim era un atelier de meserii pe care îl conducea Fili, soția talentată a directorului școlii. Ea a încurajat-o pe Michaela și i-a acordat toată atenția. În acei ani erau la modă bijuteriile emailate, iar Michaela a hotărât că i-ar plăcea să învețe cum se fac.

Pe strada Sheinkin din Tel Aviv era un magazin unde se vindeau toate ustensilele și materialele necesare pentru producerea unor asemenea bijuterii. Proprietarii, soț și soție, importau materialele de la o firmă germană, iar soția preda și un curs pentru începători. Michaela a început să învețe acolo, de două ori pe săptămână.

O duceam cu mașina la Tel Aviv. Uneori stăteam cu ea și mă uitam, o ajutam să înțeleagă instrucțiunile, și așa le învățam și eu; alteori o așteptam într-o cafenea. Îi plăcea ceea ce făcea, așa încât ne-am hotărât să-i amenajăm un mic colț în camera ei, să poată lucra acasă. Am cumpărat un banc de lucru rezistent

(bazele metalice ale pieselor trebuiau bătute cu ciocanul în diverse forme), un cuptor, ustensile și vopseluri, cleme și lănțișoare, ace de siguranță și multe altele. Dar după câteva săptămâni drumul la Tel Aviv a început să o obosească, așa încât am renunțat la curs. Nu reușea nici să prindă procedurile mai complicate, căci nu mai reținea ceea ce învăța. De atunci a lucrat numai acasă.

Michaela nu avea dureri din cauza bolii, căci ficatul în sine nu doare. Cum spuneam, avea dureri mari de picioare, ce țineau cam jumătate de oră. O ajuta puțin dacă-i masam mușchii. O altă problemă era că brațele și picioarele ei, chiar și abdomenul, se umflaseră și luase în greutate mai multe kilograme. Pentru asta lua pastile diuretice, care eliminau apa și-i făceau pielea să se usuce și să se descuameze. Suferea și de o uscăciune a gurii, iar în respirația ei se simțea un iz de alcool.

Dar și-a găsit un iubit nou, Avi. Era un băiat chipeș din Kfar Netter, un sat din apropiere. Un tip prietenos, drăguț, cu picioarele pe pământ, care își făcea serviciul militar. În zilele libere împrumuta mașina părinților și venea s-o viziteze pe Michaela, iar uneori o scotea la plimbare. Când era cu el, parcă se însufleția; se gătea, se machia și arăta fermecătoare. Avi nu conștientiza probabil gravitatea bolii ei.

Între 10 și 16 ani boala rămăsese în stare latentă, dar după călătoria la Londra a început să progreseze încet, dar sigur, iar transfuziile de sânge erau tot mai des necesare. Fiecare dintre noi donase la banca de sânge, ca să avem o rezervă asigurată. De la 12 ani, Michaela nu mai era tratată la secția de pediatrie de la spitalul Tel HaShomer, ci în secția de boli interne a spitalului Meir din Kfar Saba.

Într-o seară, în septembrie 1970, Otto a suferit un infarct. A fost internat la cardiologie, unde a trebuit să stea nemișcat 21 de zile. În același timp, Michaela era spitalizată două etaje mai jos, unde era tratată pentru edemele ei și i se făcea o transfuzie de sânge.

Stresul era aproape insuportabil. Într-o parte îl aveam pe soțul meu, în pericol de moarte, în cealaltă pe fiica mea, cu suferința ei. În plus, acum era mai confuză ca niciodată: repeta la nesfârșit aceeași frază prostească și chicotea fără să se poată stăpâni. Eram înnebunită de grijă. Micuțul Ronny avea pe atunci nouă ani și stătea cu prietena noastră Lea și cu vecinii. Șimon era deja în armată.

După câteva zile, Michaela s-a simțit destul de bine ca să fie externată. Transfuzia o ajutase. Otto s-a întors trei săptămâni mai târziu. Nu avea voie să muncească și să facă efort, dar se simțea bine și curând și-a revenit.

Dieta fără sare a fost mereu o mare problemă pentru Michaela. Găteam tot felul de mâncăruri apetisante fără sare, folosind frunze uscate de țelină ce păreau sărate, dar nu făceau niciun rău. Pofta o împingea să caute cele mai sărate mâncăruri. Nici avertismentele și nici discuțiile rezonabile n-o convingeau. Picioarele și labele picioarelor îi erau mereu umflate. Și le testa singură, apăsând cu un deget în carne și formând astfel o mică adâncitură ce nu dispărea după ce ridica degetul. Reușea cumva să facă rost de pastile diuretice, pe care le ascundea în sertarul noptierei. Eu eram discretă și nu căutam niciodată în ascunzătorile ei, dar Otto da. A văzut pastilele și i le-a confiscat. Dar după o vreme avea altele. Era clar că și le cumpăra frecvent fără rețetă de la o farmacie din Netanya, când se ducea ocazional să se tundă sau să se vadă cu Avi.

Venise vara, începuse vacanța. Ne duceam să înotăm în piscină, ceea ce era gratis pentru toți rezidenții din Hadassim. Uneori venea și Michaela, dar obosea tot mai ușor. S-a dus totuși cu Otto în Netanya, să-mi cumpere un cadou de ziua mea. Otto a ales un coș de picnic, iar Michaela, o mică oală de gătit cu capac.

Apartamentul nostru trebuia renovat, așa încât am aranjat cu un zugrav să facă mai întâi camera Michaelei. Cum voia să stea întinsă dimineața, Ora Goren, asistenta satului, a invitat-o să se odihnească în camera ei de oaspeți. După-amiază, Ora a venit să ne spună că Michaela nu se ridicase de dimineață și nu reușea s-o trezească.

Ne-am dus amândouă și am făcut-o să se ridice. Era neobișnuit de ametită și a trebuit s-o sprijinim ca să poată merge până la casa noastră, care era foarte aproape. Camera ei nu fusese încă terminată; toată mobila era afară. Am întins-o pe Michaela pe patul ei, pe peluză, am acoperit-o cu un cearșaf subțire și imediat a adormit din nou. Seara, când camera era gata, iar mobila a fost pusă la loc, am reușit cu Otto s-o ducem înăuntru, dar era aproape inconștientă. Peste noapte, am verificat-o cu Otto de câteva ori, dar nu s-a trezit și nu s-a mișcat. Nici nu mai urinase din dimineața zilei precedente.

L-am trezit cu noaptea în cap pe Ami, vecinul nostru de alături, și l-am rugat să mă ajute s-o urc în mașină, fiindcă Otto nu avea voie să facă efort. Am rabatat bancheta din spate și am aranjat un fel de pat pentru ea, ca să stea confortabil, și am dus-o la spitalul Meir. Otto, care îi căutase prin sertar și găsise un flacon gol de pastile diuretice, i-a spus doctorului. Pe fișa ei scria: „Sinucidere?”.

Cu câteva seri înainte avusesem o discuție lungă cu Michaela. Era abătută, se plângea de abdomenul și de picioarele ei umflate. Stăteam pe pat lângă ea și încercam s-o ajut să-și depășească proasta dispoziție vorbindu-i de mâncare. Dacă s-ar fi întors la dieta strictă, nu s-ar mai fi umflat. Îi spuneam:

— Nu mai ții minte ce bine te-ai simțit la Ben-Uri, când mâncai numai ce îți dădea voie? Ai putea să te simți din nou bine dacă n-ai mai mânca sărat.

S-a uitat la mine cu speranță în ochi și mi-a spus:

— Chiar și acum, mai crezi...?

Vorbele ei m-au speriat. M-am întrebat dacă era conștientă că boala ei era incurabilă. În toți acei ani cât fusese bolnavă, cea mai mare teamă a mea fusese că va afla în vreun fel că nu exista nicio speranță. Depusesem eforturi foarte mari ca să întrețin amăgirea că se va vindeca. Era o treabă ce necesita multă tărie. De multe ori mi-am dorit să abandonez și să plâng, să o îmbrățișez și să jelesc tânăra ei viață pierdută. Dar trebuia neapărat să mă feresc să-mi ghicească temerile. Mai mult, tot eu trebuia să-i ridic moralul și lui Otto, care se baza pe mine. Îl înnebunea faptul că nu reușea să-i găsească un tratament. Uneori se purta destul de irațional.

Nu puteam s-o las să-și piardă speranța.

— Bineînțeles, i-am spus. Doar încearcă să-ți controlezi pofta de sare. Vei vedea ce bine ai să te simți.

Părea că am convins-o și că mai prinsese curaj.

În spital, Michaela nu s-a mai trezit. O plasaseră vizavi de cabinetul asistentelor, ca acestea să-i supravegheze monitorul. Am stat cu ea și i-am privit fața frumoasă, senină, conturul trupului tânăr, feminin sub cearșaf, pândindu-i respirația. Treceau orele și nu se mișca. Am oprit pe hol o tânără doctoriță

și am întrebat-o dacă e vreo șansă ca Michaela să iasă din comă. Mi-a răspuns scurt: „Am văzut astfel de cazuri”. Și a plecat brusc mai departe. Când am plecat, seara târziu, nu se schimbase nimic.

A doua zi era joi. Avi trebuia să se întoarcă din America, unde se dusese să-și viziteze fratele. Lipsise mai multe săptămâni, iar Michaela îl așteptase nerăbdătoare. A venit cu mașina și a claxonat sub geamul ei, cum făcea de obicei, cu fața toată un zâmbet. Shoshana, vecina noastră din stânga, a ieșit imediat și l-a rugat să nu facă gălăgie. I-a spus că Michaela e la spital, în stare foarte gravă. A fost șocat și a plecat în liniște.

Îl văzusem și îl auzisem de la fereastră, dar nu am vorbit cu el. Otto trebuia să se odihnească după ce stătuserăm la Michaela toată dimineața. Ceva mai târziu, Shoshana a venit să ne spună că a sunat cineva de la spital. În vremea aceea tot nu aveam telefon. Am fost anunțați că Michaela nu mai respiră. Un membru al familiei trebuia să vină la spital să identifice cadavrul.

Nici eu, nici Otto n-am avut tăria să facem asta. L-am chemat pe Șimon, care era în Eilat, unde lucra într-o tabără de vară pentru copii. A ajuns câteva ore mai târziu și, împreună cu vărul meu Doron, s-au dus direct la spital. Doctorii ne-au cerut permisiunea să-i facă autopsie Michaelei, pentru a-i studia ficatul în scopuri medicale. Am fost de acord.

Ronny, care avea zece ani pe atunci, se juca afară când am primit mesajul. A auzit vestea de la unul dintre vecini. Am îngropat-o a doua zi la amiază. Cimitirul este în Even Yehuda, un sat de lângă Hadassim. Prietenii și rudele s-au adunat pe peluza din fața casei noastre, unde Michaela dormise cu doar trei zile înainte. Spălarea rituală a corpului a făcut-o Shulamit,

o femeie din Yemen ce locuia în satul vecin Ein Yaacov și care fusese multă vreme bona copiilor noștri. Am întrebat-o mai târziu cum arăta cicatricea autopsiei și mi-a arătat pe deget cât de mică era incizia. Mi-a spus că Michaela arăta frumoasă și împăcată.

Mă întreb și în ziua de azi: o fi fost conștientă de ceea ce făcea când a înghițit toate pastilele din flacon? O făcuse sperând să scape de edeme înainte să se întoarcă Avi din America? Avea mintea tulbure sau încă putea gândi rațional? Oricum, a scăpat astfel de ani de suferință, care în cele din urmă tot i-ar fi adus sfârșitul. Mi-aș dori să fiu sigură că a vrut doar să arate bine pentru Avi, și nu că voia să moară.

Capitolul 51

Stolperstein

Acum câțiva ani, Heiner Schultz mi-a dat de știre că pe 29 septembrie 2010, pe strada Falkenberg din Hamburg urma să fie amplasată o placă comemorativă (*Stolperstein*, în germană) cu numele mamei.

Fiindcă la acea vreme mă aflam la Praga, am decis să zbor la Hamburg pentru a participa la ceremonie. În Germania există deja 20.000 de astfel de plăci memoriale, iar peste trei mii dintre acestea se află numai în Hamburg. Sunt creația artistului Gunter Demnig, care le amplasează cu mâna lui.

Am ajuns cu o zi înainte de ceremonie, dimineața devreme, și m-au întâmpinat Heiner și fiica lui. Pe drum am trecut pe lângă niște sate prospere de la periferia Hamburgului. Am încercat să recunosc locurile unde am fost trimise la muncă forțată, dar totul arăta complet diferit față de meleagurile trecutului, distruse de război.

După micul dejun, Heiner m-a dus cu autobuzul să văd unde a fost lagărul nostru. Acum, în pădurea respectivă se mai află doar o poiană acoperită cu iarbă. De lagăr nu mai amintesc decât două fundații din beton pe care erau cândva montate barăcile. Într-un colț, pe o piatră mare a fost la un moment dat

fixată o placă din bronz ce comemora lagărul evreicelor. Heiner mi-a spus că huliganii au smuls-o de câteva ori, iar acum, în loc de placă, textul este sculptat direct în piatră, pe cheltuiala unui sponsor particular.

Nu departe de acel loc se află strada Falkenberg, care e de fapt un drum îngust mărginit pe o parte de case, iar pe partea cealaltă de poalele împădurite ale muntelui Falkenberg. Aici se afla deja o placă comemorativă și urma să fie amplasată și cea a mamei.

Dimineața am mers din nou acolo cu Karin, soția lui Heiner. O doamnă cu o cameră video sosise mai devreme și lustruise placa existentă, luându-i-o înainte lui Heiner, care-și adusese și el în rucsac ustensilele necesare pentru a face același lucru. În scurtă vreme s-a adunat în jur un mic grup: jurnaliști, câțiva elevi însoțiți de profesorul lor de istorie și niște membri ai organizației de voluntari care a inițiat proiectul comemorativ.

Au ajuns apoi și sculptorul împreună cu câțiva muncitori și o remorcă în care se aflau cele necesare pentru desfășurarea operațiunii. În timp ce el îngenunchease pentru a da la o parte câteva pietre de pavaj, ca să facă loc pentru *Stolperstein*, niște reporteri mi-au luat un interviu. Mi-au cerut să țin piatra cu placa din bronz. Cubul de ciment era greu, iar partea de deasupra, cu bronzul lustruit, netedă și lucioasă. Mi-au făcut fotografii în timp ce citeam numele mamei, Elisabeta Polach, data nașterii și cea a morții. Nu voiam să fiu fotografiată plângând și să isc o dramă ieftină, dar simțeam cum mă ustură ochii – în mod sigur erau roșii.

Artistul a terminat pregătirile, a pus cubul în locul destinat, a turnat peste el apă, ca să-l fixeze, iar muncitorii au umplut spațiul din jur cu nisip. Nisipul rămas a fost împrăștiat, iar după

aceea Karin și încă cineva au așezat lângă piatră câte doi trandafiri roșii.

Ceremonia se încheiase. Am mai rămas o vreme, să răspund întrebărilor puse de elevi, vizibil mișcați, iar apoi ne-am risipit.

Trebuia să ne grăbim acum, fiindcă la Hamburg urma să avem o întâlnire cu membrii organizației. Una dintre doamne ne-a dus cu mașina. Într-o sală, alături de mulți alți membri, am asistat la o prelegere, am ascultat povestea unei familii de evrei ce avea un magazin pe strada aglomerată aflată mai la vale, apoi grupul nostru numeros a coborât să vadă cele trei plăci amplasate în memoria familiei respective și să depună acolo trandafiri roșii. Dar nu toți trecătorii înțelegeau care era scopul acelei adunări. O tânără cu un cărucior de copil a trecut în grabă și a împrăștiat trandafirii.

A doua zi, prietenoasele mele gazde mi-au făcut un tur al orașului. Am mers mult, dar vremea era plăcută, și orașul, frumos, cu multe râuri, canale și parcuri. Zborul spre Praga era la șapte și jumătate, iar în mai puțin de trei ore aveam să fiu, ca prin magie, înapoi în patul meu.

Capitolul 52
Unde mă simt acasă?

Din 1990 am început să vizitez Praga în fiecare an, împreună cu Otto, până s-a îmbolnăvit prea tare ca să mai poată călători. După ce a murit, cu banii primiți drept despăgubire pentru proprietățile tatălui său, am cumpărat un mic apartament în Praga. De două ori pe an, primăvara și toamna, petrec câteva săptămâni acolo. Îmi întâlnesc vechii prieteni și mi-am făcut și unii noi. Deși vorbesc destul de bine ebraica, tot limba și cultura cehă îmi sunt mai aproape de suflet.

Când oamenii mă întreabă unde mă simt cu adevărat acasă, nu știu ce să le răspund. Nu mai am rădăcini în Republica Cehă, dar în același timp nu pot spune că sunt înrădăcinată în Israel. Îmi plac farmecul Pragăi și peisajul ceh, dar în Israel iubesc lacul Kinneret și Mediterana, în care înot în fiecare dimineață. Cei dragi îmi sunt îngropați în Israel, dar numele părinților și al bunicului, care au pierit în Șoah și nu au morminte, sunt inscripționate pe o placă de marmură, în noul cimitir evreiesc din Praga. Când sunt la Praga, mă relaxez și mă simt acasă. Dar și când mă întorc în Netanya mă simt acasă...

Iar când voi muri, voi fi îngropată lângă Otto, în kibbutzul Givat Haim.

Capitolul 53
Nu mai amân

Una dintre activitățile mele este să țin conferințe despre holocaustul personal elevilor din Israel și de peste hotare. După conferințe, de obicei răspund întrebărilor din public. Pentru cei tineri, această experiență este sfâșietoare – și mă întreabă adesea, cu speranță în glas: „Dar după război ați avut o viață fericită?”. Cum aș putea să-i dezamăgesc și să le spun că nu? Așa că le dau o replică glumeață, ca să evit un răspuns direct. Dar mă gândesc: măcar de-aș fi avut…

Dragă cititorule, nu pot să mă opresc aici și să te las întristat din cauza necazurilor și a pierderilor pe care le-am avut în viață. Lucruri miraculoase li se întâmplă tuturor – la fel și mie, bineînțeles. Iată-le.

Am avut norocul de a ajunge la respectabila vârstă de 89 de ani (la data la care scriu aceste rânduri). Încă sunt destul de sănătoasă, deși pe jumătate surdă. Pot să călătoresc, să ascult muzică, să-mi conduc mașina, să citesc cărți, să pictez flori, să joc bridge, să înot în Mediterana, să mă întâlnesc cu vechii prieteni și să-mi fac unii noi. Recent am devenit chiar eroina unei cărți intitulate *Bibliotecara de la Auschwitz.*

Fiul meu Ronny are o căsnicie fericită și doi copii adorabili: pe frumoasa mea nepoată, Gabby, care tocmai și-a terminat serviciul militar și a început facultatea, și pe chipeșul Daniel, care a terminat liceul și se va înrola în armată. Soția lui Ronny, Orna, îmi este ca o fiică.

Fiii lui Șimon, Ehud și Assaf, au ajuns doi tineri minunați. Amândoi sunt înalți și arătoși, prietenoși și iubitori. Au succes în carieră și cresc o generație nouă de copii deștepți. Relația mea cu ei și cu mama lor, Miriam, este cât se poate de bună (amintirile vechi și amare au fost date uitării). Îmi place să petrec sfârșituri de săptămână cu ei și să mă joc cu cei mici. Faptul că, în ciuda eforturilor lui Hitler de a ne extermina, există 14 descendenți Kraus (ultimul fiind strănepoata mea, Michelle, de doar 10 luni) mă face fericită.

Nu mai trebuie să aștept până… până se va termina războiul, până vom fi eliberați, până mă voi căsători, până mi se va naște copilul, până vom avea mai mulți bani, până se va încheia anul școlar, până va veni pacea…

Nu mai amân; mi-am adus viața la zi.

Mulțumiri

Îi sunt profund îndatorată editorului de la Akropolis, Filip Tomáš. A fost ideea lui să-mi transform amintirile într-o carte. Mi-aș fi dorit ca prietena mea apropiată, Dana Lieblová, să fi trăit ca să vadă cartea publicată. Tocmai încheiase traducerea în cehă a acesteia când a murit pe neașteptate. Îi sunt de asemenea recunoscătoare talentatei editoare Hana Hříbková, pentru faptul că a contopit părțile separate într-un întreg.

Acești trei oameni au fost moașele cărții *O viață amânată*.